

**27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ SONRASI TÜRKİYE'DE ORDU-SİYASET
İLİŞKİSİ (1960-1965)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Levent BÖRKLÜOĞLU

2010

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ SONRASI TÜRKİYE'DE ORDU-
SİYASET İLİŞKİSİ (1960-1965)**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Levent BÖRKLÜOĞLU

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Halil ŞİMŞEK

Çanakkale - 2010

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi (1960-1965)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10.08.2010

Levent BÖRKLÜOĞLU

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Levent BÖRKLÜOĞLU'NA ait “**27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi (1960-1965)**” adlı çalışma,

jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında,

YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Hamit PALABIYIK

Yrd. Doç. Dr. Halil ŞİMŞEK
(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Hikmet YAVAŞ

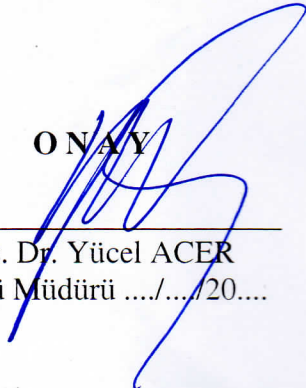
Yrd. Doç. Dr. Soner KARAGÜL

Yrd. Doç. Dr. Sabri Sami TAN

Tez No : 379113
Tez Savunma Tarihi : 22.06.2010

ONAY

Doç. Dr. Yücel ACER
Enstitü Müdürü / / 20....

ÖZET

Tarihsel kökenleri itibarıyla oldukça oturmuş bir geleneğe sahip olan Türk ordusu, Osmanlı'dan günümüze en kritik anlarda devletin bekası adına pek çok kez sorumluluk üstlenerek toplum nezdindeki vazgeçilmezliğini her daim muhafaza etmiştir. Bu özelliğini millet için yaşamsal öneme sahip bir kurum olma sıfatıyla taçlandıran Türk Silahlı Kuvvetleri, zamanla siyasal yaşamın bir şekilde içinde yer almayı başarmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren idari mekanizma içerisindeki konumunu pekiştirmeye başlayan ordu, Milli Mücadele sonrasında Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte kendisini rejimin kurucusu ve koruyucusu olarak kabul etmiş; bu durum askerin siyaset dışında kalmasını önlemiştir. Demokrat Parti iktidarının ilk beş yılında arka plânda kalmayı tercih eden silahlı kuvvetler, sonraki süreçte ülkenin iyi yönetilemediği düşüncesinden hareketle hükümete karşı göstermiş olduğu tavrı 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile sonuçlandırmıştır. Müdahaleyi takiben oluşturulan askeri ara rejim, bir yıl sonra genel seçimlere giderek yönetimi sivil siyaset kurumlarına devretmiştir. Fakat 27 Mayıs hareketinin, gerçekleştirilmesi kararlaştırılan reformları henüz tamamlamadığını ileri sürerek sivil idareye geçişin erken olduğunu düşünen, öncülüğünü Albay Talât Aydemir'in yaptığı oluşum, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli iki başarısız müdahale girişiminde bulunmuştur. Yapılan yargılamalar neticesinde Albay Talât Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan idam edilmiş; olaylara karışan Kara Harp Okulu öğrencilerinin tamamının okulla ilişkileri kesilmiştir.

Anahtar Sözcükler: 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi, Ordu-Siyaset İlişkisi

ABSTRACT

Turkish army which has very well preserved traditions because of its historical roots, has always kept its inevitability in the eye of the public by undertaking many responsibilities in the name of the perpetuity of the country from Ottoman Empire to today. Turkish Armed Forces which has crowned this property as it has been called an institution which has got vital importance for the public has achieved to take place in the political life with time. The army, which started to strengthen its status which is in the governmental mechanism after the last era of Ottoman Empire, granted itself as the founder and the protector of the regime with the proclamation of the republic and this situation has prevented soldiers from staying outside of politics. Armed forces which preferred to stay back during the first five years of Demokrat Party power, concluded this trend on May, 27, 1960 Military Intervention with the viewpoint of country's not being governed very well. Followed the intervention the founded military interim regime passed the governance on to the civil authorities by making bye-elections. But led by Talât Aydemir the conglomeration which thought the reforms decided to get practiced with May, 27 intervention had not been completed made two more attempts on February, 22, 1962 and May, 21, 1963. After the judgements Colonel Talât Aydemir and Major Fethi Gurcan were executed and all the Military Academy students who interfered were expelled.

Key words: May,27 Military Intervention, Military and Political Relations

ÖNSÖZ

"Ordu" ve "Siyaset" kavramları Osmanlı'dan günümüze uzanan süreçte birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılması zor olan iki kurumsal güç odağı olarak özellikle yakın tarihimizin merkezine yerleşmişlerdir. Sürecin en önemli dönemeçlerinden bir tanesi 27 Mayıs askeri müdahalesinin devamında ortaya çıkan beş yıllık bir zaman dilimidir. Bugün Türk Silahlı Kuvvetleri'nin siyasal yaşam içerisindeki konumu ile ilgilenen hemen herkesin 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 askeri müdahale ve muhtıraları hakkında az ya da çok bir şeyler söyleyebildiği bir ortamda, 1960-1965 yılları arasında yaşanan gelişmeler üzerinde yeterince durulmamış olması bu çalışmanın hazırlanmasına dair bir çıkış noktası oluşturmuştur.

Söz konusu zaman dilimi üzerinde çalışma sebeplerinden bir diğeri dönemin kendisine has bir takım özellikler taşımasıdır. Örneğin bu dönem içerisinde gözlemlenen gerginlik ve çatışma ortamı sadece ordu ile siyaset arasında değil; her iki güç merkezinin kendi bünyesinde de ortaya çıkmıştır. Talât Aydemir'in 21 Mayıs 1963'teki darbe girişimi esnasında hükümetin yanında yer alan Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na ait jetlerin Aydemir'i destekleyen Harp Okulu öğrencilerine ateş açması ordu içinde yaşanan görüş ayrılıklarını göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir.

Bir başka açıklanması gereken husus ise 27 Mayıs sonrası ordu siyaset ilişkilerini niçin 1965 yılına kadar olan dönemle sınırlandırıldığı sorusudur. 1965 yılı ve sonrasında Türkiye'nin siyaset yelpazesi geniş bir çeşitlilik arz etmeye başlamıştır. Bir yandan Avrupa'da boy gösteren öğrenci hareketleri bağlamında Türkiye'yi etkileyen ve çıkışa geçen sosyalist düşünce akımları, öteki taraftan Süleyman Demirel'in Adalet Partisi genel başkanlığa seçilmesi ile yıldızı yeniden parlayan merkez sağ, daha çetin geçecek mücadelelerin işaretini vermiştir. Ayrıca İsmet İnönü gibi tarihe mal olmuş bir şahsiyetin Cumhuriyet Halk Partisi içerisindeki liderliğinin sorgulanmaya başlanması ve kendisine karşı sert muhalefet yürüten Bülent Ecevit'in sivrilmesi bir diğer önemli gelişmedir.

Tüm bu veriler bir araya getirildiğinde 1965 yılı ve sonrasını da ordu-siyaset ilişkisi kapsamında mercek altına alınması hâlinde ister istemez 12 Mart 1971 muhtırasının da ele alınması gerektiği ve çalışmanın boyutlarının bir yüksek lisans tez çalışması kapsamını

aşan bir hacme sahip olacağı düşünülerek, konunun 1960-1965 arası dönemle sınırlandırılması uygun görülmüştür.

Çalışmanın bütününde bilimsel bir şekilde hazırlanan ve akademik nitelik taşıyan eserlerden faydalanılmış, ayrıca dönemi yakından izleyen basın-yayın organları dikkate alınmıştır. 22 Şubat ve 21 Mayıs olaylarının analizinde ise çok büyük ölçüde, o süreçte başrol oynamış subayların hatıratlarından yararlanma yoluna gidilmiştir.

Bu aşamada belirtmek gerekir ki hatıratların nitelik olarak yüksek oranda öznel yargılar barındırabildiği gerçeği her zaman için göz önünde bulundurulmuş; adı geçen kişilerin şahsi yorumlarından ziyade doğruluğu herkesçe kabul edilen ve kesinlik içeren bilgiler değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Yapılan bu çalışmanın tüm eksikliği ve sorumluluğu bana aittir. Bu konu üzerinde benden sonra bilimsel çalışma yapacak kişilere de ışık tutması en büyük dileğimdir.

Levent BÖRKLÜOĞLU

Haziran 2010,
ÇANAKKALE

İÇİNDEKİLER

Özet	i
Abstract	ii
Önsöz.....	iii
İçindekiler.....	v
Kısaltmalar	x
Tablolar	xii
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİNDE KAVRAMSAL, KURAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

1. Asker-Sivil İlişkisi Modelleri ve Askeri Rejim Tipleri	3
2. Ordunun Siyasal İdeolojiler İçindeki Görev Yeri ve Tanımı	5
3. Modern Devletlerde Ordu-Siyaset İlişkilerinin Durumu	9
4. Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri	10
4.1 Beylik-Devlet Dönemi Ordu-Siyaset İlişkileri	11
4.2 Yükselme Dönemi Ordu-Siyaset İlişkileri	13
4.3 Gerileme Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri	15
4.4 Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Orduda Islahat Girişimleri	18
4.5 II. Abdülhamit Dönemi ve Meşrutiyet Sürecinde Ordu-Siyaset İlişkileri.....	23
4.6 Orduyu Siyaset Sahnesine İten Faktörler	27
4.7 Otuzbir Mart Olayı ve Ordunun Fonksiyonu	30
4.8 Ordu İç Siyasal Kamplaşma ve Balkan Mağlubiyeti	33
4.9 Bâbrâli Baskını	35
4.10 Birinci Dünya Savaşına Uzanan Süreçte İttihat ve Terakki Yılları.....	36
5. Cumhuriyet Rejimi'ne Geçiş ve Tek Parti İktidarında Ordu-Siyaset İlişkileri	37

5.1 Atatürk Dönemi Ordu-Siyaset İlişkileri	37
5.1.1 Cumhuriyet'in İlanı ve Ordu İçindeki Yansımaları.....	38
5.1.2 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu.....	43
5.1.3 Takrir-i Sükûn Dönemi ve Örgütlü Muhalefetin Bitişi	45
5.1.4 İzmir Suikastı Girişimi ve Muhalefetin Kesin Olarak Tasfiyesi	46
5.1.5 Atatürk'ün İkinci Döneminde (1927-1938) Ordu'nun Yapısı ve İşlevi.....	49
5.1.6 İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	50
5.2 İnönü Dönemi Ordu-Siyaset İlişkileri	54
5.2.1 II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Ordusu.....	54
5.2.2 Türk Silahlı Kuvvetleri İçindeki Gizli Örgüt Faaliyetleri	56
5.2.3 Sivil Bürokrasi'nin Öne Çıkışı	58
5.2.4 Türkiye Üzerindeki Sovyet Tehdidi ve ABD Yakınlaşması	59
5.2.5 Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş	60
5.2.6 Truman Doktrini ve Ordu Üzerinde ABD Etkisi	62
5.2.7 Asker – CHP Ayrışması ve Ordu İçindeki Muhalif Yapılanma.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ

1. Demokrat Parti'nin İktidara Gelişi ve İlk Beş Yıllık Dönem.....	66
1.1 İlk Endişeler ve Yüksek Komuta Kademesinde Tasfiye.....	67
1.2 Orduda Reform Girişimi.....	69
1.3 NATO'Ya Katılım ve Ordu İçerisinde Amerika Etkisi.....	71
2. DP İktidarının İkinci Beş Yıllık Dönemi ve Ordu İçindeki Gruplaşmalar.....	76
2.1 Ordu İçindeki İhtilâlcî Oluşumlar	77
2.1.1 Tuzla Uçaksavar Okulu Örgütü.....	77
2.1.2 Harp Akademisi Örgütü	77
2.1.3 Okan-Aydemir Örgütü.....	78

2.1.4 Koçaş Örgütü.....	79
2.1.5 Yüksek Kumanda Akademisi Örgütü (Talât Aydemir Hücresi)	79
2.1.6 Birleşik Örgüt	80
2.1.7 Özdağ-Esin Grubu	81
2.2 1957 Genel Seçimleri ve Birleşik Örgüt'ün Tavrı.....	81
2.3 Dokuz Subay Olayı.....	84
2.4 Birleşik Örgüt'ün Çalışmaları ve Orgeneral Gürsel'in Örgüte Girişi	89
2.5 Irak'ta Askeri Müdahale ve Türkiye'ye Yansıması	94
2.6 İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Tırmanan Gerginlik	96
2.6.1 Uşak Olayları	97
2.6.2 Geyikli Olayları	98
2.6.3 Yeşilhisar Olayları	99
2.6.4 Tahkikat Komisyonu'nun Kuruluşu	103
2.6.5 İstanbul ve Ankara Olayları.....	106
2.6.6 Kızılay Gösterileri	109
2.7 Silâhlı Kuvvetlerin Hazırlıkları ve Müdahaleye Giden Yol.....	109
2.7.1 Gürsel'in İzine Ayrılması Sonucu Oluşan General Boşluğu.....	110
2.7.2 Onsekiz Mayıs Toplantısı: İhtilâl ve Devamında Yapılacaklar.....	111
2.7.3 Harp Okulu Yürüyüşü	112
2.7.4 Demokrat Parti Grubu'nun Menderes'i İkna Çabaları	115
2.7.5 Son Toplantılar ve Harekete Geçiş.....	117
2.8 Türk – Amerikan İlişkileri Bağlamında 27 Mayıs Müdahalesi.....	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALE SONRASI TÜRK SİYASETİNDE NORMALLEŞME SANCILARI (1960-1965)

1. Birinci Millî Birlik Komitesi Dönemi	127
1.1 Cemal Gürsel'in Yeniden İhtilâl Komitesi'nin Başına Geçmesi.....	127

1.2 İhtilâlin Meşru Bir Zemine Oturtulması Çalışmaları	128
1.3 CHP'nin 27 Mayıs Tutumu: Gürsel-İnönü Görüşmesi	133
1.4 İhtilâlin İlk Yürütme Organı: Milli Birlik Komitesi Hükümeti'nin Kurulması	134
1.5 İhtilâl Yönetiminin Temel Esasları	136
1.6 Milli Birlik Komitesi'nin Yeniden Oluşturulması	140
1.7 İhtilâlin CHP Gölgesinden Kurtulma Çabaları.....	143
1.8 Milli Birlik Komitesi İçindeki Gruplaşmalar	145
1.8.1 Radikaller	145
1.8.2 Demokratlar	147
1.8.3 CHP Yanlıları	147
1.9 MBK-CHP Gerginliği: Başarısız Bir Seçim Hamlesi ve Yükselen Tansiyon	147
2. İhtilâl Yönetiminde Hesaplaşma Süreci ve Milli Birlik Komitesi'nin Dağılışı	151
2.1 Subay Kadrosuna Yönelik Tasfiye Hamlesi.....	151
2.2 Radikal Gruba İlk Uyarı: İnönü-Gürsel Yakınlaşması	155
2.3 İhtilâlin Çekirdek Kadrosundan Yurda Dönüşler.....	157
2.4 İnönü-Radikal Grup Çatışması	158
2.5 Türkeş'in Müsteşarlıktan Alınması ve Somutlaşan Bölünmeler.....	161
2.6 Yassıada Duruşmaları.....	165
2.7 Tabii Senatörlük ve Cumhurbaşkanlığı Meselesi.....	167
2.8 İhtilâl Ekibinin Fiili Parçalanma Süreci: 14'lerin Tasfiyesi.....	168
3. Yeniden Sivil Siyasete Dönüş Hazırlıkları ve Ordu İçerisindeki Kaynamalar	171
3.1 Kurucu Meclis'in Oluşturulması ve Yeni Anayasanın Sunumu	172
3.2 Müdahale Sonrasında Siyasi Yelpazenin Şekillenmesi.....	173
3.3 Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü	174
3.4 Örgütün İlk Kez Ön Plâna Çıkışı: İrfan Tansel Olayı	176
3.5 Yassıada İnfazları	178

3.6 1961 Genel Seçimleri ve TBMM'nin Yeniden Faaliyete Geçmesi.....	179
3.7 Yirmibir Ekim Protokolü.....	180
3.8 Cumhurbaşkanlığı Bunalımı ve İlk Koalisyon Hükümeti.....	182
3.9 Yirmiiki Şubat Sürecinin Kilometre Taşları.....	184
3.9.1 Çankaya Protokolü Sonrası Örgütteki Durum.....	184
3.9.2 İnönü'nün Kara Harp Okulu Ziyareti.....	185
3.9.3 İnönü'nün Harp Akademileri Ziyareti.....	186
3.9.4 İhtilâl Hazırlıklarının Yazılı Metni: 9 Şubat Protokolü.....	188
3.9.5 Generallerin Vazgeçışı ve Güven Bunalımı.....	191
3.9.6 İlk Kalkışma: 22 Şubat 1962 İsyân Hareketi.....	193
3.10 Parlamento'da Siyasi Af Tartışmaları ve Hükümet Bunalımı.....	200
3.11 İkinci İnönü Koalisyon Hükümeti.....	202
3.12 Örgütün Yeniden Teşkilâtlanma Çalışmaları ve 21 Mayıs 1963'e Uzanan Süreç.....	204
3.12.1 Yirmiiki Şubat Sonrası Liderlik Sorunu.....	204
3.12.2 Ondörtlerin Brüksel Toplantısı.....	205
3.12.3 Onbir Havacı Olayı.....	206
3.12.4 Yirmiiki Şubatçıların Örgütlenme Çalışmaları.....	208
3.12.5 Otuzbir Mart Olayı.....	210
3.12.6 Onbir Havacıları İkna Çabaları.....	212
3.12.7 Türkes'in Yurda Dönüşü ve Dikmen Görüşmesi.....	213
3.12.8 Harekâtın Son Hazırlıkları.....	214
3.12.9 Yeniden Harekete Geçiş: 21 Mayıs 1963 Darbe Girişimi.....	216
3.13 Yargılama Süreci ve İnfazlar.....	221
SONUÇ	227
KAYNAKÇA	235
EKLER	246

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.y	: Adı geçen yazı
a.g.m	: Adı geçen makale
AP	: Adalet Partisi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bkz	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev	: Çeviren
Der	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
Ed	: Editör
EMİNSU	: Emekli İnkılâp Subayları Derneği
IMET	: International Military Education & Training Program (Uluslararası Askeri Eğitim ve Talim Programı)

MBK	: Milli Birlik Komitesi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MP	: Millet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü)
No	: Numara
Ord	: Ordinaryüs
Prof. Dr	: Profesör Doktor
PTT	: Posta Telefon Telgraf
s	: Sayfa
SACEUR	: Supreme Allied Commander Europe (Avrupa Yüksek Müttefik Komutanlığı)
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

TABLÖLAR

Tablo-1 Siyasi İdeolojiler ve Asker

GİRİŞ

Tarihsel perspektiften bakıldığında “*ordu*” kavramı öteden beri Türklerde sosyal ve siyasal yaşamının merkezinde yer almış; en büyük destekçisi olarak bizzat içinden çıkmış olduğu “*millet*” i her daim yanı başında bulmuştur. Orta Asya’dan başlayan ve yüzyıllar süren göçebe hayatının beraberinde getirdiği zorunluluklar toplumun savaşçı özelliklerinin büyük oranda gelişmesine olanak tanımış; bu sayede kazanılan “*asker-millet*” sıfatı, Türklerin yerleşik hayata geçmesinden sonra da süreklilik arz eden fetih anlayışıyla geçerliliğini devam ettirmiştir.

Selçuklu’dan Osmanlı’ya, oradan da günümüze kadar gelen, üzerinde yaşadığımız coğrafya, onun nüfuz alanında belirleyici güç olma hedefi ve buradan yola çıkarak dünyaya bir düzen getirme ideali, ordu ile millet arasında oluşan kuvvetli birlikteliği daha da perçinlemiş; milli mücadele yıllarında zirve noktasına ulaşan bu dayanışma hâli, milletin ordusuna olan inanç ve sevgisini geleneksel/dini atıflarda bulunarak göstermesini de beraberinde getirmiştir. “*Peygamber Ocağı*”, “*Mehmetçik*” gibi kavramlar veya “*Her Türk asker doğar*” felsefesi bu bağlılığın çarpıcı örneklerini teşkil etmektedir. Ordunun da kamuoyuna yazılı açıklama yaptığı dönemlerde örneklerine günümüzde de rastlamış olduğumuz “*Türk Silahlı Kuvvetleri ve onun özünü oluşturan Türk Milleti*” şeklindeki tanımlamalar, “*asker-millet*” anlayışını yeterince içselleştirdiğinin bir kanıtıdır.

Ancak bu kaynaşmış birlikteliğin bilhassa çok partili siyasal yaşama geçildikten sonra bir takım sıkıntıları beraberinde getirmiş olduğu dikkati çekmektedir. Ordu kurumunun özellikle Jön Türkler döneminden itibaren siyasetin görev alanına girmek suretiyle gerek doğrudan gerekse perde arkasında aktif olarak müdahil olduğu bir tarihsel geçmişten gelen Türkiye’de halkın oyu ile seçilmiş sivil iktidarların maruz kaldığı askeri darbeler, 1950’li yıllarda henüz yeni filizlenmeye başlayan demokrasi sürecinin arzulanan noktalara gelmesini engellemiştir.

“*Ordu-Devlet/Asker-Millet*” geleneğinin yerleşik durumda olduğu bir sosyo-politik mirası devralan düşünce yapısı içerisinde, silahlı kuvvetler iktidar gücünün temel unsuru olarak ortaya çıkmış; devletin ve halkın çıkarı için gerçekleştirilmesi gereken reformların

yalnızca ordu tarafından başarılıbileceği fikrine dayanan bir örgütlenme modeli, demokratik siyaset mekanizmalarının yerine ikame edilmek istenmiştir.

Toplumu meydana getiren fertler de bu doğrultuda “*ordu-devlet*” anlayışının eskisinden daha güçlü ve süreklilik arz eden bir yapıya büründürmek amacıyla kendisini askerine, dolayısıyla da milletine adamaktan çekinmeyecek birer nefer olarak tanımlanmışlardır. Zira millet; devleti yönetme görevini askerin üstlendiği, kendi haklarının neler olduğunun takdir yetkisini onu temsil ettiğine inandığı silahlı kuvvetlere bıraktığı bir düşünce felsefesini karşılıksız olarak besleyebildiği müddetçe “*büyüklik*” sıfatını muhafaza etmiştir.

Ordu, Milli Mücadelenin kazanılması ile yeniden kazanmış olduğu prestijden güç alarak kendisini Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve onu birincil derecede niteleyen ilkelerin gerçek koruyucusu olarak görmüş; sahip olduğu bu ruh hâli kendisinin iç politikada yaşanan gelişmelere taraf olmamasını olanaksız kılmıştır. Korunması gereken değerler (Cumhuriyet, laiklik, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü vb.) tehlikeye düştüğünde harekete geçmeyi asli bir görev kabul eden askeri mantık, “*özensiz*”, “*çıkarıcı*”, “*bencil*” ve “*beceriksiz*” olarak gördüğü sivil siyasetçileri tehdit algılamasında ön sıralara koymuştur.

Siyaset kurumlarının ülkeyi belirlenen hedeflere götürmekte yetersiz kalacağı ön kabulünden hareket eden gruplar, iç hizmet kanununun kendilerine verdiğini düşündükleri “*rejimi koruma ve kollama görevi*”ni 27 Mayıs 1960’ta doğrudan müdahale ile yerine getirmiş; takip eden beş yıllık dönem içerisinde de iki kez müdahale girişiminde bulunmuştur. “*Ülkeyi içinde düştüğü durumdan kurtarma*” güdüsünün belirleyici olduğu bu girişimler; bizzat düzenleyicileri tarafından Atatürk’ün belirlemiş olduğu ve Türkiye’yi muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkarma hedefini gerçekleştirme idealine hizmet etmek şeklinde nitelendirilse de, gerçekte ulaşılmak istenen noktanın itici gücünü oluşturan “*demokratik hukuk devleti*” anlayışı onarılması güç hasarlara uğramış, toplumun bütün kesimleri özellikle ekonomik ve sosyal açıdan ciddi bedeller ödemek durumunda kalmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİNDE KAVRAMSAL, KURAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

1. Asker-Sivil İlişkisi Modelleri ve Askeri Rejim Tipleri

Ordu-Siyaset ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde almış olduğu seyri somut olaylar ve olgular vasıtası ile ortaya koymadan önce, farklı şekillerdeki karşılıklı kontrol modellerinin, gerek amaçları gerekse sivil siyaset mekanizmaları ile olan ilişkilerine göre çeşitlilik arz eden askeri rejim tiplerinin –Türkiye örneği ve incelenilen dönem aralığı ile uyumlu olması koşuluyla- değerlendirilmesi 1960-1965 yılları arasında yaşanan gelişmelerin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Bu ilişkilerin kavramsal bazda ele alınması sonucunda ilk etapta Eric Nordlinger’in ortaya koyduğu üç adet temel asker-sivil ilişkisi modeli göze çarpmaktadır. Sivil ve askeri güçlerin aynı aristokrat sınıf tarafından paylaşıldığı “*Geleneksel-Aristokratik Model*”; ordunun oldukça profesyonelleşmiş, politika dışında yer almış ve sivil iktidara bağlı olduğu, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi bölgelerde bilinen “*Liberal Demokratik Model*”; askeri subayların iktidar partisinin düşünce süzgecinden geçtiği ve siyasi subayların doğrudan kontrol mekanizması olarak askeri birliklerle iç içe olduğu, örneklerine Çin Halk Cumhuriyeti’nde rastladığımız “*Totaliter Nüfuz Edici Model*” bu sınıflandırmanın özünü teşkil etmektedir.¹

İkinci aşamada üzerinde durulması gereken nokta ise çalışmanın da temelini oluşturan Türkiye’deki ordu-siyaset ilişkileri ile uyum sağlayabilecek farklı askeri rejim tiplerinin neler olduğu konusudur. Bu rejim tipleri; meşruiyetlerini dayandırdıkları temeller, yönetimde kalmak için belirledikleri süreler ve siyasi, ekonomik, toplumsal

¹ Eric A. Nordlinger, *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey, 1977, s. 10-18; Benzeri bir sınıflandırma için Bkz. Morris Janowitz, *Military Institutions and Coercion in the Developing Nations*, University of Chicago Press, 1977, s. 79-80; Aktaran William Hale, *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset* (Çev. Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 258

reformları gerçekleştirebilme yetkinlikleri gibi ölçütler göz önünde bulundurularak ayrıma tâbi tutulmuşlardır. İktidarı devralmadan hükümet kararları üzerinde veto yetkisini kullanan, meclis, anayasa gibi devlet mekanizmalarının almış olduğu kararların ordu tarafından sınırlandırıldığı “*Riyaset Rejimler*”; siyasal iktidarı doğrudan doğruya devralan fakat onu süresiz olarak elinde tutmaya niyetli olmayan, askeri müdahaleye yol açan durumun yeniden yaratılmasına olanak vermeyeceği umulan koşullar sağlandıktan sonra iktidarı yeniden sivil ellere devretmeyi hedefleyen “*Muhafız Rejimler*”; ileri derecede siyasi denetim uygulayan, uzun süre iktidarda kalmayı amaçlayan, büyük ideallere sahip liderleri bünyesinde barındıran, ulusallaştırma ve toprak reformu gibi yöntemler aracılığıyla yeniden yapılanma plânları yapan “*Hükmedici Rejimler*” bu çerçevede örnek olarak gösterilebilecek başlıca askeri rejim tipleri arasındadır.²

Tüm bu veriler ışığında Türkiye’deki ordu-siyaset ilişkisinin dönemsel analizi yapıldığında yukarıda belirtilen kontrol modellerinin ve askeri rejim tiplerinin somut karşılıklarının bulunduğu dikkati çekmektedir. 1923-1950 arası dönemde yürütülen ilişkiler ağı “*Totaliter Nüfuz Edici Model*”in özellikleriyle kısmen paralellik arz etmektedir. Zira bu dönemin büyük bir kısmında Türkiye, tek parti esasına göre yönetilmiş ve rejimin temel dayanak noktasını Türk Silahlı Kuvvetleri oluşturmuştur.

Çok partili yaşama geçiş ile birlikte Türkiye’nin “*Liberal-Demokratik Model*” doğrultusunda siyasal yönünü tayin ettiğini söylemek mümkündür. Genelkurmay Başkanlığı makamının önce Başbakanlığa daha sonra da Milli Savunma Bakanlığına bağlanması şeklen de olsa siyasal iktidarın elini askeri bürokrasiye karşı güçlendirmiştir. Fakat yine de bu dönemde ordunun istenilen boyutta siyasetin dışında kaldığını iddia etmek güçtür.

27 Mayıs 1960’ta yapılan müdahale ile ordu ve onun şahsında Milli Birlik Komitesi; Cemal Gürsel ve onun etrafındaki subayların savunduğu “*Muhafız Rejim*” anlayışı ile Alpaslan Türkeş ve arkadaşlarının temsil ettiği “*Hükmedici Rejim*” düşüncesinin mücadelesine sahne olmuştur. “*Muhafız Rejim*” yanlıları Türkeş ve ekibini tasfiye ederek mücadeleden galip çıkmıştır. Ancak söz konusu çekişme 27 Mayıs

² Eric A. Nordlinger, *a.g.e.*, s. 21-27; Benzeri bir sınıflandırma için Bkz. Christopher Clapham and George Philip, *The Political Dilemmas of Military Regimes*, Croom Helm, Londra, 1985, s. 8-10; Aktaran William Hale, *a.g.e.*, s. 259

sonrasında da varlığını sürdürmüŖ; “*Hükmedici Rejim*”in yeni temsilcisi Talât Aydemir’in 22 Şubat 1962 tarihli isyan hareketi ve 21 Mayıs 1963 tarihli darbe teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2. Ordunun Siyasal İdeolojiler İçindeki Yeri ve Görev Tanımı

Bir siyasi ideoloji, devletin meseleleri hakkında geliştirilen değerler ve tavırlar bütünüdür.³ Her siyasi ideolojinin de kendine özgü bir işleyiş mekanizması vardır ve o mekanizma içindeki güç aktörlerinin devletin ve halkın geleceği noktasında üstlenmiş oldukları misyon söz konusu ideolojinin yapısına göre farklılık arz etmektedir. Sivil ve askeri otoriteler arasındaki ilişkiler de devlet yönetiminde söz sahibi olan ideolojinin felsefesi ışığında tanımlanmış ve mevcut düzenlemelerin ruhu çerçevesince birisi bir diğerine göre daha ön plânda yer almıştır.

Bu noktada özellikle Batı kültüründe en belirgin durumdaki dört ideolojiyi ele alınarak (Liberalizm, Faşizm, Marksizm ve Muhafazakârlık) bir fikirler sistemi şeklinde algılanan düşünce yapılarının askeri normlar ve düşünce kalıpları ile ne ölçüde uyumlu ya da çatışma hâlinde olduğu açıklanmak istenilmiştir.

Konunun ayrıntılarına girmeden önce söz konusu ideolojileri; dayanmış oldukları temel görüşler, silahlı kuvvetlere yaklaşımları ve uygulanma alanı bulduğu ülkeler açısından gösterebilecek bir tablo hâlinde özetlemek yararlı olacaktır. Aşağıdaki tabloda ideoloji-asker ilişkisi ana hatlarıyla, kısa ve öz şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

³ Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet* (Çev. K. Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 96

Tablo-1 Siyasi İdeolojiler ve Asker

İdeolojiler	Temel Felsefesi	Orduya Bakışı	Örnek Ülkeler
Liberalizm	Serbest Piyasa, sınırlı devlet, güvence altına alınmış temel hak ve özgürlükler	Sürekli ordulara ve silahlanmaya karşıdır. Gerektiği takdirde ulus hâlinde bir savaştan yana tavır koyar.	İsveç, Finlandiya, Norveç, Danimarka.
Faşizm	Üstün Irk, Kutsal Devlet, Güçlü Önder.	Güçlü ve saldırgan nitelikte bir ordudan yanadır.	II. Dünya Savaşı yıllarındaki Almanya ve İtalya.
Marksizm	Emek kavramının egemenliğine dayalı devlet, sınıf temeli üzerine inşa edilmiş ekonomik düzen.	Sömürülen sınıfların çıkarları uğrunda emperyalizme karşı savaşan bir orduyu benimser.	Küba, Sovyetler Birliği
Anglo-Amerikan Tipi Muhafazakârlık	Geleneksel toplumsal değerlerin korunması, değişim fikrine de tamamen kapalı olmamak.	Zorunluluktan kaynaklanan askeri talepler karşısında direnç göstermez ve mümkün olduğunca ordu ile çatışma hâlinde olmaktan kaçınır.	A.B.D

Liberalizm, en geniş anlamı ile kişisel hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla devletin sınırlandırılmasını isteyen bir ideolojidir ve her ideoloji gibi düşünsel bir projeye dayanmaktadır. Liberalizmin sosyal yapıda esas aldığı model özgürlüklerin güvence altına alındığı toplum modelidir. Bu model serbest pazar ekonomisinin kurumsallaştığı bir düzende geçerli olacaktır. Liberal ideoloji; din ve inanç özgürlüğü, ifade özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü gibi özgürlüklerin yasal güvence altına alınmasını savunur. Bunu sağlayacak mekanizma ise “*anayasacılık*” ve kuvvetler ayrılığı ile çoğulculuğa dayalı bir siyasi sistemdir.⁴

Liberal düşünce geniş ölçüde ekonomi ve ekonomik refahla ilgili olup; büyük silahlı kuvvetler oluşturulmasına, güç dengesi diplomasisine ve askeri ittifaklara karşı çıkar. Liberalizm; barışa giden yolun uluslararası hukuk, uluslararası mahkemeler ve uluslararası örgütler gibi kurumsal aygıtlardan geçtiğine inanır.⁵

⁴ H. Bahadır Türk, “İdeolojiler”, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 120

⁵ Samuel P. Huntington, *Asker ve...*, s. 97

Liberalizm, genel olarak silahlanmaya ve sürekli ordulara karşıdır. Bunlar hem barışa hem de anayasal düzene tehdittir. Eğer askeri örgütlenme gerekliyse bu liberal ilkeleri yansıtan bir askeri örgütlenme olmalıdır. Ulusal savunma sadece bir avuç insanın değil herkesin sorumluluğudur. Savaş gerekli hâle gelirse devlet, halk milisleri ve vatandaş ordularına dayanıp “*silah altında bir ulus*” olarak savaşmalıdır.⁶

Faşizm, 20. yüzyılda gerçek bir ideolojiye dönüşmüş; pek çok açıdan, Fransız İhtilâli'nin beraberinde getirdiği akılcılık, özgürlük, eşitlik gibi değerlerden meydana gelen Batı siyasal düşüncesine karşı bir tepki olarak görülmüştür. Faşizm bünyesinde bu değerlerin yerini birlik, mücadele, liderlik ve güç gibi kavramlar almıştır.⁷ Seçilmiş bir ulusal topluluğun diğer ırk ve gruplardan üstün olması, mutlak bir önderin liderliğinde bireyin devlete tamamen boyun eğmesi, parlamenter demokrasinin reddedilmesi, yayılmacı ve istilâcı bir dış politikanın ulusun kaderi gibi görülmesi, barışçıl bir enternasyonalizme karşı çıkış, tüm özerk ikincil kurumların bastırılması ve topyekûn bir toplumsal denetim bu ideolojinin dayanmış olduğu temel ilkeler olarak sıralanabilir.⁸

Liberalizmin aksine Faşizm, güçlü silahlı kuvvetlerin bulundurulmasını destekler. Faşist öğretiye göre savaş, siyasetin aracı değil amacıdır. Askerin dikkatli ve savaş yanlısı olmayan dış politikasına karşın; faşist, çatışmaya girilmesi ve devletin gücünün nihai sınırına kadar genişlemesi gibi ilân ettiği amaçları çerçevesinde dinamik, saldırgan ve devrimci bir politikayı savunur. Faşizm, diğer tüm toplumsal kurumların devlet ve partiye tâbi kılınması gerektiğine inanır. Dolayısıyla devlet dışındaki potansiyel güç odaklarının varlığına düşmanca yaklaşır. Bizzat askerlik mesleğinin uygun bir ideolojik rengi olması gerekir. Ayrıca Faşizm de tıpkı Liberalizm gibi topyekûn savaşa, kitlesel ordulara ve askerliğin her vatandaşın görevi olduğuna inanmaktadır.⁹

Marksizm ise her şeyden önce, liberal akılcılığın ve onun biçimlendirdiği değerler ile var olan kapitalist sistemin reddine dayanan temel felsefi bir sistemdir. Marksist felsefenin köşe taşı Frederic Engels'in “*tarihin materyalist kavrayışı*” dediği şeydir. Tarihsel materyalizm, insanların üretim ve yeniden üretim yoluyla gerçekleştirdikleri yaşam koşullarının temeline vurgu yapan bir anlayış olup; tarihin ve sosyal gelişmenin

⁶ Samuel P. Huntington, *Asker ve...* , s. 97

⁷ H. Bahadır Türk, “*İdeolojiler*”... , s. 134

⁸ a.g.m, s. 134

⁹ Samuel P. Huntington, *Asker ve...* , s. 98

sınıf temelli ekonomik analizlerle açıklanması fikrine dayanmaktadır.¹⁰

Marksizm'e göre piyasa ekonomisi eşitsizlik üreten bir iktisadi modeldir. Dolayısıyla bu modelin ortaya çıkardığı insan ilişkileri, bireylerin özgür olmasını ve demokrasinin hayata aktarılmasını önler. Piyasa sisteminde el emekleriyle köleleştirilen proleterlerin, özel mülkiyete sahip olmanın ezici gücünden yararlanan burjuvalarla aynı sivil ve siyasal özgürlüklere sahip olduğu varsayılmaktadır. Oysa bu durum fiiliyatta burjuva sınıfının ekonomik güçleri sayesinde siyasal sistemi bütünüyle kontrol altında tutmasını sağlamaktadır. Gerçek yönetici sınıf “*halk*” değil ekonomiyi denetimi altında tutan burjuvazidir. Bu nedenle kapitalist sistemde var olan demokrasi sahte bir demokrasidir.¹¹ Marksist için temel grup sınıftır, insanlık yatay bir sıralama içindedir. Asker içinse temel grup ulus devlettir ve insanlık dikey bir sıralama içerisindedir. Asker, devletin birçok değişik nedenle savaşa girebileceğini kabul ederek güç ve güvenlik endişelerini vurgular. Marksist içinse devletlerin arasında meydana gelen savaşların temelinde ekonomik emperyalizm vardır. Marksizm'in meşruiyet tanıdığı tek savaş sınıf savaşları, onayladığı tek silahlı kuvvetler türü ise sınıf araçlarıdır. Marksizm evrensel askeri değer ve yapıları tanımaz, her silahlı gücün niteliği, uğrunda savaştığı sınıfın çıkarları ile belirlenir. Bu bağlamda Marksist öğretisi, “*proleter*” niteliklerde örgütlenmiş ve kapitalist çıkarlara muhalif bir silahlı güç yanlısıdır.¹²

18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan muhafazakâr fikir ve doktrinlerin temel kaygısı geleneksel toplum değerlerinin korunmasıdır. Bu düşüncenin ana duygusu olan “*muhafaza etme arzusu*” geleneklere, ritüellere ve köklü kurumlara duyulan saygı ile yakından ilgilidir. Geleneklere saygı duyulması zorunludur, çünkü gelenekler zaman tarafından test edilmiştir ve gelecek kuşaklar için yaşatılması hayati önem taşımaktadır. Gelenekler aynı zamanda toplumsal bağları koruyup güçlendirdiği, bireylerde toplumsal ve tarihsel bir aidiyet duygusu yarattıkları için de çok önemlidir.¹³

Muhafazakârlığın bugün iki temel tipi yaygın bir şekilde görülmektedir. Bunlardan ilki her türlü reform fikrini reddeden, otokratik ve tepkici bir düşünce geleneği olarak tanımlanan Kıta Avrupası Muhafazakârlığı; ikincisi ise çok daha esnek ve değişim fikrine

¹⁰ H. Bahadır Türk, “*İdeolojiler*”... , s. 126-127

¹¹ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1996, s. 232

¹² Samuel P. Huntington, *Asker ve...* , s. 99

¹³ H. Bahadır Türk, “*İdeolojiler*”... , s. 122-123

daha açık olan Anglo-Amerikan Muhafazakârlığıdır.¹⁴ Huntington'un da askerin ideolojiler içerisindeki yerini değerlendirirken baz aldığı muhafazakârlık tipi Edmund Burke öncülüğünde gelişen Anglo-Amerikan Muhafazakârlığıdır.

Anglo-Amerikan tipi muhafazakârlık, kendi mantığının dürtüsüyle askeri işlevlerin taleplerinden kaynaklanan askeri değerlerle çatışmaya girmez. Askeri kurumlara yüklenmek istenilen belli bir kalıp yoktur. Askeri davranış kalıpları ile Liberalizm, Marksizm ve Faşizm arasında doğalarından kaynaklanan karşıtlıklar ve çatışmalar söz konusu iken; Anglo-Amerikan tipi muhafazakârlık tarafında hiçbir uyum problemi yaşanmamaktadır.¹⁵

3. Modern Devletlerde Ordu-Siyaset İlişkilerinin Durumu

Günümüz dünyasının modern devletlerinde ordunun faaliyet alanı kesin çizgilerle belirlenmiş; bu konuda sivil yönetimle yaşanması olası herhangi bir yetki karmaşasına müsaade edilmemiştir. Bu devletlerde ordunun asli görevi ülkenin sınırlarını dış tehditlere karşı korumak ve içeride de doğrudan rejimin ve siyasi iktidarın varlığını tehdit eden her türlü silahlı şiddet hareketlerine karşı fiziki güç kullanarak huzuru tesis etmektir. Siyasi otoritenin emrinde dış tehlikelere karşı silahlanmak, muhtemel savaflara hazırlıklı olmak ve gerek duyulduğu takdirde yine siyasi otoritenin vereceği karar doğrultusunda ve onun emri altında savaşmak gelişmiş ülkelerdeki ordu kurumunun yerine getirmesi beklenen başlıca görevlerdir. Kısacası orduların temel işlevi doğrudan askerlik mesleğinin gereklerini yerine getirerek ülkenin dış tehlikelere karşı güvenliğini sağlamaktır.¹⁶

Gelişmiş ülkelerde sivil siyasetçiler gerek hukuken gerekse de fiilen ordunun üzerinde yer alırlar. Mesela ABD'de silahlı kuvvetlerin başkomutanı ABD başkanıdır. Ancak bu yetki beraberinde bir sorumluluğu da getirir. Siyasetçiler hukuken ordunun komuta kademesinin başında bulunmaları nedeniyle ordunun eylemlerinden sorumludurlar. Ülke olarak silahlı kuvvetler siyasi karar alma mekanizmalarının dışında tutulur.

Ülkenin karşı karşıya bulunduğu iç ve dış tehditleri belirleme görevi siyasi iktidara aittir. Ancak ABD'de ordu, savunma siyasetinin oluşturulmasında oldukça önemli bir rol

¹⁴ a.g.m, s. 122

¹⁵ Samuel P. Huntington, *Asker ve...*, s. 99-100

¹⁶ Hamit Emrah Beriş, "*Ordu ve Siyaset*", *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 415

oynamaktadır. Avrupa Birliği üyesi ülkelerde de idari ve siyasi ilişkilerin kontrolü sivil siyasetçilerin elindedir. Ordunun rolü, siyaset kurumunun belirlediği savunma konseptini uygulamaktan ibarettir. Savunma konsepti seçilmiş siyasetçilerce, muhtemel bir savaş durumunda bu program doğrultusunda uygulanacak strateji ise silahlı kuvvetler tarafından belirlenir.¹⁷

Elbette günümüz Avrupasının konumuna zorlu bir tarihsel süreç sonrasında gelmiş olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Almanya'nın ordu-siyaset ilişkilerinde ulaştığı nokta da bu açıdan son derece manidardır. Almanya'nın doğuşu sürecinde Prusya militarizmi kendine özel bir statü ve imaj inşa etmiştir. Alman militarizmi her zaman orduyu ülkenin merkezinde görmüş ve güçlü bir ordunun güçlü bir Almanya demek olduğuna inanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı'nın asker-sivil ilişkisi standartlarının bu ülkeye dayatılması, Almanya'da militarizmi geriletmiş ve askeri, sivil otoritenin emir ve denetimine sokmayı başarmıştır.

Demokratik ülkelerde ordu-siyaset ilişkilerini düzenleyen bu örnek açısından bakıldığında Avrupa Birliği'ne tam üye olma yolundaki Türkiye'nin yeterli olmasa da bir takım adımlar atmış olduğu görülmüştür. Anayasa ve yasalarda yapılan değişikliklerle Milli Güvenlik Kurulu Sekreteri danışma organı hâline getirilmiş ve ilk kez bu makama sivil bir görevli atanmış; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bütün gelir, gider ve malları Sayıştay'ın denetimine açılmıştır. Bunun dışında Genelkurmay Başkanlığı'nın Başbakanlık yerine Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanması, Milli Savunma Bakanlığı'nın ülkenin savunma politikalarının belirlenmesinden savunma bütçesine ve harcamalarına kadar her alanda sorumluluk üstlenmesi gibi reformlar aciliyetini korumaktadır.

4. Osmanlı Devleti'nde Ordu-Siyaset İlişkileri

Altıyüz yıllık bir zaman dilimi içerisinde varlığını sürdürmüş olan Osmanlı Devleti'nin ilerleyen süreç içerisinde, gerek iç gerekse dış faktörlerin etkisi ile idari ve hukuksal yapısında çarpıcı değişimler yaşamış olduğu söylenebilir. Söz konusu değişim sürecinin -bilhassa duraklama ve gerileme dönemi ile birlikte- merkezinde yer alan birincil figürün ordu olduğu gözlenmektedir. II. Abdulhamid döneminde modern okulların açılması askeri boyutta da kendisini göstermiş; izleyen dönemde devletin kaderini

¹⁷ *a.g.m.*, s. 417

belirleyecek her kritik adımın kimi zaman perde arkasında kimi zaman ise tam ortasında bu okullardan yetişen “mektepli subaylar” ın başrolü oynadığı dikkati çekmiştir. Avrupa’da yaşanan birçok köklü değişimin doğrudan etkilemeye başladığı bir dönem ve devlette ordu-siyaset ilişkilerini kalıplaşmış ifadelerle dile getirmek pek olası gözükmemektedir.

Niyazi Berkes bu gerçeğin altını çizerek, Osmanlı’daki ordu-siyaset ilişkilerinin klişe bir anlatım tarzı ile açıklamanın yanlış olacağını şu satırlarla ortaya koymuştur:

“Merkezi despotik rejim, feodal eğilimlere karşı kendini emniyete almak için yeniçeri teşkilatı halinde ayrıca bir militer güç hazırlar ve buna dayanır. Fakat despotik güç zamanla kendi yaratmış olduğu militer gücün baskısı altına düşer. Buna karşılık merkezi gücün zayıfladığı hallerde ise toprak rejimine dayanan sipahi; militer ve fiskal niteliğinden uzaklaşarak feodalleşme, yani güçleri paylaşma eğilimi gösterir.”¹⁸

Bu aşamada Osmanlı Devleti’ndeki ordu-siyaset ilişkilerinin dönemsel sınıflandırmaya tâbi tutularak incelenmesi; yaşanan gelişmelerin daha sağlıklı olarak anlaşılmasının önünü açacak, gerek siyaset kurumunun gerekse ordunun bu tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişimler daha yakından görülebilecektir.

4.1 Beylik-Devlet Dönemi Ordu-Siyaset İlişkileri

Ordunun siyaset ile olan ilişkileri henüz tam anlamı ile kurumsallaşmamış olmak ile birlikte, kurumsallaşmanın tohumları bu dönemde atılmıştır. Fetih geleneğinden gelen ve savaş durumu yaşayan bir devlette/toplumda devlet, olgunlaşmamış bütün kurumları ile siyasetin içindedir. Bu kurumların arasında da ordu etkin bir şekilde siyasi bir belirleyici kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Osman Gazi, Orhan Gazi ve Murat Hüdavendigâr dönemlerinde iktidar üzerindeki fiili güçler Ahilik Örgütü, uç beyleri ve bir ölçüde hükümettir.¹⁹

Osmanlı Devleti, Osmanlı Hanedanı tarafından yönetilmiştir. Hanedan içinde kimin saltanata geçeceği, II. Mehmet dönemine kadar bir düzenlemeye tâbi olmaksızın, devlet işlerinde mühim rolleri olan Ahilerle devlet adamlarının elinde olmuş; devletin başına

¹⁸ Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1972, s.141

¹⁹ Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı*, AÜDTCF Yayınları No: 277, Ankara, 1978, s. 158

hanedan içinden muktedir ve liyakatli olanın getirilmesi teamül olarak kabul edilmiştir.²⁰

I. Murat devrinde Osmanlı Devleti tarihinde sayısı ve başarısı ile orantılı olmayan önemli bir rol oynayacak Yeniçeri Ocağı, Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından 1363 yılında kurulmuştur.²¹ Berkes; savaş ve fetih ortağı olan askerlerin hükümet yönetiminde önemleri arttıkça, bir gaziler sınıfı oluşmaya başlayınca sultanın kayıtsız şartsız egemenliğini kuramayacağını,²² dirlik sahiplerinin güvenilmezliğini, kendilerinden sadakat ve kulluk beklenemeyeceğini, çünkü doğrudan sultanın emri altında olmadıklarını belirterek bu şartlar altında feodal bölümleri engellemek için “*sipahi gücünden daha önemli silahlarla donanmış küçük bir ordu*”²³ olan yeniçerilerin oluşturulduğunu belirtir.

Halil İnalçık ise Yeniçeri Ocağı'nın temellerinin atılışını şu cümlelerle ifade eder:

“Çandarlı, devlet elinde toplanan çok sayıda ‘pencik’ oğlanlarından sultan kapısında yeni bir asker, yeniçeri yapma fikrini buldu. Oğlanlar Bursa civarında Türk köylerine gönderildi ve Türkçeyi öğrenip İslamlaşmaları sağlandı. Sonra bunlar bir kışlada toplanıp sultanın emrinde bir ‘yoldaş’ ordu, yeniçeri ordusunu oluşturdular.”²⁴

Oğuz geleneğinden başlayarak ülkenin, hükümdar hanedanının ortak malı olarak kabul edilmesi padişahı dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumuşsa da, bu durum saltanat mücadelelerinin içeride yaşanmasının önünü açmıştır. Mücadeleler doğal olarak devlet içerisinde güç merkezleri ile kurulan ittifaklarla desteklenmiş; bu güç merkezlerinin birincisini “*İlmiye Sınıfı*”, diğerini ise dar anlamda Yeniçeri Ocağı'nın oluşturduğu ordu teşkil etmiştir.²⁵

İlmiye teşkilâtı, hiyerarşide en büyük makamı temsil eden “*şeyhülislâm*”dan başlayarak, adli-idari yetki ve sorumluluklarla donatılmış “*kadı*”lara kadar genişleyen büyük bir organizasyon hâlinde, devletin en önemli kurumlarından birini teşkil etmiştir.

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1984, s. 45

²¹ Taner Timur, *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplum Düzeni*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1979, s. 84

²² Niyazi Berkes; *100 Soruda...*, s. 21

²³ *a.g.e.*, s. 108-110

²⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 58. Pencik, Farsçada beş ve bir anlamına gelen *penç* ve *yek* kelimelerinden türemiş, Osmanlı Devleti'nde 1363'ten sonra uygulanmaya başlanmış, savaşlarda elde edilen esirlerin beşte birinin asker olarak istihdam edilmesi usulünü ifade eden terimdir.

²⁵ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s. 16

Söz konusu dönemde dinin büyük önem taşımasından dolayı şeyhülislâm kâğıt üzerinde veziriazam ile aynı derecede sayılmasına rağmen dinsel konumu nedeniyle etkinliği ondan daha yüksek olduğu söylenebilir. Olası bir isyan hâlinde padişah aleyhine fetva verebileceği için, özellikle idarenin zayıf zamanında kendisinden çekinilmiştir.²⁶

Bu dönemde merkezi ve iyi örgütlenmiş bir güç olmanın verdiği avantaj ile yeniçeriler ve devşirme sınıfı, devletin asli unsuru olan Türk tımarlı sipahileri ve uç beyleri sınıfı ile iktidar mücadelesine girmeye başlamışlardır. I. Bayezid'in tahta çıkışı vezirler ve beylerin ortak onayı ile gerçekleşmiştir. I. Bayezid döneminde yeniçeri sayısında artış gözlenmiş, merkezi otorite böylelikle güçlendirilmiştir.²⁷

Fetret devrinde Şehzade Süleyman Türk uç beyleri tarafından desteklenirken, Şehzade Mehmet Çelebi; Kapıkulu, devşirmelikten gelen Sipahi Beyazıd Paşa ile Ulema-ı Rüsûm'u temsil eden Çandarlı Ali Paşa'nın desteğini alarak iktidara gelmiştir.²⁸ II. Murat devrinde iktidarı merkezde vezir-i âzam ve yeniçeri, eyaletlerde ise uç beyleri belirlemişlerdir. Bu dönemde ırsi ve yarı feodal bir bünyeyi temsil eden uç beyleri kendi askeri güçlerine dayanarak merkezi otoriteyi temsil eden Rumeli Beylerbeyi ve hatta merkez ile çelişkiye düşmüşlerdir.²⁹ Buna karşın II. Murat; devşirmeleri, kendilerine sarayda ve orduda önemli görevler ve yeni kazanılan Balkan topraklarında dirlikler vererek güçlendirmiş ve Türk aristokrasisine bir denge unsuru olarak öne sürmüştür.³⁰

Bu dönemde ordu-siyaset ilişkilerinin temel niteliği; sürekli savaş halinde bulunan bir ordunun asli gücünün feodal ayrılmalara sebep olmaması için merkezi-devşirme bir ordu ile kontrol altına alınması ve devlet yönetimine köksüz devşirme devlet adamlarının ortak edilerek güçlü bir karşı hanedanın gelişmesine imkân vermemek olmuştur.³¹

4.2 Yükselme Dönemi Ordu-Siyaset İlişkileri

Devletten imparatorluğa geçişin de işareti olarak nitelendirilebilecek II. Mehmet döneminde “*İmperium*” (hüküm sürme) anlayışı ön plâna çıkmış; II. Mehmet, “*merkezci,*

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1984, s. 178

²⁷ Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin...*, s. 161

²⁸ Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin...*, s. 159

²⁹ *a.g.e.*, s. 156-160

³⁰ Taner Timur, *Kuruluş ve Yükselme...*, s. 99

³¹ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19

*güçlü ve mutlak yetkili*³² padişah tipini çizerken aynı zamanda kendisini mevcut bir iktidar kavgasının da içinde bulmuştur.

Taner Timur; bu iktidar kavgasının, merkezi iktidar ve istikrar yanlısı Türk devlet adamları ve onların temsilcisi Çandarlı Ailesi ile kapıkulu/devşirme yönetici kesim arasında cereyan ettiğini, mücadelenin özünü çoğunluğunu eskiden uç beyliği yapmış, meslekten asker olarak kapıkulu/devşirme ileri gelenlerinin II. Mehmet'i fetih politikasına itmesinin oluşturduğunu ileri sürmektedir.³³

Bu iktidar mücadelesinde II. Mehmet'in yeri kapıkulu/devşirme ileri gelenlerinin yanı olmuştur. Çünkü II. Mehmet imparatorluk içerisinde hiçbir bağımsız güç merkezi bırakmak istememiştir. Bu durum, hızla Türk seçkinlerini tasfiye eden bir siyasetin uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Köklü tımarlı sipahilerin, bir nevi Osmanlı hanedanına tâbi olan Sipahizade hanedanları olarak devam etmelerine izin verilmemiştir.³⁴

II. Mehmet'in ölümü ile Cem Sultan ve II. Bayezid arasında çıkan taht kavgasında yeniçeri/devşirme sınıfı ile tımarlı sipahi sınıfı, boyutları iç savaşa ulaşan bir iktidar mücadelesine girmişlerdir. Yeniçeri/devşirme sınıfının desteği ile bu savaştan galip çıkan II. Bayezid olmuş, buna karşılık yeniçeri/devşirme sınıfının kendisinden *"kul cinsinden olmayanların"* iktidara getirilemeyeceğine dair söz isteyecek kadar güçlü olduğunu ortaya koymuştur.³⁵ Padişaha yöneltilen ve başlangıçta kabul ettirilen bu talep, Osmanlı Devleti yönetici sınıfı arasındaki etnik bölünmenin bilinçli bir şekilde siyasete yansımalarını göstermektedir. Yeniçeri/devşirme sınıfı ilk defa tımarlı sipahi/Türk sınıfına rağmen padişah belirleyecek güce erişmiştir.³⁶

Yeniçeri/devşirme sınıfının gücü II. Bayezid zamanında da artarak devam etmiş; henüz meşru olarak sultan tahtta iken sultandan desteğini çekerek Şehzade Selim'in gelmesini isteyen yeniçeriler, Rumeli uç beylerinin de desteğini alarak ilk defa devlet yöneticilerinden bağımsız bir siyasal güç olarak³⁷ meşru hükümdarı tahttan uzaklaştıracak, Selim'in tahta çıkmasını sağlayacaklardır.³⁸ Yavuz Sultan Selim devrinde imparatorluğun

³² Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu; *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1987, s.197

³³ Taner Timur, *Kuruluş ve Yükselme...*, s. 105-106

³⁴ Niyazi Berkes, *100 Soruda...*, s. 65

³⁵ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970, s.140

³⁶ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 21

³⁷ Taner Timur, *Kuruluş ve Yükselme...*, s. 124

³⁸ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 21

“sünni İslam dünyasının önderliğini” üstlenmesi³⁹ ve sünni anlayışın devlet ideolojisi olarak benimsenmesinin sonucunda ulema sınıfı devlet içindeki iktidarını pekiştirmiştir.⁴⁰

Yeniçerilerin iktidara ortak olma yolunda gösterdikleri atılım ile doğru orantılı olarak devlet içindeki ağırlıklarının da arttığı gözlenmektedir. XVI. yüzyılda yeniçeri ağaları beylerbeyi rütbesine yükseltilmiştir.⁴¹ Bununla birlikte yeniçeri ağalarının arz günlerinde padişahın huzuruna vezir-i âzamdan önce girmesi de idari yapı içerisinde yeniçerilerin hangi noktalara kadar gelebildiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.⁴² 1550’lerden itibaren yeniçerilerin imtiyazlarının arttığı görülmüş; yeniçeri çocuklarına da yeniçeri olma hakkı tanınarak imparatorluğun önemli merkezlerine yeniçeri garnizonları kurulmuştur.⁴³

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tımarlı sipahilerin sayılarında düşüş karşımıza çıkarken, bunun aksine yeniçeri sayısında artış gözlemlenmiştir. Tımar toprakları önce saray hizmetkârlarına, sonra mahalli eşrafa verilmeye başlanmış, böylece “âyan” sınıfının oluşması için ilk tohumlar atılmıştır.⁴⁴ III. Mehmet (1595-1603) döneminde çıkan Celâli isyanları tımar düzenindeki bozulmanın sonuçlarından birisidir. Tımarları ellerinden alınan ve devşirmelere verilen Türk kökenli sipahilerin merkeze karşı tepkisidir.⁴⁵ Kuruluş ve yükseliş dönemlerinde hem nitelik hem de nicelik bakımından Osmanlı Devleti’nin en önemli parçasını oluşturan tımarlı sipahi sınıfının Avrupa’da gelişen silah teknolojisine ayak uyduramaması; onu XVII. yüzyıla girerken zayıf bir ordu görünümünden kurtaramamış ve iktidar ilişkilerinin belirlenmesinde üstünlüğü bütünüyle yeniçeri teşkilatının eline teslim etmiştir. Gerileme dönemi ile birlikte padişah katli, ulûfe kavgaları, saray içindeki çeşitli unsurlarla örtülü veya aleni işbirlikleri vesilesi ile saltanat değişimlerine kadar pek çok olayın merkezinde yeniçerilerin yer aldığı görülmektedir.

4.3 Gerileme Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri

Gerileme döneminde ordu-siyaset ilişkilerinin temel özelliği sayısı artan ve gittikçe yozlaşan yeniçerilerin kendilerini dengeleyecek fiili bir gücün olmadığı bir ortamda, ulema

³⁹ Metin Kunt, *Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 2, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 117

⁴⁰ Ümit Özdağ, *Atatürk ve Önü...*, s. 22

⁴¹ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt: 9, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 355

⁴² Coşkun Üçok; Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk...*, s. 238

⁴³ Metin Kunt, *Türkiye Tarihi...*, s. 136-138

⁴⁴ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye...*, s. 339

ve/veya saray içindeki gruplarla işbirliği yaparak iktidarı belirleyici en etkili güç olmalarıdır.⁴⁶ XVII. yüzyıla girildiğinde ordunun geçirmiş olduğu değişim aşağıdaki cümlelerle ifade edilmiştir:

“XVII. asrın diğer bir hususiyeti, daha önce politikaya karışmayan, istekleri sadece kendi hakları üzerinde olan ordunun gittikçe artan oranda devletin politikasına ve iktidar oyunlarına karışmasıdır. Diğer bir hususiyet; bu asırda kapıkulu askeri sayısının, devleti ve cihan imparatorluğunu kuran sınıfları, yani tımarlı sipahi ve akıncıları geçmesidir. Bu suretle İstanbul’da Kapıkulu Ocakları’nda ‘ağa’ denen kişilerin veya ‘vezir’ denen mareşallerin kışkırtmasıyla siyasi durumlarında ve iktidar değişmelerinde tavır koyan, dediği olmayınca ‘kazan kaldıran’ yani basbayağı isyan eden bir ordu ortaya çıkmıştır.”⁴⁷

Yeniçerilerin ilk tahttan indirdikleri ve öldürdükleri padişah varlıklarını tehdit ettiğini anladıkları Genç Osman (1622) olmuştur. Bu da göstermektedir ki, yeniçeri ordusu XVII. yüzyıldan itibaren padişahın kapıkulu/hassa ordusu olmaktan çıkmış; padişahları denetleyen ve kendi menfaatleri için çalışan bir güç haline gelmiştir.⁴⁸

1648-1651 arasındaki üç yıllık dönem “Ağalar Saltanatı” olarak nitelendirilmektedir ki, bu da yeniçeri ağalarının ne ölçüde güçlendiğinin ölçüsüdür. Bu dönemde yeniçeriler “müdahaleye, vezir kellesi düşürmeye, hatta tahttan padişah indirip öldürmeye” alışır hale gelmişlerdir.⁴⁹ Örneğin II. Viyana Kuşatması’nı takip eden yıllarda Osmanlı-Prusya savaşlarında; 1687 yılında Belgrad önünde paniğe kapılan ordu; yenilgilerden komutanlarını ve padişahı sorumlu tutarak kendisine yeni bir komutan seçmiş, İstanbul üzerine yürüyerek padişah IV. Mehmet’i tahttan indirmiştir.⁵⁰ 1687-1691 yılları arasında hüküm süren II. Süleyman ve 1691-1695 yılları arasında tahta oturan II. Ahmet dönemlerinde Almanya ile devam eden savaşlar ve padişahların yönetimden uzak kalmaları iç iktidar mücadelelerine durgunluk getirmiştir.⁵¹ 1695’te saltanat makamına oturan II. Mustafa’nın adeta yeniçeri baskısından kaçarcasına İstanbul’dan çok Edirne’de oturması yeniçerileri rahatsız etmiş, Gürcistan’a sefere yollanan Cebecilerin ayaklanması üzerine ayaklanmayı bastırmakla görevli yeniçeriler ulemanın da desteğini alarak Edirne

⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni Dünü-Bugünü-Yarını*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 30

⁴⁶ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 24

⁴⁷ Yılmaz Öztuna; Ayvaz Gökdemir; *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*; Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987, s. 7

⁴⁸ Muzaffer Sencer, *Az Gelişmişliğin Yapısı Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971, s. 59

⁴⁹ Yılmaz Öztuna; Ayvaz Gökdemir, *Türkiye’de Askeri...*, s. 6-7

⁵⁰ Metin Kunt, *Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 32

⁵¹ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 26

üzerine yürümüş ve padişahı tahttan indirmişlerdir.⁵²

II. Mustafa'nın yerine 1703 yılında tahta çıkarılan III. Ahmet'in saltanatı iki dönemden oluşur. 1718'e kadar olan süreçte bir takım askeri başarılar elde edilmiş; bu sayede ordunun, padişahın ve devlet adamlarının saygınlığı artmıştır.⁵³ 1718-1730 yılları arasındaki "*Lale Devri*" adı verilen ikinci dönemde ise doğuda Safevi Hanedanlığı'na karşı bazı başarılar kazanıldıysa da, 1830'da Nadir Şah'ın saldırılarına karşı III. Ahmet'in ve vezir-i âzam Damat İbrahim Paşa'nın yavaş davranmaları; İbrahim Paşa'nın idamına, III. Ahmet'in ise tahttan inmesine yol açan Patrona Halil İsyanını başlatmıştır. İsyan; sünni ahalinin şiiiler tarafından katledildiği, padişahın ve devlet yöneticilerinin zevke daldıkları ve yeniçeri ocağının kaldırılacağı şeklindeki haberlerin yayılmasıyla hazırlanmıştır.⁵⁴

Gerileme döneminde yeniçeri ordusu; tımarlı sipahi ve akıncıların herhangi bir ağırlığının kalmadığı ve sayısal olarak eridiği bir ortamda imparatorluğun tek ordusu haline gelmiştir. Bununla birlikte savaşın önemli bir gelir kaynağı olduğu Osmanlı Devleti'nde savaşlar kaybedilmeye başladığında yeniçeri ordusu tüketici niteliğiyle devlet hazinesi için daha da büyük bir yük oluşturmuştur.⁵⁵

Berkes'e göre ölen yeniçerilerin maaş defterlerinin alınıp satılması, yeniçeri olmayanların yeniçeri ocağından maaş almaları, yeniçeri ocağını bir "*çıkar ocağı*" haline dönüştürmüştür.⁵⁶ Kentlere doluşan yarı esnaf, yarı yeniçeri, yarı işsiz lümpen proleterler topluluğu çıkan ayaklanmaların temel gücünü oluşturmuştur.⁵⁷ Başka bir değerlendirmede ise bu durumdan sadece yeniçerilerin sorumlu tutulmasının eksik bir değerlendirme olacağı vurgulanarak şu tespit yapılmıştır:

*"Savaş gelirlerini kaybeden, tarımdan gelen vergilerin merkezi otoritenin zayıflaması sonucu mahalli âyanların elinde kaldığı, sanayileşmeye geçemeyen, Batı ticareti karşısında gittikçe zayıflayan el tezgâhı ekonomisi; disiplinini de yitirmiş ama varlığı gerekli büyük bir merkezi imparatorluk ordusunu elbette tam anlamıyla besleyemezdi."*⁵⁸

⁵² Metin Kunt, *Türkiye Tarihi...* , s. 43

⁵³ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 27

⁵⁴ Metin Kunt, *Türkiye Tarihi...* , s. 55

⁵⁵ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın...* , s. 142-143

⁵⁶ Niyazi Berkes, *100 Soruda...* , s. 112

⁵⁷ *a.g.e.*, s. 81

⁵⁸ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 28

En nihayetinde gerileme döneminde Osmanlı idari teşkilatının hemen her kademesinde baş gösteren yozlaşma normal olarak orduyu da etki alanına almış; mevcut durum hanedanın ve bürokrasinin idari yapılanma genelinde, yeniçeri teşkilatı özelinde ciddi şekilde reformist açılımları düşünmeye başlamasının önünü açmıştır.

4.4 Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Orduda Islahat Girişimleri

Savaşlarda alınan yenilgilerin süreklilik göstermeye başlaması, ordu hiyerarşisi içerisinde yer alan disiplinsizlik hâli devletin siyasal etkinliğini zaafa uğratmış; askeri alanda ortaya çıkan başarısızlıklara paralel olarak, içerideki asayişin sağlanmasında dahi yaşanan sıkıntılar artık basit bir şekilde geçiştirilemeyecek noktaya gelmiştir.

“Osmanlı orduları emir-komuta birliğinden yoksundu. Savaşlarda genellikle bir sadrazam başkomutanlık yapar, o cesaret göstermeye kalkışıp bir düşman kurşununa kurban giderse sadece savaş halindeki ordu değil, hükümet bile başsız kalırdı. İlk Osmanlı hükümdarlarının kabiliyete ve tecrübeye dayanan üstün strateji yeteneklerinden yoksun, saraydan ya da bürokrasiden gelen bir gözde, ‘göreyim seni’ diyerek sefere yollanırdı. Art arda gelen yenilgiler askeri strateji ve teknikte geri kalmayla birlikte ordudaki iç değişikliklerin bir araya gelişinin sonucuydu.”⁵⁹

Niyazi Berkes'in yukarıda yapmış olduğu tespit Osmanlı Devleti'nin silahlı gücü bünyesinde görülen çarpıklıklara dikkati çekmektedir. Bu bağlamda savaşlarda alınan yenilgilerle birlikte XVIII. yüzyılda ön plâna çıkma sırası askeri bürokrasiden sivil bürokrasi ve ulema sınıfına geçmiştir.

Berkes'e göre askeri ve teknolojik gelişmelerin uzun süre izlenememesinin temel nedeni, Osmanlı maliye ve devlet ekonomisinin içine girdiği bunalımdır. Bunlar o kadar birbirine bağlıdır ki neticede askeri sorunu çözmek için teknoloji sorununu, onu çözmek içinse ekonomi ve maliye sorununu ele almak gerekmiştir. Üstelik bu ekonomik güç yoksunluğu ve savaş sanayinin geri kalışı, askeri teknik ve yöntemlerdeki gelişmelerin izlenememesinin ordu eğitimi üzerinde yarattığı etkileri Osmanlı Devleti'nde daha da önemli kılan yapısal etkenler de söz konusudur. Çünkü savaşa her zaman hazır olmak gibi bir zorunluluk Osmanlı için bu sorunları çözme işini bütün sistemi kapsayan bir sorun haline getirmiştir. Bu durum ilk reform çabalarının niçin askeri alanda başladığını açıkladığı gibi, bu çabaların neden dar ve yüzeysel kaldığını da göstermiştir. Adeta bir kısır

⁵⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 1978, s. 72

döngü halini alan bu sorunun düğümlendiği konu “*Yeniçerilik*”.⁶⁰

XVIII. yüzyılda merkezde yeni iktidar güçleri/ilişkileri belirirken, merkez dışında ortaya çıkan güçler ise karşı tarafın güç kaybı oranında kuvvetli hale gelmişlerdir. Orduda köktenci değişiklikler yapmak isteyen III. Selim’in kurduğu Nizam-ı Cedid ordusunun Napolyon’un ordularına karşı göstermiş olduğu başarı, yeniçeri ve âyanı sultana karşı birleştirmiştir.⁶¹ Bu çerçevede henüz yeni palazlanmaya başlayan “*âyan sınıfı*”, kendi geleceğini güvence altına almak açısından merkezi otoritenin güçlenmesine karşı yeniçeri ile işbirliği yapmayı çıkış yolu olarak görmüştür.

Öte yandan III. Selim’in reform hareketlerine karşı ulema sınıfından da tepki gelmiştir. Mayıs 1807’de basit bir ayaklanma olarak başlayan hareket, yeniçerilerin başkaldırması ve ulemanın desteği ile III. Selim tahttan indirilip yerine IV. Mustafa çıkarılmıştır.⁶² Gelişmeler üzerine Nizam-ı Cedid önderlerinden Galip Efendi, Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa’yı İstanbul üzerine yürüyerek III. Selim’i tekrar tahta geçirmesi ve köktenci reformları uygulaması konusunda ikna etmiştir.⁶³ Yaşanan gelişmeler sonrasında III. Selim’in öldürülmesine engel olunamamış ancak II. Mahmut tahta geçirilmiştir.

Bu gelişmeler âyan sınıfının güçlü merkez olmadan dış güçlerin baskısına karşı duramayacağını anlayarak, güçlü merkez karşılığında kendi haklarını güvence altına alma isteği olarak ortaya çıkmış; ilk defa merkez dışı güçler merkez güçleri ittifakını (ulema-kapıkulu) yenerek iktidarı belirlemiştir.⁶⁴

II. Mahmut döneminin başlangıç yıllarında yeniçerilerin âyan sınıfına karşı husumeti göze çarpmaktadır. Yeniçeriler; kendileri ile ilgili konularda onlarda habersiz olarak sultanla pazarlık masasına oturan ve tahta geçmesini istemedikleri II. Mahmut’u başa getiren âyanları pek de içlerine sindiremedikleri söylenebilir. Dönemin başat iç siyasi sorunları arasında gösterilebilecek Balkanlar’da patlak veren isyanlar esnasında, bilhassa Mora’da başlayan Yunan isyanının bastırılmasında yeniçerinin başarısızlığı II. Mahmut’u Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’dan yardım istemeye itmiştir.

⁶⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye’de...* , s. 72-73

⁶¹ Metin Kunt, *Türkiye Tarihi...* , s. 86

⁶² Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir; *Türkiye’de Askeri...* , s. 12

⁶³ *a.g.e.*, s. 12

⁶⁴ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnnü...* , s. 29

1824'te oğlu İbrahim Paşa komutasında 20 bin asker ile Girit'e çıkarma yapan Mehmet Ali Paşa, 1825'te de Mora'ya asker çıkartarak Osmanlı ordusunun dört senede bastıramadığı isyanı dört haftada bastırmıştır.⁶⁵ İsyanın bastırılmasının Osmanlı iç siyasetine yansiyış şeklini Sina Akşin şu şekilde ifade etmiştir:

“Mısır kuvvetlerinin bu başarısı yeniçerilerin defterini dürdü. Onların Rus ve Avusturya orduları karşısındaki perişanlığı kanayan bir yaraydı. Buna âyanlar (Tepedelenli Ali Paşa) ve asi reaya karşısında rezil olmak da eklenince, İstanbul'da kamuoyu iyiden iyiye aleyhlerine döndü. Belki daha da kötüsü, yeniçerilerin yapamadığını bir vali askeri kısa sürede yapıyordu. Böylece askeri ıslahat sorunu yeniden gündeme gelmiş oldu.”⁶⁶

Tüm bu gelişmeler üzerine II. Mahmut, yeniçeri ocağını ortadan kaldırmak adına âyanın başarısından faydalanma yoluna gidip, kapıkulu ocakları ağalarını saray akademisinden çıkan ve kendisine bağlı kişilerden seçerek, yeniçerilerle birleşmemesi için ulema sınıfını yanına çekmiştir.⁶⁷

25 Mayıs 1826 tarihinde Şeyhülislam'ın evinde yapılan toplantıya devletin ileri gelenleri, yeniçeri ağası ve yeniçeri kul kethüdası (yeniçeri ordusu kurmay başkanı) davet edilerek kendilerine yeni bir ordunun kurulması gereği anlatılmıştır. Ayrıca yeniçerilere talim yaptırılacağına dair söz alınmıştır. Ayrıca 51 yeniçeri ortasından 150'şer kişi alınarak 7650 kişilik “Eşkinici” ordusu kurulmuş ve yeni ordunun talimi Mısır'lı subaylara bırakılmıştır.⁶⁸

Yeniçeriler her isyanda olduğu gibi kendisine teslim edilmesini istedikleri kişilerin listesini saraya yollamış; buna karşılık Divan, ocağın ortadan kaldırılması kararını vererek Şeyhülislam'dan bu konuda fetva almıştır.⁶⁹ Ayrıca; Topçu, Arabacı, Kalyoncu ve Lağımçı ocakları askerleri de isyana karşı çıkan güçlere katılmıştır.⁷⁰ Şeyhülislam Tahir Efendi de iki kazaskeri, İstanbul kadısı, ulema ileri gelenleri ve 3.500 medrese öğrencisi ile Sancak-ı Şerif altında halkı ve askeri yeniçerilere karşı direnmeye çağırmıştır.⁷¹

⁶⁵ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 103

⁶⁶ *a.g.e.*, s. 103-104

⁶⁷ Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir; *Türkiye'de Askeri...* , s. 14-15

⁶⁸ Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Emel Yayınları, Ankara, 1978, s. 194

⁶⁹ *a.g.e.*, s. 195-196

⁷⁰ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...* , s. 104

⁷¹ Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir; *Türkiye'de Askeri...* , s.15

Yeniçeriler sığındıkları kışlalarının topa tutulması sonucu 6.000 ölü vermiş, Yeniçeri Ocağı 18 Haziran 1826'da ilga edilmiş ve 20.000 yeniçeri idam edilmiştir.⁷² Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması güçler dengesinin çarpıcı bir şekilde temelinden sarsılmasına neden olmuş; yönetsel ilişkilerin ve iktidarın belirlenmesi bağlamında orduyu siyaset sahnesinin dışına itecek tedbirlerin alınmasının önü açılmıştır. Bunun için mülkiye ve askeriye rütbeleri birbirlerinden ayrılarak, devlet yönetimi mülkiye sınıfına verilmiştir. Eyalet ve il yönetimi sivillere devredilmiş, mülki amir protokolde önde gelmeye başlamıştır.⁷³ Fakat mülkiye memurlarının sayıca yetersizliğinden dolayı paşalar valilik yaptıkları sürece üniforma taşımak dışında askeri görevlerin dışında kalmış, mülkiye memuru muamelesi görmüşlerdir.⁷⁴

Orduların yapı taşını ve insan unsurunun en önemli kısmını oluşturan “subay” olgusunun, Osmanlı Devleti'nde modern usul ve prensiplere göre yetiştirilmesi işi yeniçeriliğin kaldırıldığı döneme rastlamaktadır. Bu durum ilk kez II. Mahmut döneminde “Asakir-i Mansure-i Muhammediye”nin kurulmasıyla bir mesele olarak ele alınmıştır. Gerçi ondan önce III. Selim'in tahta geçtiği sırada Nizam-ı Cedid rejimi kapsamında bir harp okulu açmak düşüncesi gündeme geldiyse de, gerçekleşmemiştir. Oysa aynı dönemde daha Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan önce, Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın talimli bir ordu kurduğu ve bu orduya subay yetiştirmek için harp okulu açtığı bilinmektedir. Bunun dışında Mehmet Ali Paşa gerek eğitim gerekse komuta işleri için İtalya ve Fransa'dan birçok subay hizmete almıştır.⁷⁵ II. Mahmut'un yükümlülük yöntemine göre halktan derlenecek erlerden ve Fransız Devriminden sonra Fransa'da başlatılan teşkilatlanma örneğinde kurduğu “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” ile “Mansure ve Hassa” olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır.⁷⁶

Bu dönemde gerek yeni iktidar şekillenmesi gerekse prestijli ve köklü bir geleneği olmaması yeni kurulan ordunun siyasi bir güç oluşturmasının önüne geçmiştir. Ayrıca yabancı devletler iktidar savaşlarında belirleyici yeni bir aktör olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır ki Akşin'in bu konuda verdiği şu örnek oldukça anlamlıdır:

⁷² Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...* , s. 104

⁷³ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt: 1, Faisal Finans Kurumu Yayınları, İstanbul, 1986, s. 498

⁷⁴ Yılmaz Öztuna, *Ayvaz Gökdemir; Türkiye'de Askeri...* , s. 19

⁷⁵ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 19-20

⁷⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de...* , s. 186

“... Daha önce iktidar mücadelesi; İngilizlerce desteklenen M. Reşid Paşa ve yandaşlarıyla saray etrafında kümelenmeye çalışan ulema ve ordu çevreleri arasında cereyan ederken, M. Reşid’in cephesi bölündü. Bir yanda İngilizlerce desteklenen M. Reşid ve taraftarları, öbür yanda Fransızlarca desteklenen Ali ve Fuat Paşaların grupları oluştu ve iktidar mücadelesi bunlar arasında yoğunlaştı. Rivayete göre serasker Rıza ve Saffeti Paşalar gibi devlet adamları (?) kabinedeki gizli görüşmeleri dahi Fransız elçiliğine yetiştirecek derecede Fransızların adamı idiler.”⁷⁷

İktidarın büyük ölçüde mülkiye sınıfının eline geçmiş olması, dış güçlerin müdahaleleri, ordunun depolitize oluşu gibi faktörler, isyan ile padişahı tahttan indirecek güçlerin varlığına son vermiş; bundan sonra padişahlara karşı girişilen mücadeleler gizli örgütler tarafından yönlendirilmeye başlanmıştır.⁷⁸

Islahat fermanına tepki gösteren grupların temsilcileri olarak nitelendirebileceğimiz Süleymaniyeli Şeyh Ahmet ve Ferik Çerkez Hüseyin Daim Paşa’nın Abdülmecit’i ve bazı devlet adamlarını şeriat adına öldürmek için 1859’da kurdukları gizli örgüt bu tip girişimlerin ilk örneği olmuştur.⁷⁹ Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi’nin de ilişkide oldukları İttifak-ı Hamiyet örgütünün 1867 Haziranında Abdülaziz ve Ali Paşa’ya karşı planladıkları suikast de aynı çerçevede içerisinde değerlendirilmelidir.⁸⁰ Bu girişimden 9 yıl sonra, 1876’da Abdülaziz’in tahttan indirilmesi yine bir gizli örgüt tarafından planlanmış olmakla birlikte, örgüt üyelerinin serasker Hüseyin Avni Paşa, sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, devlet nazırı Mithat Paşa, donanma komutanı Arif Paşa ve Harp Okulu komutanı Süleyman Paşa’dan oluşması darbenin gerçekleşmesini sağlamıştır.⁸¹

Yine de söz konusu olan ordunun ve donanmanın ayaklanması değil, Süleyman Paşa’nın emrindeki birkaç subayla saraya yaptığı baskın ile padişahı tutuklayarak gerçekleştirdiği bir saray darbesidir.⁸² Aynı Süleyman Paşa, öğrenci ve subayların muhalif derneklere girip çıkmalarına göz yumarak ilk devrimci düşüncelerin asker ocağına girmesini sağlayacak; 1860’larda Mithat Paşa ve Şeyhülislam’la birlikte daha sonraki dönemlerde de sürecek olan tarihsel asker-sivil aydın ittifakını kurarak ilk anayasanın ilanına katkıda bulunacaktır.⁸³

⁷⁷ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...* , s. 131-132

⁷⁸ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 33

⁷⁹ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...* , s. 139

⁸⁰ *a.g.e.*, s. 143

⁸¹ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 34

⁸² Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 34

⁸³ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 27

4.5 II. Abdülhamid Dönemi ve Meşrutiyet Sürecinde Ordu-Siyaset İlişkileri

Hüseyin Avni Paşa'nın darbeden sonra öldürülmesi, tahta çıkarılan V. Murat'ın akli dengesindeki bozukluk, II. Abdülhamid'e – Mithat Paşa'ya anayasayı ilân edeceği sözünü verdikten sonra- taht kapısını açmıştır.⁸⁴ Kendisinden önceki dönemde, iki hal' vakasına, bir hükümet darbesine ve bir serasker katline şahit olan Abdülhamid'in; ordu-Bâbîâli ve ulemeden gelebilecek tehditleri önlemek konusunda son derece dikkatli gözlemlerde bulunduğu anlaşılabilir. 1876 yılı Aralık ayında Kanun-i Esasi'yi ilân ettikten iki ay sonra Mithat Paşa'yı azlederek sürgüne yollaması, 1877 Şubatı'nda meclisin faaliyetlerine süresiz ara vermesi, saltanatının ilk yıllarında kontrolü elinde tutmak arzusunun sonucu olarak değerlendirilmelidir.⁸⁵ Otuzüç yıl süren saltanatı süresince Bâbîâli bürokrasisini, Tanzimat'ın ruhuna aykırı bir şekilde devreden çıkartarak bürokratik otoriteyi Yıldız Sarayı'na nakletmesi, ordunun bütün denetim ve yönetim mekanizmalarını bizzat kontrolü altında bulundurması ve ulemanın amcası Abdülaziz'in hal'inde oynadığı rolü unutmuyarak medreseleri ve diğer dini kurumları baskı altında tutması bu duruma verilebilecek örneklerdir.⁸⁶

Sultan Abdülhamid ile ordunun Prusya eğitim sistemini benimsediğini söylemek mümkündür, ordunun kökten değiştirilmesi için girişilen hareketler şu şekilde ifade edilmiştir:

“Küçük şehirlere kadar askeri rüştiyeler (ortaokul) ve idadiler (lise), hatta bazı şehirlerde harbiye (harp okulu) kuruldu. Burada çok küçük yaşta çocuklar üniforma giyerek, askeri disiplin içinde ve biraz kapalı yetiştiler. Bu askeri eğitim politikası Büyük Tanzimatçıların ordu politikasına tamamıyla uygun değildi. Zira olayları başka şekilde değerlendirebilen bir nesil yetişiyordu. Askeri disiplin ve hiyerarşi çok sıkı, hatta sertti (...) Sultan Hamid, farkında olarak veya olmayarak, Tanzimat'ın hedef aldığıнын ötesinde bir askeri sınıfın oluşmasını sağladı. Tahta çıktığı zaman küçük rütbeli (binbaşından küçük) subayların yarısından fazlası alaylı idi yani erlikten yetişmişlerdi (teknik sınıflarda bu oran daha azdı), alaylı binbaşılar, hatta yarbay, albay ve generaller vardı. Sultan Hamid'in son yıllarında ise alaylı subay sayısı onda bire kadar inmişti. Teknik sınıflarda ve üst rütbelerde alaylı subay kalmamış gibiydi.”⁸⁷

⁸⁴ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...* , s. 153

⁸⁵ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s. 27

⁸⁶ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara, 1970, s.234

⁸⁷ Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir, *Türkiye'de Askeri...* , s. 27-28

Abdülhamid döneminde, Osmanlı ordusunu modernleştirme ve Batı standartlarına yaklaştırma gayretleri artarak devam etmiştir. 1883'te Von Der Goltz'un Türkiye'ye gelişi ile eğitimde Alman etkisi doruğa ulaşırken, artan subay ihtiyacını karşılamak üzere ilk defa İstanbul'dan başka Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'da harp okulları faaliyete geçmiştir.⁸⁸

Abdülhamid döneminde açılan bu harp okullarında verilen eğitimin detayları ve yetişen subay tipolojisi hakkında aşağıdaki ifadeler bir fikir vermektedir:

“(...) Bütüin bu özelliklerin sonucu olarak, ailenin norm aktarıcı ve eğitici fonksiyonunu çoğu zaman okul ve okul arkadaşları devralıyordu. Okul âleminin özelliği ise fen ve matematiğe, coğrafya ve tarihe önem vermesi, bunun yanında öğrenciler arasında vatanperverlik duygularını yerleştirmesiydi. Bu ortam içinde başta gelen bir yenilik de insanın ‘başarı’ esasına göre değerlendirilmesi, yani önceden belirlenmiş normlara göre, imtihan ve nota göre ödüllendirilmesiydi. Böyle bir ‘başarı ahlâkı’na dayalı eğitim sürecinden geçip değerlendirilen, hayatını yönetmelik hükümlerine ayarlayan bir kimse, subaylık hayatında amirinin kişisel tercihlerinden sıyrılarak karar vermesini bekleyecektir. Belirli bir iş için aday aranıldığı zaman bu adaylar arasında gereken teknik bilgiye sahip olanların seçilmesini isteyecektir. Hizmet için hiyerarşik düzene bakılmadan ‘tepeden inme’ yapılan işlemlere tepki gösterecektir. Bu işin halledilmesinde keyfi karara değil, yönetmelik gibi soyut prensipleri içine alan dokümanlarda tespit edilen şekilde yürütülmesini arzulayacaktır.”⁸⁹

Bu dönemde Osmanlı subaylarının; yabancı öğretmenlerin ciddi disiplini altında yönetilen harp okullarında yetiştikten sonra kıt'a hayatına girmeleri, yabancı lisan bilmeleri, çağın askerlik bilgi ve kültürüne aşina bulunmaları önemli sonuçlar doğurmuştur. Batı kültürü; artık sınırlı kanal ve kaynaklardan da olsa Osmanlı subayının ilgi alanı içerisine girmiş bulunmaktadır. Tanzimat'ın getirdiği modern siyasi fikirler, vatandaşlık hissi, vatan duygusu, devlet şuuru, hürriyet ve eşitlik, Batı tarzında eğitimin geçirdiği kaçınılmaz unsurlar olarak Osmanlı subayını etkilemiştir. Osmanlı aydınlarının müşterek kâbusu haline gelen, devletin yıkılacağı ve bunu engellemek gerektiği fikri, bu defa Osmanlı subayını eskiye göre farklı bir sebeple siyasileşmeye itmıştır.⁹⁰

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde subayların yükselişi ve üstlendikleri siyasi rolü aydınlarınkinden ayrılması pek olası değildir. Tıbbiye gibi birçok mesleki okul da ilk modern okullar da öncelikle orduyu eğitmek için kurulmuştur. Sivil okullar ise ancak

⁸⁸ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 22-23

⁸⁹ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...*, s. 26

⁹⁰ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 23

devlet hizmetlerinin çeşitli sahalarında gelişip yetişmiş personel ihtiyacı acil bir sorun haline geldikten sonra kurulmaya başlanmıştır. XIX. Yüzyılın önemli bir kısmında askeri ve sivil bürokrasi arasındaki gerginlikler su yüzüne çıkma imkânı bulamamıştır. Gerek Osmanlı ordusunun güçlü gelenekleri gerekse eğitilmiş kesim arasındaki görüş birliği sayesinde subaylarla sivil aydınlar arasındaki birlik muhafaza edilmiştir.⁹¹

Sürecin doğal bir yansıması olarak Harbiye ve bilhassa onun kurmay subay kesimi askeri hiyerarşide yükselmek için en gıpta edilen basamak haline gelmiştir. Kurmay subaylık, askeri elitin en yüksek noktasını temsil etmeye başlamış; yüksek mevkilerin çoğu zaman intisap yoluyla (aile ilişkilerine dayanan bürokratik veraset) ya da padişahın veya sadrazamın ihsanıyla elde edildiği yozlaşmış sivil bürokrasinin aksine erkân-ı harp subayı (kurmay subay) bulunduğu yere gelebilmek rekabet ve sürekli çalışma gerektirmeyi zorunlu kılmıştır.⁹² Kemal Karpat bu noktada “*kurmay subay*” kavramına özellikle vurgu yaparak şu çarpıcı tespiti öne sürmüştür:

*“Erkân-ı Harp subaylarının büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu’nda en yüksek devlet görevlerine tırmandılar. Jön Türk döneminde ve Cumhuriyet’in ilk üç yılında üst düzey siyasal liderler yine bu kurmaylar arasından çıktı. 55. Sınıf 1542 piyade numaralı Enver Paşa, Ahmet Muhtar, Mustafa Kemal (Atatürk), Kâzım Karabekir, Kâzım Orbay ve 1826 ile 1924 arasında yetişmiş daha birçok siyasal lider hep kurmay subaydı. Yine ilginçtir ki 1960 askeri müdahalesini gerçekleştiren cunta da esas olarak kurmay subaylardan oluşuyordu.”*⁹³

Yine bu süreçte askeri kadro; başında Bab-ı Seraskeri’nin (savunma bakanlığının) bulunduğu oldukça işlevsel bir modern örgütlenme yapısına sahip olmuştur. Askeri yapının beyni Dar-ı Şura-ı Askeri denilen bir askeri konsey olup savaş, ikmâl, adalet ve sağlık kısımlarından meydana gelmiştir. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru yaşanan en önemli gelişme ise Erkân-ı Harbiye Umumiye adını taşıyan ve silahlı kuvvetlerin altı temel bölümünü oluşturan genelkurmay başkanlığının kurulmasıdır. Burası zamanla ordunun plânlama işlerini yürüten bir organ olmanın yanı sıra elitlerin ve liderlerin seçiminde son basamak haline gelmiştir.⁹⁴

Şerif Mardin’e göre söz konusu süreçte gerek askeri okulların iç düzen ve disipline verdiği önem gerekse okulun devamında askeri hayatı rasyonelleştirme çabaları, askeri

⁹¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 61

⁹² *a.g.e.*, s. 62

⁹³ *a.g.e.*, s. 62

⁹⁴ *a.g.e.*, s. 63

okul öğrencilerini günlük inançları, beklentileri ve değerleri açısından genel hatlarıyla “Weberien” bir dünyaya sokmuştur. Bir kimsenin (subayın) “*liyakat*” yerine “*müktesep sosyal statü*”ye göre ödüllendirilmesi, yeni nesil subaylar arasında önemli çalkantılar yaratmıştır.⁹⁵ Mardin, bu noktadan hareketle Abdülhamid’in bilinçli olarak yarattığı zıtlıklar üzerinden kendi konumunu pekiştirdiğinin altını çizerek, geline durumu şu şekilde ortaya koymuştur:

“II. Abdülhamid devrinde böylesi huzursuzlukları besleyen bir zemin vardı. Çünkü padişah bir taraftan *liyakat*, başarı, gayri şahsîlik ve teknik bilgi gerektiren modern mekanizmaları kurarken; diğer taraftan bunun tam zıddı ilkelere dayanan bir idare tarzını destekleyerek yönetime şahsi damgasını vurmaya prensip edinmişti. Kısaca, bir yandan mektepli subayları teşvik ederken diğer yandan ‘sadık bendelerinden’ meydana gelen paralel bir askeri kumanda yapısı ortaya çıkarmıştı.”⁹⁶

Abdülhamid’in bütün kontrol gayretlerine rağmen, özellikle 1900 yılından sonra askeri okullarda aleyhine gelişen siyasi muhalefet iyiden iyiye kendisini göstermeye başlamış; 1889 yılında “*İttihad-ı Osmanî*” adıyla faaliyete geçen gizli bir kuruluş Askeri Tıbbiye’den başlayarak diğer askeri okullardaki öğrenciler arasında yayılmayı amaçlamıştır.⁹⁷

Bu öğrenciler içinde mücadele metodu olarak şiddete başvurmak neredeyse tek çözüm yolu olarak benimsenmiştir:

“Maksadımız tekâmüle merbut olmak değil; onu silah ile ölüm ile kan ile tacil etmektir (...) Teşkilât, işte azizim bizi kurtaracak kuvvet! Yâre-i vatanın devası silah ve baruttur.”⁹⁸

Öğrenciler, inkılâbı ancak ordunun yapabileceği inancında olmuştur.⁹⁹ Bu inanç onları “Tıbbiye’nin bir tarafında elektrik cihazı yapıp enerjiyi hâsıl etmek ve bu enerjiyi herhangi bir nakledici ile bir zincire bağlayıp, bu zinciri Ramazan’ın onbeşinde Hırka-i Şerif ziyaretine giden Abdülhamid’in arabasının üzerine atmak”¹⁰⁰, “Taksim kışlasındaki toplarla Yıldız’ı bombalamak” ya da “Abdülhamid’in arabası geçerken Galata Köprüsü’nü havaya uçurmak”¹⁰¹ gibi uçuk olarak nitelendirilebilecek düşüncelere

⁹⁵ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 213-222

⁹⁶ a.g.e., s. 213-222

⁹⁷ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 28-29

⁹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: 1, Kısım: 1, T.T.K Yayınları, Ankara, 1964 s. 404

⁹⁹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve “Jön Türkler”*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945, s. 224

¹⁰⁰ Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 49

¹⁰¹ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 22-23

sevk etmiştir.

1908’de Meşrutiyet’in yeniden ilânını hazırlayan ordu müdahalesini adeta haber veren bu gelişmeler, 1876’dan bu yana orduda meydana gelen bir değişimi de işaretlemektedir:

“Siyasileşme ya da siyasete müdahale etme gibi davranışlar, artık yüksek rütbeli paşalardan askeri öğrencilere ve küçük rütbeli subaylara doğru sirayet etmişti. Yıldız’ın sıkı denetimi altında tutulan paşalar, bir ölçüde kazanılmış statü ve rütbeyi korumak endişesiyle Abdülhamid devrinde siyasi faaliyetlerden uzak kalmışlardı. Ancak yeni subay nesli, Avrupa başkentlerine çekilmiş olan muhalefet gruplarının ulaşabildiği hemen tek elverişli gruba meydana getiriyorlardı.”¹⁰²

Bu aşamada üzerinde durulması gereken hususlardan bir tanesi de ordunun söz konusu dönemde bu denli siyasetle içli dışlı olmasına yol açan sebeplerin neler olduğudur.

4.6 Orduyu Siyaset Sahnesine İten Faktörler

Dönemin sosyal yapısı irdelendiğinde Osmanlı Devleti’nde toplumun siyasete karşı pek de yakın bir ilgi göstermediği söylenebilir. Bu bağlamda halk; yönetsel ilişkilerde etken değil edilgen bir obje şeklinde, geleneksel siyasal sistemin çekingen ve etkisiz bir unsuru olarak karşımıza çıkmıştır. Sivil siyasal rejimin inşasında kamuoyunu harekete geçirecek başlıca etken olan aydın sınıfının, içinden yetişmiş olduğu halkı ve onun yaşam tarzını içselleştirmekten yoksun bir tanımlamaya tâbi tutma güdüsü bu pasifizasyon sürecinin önemli bir aşamasıdır.

Söz konusu süreçteki aydın prototipinin ve bilinçaltı eğilimlerinin halk üzerindeki yansımaları şu şekilde karakterize edilmiştir:

“Osmanlı aydını; o güne kadar zihninde en ideal örneği teşkil eden Fransız İhtilâli’nin sokaklara döktüğü, had safhada siyasi duyarlık gösteren, tuttuğunu koparan kitleleri kendi halkı arasında boşuna aramıştı. Aydın, yetersiz ve etkisiz iletişim araçlarıyla hitap edebildiği bu kitleye sadece kendi vehim, endişe ve ümitlerini yansıtan siyasi mesajlar vermekle onu kazanabileceğini sanmıştı. Hâlbuki büyük kitleler için kendilerine danışılmadan estirilen yeni siyasi fikirler, bazen hiç haberdar olamayacakları kadar uzakta kalıyordu, hâlâ geleneksel değer yargılarına bağlıydılar ve bu yargıları sarsacak önemli sosyal ve iktisadi hadiseler çoğu kere onları sarsmadan geçiyordu.”¹⁰³

¹⁰² Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 82

¹⁰³ *a.g.e.*, s. 48

Bununla birlikte halk artık gelenekselleşen askeri mağlubiyet ve gerilemelerin yıkıcı tesiriyle, kendi düşünce dünyasında içine kapanmış ve dini motiflerden kaynaklanan bir takım teselli reçeteleriyle çözümü başka platformlarda aramaya koyulmuştur.¹⁰⁴ “*Dünya Hristiyanların, Ahiret İslâmların*”, “*Medeniyet dediğin binâ ile zinâdır*”, “*Allah sevdiği kuluna dünyalık vermez*” şeklindeki kanaatler bir bakıma insanların bu anlamda sığındıkları son liman olmuştur.¹⁰⁵ Osmanlı kamuoyunun, Tarık Zafer Tunaya’nın deyişiyle “*efkâr-ı umumiye*” den ziyade “*hassasiyet-i umumiye*” çizgisinde bulunuşu – seçim kampanyaları dışında- daima siyasi hareketlerin uzağında ve dışında kalmasını izah etmektedir. Dolayısıyla II. Meşrutiyet devrindeki askeri müdahalelerin mantığında “*kamuoyu ne düşünür?*” sorusundan çok, başarı riski endişelerinin ağır basmasında bu gerçeğin ağırlığı olduğu söylenebilir.¹⁰⁶

XX. yüzyılın başlarında kozmopolit etnik yapısı ve harbiyeden yetişme subayların oluşturduğu III. Ordu’nun, topraklarında görev yapması doğal olarak Rumeli coğrafyasını ordu-siyaset ilişkilerinde kilit bir konuma oturtmuştur. Rumeli toprakları, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ülkenin geleneksel işleyişini derinden sarsacak ve siyasi portreyi büyük ölçüde değiştirecek askeri faaliyetlerin merkezi haline gelmesiyle dikkatleri çekmiştir.

Altyapısı itibariyle, diğer Osmanlı vilâyetleriyle kıyaslanamayacak ölçüde ileri olan Rumeli merkezlerinde ulaşım, haberleşme gibi kamuoyu oluşturan vasıtaların yoğunluğu; en liberalinden radikaline kadar bütün siyasi fikirlerin kolayca tanınmasına olanak sağlamıştır. Büyük çoğunlukla gayrimüslim bir ticaret burjuvazisinin canlandığı Selanik şehri; gerek burada eğitim gören gerekse Rumeli’nin muhtelif yerlerine dağılmış kıt’alarında vazife yapan Türk subay ve memurlarının İstanbul’da asla yaşayamadıkları bir serbestiyet ve refah içinde buldukları bir merkez haline gelmiştir.¹⁰⁷

II. Meşrutiyet’in en önemli askeri ve sivil figürleri ya köken olarak Rumeli’den gelmiş ya da orada uzun süreli vazifeler üstlenmişlerdir. Bununla birlikte askeri birlikler içerisindeki kurmay subayların çoğunlukla merkezi Selanik’te olan III. Ordu’da

¹⁰⁴ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s. 21-22

¹⁰⁵ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 51

¹⁰⁶ *a.g.e.*, s. 52

¹⁰⁷ *a.g.e.*, s. 55

görevlendirilmeleri dikkat çekici bir nokta olarak göze çarpmaktadır.¹⁰⁸

Meşrutiyet dönemi askerin siyasetin içinde yer almasına işaret eden önemli hususlardan bir tanesi de subaylar içerisinde baş gösteren mektepli-alaylı mücadelesidir. Yarı gülünç yarı zavallı tasvirlerle konu olan alaylı zabıt, II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde, ordunun hemen hiç değişmeyen eski gelenek ve hayat tarzına bağlı ve yeni mektepli zabıt tipine göre “*demode*” yanını temsil etmiştir. Alaylı zabıtlar; yeni ihtiyaçlara cevap verecek yeni zabıtlar neslinin sayıca çok az olduğu devirlerde, orduda komutan ihtiyacını karşılamak üzere erler arasında temayüz eden ve isteklilerden seçilerek zabıt yapılmış kimseler olmuştur.¹⁰⁹ Alaylı zabıtların yeni disiplin ve eğitim anlayışının gerektirdiği birikim ve alt yapı değerlerinden mahrum olsalar bile, eratın ruhuna nüfuz etme konusunda büyük tecrübeleri olduğu söylenebilir.¹¹⁰ Ancak Osmanlı ordusunda vazife yapan ilk kez Batılı tarzda eğitim görmüş mektepli subay grubunun, alaylı zabıtların içinde buldukları durumu ciddi şekilde yadırgadıkları söylenebilir. Kâzım Karabekir'in başından geçen şu olay; mevcut kan uyuşmazlığının adeta bir aynası gibidir:

“Mıntıka erkân-ı harpleriyle Nazif Paşa'nın evine tebrike gittik. Yanında kedisi, bir çanak içine süte ekmek doğramış yedirdiyordu! Ertesi günü de kırmızı kışla askeri, tebrike gelen bu ihtiyar kumandana, arabasına binerken ve inerken emir çavuşu yardım ediyor ve askerin önünden geçerken kılıcını çavuş elinde taşıyordu. Bu elemli manzaralar karşısında kin ve nefret duymayan tek bir zabıt yoktu.”¹¹¹

Şerif Mardin de bu doğrultuda bir örneği, 1890'ları yaşamış bir subayın şu şekilde dile getirdiğini aktarmaktadır:

“Bir taburda ancak bir veya iki mektepli zabıt bulunurdu. Bunlar da mülazımdı. Alaylarda dört binbaşından biri mektepli, diğerleri seviyesiz alaylı binbaşılardı. Alaylı zabıtan içinde okur-yazar, efendiden ve cahillerde de temiz, hâluk, çalışkan, askere evlat gibi bakan iyi simalar vardı. Bu zavallıların da hepimiz gibi; gaddar, zalim alaylı binbaşılara esirdi. Bu kodamanların garip, acayip unvanları vardı. Binbaşı sallabaş Behçet Ağa (ihtiyarlığından), Delibalta Mustafa Ağa (titizliğinden), Yumruk vuran Hüseyin Ağa (zabıt dövdüğünden), Camış deviren Hamza Ağa (bir manda yavrusunu devirdiğinden), Dinsiz Veli Ağa (küfürçülüğünden) gibi sıfatlarla anılan iri kıyım, uzun aksakallı, sakalı boyalı, palabıyık, gür kaşlı, yeniçeri biçimli, terbiye-i fikriye ve kudret-i askeriyeden, malumat-ı harbiyeden, her türlü hasail-i insaniyeden mahrum tipler idiler.”¹¹²

¹⁰⁸ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 6

¹⁰⁹ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 67-68

¹¹⁰ a.g.e., s. 68

¹¹¹ Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, İstanbul, 1982, s. 127-128

¹¹² Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum...*, s. 213-222

Bu konuşmadan anlaşılacağı üzere liyakat ve teknik bilgi mektepli subayın mesai arkadaşlarında ve komutanlarında görmek istediği nitelikler olmuştur. William Hale de mektepli subayların büyük tepki duyduğu alaylı subayların sayısı ile ilgili olarak “1894’te toplam subay kadrosunun % 85’ini alaylı subaylar oluşturmaktaydı ve subayların üçte biri hâlâ okuma-yazma bilmiyordu” demektedir.¹¹³

Alaylı subaylarla mektepliler arasındaki çatışma II. Meşrutiyet yıllarında bir hesaplaşma noktasına gelecektir. Bunun nedeni titiz ve Batı’lı tarzda bir eğitim sürecinden geçen mekteplilerin ordunun bozuk yapısı içerisinde hiyerarşi ve terfi sorunlarıyla yüz yüze gelmeleridir. Teğmen rütbesiyle kıtaya çıkan genç bir subay hiyerarşik basamakları tırmandıkça komutanlık için önündeki yaşlı subay kadrosunun bir engel oluşturduğunu ancak yüzbaşı-binbaşı rütbelerine geldiğinde görmeye başlamıştır.¹¹⁴

Ancak tüm bunlar bir yana artık şu anlaşılmıştır ki artık erlikten başlayarak paşalığa kadar yükselme devri sona ermiş ve orduda bir diplomalılar egemenliği başlamıştır.¹¹⁵ Bu dönüşüm, Osmanlı ordusundan başlayarak günümüzde bile riayet edilen subay yetiştirme biçimini belirlemesi bakımından önemlidir.¹¹⁶

4.7 Otuzbir Mart Olayı ve Ordunun Fonksiyonu

II. Meşrutiyet’in ilânından kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki’nin Sait Paşa’yı istememesi üzerine onun yerine Kıbrıslı Kâmil Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.¹¹⁷ Kâmil Paşa, 1909 Şubat ayının ortalarında Bahriye ve Harbiye Nazırlarını değiştirmek istemiş fakat mecliste çoğunluğu elinde bulunduran İttihat ve Terakki’nin sıkı muhalefetiyle karşılaşmıştır.¹¹⁸

İttihat ve Terakki’nin vermiş olduğu gensoru önergesi ışığında mecliste yapılan oylama sonucunda Kâmil Paşa kabinesi 8’e karşı 196 güvensizlik oyu ile düşürülmüştür. Mebuslar, siyasi mesele olarak baktıkları bu problemde ordunun desteğini yanlarında

¹¹³ William Hale, *1789’dan Günümüze...* , s. 37

¹¹⁴ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 29

¹¹⁵ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, A.Ü.S.B.F Yayınları, Ankara, 1970, s. 225

¹¹⁶ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...* , s. 69

¹¹⁷ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 28

¹¹⁸ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...* , s. 112-113

görmüş olmaktan son derece memnundurlar.¹¹⁹

Siyasi ortamı hayli geren bu hamleden sonra, 6 Nisan 1909 gecesı İttihat ve Terakki'ye karşı sıkı muhalefetiyle bilinen Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi biraz daha yaklaşan isyanın tetikleyici unsurlarından birisi olmuştur.¹²⁰ Çok büyük kitlesel gösterilere sahne olan cenaze töreninden 5 gün sonra 13 Nisan 1909 tarihinde (Rumi 31 Mart 1325) ayaklanmanın fitili ateşlenmiş; Taşkılla'daki IV. Avcı Taburundan Hamdi Çavuş ve diğer çavuş ve onbaşlıların komutasındaki erler başlarındaki subayları tutukladıktan sonra diğer kışlaları da ayaklandırmışlardır.¹²¹ Sayıları üç bini bulan isyancılar Meclis-i Mebusan önüne gelerek taleplerini dillendirmişlerdir. İsyancılar; Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın azledilmesini; Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ve İttihatçıların önde gelen isimlerinden Talat Bey, Hüseyin Cahit Bey, Bahaeddin Şakir Bey vb. kişilerin istifasını; şeriat hükümlerinin tamamen uygulanmasını ve alaylı subayların eski görevlerine iade edilmelerini ve ayaklanmadan dolayı da hiç kimse hakkında soruşturmaya gidilmemesini istemişlerdir.¹²²

Ayaklanma karşısında Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin isyancıları ikna çabaları sonuç vermemiş; isyanın daha da yayılması neticesinde hükümet, Ahmet Rıza Bey ve I. Ordu komutanı Mahmut Muhtar Paşa istifa etmiştir. İttihatçıların ileri gelenleri Rumeli'ye kaçmış; ortaya çıkan otorite boşluğunu Sultan Abdülhamid doldurarak yeni sadrazamın Tevfik Paşa, yeni Harbiye Nazırı'nın ise Gazi Ethem Paşa olduğunu söylemiş ve kendilerinin de affedildiği müjdesini isyancılara vermiştir.¹²³

İstanbul'da patlak veren isyan haberinin Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezine ve III. Ordu karargâhına ulaşması üzerine, ayaklanmayı bastırmak amacıyla başkente kuvvet sevki ve hazırlanacak ordunun başına Mahmut Şevket Paşa'nın getirilmesi konusunda mutabakata varılmıştır.¹²⁴

Hareket Ordusu adı verilen bu oluşumun bünyesindeki birliklerin sevkياتında hürriyetçi fikirlere sahip subayların rolü büyük olmuştur. III. Ordu'nun sevkياتında

¹¹⁹ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...* , s. 122

¹²⁰ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...* , s. 29

¹²¹ *a.g.e.*, s. 29

¹²² Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu – Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 24

¹²³ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...* , s. 29

¹²⁴ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde...* , s. 39-40

Mustafa Kemal, Ali Fethi, Hafız İsmail Hakkı, Enver, Cemal, Kolağası Niyazi, Eyüp Sabri, Miralay Hasan İzzet, Binbaşı Naki, Miralay Galip, Binbaşı Muhtar ve Yusuf Rasih Beyler; II. Ordu'nun sevkياتında ise Kâzım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), İsmet (İnönü), Refet (Bele), Hüseyin Rauf (Orbay), Fevzi (Çakmak) ve Ali İhsan (Sabis) Beyler gibi ileride önemli vazifeler üstlenecek subaylar yer almıştır. Hareket Ordusu'ndaki bu vazifeleri onların ilk tecrübeleri olmuştur.¹²⁵

Bu sırada Tefvik Paşa hükümeti Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesini önlemek amacıyla arabulucu heyetler göndermiş, fakat bu konuda başarılı olamamıştır.¹²⁶ 24 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a giren Hareket Ordusu¹²⁷, isyancılarla girişilen çarpışmalar sonrasında 25 Nisan 1909 sabahı Selimiye Kışlası'nın da teslim alınmasıyla kente tamamen hâkim olmuştur.¹²⁸ 27 Nisan'da Meclis-i Umum-i Milli son toplantısını İstanbul'da yapmış, Şeyhülislâm'ın verdiği fetva sonucunda II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine V. Mehmet olarak Veliht Mehmet Reşat padişah olmuştur.¹²⁹

İsyanın bastırılması ve şiddetle tenkilinden sonra İttihat ve Terakki eski gücünü ve etkisini yeniden kazanmış, muhalif Ahrar Fırkası'nın siyasi hayatı sona ermiş, saray etkisiz duruma getirilmiş, Bâbıâli bürokrasisi ise iyice sindirilerek ordunun ve cemiyetin tasarrufu altına geçmiştir. Artık İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'in ilk dönemindeki eski çekingenliğini ve kararsızlığını geride bırakmış ve Abdülhamid dönemi kadrolarını hızla tasfiyeye girişmiştir.¹³⁰

Aynı zamanda bu süreçle birlikte asayiş sağlandıktan sonra girişilen icraatlardan bir tanesi de orduda gerçekleştirilen tasfiye hareketidir. Bu amaçla çıkarılan bir nizamname ile görev yapamayacak durumda olanlarla hizmet süreleri 20 yıl olanların emekliye sevki, hizmetleri 20 yıldan az olanların ihtiyat zabiti olarak istihdamı kararlaştırılmıştır. Alaylıların kadro dışına çıkartılmaları ordu içinde hoşnutsuzluğa sebep olması üzerine, Harbiye Nazırı bir beyanname yayınlarak alaylı zabitanın alaylardan yetiştiği için görevden alınmasının söz konusu olmadığını; ahlâken, ilmen ve kapasite bakımından bir değerlendirme yapılarak kıstaslara uymayan mektepli subayların da açığa çıkarıldığını

¹²⁵ Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki...*, s. 447

¹²⁶ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyeti'nde...*, s. 57

¹²⁷ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...*, s. 32

¹²⁸ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde...*, s. 87

¹²⁹ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...*, s. 32

¹³⁰ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 145

açıklamıştır.¹³¹

Bir görüşe göre; 31 Mart Ayaklanması, “*nefer*” diye bilinen, görünmez, hesaba katılmaz, ama ordunun belkemiğini oluşturan bir kitlenin, ilk defa kendi başına, fark ettiği olumsuzluklara karşı kıyâmı olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu isyan; meşrutiyetin kuruluşundan beri bu kitlenin, maruz kaldığı politizasyona ve kendi çevresinde ama kendi hesaba katılmaksızın yapılan değişikliklere karşı kendisini ifade biçimidir.¹³²

Başka bir görüş, 31 Mart Ayaklanması’nın gerici bir ayaklanma olduğunu iddia etmiş; isyancıların “*Şeriat isteriz!*” şeklinde bağırımlarını, yeni ordu disiplinine ve ona göre – ne kadar kusuru olursa olsun- o dönemde çağdaşlığın en güçlü devrimci örgütü olan İttihat ve Terakki iktidarına karşı çıkmalarını bu durumun birer kanıtı olarak nitelendirmiştir. Ayrıca İngilizlerin genellikle 31 Mart’ı olumlu değerlendirmeye çalıştıklarını, Hareket Ordusu’na da soğuk baktıklarını ifade etmiştir.¹³³

4.8 Ordu İçi Siyasal Kamplaşma ve Balkan Mağlubiyeti

Balkan Savaşı’ndan önceki günlerde, ordunun iç politikaya dönük hesaplaşmalara karışması ve karıştırılmış olmasının, harbin seyri üzerinde yıkıcı etkiler uyandırdığı ve subaylar arasındaki parti ayrılıklarının orduyu bütünlük fikrinden alıkoyduğu görülmüştür. Ayrıca subayların askerlik ve kışla hayatı dışında sivil memuriyetlerle görevlendirilmesi; siyasi arenada etkinliklerini dikkat çekici ölçüde arttırırken, asli özellikleri olan savaşçı yetilerini ise törpülemeye başlamıştır.¹³⁴

Bununla birlikte ordu içinde yüksek rütbeli subaylar arasındaki görüş ayrılıkları, genç zabitlerle komuta kademesi arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Zira kumandanlar ve askeri erkân padişaha ve halifeye sadık olma yolunu benimsemiş Hürriyet ve İtilâf Fırkası’na mensup subaylardan oluşurken, genç zabitlerin hemen hepsi İttihatçıdır.¹³⁵

Yenilgiyle neticelenen Balkan Savaşı’nın sonuçları üzerine birbirine muhalif iki fırkanın karşılıklı suçlamaları damgasını vurmuştur. İttihat ve Terakki muhalifleri; İttihatçı subayları “*vatanımızın düşman eline geçmesi için gayret etmekle, ihanetle, yıkıcı telkin ve*

¹³¹ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 30

¹³² Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...* , s. 129-130

¹³³ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...* , s. 33

¹³⁴ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...* , s. 192

¹³⁵ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin...* , s. 87

*propagandayla, faizle alınan mali kaynakları orduya sarf etmemekle ve Selanik Dönme Yahudilerini asker sıfatıyla orduya almakla” suçlamıştır.*¹³⁶

İttihatçılar ise bütün önemli görevlerin muhalif subaylara verildiğini, kendilerine üye olan subaylara güvenilmediğini, hâlbuki dört senedir ordunun sevk ve idaresinin Mahmut Şevket Paşa'nın gayretinde toplanan İttihatçı zabitan tarafından yürütüldüğünü ileri sürmüşler; İtilâfçıların ordunun inzibatını bozduklarını ve ihtiraslı davrandıklarını savunmuşlardır.¹³⁷ Bununla birlikte mağlubiyet sadece devletin askeri ve siyasal eliti üzerinde değil, toplum bünyesinde de derin sarsıntılara yol açmıştır. Alkan, yaşanan süreçteki atmosferi şu şekilde ifade etmiştir:

*“Balkan Harbi'nin ardından devletin en verimli, en stratejik ve kültürel açıdan en hareketli toprağı sayılan Rumeli'nin kaybedilmesi, sözgelişi Trablusgarp'ın ya da Girit'in kaybıyla karşılaştırılmayacak ölçüde derin bir acı ve şaşkınlık uyandırmıştı. Harbin ikinci safhasında, müttefiklerin zaaflarından istifade edilerek Edirne geri alınmışsa da artık Devlet-i Âliyye'nin Avrupa toprakları Trakya yarımadasından ibaretti. Yenilginin devamında perişanlaşan yığınlar halinde İstanbul'a ulaşabilen Rumeli Türkleri'nin durumu da, duyulan öfke ve ıstırapı arttırıyordu. Bu atmosfer içinde Balkan mağlubiyeti, askeri ve siyasal boyutlardan çıkararak hemen herkesin yakından hissettiği ve yüz yüze kaldığı bir trajedi etkisi uyandırmıştı.”*¹³⁸

Balkan Savaşı sonrasında daha da sertleşen eleştirilerin odak noktası doğal olarak ordu olmuştur. Komuta kademesinin hemen her noktasında belirginleşen siyasal düşünce zıtlıkları, alt kademelere de sirayet etmiş, mevcut durum bir takım önemli isimlerin de dikkatini çekmiştir. Zira İzzet Paşa, Mustafa Kemal ve Fethi Bey; Mahmut Şevket Paşa'ya sunmuş oldukları istifa mektuplarında belirtmiş oldukları hususlar oldukça anlamlıdır:

*“... Dünya'da hiçbir ordu, mes'uliyet-i resmîyeyi deruhte etmeyen şübbân ile idare edilmemiştir ve içerisinde bu kadar anarşi, nifak hüküm süren bir ordunun muharebe meydanında düşmanlarına galebe ettiği, tarihte görülmemiştir.”*¹³⁹

¹³⁶ Mehmet Selahaddin, *İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 57

¹³⁷ İsmail Arar, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 156-159

¹³⁸ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 202

¹³⁹ *a.g.e.*, s. 204

4.9 Bâbîâli Baskını

Balkan Savaşı sonrasında toplanan Londra Konferansı sonucunda Osmanlı Hükümeti Batı'lı devletlerin öne sürdüğü ağır şartları kabul etmek durumunda kalmış ve 22 Ocak 1913'te barış kararı vermiştir. Bu karar, o dönem için aynı zamanda Edirne'nin elden çıkarılması anlamına gelmektedir.

Böyle bir ortamda 23 Ocak 1913 tarihinde İttihat ve Terakki, “*Bâbîâli Baskını*” adı verilen darbeyi gerçekleştirmiştir. Kalabalıklar halinde Bâbîâli'ye yürüyen İttihatçılar, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüştür; Enver Bey de Sadrazam Kâmil Paşa'nın odasına girerek, istifa etmesini sağlamıştır.¹⁴⁰

Kâmil Paşa'nın istifa yazısını alan Enver Bey, padişaha giderek sadaret makamına Mahmut Şevket Paşa'nın getirilmesine öncülük etmiştir. Mahmut Şevket Paşa Harbiye Nazırlığını da üstlenmiş; Sait Halim Paşa Hariciye Nazırı, Hacı Adil Dâhiliye Nazırı, Ahmet İzzet Paşa Başkumandan Vekili, Cemal Bey İstanbul Merkez Komutanı olmuştur.¹⁴¹

11 Haziran 1913 günü Mahmut Şevket Paşa'nın, muhalifler tarafından öldürülmesi İttihat ve Terakki'yi öfkelenmiştir; parti estirmek istediği “*birlik ve beraberlik*” havasını terk edip iki yüz kişiyi aşkın muhalifi tutuklayarak Sinop'a sürmüştür. Bir başka çok önemli değişiklik ise ilk kez bir İttihatçı –Sait Halim Paşa- hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bu görev değişimiyle birlikte İttihat ve Terakki'nin yönetsel hâkimiyeti tam olarak sağlanmıştır.¹⁴²

Bâbîâli Baskını; Meşrutiyet'in siyasi hayatına “*hükümet darbesi*” kavramını sokarak, iktidarın bir avuç fedai ile değiştirilebilmesinin mümkün olduğunu göstermiştir. Böylece darbe yoluyla iktidara geçmek – meşru olmasa bile- fiili geçerliliği kabul edilmiş bir yol olarak iktidar adaylarının tercih listesine girmiştir.¹⁴³

¹⁴⁰ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...*, s. 42

¹⁴¹ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...*, s. 42

¹⁴² a.g.e., s. 44

¹⁴³ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 207

4.10 Birinci Dünya Savaşına Uzanan Süreçte İttihat ve Terakki Yılları

1913 yılı ortalarına gelindiğinde İttihat ve Terakki; devletin bütün idari basamaklarını kontrol eden tek siyasi erk olarak karşımıza çıkmıştır. 1913'te Balkan müttefiklerinin arasında çıkan anlaşmazlıklardan faydalanarak Edirne'nin geri alınması hem parti üyelerinin hem de partinin askeri kanadının saygınlığını üst seviyeye çekmiştir. Ayrıca Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi, cemiyete bu defa Bâbiâli Baskını'nın olumsuz izlerini silecek biçimde yeniden ve doğrudan iktidara gelme fırsatını vermiş; siyaset sahnesinde kendilerine muhalefet edebilecek bütün etkili isimler yurt dışına sürülmüştür.¹⁴⁴ Söz konusu süreçle birlikte Osmanlı siyasal hayatında Enver Bey'in çarpıcı yükselişi dikkatleri çekmektedir. Bâbiâli Baskını bizzat yürütücüsü olan Enver Bey, o dönemlerde binbaşı iken; 1 Ocak 1914 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nazırı Vekilliği görevlerine getirilmiştir. Bu öne çıkışın önemini aşağıdaki cümlelerde okumak mümkündür:

“Siyasi açıdan olduğu kadar, askeri hiyerarşi bakımından da teamüle aykırı görünen bu gelişme, cemiyet içindeki hesaplaşmadan da kimin kazançlı çıktığını da göstermektedir. Henüz 34 yaşındaki bir binbaşının, devre arkadaşları arasında hızla ön plâna çıkarak olağan dışı bir şekilde terfi etmesi cemiyet içinde askeri kanadın sivillere karşı tartışılmaz üstünlüğünü de belirlemiştir.”¹⁴⁵

Enver Bey'in yükselişi bununla da sınırlı kalmamış; İzzet Paşa'nın Talât Bey aracılığıyla istifa ettirilmesiyle 6 Ocak 1914'te Harbiye Nazırı olmuştur. Bundan sonra ordunun ıslahı ve yeniden düzenlenmesi tekrardan gündeme gelmiştir.¹⁴⁶ İlk etapta orduda yeni bir tasfiye hareketi başlatılmış; sayıları 1100 kişiyi bulan yaşlı mektepli subayın ordu ile ilişkisi kesilmiştir.¹⁴⁷ Bu türden tasfiyeler sonucunda Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na çok genç yaşta yüksek mevkilere tırmanan bir subay kadrosuyla girmiştir. Bunun en tipik örneği 33 yaşında Genelkurmay Başkanlığı'na yükselen Enver Paşadır. Aynı kadro –kimi üst düzey paşalar hariç- büyük oranda İstiklâl Savaşı'nın subay heyetini oluşturmuştur.¹⁴⁸ I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer almayı tercih eden Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup çıkması; fiilen olmasa da resmiyette İttihat ve Terakki'nin dolayısıyla devletin sonu olmuştur. İşgal altındaki Anadolu'da Mustafa Kemal

¹⁴⁴ Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet...*, s. 218

¹⁴⁵ *a.g.e.*, s. 219-220

¹⁴⁶ *a.g.e.*, s. 221

¹⁴⁷ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi...*, s. 53

¹⁴⁸ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...*, s. 32

Paşa önderliğinde başlatılan milli mücadele başarıyla sonuçlanmış, çiçeği burnunda yeni bir devlet kurulmuş, ancak kurumlar ve kişiler şeklen farklılık arz etse de konumları ve işlevleri esas olarak aynı kalmıştır.

5. Cumhuriyet Rejimi'ne Geçiş ve Tek Parti İktidarında Ordu-Siyaset İlişkileri

Cumhuriyetin ilânı ile birlikte Türkiye'de asker ve sivil siyaset arasındaki ilişkilerin iki ayrı dönemde incelemek yararlı olacaktır. Atatürk dönemi ölçü alındığında asker ve sivil siyaset ilişkilerinin iç içe geçtiğini söyleyebilmek mümkündür. Zira bu süreç, Atatürk ile Milli Mücadele sırasında birlikte hareket ettiği ordudaki görevlerini sürdürmeye devam eden bazı yakın çalışma arkadaşları arasında siyasal iktidarı paylaşma mücadelesine sahne olmuş; ordu da böyle bir ortamda Atatürk'ün yanında taraf olma yolunu seçmiştir. İnönü dönemi ise Atatürk'e göre silahlı kuvvetlerin nispeten daha arka plânda kaldığı ve yerini bürokrasinin egemen olduğu bir oligarşik yapıya bıraktığı bir zaman dilimi olarak nitelendirilebilir. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sonucu yapılan hazırlıklar, ordunun yeniden modernizasyonu meselesi ve bu çerçevede ABD ile yapılan iş birliği İnönü yönetimindeki Türkiye'nin siyasal gündemini meşgul etmiştir.

5.1 Atatürk Dönemi Ordu-Siyaset ilişkileri

1923-1938 yılları arasındaki dönem “*askersiz militarizm*” olarak nitelenmiş; bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri siyasal iktidardan bağımsız bir olgu olarak değil, kendisini özdeşleştirdiği iktidarın emrinde bizzat siyasal yaşama müdahale eden bir güç olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁹

Cumhuriyet'in kurucu felsefesinin mimarları olarak karşımıza çıkan aktörlerin askeri bürokrasinin birer ferdi olmalarının, yönetsel süreçte mesleki alışkanlıklarını bir tarafa bırakarak sivil siyasete bütünüyle uyum sağlamalarını güçleştirdiği söylenebilir. Bu dönemde rejimin lokomotif gücünü oluşturan ordu; Feroz Ahmad'a göre, 31 Mart Vakası'nı bastıran ama muhalefeti İttihatçılara ezdirmeden hakemlik rolünü üstlenen Meşrutiyet ordusu değil; taraf olan ve cumhuriyeti oluşturan değerler adına muhalefete

¹⁴⁹ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s.43

tepki gösteren bir ordudur.¹⁵⁰

Bilhassa Cumhuriyet'in ilk 3-4 yılında şahit olunan mücadele; Atatürk'ün yakınında bulunan siyasal kadro ile Milli Mücadele'de aktif görev alıp daha sonradan bir nevi dışlanan komutanlar arasındaki orduyu kendi safına çekme mücadelesi olarak yorumlanabilir. 1927-1938 aşaması ise Özdağ tarafından Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iç düzenlemelere yönelmekle birlikte rejimin aktif koruyucu gücü olarak belirlediği dönem olarak ifade edilir.¹⁵¹

5.1.1 Cumhuriyet'in İlânı ve Ordu İçindeki Yansımaları

1922 yılı itibarıyla TBMM'nin yapısı incelendiğinde, Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen “*Birinci Grup*” ve ona muhalif olanların oluşturduğu “*İkinci Grup*” şeklinde ikili bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Müdafaa-i Hukuk grubu olarak da bilinen birinci grup 11 Eylül 1923 tarihinde “*Halk Fırkası*” adını almıştır. Halk Fırkası, 10 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) dönüşecektir.¹⁵²

Yeni Meclis'in çalışmalarına başlamasıyla birlikte meclis içi siyasi çatışmalar yoğunlaşmış, 23 Ekim'de TBMM ikinci başkanı Ali Fuat Paşa görevinden istifa etmiş, ertesi gün de Fethi Bey Dâhiliye Vekilliği görevini bırakmıştır. Boşalan mevkiler için yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği adaylar Halk Fırkası meclis gurubu tarafından pek kabul görmemiştir. Bunun en çarpıcı örneği TBMM ikinci başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefeti ile bilinen Rauf Bey'in seçilmesidir.¹⁵³

27 Ekim 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine İcra Vekilleri Heyeti görevden ayrılmışsa da yeni bir heyet oluşturma çabaları sonuçsuz kalmıştır. Zira meclis içindeki değişik siyasal eğilimli gruplar arasında yaşanan anlaşmazlıklar, hiçbir grubun adayının seçilmek için gerekli oyu sağlamasına olanak tanımamıştır. Doğal olarak siyasi bunalım daha da derinleşmiştir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm'e* (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 32-33

¹⁵¹ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 43

¹⁵² William Hale, *1789'dan Günümüze...*, s. 69

¹⁵³ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi* (Ed. Sina Akşin), Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 133

¹⁵⁴ a.g.e., s. 133

Bunalımın Mustafa Kemal Paşa tarafından bilinçli olarak yaratıldığını vurgulayan bir görüş, durumu şu şekilde değerlendirmiştir:

“Mustafa Kemal Paşa, sonuçlarını ve çözümünü önceden düşünüp hazırladığı, yeni bir hükümetin kurulamaması gibi derin bir siyasi bunalımı bizzat yaratarak uzun zamandan beri gerçekleştirmek istediği, fakat bunun için önce uygun bir fırsat yakalamaya çalıştığı siyasal amacına oldukça yakınlaşmıştı. Onun görüşüne göre sorun anayasadan kaynaklanıyordu. İcra Vekilleri Heyeti’ne girecek olan kişilerin tek tek meclis tarafından seçilmesi hem her zaman güç olmakta, hem de İcra Vekilleri Heyeti içinde bir görüş birliği yaratılamaması sonucunu doğurmaktaydı. Ayrıca zaten ilke olarak rejime adını koyma zamanı da gelmişti.”¹⁵⁵

28 Ekim akşamı Çankaya’da yapılan toplantıda ertesi gün Cumhuriyet ilân edilmesi kararlaştırılmış; Mustafa Kemal ve İsmet Paşaların öncülüğünde anayasaya *“Türkiye Devleti’nin şekl-i hükümeti Cumhuriyettir.”* hükmünün konulması için yasa önerisi hazırlanmıştır.¹⁵⁶

29 Ekim’de toplanan Halk Fırkası Meclis Grubu’nda önerinin kabulü üzerine, TBMM’de aynı gün yapılan toplantıda Cumhuriyet ilânı önerisi benimsenmiş, aynı gün yapılan seçimde Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bundan sonra anayasaya göre, TBMM’nin Cumhurbaşkanı’nı kendi içinden bir seçim dönemi için seçmesi, Cumhurbaşkanı’nın TBMM üyeleri arasından bir Başvekil ataması ve Başvekil’in de hükümet üyelerini yine meclis üyelerinden seçerek, hükümeti önce Cumhurbaşkanı’nın sonra TBMM’nin onayına sunması kararlaştırılmıştır. Ertesi gün Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa’yı Başvekilliğe atamış ve aynı gün de Cumhuriyet hükümeti ilân edilmiştir.¹⁵⁷

Cumhuriyet’in kendilerine danışılmadan ve nihai onayları alınmadan ilân edilmesi Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir, Refet Paşa gibi önemli isimleri kızdırdığı açıktır. Nitekim ileride Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TpCF) lider kadrosunu oluşturacak olan bu kişiler İstanbul’da toplanmakta ve Ankara’ya karşı cephe almış İstanbul basını ile irtibat kurmakta gecikmemişlerdir.¹⁵⁸ Örneğin, Cumhuriyetin ilânını; atılan top atışlarının nedenini Trabzon mevkii Komutanı Kâzım (Orbay) Paşa’ya sorunca öğrenen Kâzım Karabekir, top atışından evvel kendisine niye danışılmadığını sorunca *‘Danışılrsa idi top atılmaması emrini mi verecektiniz?’* cevabını veren Kâzım Paşa’ya

¹⁵⁵ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...* , s. 134

¹⁵⁶ a.g.e, s. 134

¹⁵⁷ a.g.e, s. 134

¹⁵⁸ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 46

'Hayır ama biz bunu konuşmamıştık.' yanıtını vererek kendi dışında karar alınmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir.¹⁵⁹

Cumhuriyet'in ilânının hemen öncesinde Kâzım Karabekir, merkezi Ankara'da fakat görev yeri İstanbul'da olan 1. Ordu Müfettişidir.¹⁶⁰ 21 Ekim 1923'te Ali Fuat Paşa 2. Ordu Müfettişliği'ne,¹⁶¹ Cevat Paşa ise 3. Ordu Müfettişliği'ne atanmıştır.¹⁶² Mustafa Kemal Paşa; komutanların görevlerine başlamalarından çok kısa bir süre sonra Cumhuriyet'in ilân edilmesini sağlayarak, komutanların yeni görevlerinde başlarına geçtikleri güçler ile temasa geçip muhtemel bir direniş göstermeleri imkânını ortadan kaldırmıştır.¹⁶³

4. Kolordu ile ordu müfettişlikleri arasında en önemli gücü oluşturan 3. Ordu Müfettişliği'ne Kâzım Karabekir'in değil de; Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ciddi bir muhalefete giremeyecek, orduda bir tabanı olmayan Cevat Paşa'nın atanması bir tesadüf değil, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun yüksek kumanda heyetini bilinçli olarak şekillendirilmesinin sonucu olarak da nitelendirilmektedir.¹⁶⁴

Sonraki zaman diliminde Mustafa Kemal Paşa; orduda bulunan subay-mebusların meclis çalışmalarına hiçbir şekilde katılmasını istemediğinden bu hususta bir takım hukuksal düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Bu girişimin temel nedeni; Mustafa Kemal Paşa'ya karşı oluşacak veya oluşmuş muhalefetin, subay-mebusların etrafında toplanıp ordu tabanına uzanmasını ve böylece ordunun Mustafa Kemal Paşa'nın denetimi dışına çıkmasını engellemektir.¹⁶⁵

Rejimin tam anlamıyla tesis edilebilmesinin önünü açabilmek için bir sonraki aşama olarak Hilafet makamının kaldırılması düşünülmüştür. Tutucu çevrelerin Halife ile olan ilişkileri, Halife'nin yeni rejim içerisindeki yerini benimsememesi, bu kurumu ortadan kaldırmayı amaçlayan Mustafa Kemal Paşa'yı üniversite ve basın ile temas kurarak Hilafet'in kaldırılması hâlinde alacakları tavrı belirlemek için çalışmaya itmiştir.¹⁶⁶ Bunun

¹⁵⁹ Uğur Mumcu, *Kâzım Karabekir Anlatıyor*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 109

¹⁶⁰ *Harp Akademilerinin 132 Yılı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1980, s. 88

¹⁶¹ *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Rütbedeki Komutanların Biyografileri*, T.C Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s. 154

¹⁶² *a.g.e.*, s. 23

¹⁶³ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 47

¹⁶⁴ *a.g.e.*, s. 47-48

¹⁶⁵ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 48

¹⁶⁶ *a.g.e.*, s. 48

yanı sıra İstanbul basınına Cumhuriyet'in ilânını ve alınan son kararları eleştiren bir demeç veren Rauf Bey'in; Adnan (Adıvar) Bey ve Refet Paşa ile birlikte Halife Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etmesi Halk Fırkası Meclis Grubu'nda tepkilere yol açmıştır.¹⁶⁷

Rauf Bey'in demecinden on gün sonra, Halife'nin istifa edeceği söylentileri üzerine İstanbul Barosu Başkanı Lütfü Fikri Bey, İstanbul basınında Halife'ye açık bir mektup yazarak istifa etmemesini istemiştir. Yine bu doğrultuda Londra'daki İslâm Cemiyeti Sekreteri'nin 2 Eylül 1923 tarihinde Dâhiliye Vekili Fethi Bey'e gönderdiği, Hilafetin korunması gerektiğini belirten mektup 8 Ekim'de basında da yayınlanmıştır.¹⁶⁸

Hilafet'in meclis tarafından kaldırılmasının güçlüğüne gören Mustafa Kemal Paşa, 15-20 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen ve bütün komutanların katıldıkları Harp oyunlarında Halifeliği kaldırma kararını Türk Silahlı Kuvvetleri'nin onayına sunmuştur. Harp oyunlarına; Başvekil İsmet Paşa, Milli Müdafaa Vekili Kâzım Paşa, Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye Vekili Fevzi Paşa, 1. Ordu Müfettişi Kâzım Karabekir, 2. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa, 3. Ordu Müfettişi Cevat Paşa ve diğer dokuz adet kolordu komutanı katılmıştır.¹⁶⁹

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek kumanda heyetinin onaylamış olduğu bu karar 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'ye getirilen bir önerge ile kabul edilmiş ve Halifelik kaldırılmıştır. Böylece Cumhuriyet'e karşı siyasal bir seçenek gözüyle bakılan Hilafet makamına son verilmiş ve en büyük siyasi rakip tasfiye edilmiştir.¹⁷⁰

Aslında Halifelik makamının kaldırıldığı tarihte dikkat çeken bir yasa daha kabul edilmiştir. Hoca Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının verdiği önerge ile “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti*” (Genelkurmay Bakanlığı) kaldırılmış, yerine “*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti*” (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştur. Böylece o güne kadar Milli Savunma Bakanlığı'ndan ayrı ve aynı zamanda orduyu temsil eden bir bakan olarak Genelkurmay Başkanı yeni bir statüye bağlanmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁷ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...*, s. 134-135

¹⁶⁸ *a.g.e.*, s. 135

¹⁶⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 86

¹⁷⁰ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...*, s. 136

¹⁷¹ Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaset, Çiviyazıları Yayınları*, İstanbul, 1998, s. 129

3 Mart 1924 tarih ve 249 sayılı bu yasaya göre; görevinde özerk olan ve barışta Cumhurbaşkanı'nı temsilen Ordular Komutanı olan Genelkurmay Başkanı'nın, Başbakan'ın teklifi ile Cumhurbaşkanı tarafından atanması ve görevi ile ilgili konularda bütün bakanlıklarla doğrudan ilişki kurabilmesi öngörülmüştür.¹⁷²

Söz konusu kanun ile ortaya çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin devlet kurumu içindeki yeni konumunun, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Silahlı Kuvvetleri'ne vereceği yeni görev ile yakından ilişkisi olduğunun altını çizen şu yorumu dikkat çekicidir:

“Bu kanunun getirdiği en büyük değişiklik ve kanunun esas amacı; Genelkurmay Bakanlığı'ni, başkanlığa dönüştürerek ve özerkleştirerek TBMM'nin denetiminden çıkarmak olmuştur. Görev ve yetkilerinde bir azalma olmayan Genelkurmay Başkanlığı özerk hâli ile Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Silahlı Kuvvetleri üzerindeki denetimini kolaylaştıracaktır. Görünürde siyaset dışına çekilen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, gerektiği takdirde meclis üzerinde ve Mustafa Kemal Paşa'nın elinde bir baskı aracı olarak kullanılması için gerekli hususi koşullar bu kanun ile yaratılmıştır.”¹⁷³

Siyasal elitin Türk Silahlı Kuvvetleri üzerindeki hâkimiyet mücadelesi, 6 Nisan 1924 tarihli TBMM oturumunda anayasanın Başkumandanlık kurumunu düzenleyen 40. maddesinin görüşülmesi esnasında yeniden kendisini göstermiştir. Komisyon'un meclise sunduğu *“Kara, Deniz, Hava tüm kuvvetlerin Başkumandanlığı Reiscumhur'a aittir”* şeklindeki 40. maddeye muhalefeti temsilen asker milletvekili Arif Bey şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁷⁴ Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşaların da karşı çıktığı bu madde yoğun tartışmalar sonucunda *“Başkumandanlık, TBMM'nin yüce varlığından ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Harp kuvvetlerinin komutası barışta özel kanuna göre Genelkurmay Başkanlığı'na ve seferde Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kimseye verilir.”* şeklinde değiştirilmiştir.¹⁷⁵

Safların bu derece keskin şekilde ayrıldığı bir zaman diliminde Mustafa Kemal Paşa, her kararını yerine getirecek bir kadro ile çalışmayı tercih etmiştir. Böyle bir kadro siyasi varlık ve etkinliklerini Mustafa Kemal Paşa'ya bağlayacak kişilerle oluşmuştur. Kılıç Ali, Ali Bey (Çetinkaya), Recep Bey (Peker), Yunus Nadi vb. kişilerden oluşan bu kadro Anadolu'ya geç gelen veya *“İstiklâl Harbi Erkânı”* na dâhil olmayan gruptur.¹⁷⁶

¹⁷² Şaban İba, *Ordu Devlet...* , s. 129

¹⁷³ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 51

¹⁷⁴ Şaban İba, *Ordu Devlet...* , s. 130

¹⁷⁵ Hikmet Özdemir, *Sivil Cumhuriyet*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1991, s. 135

¹⁷⁶ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 54

Kâzım Karabekir, o dönem Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alanlar ile ona muhalefet edenleri şöyle tanımlamaktadır:

“Trenle demir fabrikalarına götürülen maden curufunu mıknatıslayan çelik levhalar, nasıl bir vinçle vagonları kendisine çekip yapıyorlarsa; Mustafa Kemal Paşa da bütün bir İstiklâl Harbi'nin banisi sıfatını takınca böyle bir kudretin sahibi olmuştur. Onun çekemediği mahdut ağır parçalardı.”¹⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın tüm ısrarlarına rağmen bazı ordu mensuplarının politik alanda faaliyet göstereceklerini açıklamaları siyasal çatışmayı açık olarak gösterdiği gibi, aynı zamanda bu çatışmanın büyük oranda ordu mensupları arasında cereyan ettiğine de işaret etmiştir. Bu sebeple Milli Mücadele'nin başat kadrosu ortaya çıkan bu siyasal anlaşmazlık, aynı zamanda ordu komutanları arasında yaşanan bir mücadele anlamına da gelmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta bu gelişmeyi “Paşalar Komplosu” olarak nitelenmesi de sorunun orduyla ilgili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre hükümete muhalif olan grup gücünü büyük ölçüde ordu içinde olmaktan almış; orduyu kendi yanına çektiğini düşündükten sonra da mecliste hükümetin karşısında yer almak üzere harekete geçmiştir.¹⁷⁸ Öte yandan bunun bir “Paşalar Komplosu”ndan ziyade; Mustafa Kemal Paşa'nın orduyu ele geçirmesi ve paşalara hareket alanı bırakmaması üzerine yenilgiye uğradıklarını anlayan paşaların muhalefete mecliste devam etme kararı almaları söz konusu olduğunu savunan düşünceler de vardır.¹⁷⁹ Paşaların ordudan istifaları ile ordu tam anlamıyla Mustafa Kemal Paşa'nın hâkimiyetine girmiştir. Ordu'da Mustafa Kemal Paşa'ya direnebilecek, rakip olabilecek komutan kalmamıştır.¹⁸⁰

5.1.2 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

1 Kasım 1924 tarihinde TBMM'nin açılmasıyla, Mecliste ve Halk Fırkası Meclis Grubu'nda İsmet Paşa Hükümeti'ne karşı olan eleştiriler yoğunlaşmıştır. Her ne kadar hükümet bir gensoru karşısında 9 Kasım'da meclisten güvenoyu almayı başarmışsa da, siyasal alanda önemli gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Refet Paşa, Adnan ve Rauf Beyler Halk Fırkası'ndan istifa etmiş, bu istifaları bir kısım milletvekillerinin istifaları

¹⁷⁷ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 54

¹⁷⁸ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...*, s. 139

¹⁷⁹ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 56

¹⁸⁰ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde...*, s. 113

takip etmiştir. 10 Kasım 1924 tarihinde ise Recep Beyin önerisi üzerine Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) adını almıştır.¹⁸¹ 27 Ekim 1924'te Kâzım Karabekir'in 1. Ordu Müfettişliği'nden istifasının ardından, 30 Ekim'de Ali Fuat Paşa'nın istifasının yaşanması yeni kurulacak örgütlü bir muhalefetin ayak seslerinin duyulması şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuş; genel başkanlığa Kâzım Karabekir, ikinci başkanlığa Rauf ve Adnan Beyler, genel sekreterliğe ise Ali Fuat Paşa getirilmiştir. Hem siyasal hem de ekonomik açıdan liberal bir kimliği benimsemiş olan partiye kurulmasından sonra 29 milletvekili katılmıştır. Bu milletvekilleri arasında Feridun Fikri (Düşünsel) Bey, Cafer Tayyar Paşa, Münir Bey, Refet Paşa gibi önemli isimler yer almıştır.¹⁸² İnönü, Mustafa Kemal Paşa ile diğer paşaların çatışıp ayrılma nedenlerini izah ederken TCF'nin kuruluş nedeni hakkında ipuçları vermektedir:

“Onlar, işin başından beri beraberiz, zaferi beraber kazandık, bu devleti beraber kuruyoruz, hepimiz aynı derecede söz sahibi olmalıyız tarzında düşünüyorlar. Muhtelif vazifelerdeyiz, fakat söz tesiri eşit olarak demek istiyorlar.(...) Devlet başkanlığı müessesesi var, hükümet var, meclis var, fakat bir fikri yürütmek için bir kısım arkadaşlar dışarıda birleşecekler, çoğunlukla bir karara varacaklar ve bunu yürütecekler.”¹⁸³

İnönü, “İstiklal Harbi Erkânı”nın Mustafa Kemal Paşa'yı değerlendirirken şu yaklaşım içerisinde olduklarını anlatmaktadır:

“Gerek Rauf Bey, gerekse diğer arkadaşlar Atatürk'ü neler yapacağı bilinmeyen bir insan olarak kabul ediyorlar. Başından beri öyle tanımuşlar ve bunun için ondan korkarlardı. Onu frenleyecek ve nihayete kadar bu hususta emniyet verecek tek çareyi, ne yapacaksa yapmadan evvel kendilerinin muvafakatini almasında görüyorlar. Kendileri ne vaziyette bulunurlarsa bulunsunlar böyle olmasını istiyorlardı.”¹⁸⁴

Özdağ'a göre ise TCF'nin kuruluş amacı, iktidara ortak olmak için muhalefeti örgütleyerek Mustafa Kemal Paşa üzerinde baskı kurup birlikte çalışmaya zorlamaktır. Fakat devrimci bir idareyi kontrole çalışmak, kaçınılmaz olarak o idare ile çok boyutlu bir mücadeleyi beraberinde getirecektir. Bu mücadelede de rejim karşıtı güçler, en güçlü gördükleri muhalif grubun arkasına saklanmak ve içine girmek isteyeceklerdir.¹⁸⁵

¹⁸¹ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...*, s. 139

¹⁸² *a.g.e.*, s. 140

¹⁸³ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Cilt: 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 173

¹⁸⁴ *a.g.e.*, s. 184

¹⁸⁵ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 61

5.1.3 Takrir-i Sükûn Dönemi ve Örgütlü Muhalefetin Bitişi

1925 yılının Şubat ayında Doğu illerinde patlak veren Şeyh Sait Ayaklanması TCF üzerindeki baskının daha da artmasına neden olmuş ve bu örgütlü muhalefetin ortadan kaldırılması için zemin hazırlamaya başlamıştır. Bir başka çarpıcı nokta ise ayaklanmanın bastırılış yönteminin CHF içerisinde de belirgin görüş ayrılıklarına neden olmasıdır.

Başını Recep Bey'in (Peker) çektiği ve İsmet Paşa'yı destekleyen radikal kanat, ayaklanmanın rejime muhalif tüm odakları da kapsayacak şekilde sert bir biçimde bastırılmasını isterken; Fethi Bey'in öncülüğünü yaptığı ılımlı grup ise ayaklanmanın mevcut yasalarla da bastırılabilceğini savunmuştur.

Sonuç olarak CHF grubunun 2 Mart 1925 tarihli toplantısında isyana karşı sert bir tavır alınmasını istedikleri önerge, tartışmaların uzaması üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın toplantıya daveti ve ağırlığını radikallerden yana koymasıyla 60'a karşı 94 oyla kabul edilmiştir.¹⁸⁶ Bu gelişme sonrası 3 Mart 1925'te Fethi Bey başvekillikten istifa etmiş; aynı gün İsmet Paşa tarafından kurulan yeni hükümet 4 Mart'ta mecliste güvenoyu almış ve yine 4 Mart 1925'te hükümete geniş yetkiler veren "*Takrir-i Sükûn Kanunu*" kabul edilmiştir.¹⁸⁷

Yasaya göre; hükümet Cumhurbaşkanı'nın onayı ile gericiliğe ve ayaklanmaya, memleketin sosyal düzeninin, huzurunun ve sükûnunun bozulmasına neden olan bütün kuruluşları ve yayınları yalnızca idari kararlarla yasaklayabilme ve kapatabilme yetkisine sahip olmuştur. Kanuna TCF karşı çıkmıştır. Yine aynı gün hükümetin önerisi üzerine, faaliyet bölgesi ayaklanmanın ortaya çıktığı yer olarak belirlenen ve idam kararları meclisin onayından geçmeyecek olan Şark İstiklâl Mahkemeleri ile faaliyet bölgesi ayaklanma yeri dışında kalan alan ve idam kararları meclisin onayından geçecek olan Ankara İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur.¹⁸⁸

Şark İstiklâl Mahkemesi, ayaklanmada rol oynadığını ileri sürerek 25 Mayıs 1925'te valilerden TCF'nin mahkemenin görev alanına giren bölgelerdeki şubelerinin kapatılmasını istemiştir. Diğer yandan Ankara İstiklâl Mahkemesi de Nisan ayında

¹⁸⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde...* , s. 139

¹⁸⁷ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...* , s. 142

¹⁸⁸ *a.g.e.*, s. 142

TCF'nin İstanbul'daki şubelerinde yaptırdığı aramalarda ele geçirilen belgelerden hareketle, partinin programında yer alan dine hürmetkâr olduğu yolundaki hükmün gericiliği kışkırttığına ilişkin hükümetin dikkatini çekmiştir.¹⁸⁹

Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri'nin verdiği güçle hükümet, 3 Haziran 1925 tarihinde TCF'nin kapatılmasına karar vermiştir. Hükümet kararında, İstiklâl Mahkemeleri'nin daha önce açıklanan karar ve hükümlerine değinilerek, başka yerlerden alınan bilgilerin de bu kanuları doğruladığı belirtilmiştir.¹⁹⁰ TCF'nin kapatılması ile Mustafa Kemal Paşa'nın Rauf Bey ve diğer paşalarla giriştiği mücadelenin ilk aşamasını kazandığı söylenebilir. Zaferin kesinleşmesi ise nihai hesaplaşma olan İzmir Suikasti girişimi sonrasındaki davalar sonucunda ortaya çıkacaktır.

Partinin kapatılmasıyla kendini baskın olarak hissettiren Takrir-i Sükûn Dönemi'nde hükümet tüm ülkede otoriter bir yönetim kurmayı başarmıştır. Bundan sonraki dönemde gerek TBMM'deki gerekse TBMM dışındaki muhalefet çok cılız kalmış, serbest tartışma ve eleştiri olanağı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.¹⁹¹ Bu çerçevede Takrir-i Sükûn Dönemi'ni, Mustafa Kemal Paşa ve ona yakın kişilerin devrimlerin yapılması ve yerleşmesi sürecinde kendilerinin dışında hiçbir gücün varlığını hoş karşılamadıkları bir zaman dilimi olarak tanımlayan görüşler de mevcuttur.¹⁹²

5.1.4 İzmir Suikasti Girişimi ve Muhalefetin Kesin Olarak Tasfiyesi

Hükümetin, kendisine karşı muhalefet eden gruba karşı duruş ve tavrını kesin olarak belirlemeye başladığı sürecin dönüm noktalarından birisi Mustafa Kemal Paşa'ya hazırlanan suikast tertibidir. 17 Haziran 1926'da İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa'ya, suikastı hazırlayan grubun içinde yer alan Giritli Şevki'nin ihbarı üzerine tertip meydana çıkmış; suikastın plânlayıcısı durumunda olan Ziya Hurşit Bey (ki kendisi TBMM birinci dönem Lazistan mebusudur) suikastta kullanılacak silah ve bombalarla ele geçirilmiştir. Girişimin Başvekil İsmet Paşa'ya bildirilmesi üzerine, Paşa durumu İstiklâl Mahkemesi'ne aksettirmiş ve mahkemenin İzmir'e giderek tahkikata başlamasını istemiştir.¹⁹³

¹⁸⁹ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...*, s. 142

¹⁹⁰ *a.g.e.*, s. 142-143

¹⁹¹ *a.g.e.*, s. 143

¹⁹² Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 70

¹⁹³ Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982, s. 331-332

İzmir'e gelen Ankara İstiklâl Mahkemesi, kapatılmış olan TCF'ye mensup milletvekillerinin evlerinin aranmasını ve kendilerinin de tutuklanmasını talep etmiştir. Bunun üzerine o sırada TBMM üyesi olan eski TCF üyesi milletvekilleri (dokunulmazlıkları olmasına karşın) tutuklanmıştır. 19 Haziran'da Ankara'da tutuklanan Kâzım Karabekir, bizzat Başvekil İsmet Paşa'nın talimatı üzerine bırakılmış; fakat mahkeme, kendisine dışarıdan müdahale edildiğini ileri sürerek bu kez de Başvekil İsmet Paşa'nın tutuklanmasına karar vermiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın araya girmesiyle mahkeme bu karardan vazgeçmiş, fakat Kâzım Karabekir yeniden tutuklanmıştır.¹⁹⁴ Tunçay, suikast girişimi ile yargılananları üç grupta toplamaktadır: Suikast düzenleyicileri (Ziya Hurşit, Laz İsmail), onlarla ilişkili veya ilişkisiz eski TCF'liler (Kâzım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy), daha eski İttihatçılar (Doktor Nazım, Eski Maliye Bakanı Cavit Bey).¹⁹⁵ Mustafa Kemal Paşa açısından en önemli dava, Milli Mücadele'nin önde gelen Paşaları'na karşı açılmış olanıdır. Mustafa Kemal Paşa, bundan dolayı bazen yargılamalara müdahale ederek, davanın akışını ve sonucunu belirlemiştir. Kâzım Karabekir savunmasında, muhalefete geçmesinin nedenini devrim başarıya ulaştıktan sonra ortaya çıkan parazitlerin devrimi gerçekleştirenlerin arasını açması olarak göstermiş, Lozan Konferansı sırasında Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında çıkan anlaşmazlığın ayrılığın başlangıç noktası olduğunu ileri sürerek bundan dolayı kendilerinin gerici olarak nitelendiklerini, hükümetin de gizli desteği ile bir parti kurmaya zorlandıklarını iddia etmiştir.¹⁹⁶ Yapılan yargılamalar sonucunda 15 kişi idama mahkûm olmuştur. Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar ve Mersin'li Cemal Paşalar; Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile beraat etmişlerdir. 1 Kasım'da Refet Paşa milletvekilliğinden istifa etmiş, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar Paşalar 5 Ocak 1927'de askerlikten emekliye ayrılmışlardır.¹⁹⁷

Amerikalı Tuğgeneral L. Briston 3 Ağustos 1926'da ABD Büyükelçiliği'ne verdiği raporda İzmir Suikast Girişimi'nin sonucunda mahkemenin verdiği kararı değerlendirirken, davanın siyasal sonucu hakkında şu belirlemeyi yapmaktadır:

“Siyasal bakımdan, parlamento politikası açısından duruşmaların önemi; Terakkiperver önderlerinin yeniden sevgi kazanabilmeleri için yıllar geçmesi gereken ölçüde gözden düşmüş olmalarıdır. Duruşmalar sürerken, Terakkiperver

¹⁹⁴ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...* , s. 143

¹⁹⁵ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde...* , s. 162

¹⁹⁶ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 79

¹⁹⁷ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...* , s. 144

liderleri arasında en önemlileri olan Ali Fuat Paşa ve Kâzım Karabekir saygı görmüştür ve zaman zaman ulusal amaçlara yaptıkları katkılara değinilmiştir. Bununla beraber hem yargı yönünden hem de basın yönünden sürdürülen eleştiriler halk üzerinde etki yapmıştır. Mahkemelerin paşalara karşı sürdürdüğü eğilim öyle örtülmüştür ki, beraatleri okunduğunda herkes derin bir soluk almıştır. (...) Hükümet, bu gibi önde gelen vatanseverlere idam cezası uygulamanın yaratacağı sorunları görmüş ve onları göze batan güvensizlik lekesiyle özgür bırakmayı, böylece hem onların etkisini çürütmeyi hem de ileride tüm bir barışma olanağını sağlamayı uygun görmüştür.”¹⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilâlcî iradesinin bu tasfiye duruşmaları esnasında en belirgin zirvesine ulaştığı, fakat Karabekirci subayların mahkemeye silahlı olarak gelip duruşmayı izlediklerini, sesli ve sessiz gösterilerde buldukları belirtilmiş; Mustafa Kemal Paşa'nın bu tepki karşısında paşaları beraat ettirdiğini ileri sürülmüştür.¹⁹⁹

Kâzım Karabekir'in kızı ise duruşma sırasında mahkeme salonundaki ve dışarıdaki subayların tavrını şu şekilde anlatmaktadır:

“Mahkeme başlıyor, salon subaylarla dolu. Mahkeme başkanı Kel Ali subaylara oturun diyor, oturmuyorlar. Karabekir Paşa dönmüş, eliyle işaret etmiş, oturmuşlar. Mahkeme olurken de uçaklar uçabilecekleri en alçak seviyeden uçmuşlar. ‘Karabekir suçsuz’ diye kâğıtlar atmışlar.”²⁰⁰

Son olarak, İzmir suikastı davasının sonuçlarını irdeleyen bir başka görüş şu şekilde ortaya koyulmuştur:

“ Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra hükümet her ne kadar tüm muhalif basın organlarını ve kuruluşları yasaklamış ve kapatmışsa da, muhalefet dağınık bir biçimde de olsa varlığını sürdürüyordu. İzmir suikastı davası ve İstiklâl Mahkemeleri kanalı ile mecliste TCF'den arta kalan milletvekili grubuyla meclis dışında ve içinde toparlanmaya çalışan eski İttihatçı siyasal kadrolar tasfiye edildi. Bu arada Milli Mücadele'nin önder kadrosu içindeki parçalanma da son aşamasına erişmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kalan grup diğer grubu yargılama noktasına kadar gelmişti. Davanın sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarına karşı geriye kalan cılız nitelikteki son muhalefet de siyaset sahnesinden tamamen silindi.”²⁰¹

¹⁹⁸ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978, s.218

¹⁹⁹ N. Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 241

²⁰⁰ Uğur Mumcu, *Kâzım Karabekir...* , s. 155

²⁰¹ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...* , s. 145

5.1.5 Atatürk'ün İkinci Döneminde (1927-1938) Ordu'nun Yapısı ve İşlevi

1923-1927 döneminin Türk Silahlı Kuvvetleri açısından karakteristik özelliği; Mustafa Kemal Paşa ile Milli Mücadele'nin diğer paşaları arasında orduyu ele geçirme savaşımı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı kalarak devrimin destekleyici silahlı gücü ve en güçlü dayanağını oluşturmasıdır. Diğer bir deyişle “*Milli Mücadele Erkânı*”nın bir bölümü ile Cumhuriyet eliti arasında Türk Silahlı Kuvvetleri için verilen mücadele Cumhuriyet eliti lehine sonuçlanmış, İzmir İstiklâl Mahkemeleri sonucunda her türlü muhalefet ortadan kaldırılmıştır.²⁰² 1927 yılından itibaren parti bürokrasisi güçlendirilirken, Türk Silahlı Kuvvetleri üzerinde hiçbir denetim kurulmasına izin verilmemiş, ordu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Çakmak'ın emrinde Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin rejim içindeki prestijinin ağırlığında, “*ön mevzilerden*” geri çekilmesine rağmen hiçbir azalma olmamıştır.²⁰³

Öyle ki Genelkurmay Başkanlığı'nın fabrikaların yapılmasında, bayındırlık ve imar işlerinin yürütülmesinde bile müdahil bir güç olduğu gözlenmektedir. Cemal Madanoğlu; Diyarbakır Orduevi'nde Urfa Milletvekili Behçet Bey ile İktisat Vekili Celal Bey (Bayar) arasında geçen konuşmayı şöyle nakletmektedir:

*“Telefon burada, emrinizde, şimdi Mareşal'i arayalım, bulalım, siz konuşun. Mareşal izin versin ben Diyarbakır'a da Urfa'ya da birer fabrikanın temelini atayım. Gelecek yılın sonuna dek fabrikalar kurulmuş olur. Ama müsaadeyi alın bakalım. Mareşal izin vermiyor, engelliyor.”*²⁰⁴

Hikmet Özdemir de Fevzi Çakmak'ın emekliye ayrılma nedenleri arasında fabrika inşa mevkilerinin tespitinden kolluk kuvvetlerini denetlemeye kadar uzanan ve devletin bütün işlerini Genelkurmay'ın onayına tâbi kılan yönetim anlayışının yattığını belirtmiş; Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı'nın bir askeri diktatörlük olmadan da savunma ve güvenlik konuları dışındaki siyaset üretme sürecine katıldığını saptamıştır.²⁰⁵

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin komuta kademesinin sistem içindeki gücü ve saygınlığının alt rütbeli subayları da etkilediği söylenebilir. Şu çarpıcı olay durumu özetlemek açısından dikkat çekicidir: 1927 senesinde 2. Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa

²⁰² Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 88

²⁰³ *a.g.e.*, s. 94

²⁰⁴ Cemal Madanoğlu, *Anılar 1911-1938*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982, s. 135

²⁰⁵ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yayınları, İstanbul, 1989, s. 16-18

(Altay) Muğla ilinde yaptığı denetimler sırasında vali tarafından karşılanmaz. Teftişten sonra gördüğü muamelenin karşılıksız kalmaması gerektiğini söyleyerek şehirden ayrılır. Fahrettin Paşa'nın Muğla'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra gece yolu kesilen vali iki subay tarafından (Üsteğmen Cemal Madanoğlu ve Yüzbaşı Ruhi) dövülür. O gece şehirden ayrılan vali, İzmir'de Fahrettin Paşa'yı ziyaret ederek barışır. Olay üzerine alay komutanı tarafından çağırılan iki subaya Fahrettin Paşa'nın teşekkürleri iletilir.²⁰⁶

Bu hadise o dönem için olağan karşılanabilen bir durumdur. Zira İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın özel kalemi Nejat Saner; Ordu müfettişlerinin Ankara'ya her gelişlerinde Mustafa Kemal Paşa tarafından ziyareti takiben yemeğe alıkoyulduklarını, Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Çakmak'ı kendi makamına davetten çok, kendisinin Çakmak'ı ziyaret etmeyi tercih ettiğini yazmıştır.²⁰⁷

Dönemin ruhunu ortaya koyması açısından aktarılan şu hadise ise adeta bu sürece ışık tutmaktadır:

“1920’li yıllarda İstanbul’da bir teğmen durakta tramvay beklemektedir. Durağa gelen tramvayın kapısı teğmenin tam önünde durmadığı için teğmen tramvay sürücüsüne tokat atar. Tramvaydaki yolcuların bu durum karşısında gösterdiği tepki ordunun konumunu göstermesi açısından manidardır. Yolcuların ortak tepkisi şöyle olmuştur: ‘Gördün mü koskoca teğmenin önünde durmazsan böyle yersin tokadı.’ 1920’li ve 30’lu yıllar teğmenlerin ‘kocaman’ olduğu yıllardır.”²⁰⁸

5.1.6 İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Atatürk'ün hastalığının oldukça ağırlaşmaya başladığı bir dönemde Ankara kulislerinde yeni cumhurbaşkanının kim olacağı yönündeki tartışmalar iyiden iyiye kendisini hissettirmeye başlamıştır. Aslında bunlar bir bakıma yakın gelecekte kendisini gösterecek bir iktidar mücadelesinin ilk işaretleridir. Her ne kadar akıllara gelen ilk isim İsmet İnönü olsa da o dönemin şartları içinde İnönü'nün pek de rahat bir konumda olmadığı şu satırlardan anlaşılabilir:

“İnönü Başvekillikten ayrıldığı sırada, o zamana dek alttan alta ya da açıkça kendisine siyasal bakımdan muhalif olan grup ve kişiler harekete geçmişler ve İnönü'yü bundan sonra siyasal alanın tamamen dışında bırakabilmek için bazı

²⁰⁶ Cemal Madanoğlu, *Anılar...* , s. 61-66

²⁰⁷ Nejat Saner, *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1975, s. 73-74

²⁰⁸ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 96

girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. Bir yandan Ankara'nın siyaset kulislerinde İnönü'nün fiziki varlığının dahi ortadan kaldırılacağı söylentileri dolaşıyor; diğer yandan da bu tür söylentiye dayalı haberler ciddiye alınıyordu ki Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan, İnönü'nün Pembe Köşkü'nde İnönü'yü özel koruma altına alıyor ve güvenlik önlemlerini arttırma gereği duyuyordu. Öte yandan, Bayar Hükümeti'nde görev almayan İnönü Hükümetleri'nin tek bakanı Refik Saydam, Atatürk'ün hastalığının ilerlediği bir sırada, İnönü'nün Atatürk'ü son kez görmek üzere Dolmabahçe Sarayı'na gitmek istemesine karşı çıkıyor ve İstanbul'da olası bir suikastı gerekçe göstererek, İnönü'nün İstanbul'a gitmesini engelliyordu.”²⁰⁹

Öte yandan içlerinde Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Salih Bozok, Kılıç Ali gibi önemli isimlerin yer aldığı İnönü'ye muhalif grup; İnönü'yü cumhurbaşkanı seçtirmemek için kendisini ABD'ye Büyükelçi olarak göndermek istemişlerdir. Bu vesile ile İnönü milletvekilliğinden ayrılmak durumunda kalacak ve cumhurbaşkanı seçilme olanağı ortadan kalkacaktır.²¹⁰ Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan toplantıda ise Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Atatürk'ün ölümünden sonra yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tarafsız kalması kararı alınmıştır. Genelkurmay'ı ziyarete gelen Celâl Bayar'a bu karar bildirilmiştir. Bayar, TBMM'nin çoğunluğunun Fevzi Çakmak'ı cumhurbaşkanı olarak görmek istediğini belirterek kendisinden bu görevi kabul etmesini istemiş ise de Fevzi Çakmak bu teklifi reddetmiştir.²¹¹ Bu sırada ordunun içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyeyi o dönem Harp Okulu öğrencisi olan ve ileride ismi sıklıkla duyulacak Dünder Seyhan'ın şu satırlarında okumak mümkündür:

“Atatürk öldüğü zaman Harp Okulu ikinci sınıfta idim (...) Günün en mühim meselesi Atatürk öldüğü zaman yerine kimin geçeceği idi. Başvekil Celâl Bayar ve Atatürk'ün yakın arkadaşları olarak bilinenlerin, Atatürk'ü sevenler ve ona bağlı gençlik indinde pek makbul şahsiyetleri yoktu. Bu belki de o devirdeki kulak gazetesinin propaganda tesiridir. Ne olursa olsun o zaman iktidardan uzaklaştırılmış İsmet Paşa'ya büyük bir hayranlık ve itimat besliyorduk. Biz, Harbiye olarak İsmet Paşa'yı daima sevmiştik (...) İnönü, Başvekillikten uzak bulunduğu günlerde, Harbiye civarında sık sık at gezintisi yapardı. Onun geçtiğini gören biz Harbiyeliler, hangi durumda olursak olalım, hemen pencerelere fırlayarak, büyük tezahürat yapardık. Hulâsa, İnönü sevgisini, onun Başvekillikten uzaklaştırılması, bizim kalplerimizden söküp atamamıştı. Harbiyeli olarak, Atatürk'ün yerine mutlaka İnönü'nün geçirilmesini istiyorduk. Atatürk'ten ayrılanın ağır hüznü ve ruhi baskısı altında, Harp Okulu iç bahçesinde toplanıyor ve bu arzumuzu açıkça

²⁰⁹ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...* , s. 160-161

²¹⁰ a.g.e, s. 161

²¹¹ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 117

belirtiyorduk.”²¹²

Genelkurmay Başkanlığı’nda yapılan toplantıdan bir-iki gün sonra, buraya gelen Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay, Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz’den cumhurbaşkanlığına kimin seçileceğini sormuş ve toplantıda alınan kararı öğrenince buna karşı çıkmıştır. Birinci Ordu’da Kolordu ve Tümen kumandanları ile yaptıkları toplantıda İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesi kararını aldıklarını açıklamıştır. Gündüz’ün, Altay’dan bu kararı Çakmak’a iletmesini istemesi üzerine Orgeneral Altay komutanların kararını Çakmak’a bildirmiş ve Çakmak da bu kararı kabul etmiştir.²¹³ Bu durum aslında o dönemin kudretli komutanı olarak bilinen Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın orduya tam anlamıyla egemen olamadığının bir göstergesidir.

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tek aday olarak kalmasında Başvekil Celâl Bayar’ın tavrının da çok büyük rol oynadığı altı çizilmesi gereken bir noktadır. Bayar’ın bu çok önemli, olağanüstü ve gergin dönemde önce kendi adaylığını kesinlikle reddederek, sonra Atatürk ile İnönü arasındaki ilişkilerin kopmamasına çalışarak ve İnönü’ye karşı olan siyasal girişimlere kesinlikle ve tamamen karşı durarak İnönü’nün adaylığına büyük ölçüde destek olmuştur. Bayar’ın bu tutumu hem iktidar mücadelesinin sertleşmesini hem de İnönü’ye karşı başka bir adayın çıkmasını önleyerek, İnönü’nün tek aday olarak seçilmesini kolaylaştırmıştır.²¹⁴

Aşağıda yer alan ifadeler de bu görüşü destekleyici mahiyettedir:

“Celâl Bayar Başvekil olunca, İsmet İnönü’ye karşı düşmanlık ve rekabet hisleri belirtecek ve Atatürk’ün İnönü’ye karşı o sırada uyandırılan menfi hislerini ateşleyecek yerde, ara bulmayı iş edindi. Atatürk’ü yatıştırdı. İnönü’yü Atatürk’ün sofrasına çağırıtı ve Atatürk’ün sağındaki yere onu oturttu.

Atatürk’ün ölümünde de, Celâl Bayar, memleket endişesi ile fedakârlık ve feragatin çok kuvvetli bir imtihanını geçirdi. O sırada Celâl Bey’in muhitindeki “mutad zevat” İsmet Paşa’ya karşı şiddetli düşmanlık hisleri besliyorlar, aynı zamanda ondan çekiniyorlardı. ‘Cumhurbaşkanı ve Milli Şef olursa, hepimizin boynuna ip takarak sokaklarda sürükletir’ diyorlardı. Celâl Bey Başbakandı. İdareye hâkimdi. Bizzat Cumhurbaşkanı olmak ve maceralara atılmak, bilhassa kendi özel muhitinin şiddetli baskısı altında, pekâlâ hatırına gelebilirdi. Fakat Bayar, memleketin menfaatini ve huzurunu; muhitinin baskısına göğüs germekte, her türlü

²¹² Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 8

²¹³ Asım Gündüz, *Hatıralarım* (Der. İhsan Ilgar), Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 216-218 ve 223

²¹⁴ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 135-136

ihtirasları yenmekte, bununla ilgili şahsi riskleri göze almakta buldu."²¹⁵

Netice olarak daha bir yıl önce siyasal yaşamının belki de en zor günlerini yaşayan, hatta milletvekilliğini dahi ne kadar koruyabileceği kuşkulu olan, Lozan Antlaşması'nın yıl dönümünde bile hakkında basında tek satır yazı çıkmayan İsmet İnönü 10 Kasım 1938 tarihi itibarıyla cumhurbaşkanlığı makamının en güçlü adayı olmuştur.²¹⁶

11 Kasım sabahı CHP Meclis Grubu, Başvekil ve CHP Genel Başkan Vekili Bayar'ın başkanlığında toplanmış; Bayar Meclis Grubu'nda kısa bir konuşma yaparak cumhurbaşkanı seçimi için partinin adayını belirlemek üzere, gizli oyla ve bir aday adı ortaya atılmaksızın seçim yapılacağını belirtmiştir. Yapılan seçimde 322 oy İnönü'ye, 1 oy da Hikmet Bayur tarafından Celâl Bayar'a verilmiştir.²¹⁷ Parti Meclis Grubu toplantısından sonra TBMM Genel Kurulu toplanır. İsmet İnönü bu gelişmeler sırasında Pembe Köşk'te bulunmayı tercih etmiştir. Ancak Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fahrettin Altay TBMM toplantısına izleyici olarak katılmışlardır.²¹⁸ TBMM Genel Kurulu'nda yapılan oylamaya katılan 348 üye oy birliği ile Malatya mebusu İsmet İnönü'yü Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçmiştir.²¹⁹ Seçim esnasında dikkat çekici bir nokta vardır: O sırada TBMM'nin üye tam sayısı 399'dur. 12 üyelik boştur. Demek ki TBMM'de toplam 387 üye vardır. İnönü 348 oyla seçildiğine göre, 39 üye bu seçimde oy kullanmamıştır.²²⁰ Türk Silahlı Kuvvetleri bu seçimlerde aleni bir şekilde İsmet İnönü'nün yanında olarak Türk Siyasal Hayatı'ndaki belirleyiciliğini bir kez daha göstermiş; seçimler esnasında üst düzey kumanda kademesinde gövde gösterisi yaparak ulusal iradeyi bir nevi kontrol altında tutmuştur. Hikmet Bilâ yaşanan süreci şu şekilde analiz etmiştir:

"(...) Her şeyden önce ordu İsmet Paşa'sına bağlıdır. Ordu İnönü'nün arkasındadır. 1937 yılında Başbakan olan Celâl Bayar'ın Atatürk'e, İnönü'nün arkasındaki ordunun desteğini sağlayamama korkusundan söz etmesi ve Atatürk'ten bu konuda güvence aldıktan sonra işe başlaması da bunu göstermektedir. Gerçi İnönü'ye karşı Celâl Bayar'ın, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın, Fethi Okyar'ın ve Meclis Başkanı Abdulhalik Renda'nın Cumhurbaşkanı olmasını isteyenler ve bu yolda çaba gösterenler vardır, ama hem bu kişiler istekli

²¹⁵ Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)*, Cilt: 4, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 39-40

²¹⁶ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi...*, s. 161-162

²¹⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli...*, s. 140-141

²¹⁸ *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1938

²¹⁹ *Ulus*, 11 Kasım 1938

²²⁰ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli...*, s. 142

olmamışlardır, hem de hiçbiri Meclis, ordu ve kamuoyu desteğini arkasına alabilecek kadar güçlü değildir."²²¹

Hikmet Bilâ'nın bu tespiti büyük ölçüde doğru olmakla birlikte eksik bir değerlendirmedir. Zira Fethi Bey ve Mareşal Fevzi Çakmak o dönemde milletvekili olmadıkları için, cumhurbaşkanlığına aday olmaları anayasal açıdan zaten mümkün değildir. Dolayısıyla o dönem için arkalarına -ordu haricinde- herhangi bir aktörün desteğini almaları çok fazla ihtimal dâhilinde gözükmemektedir.

5.2 İnönü Dönemi Ordu-Siyaset İlişkileri

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye; gerek II. Dünya Savaşı'nın şekil verdiği siyasal gidişatla, gerekse ülke içinde meydana gelen gelişmelerle orantılı olarak ister istemez yeni bir dönemece girmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri, 16 Kasım 1938'de yeni cumhurbaşkanına olan sadakatini Mareşal Fevzi Çakmak'ın kaleminden çıkan mektupla belirtir:

*"Sayın İsmet İnönü, Yüce Başbuğ ve Cumhurbaşkanı, sevgi ve itimatınızın değerli bir misali olan bu kıymet biçilmez iltifat, şahsımda ve Türkiye Cumhuriyeti ordusunun her ferdinde, ebedi şükran ve minnet hisleriyle anılacak ve vazifemizin büyük bir enerji ile ifası kıymetli bir direktif olarak varlığımızda yer alacaktır..."*²²²

Esas itibarıyla İnönü; 1930'ların siyasi sistemini, ideolojik bağlanmalarını ve ordunun bunlar içerisindeki konumunu korumayı başarmıştır. Ancak en büyük sınavı II. Dünya Savaşı'nın kapısına kadar gelmesi ile verecektir.²²³

5.2.1 II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Ordusu

II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda ordunun mevcut konjoktüre hazırlıksız olarak yakalandığı söylenebilir. 1940 yılına gelindiğinde, Türk ordusunun durumu şu şekilde ifade edilmektedir:

"Zannederim harp içinde hiçbir vakit tam manasıyla ve gönül rahatlığı ile kendimizi harbe hazır hissetmedik. Mesela ilkin "Çakmak Hattı" adını verdiğimiz ve ta Kırklareli'nden ve Edirne'den geçerek, harbi hudutta karşılayacak olan geniş bir müdafaa sistemi tesis ve kabul ettik. Sonra buna takatimizin yetmeyeceğini

²²¹ Hikmet Bilâ, *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 75

²²² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1967, s. 31-32

²²³ William Hale, *1789'dan Günümüze...*, s. 81

anlayarak, müdafaa hattını Çatalca hattına kadar çektik. Daha sonra Rumeli'nin ve hatta İstanbul'un müdafaa edilemeyeceği telkini ile harbi Boğazlar'ın Anadolu yakasında kabul etmeyi düşündük. Bunun için de Balıkesir'den Çanakkale Boğazı'nı olduğu gibi, İzmit'in gerisinde de kuvvetli bir birlik tahşit ederek, Şile ve Kandıra sahillerini de kontrol altında tuttuk.”²²⁴

II. Dünya Savaşı yıllarında Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Şubesi'nde, Harp Akademisi öğretmenliğinde ve “orta emir-komuta kademesinde” değişik görevlerde bulunan Orgeneral Haydar Sükan o dönemki Türk ordusu hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Aslında bir deri bir kemikten oluşan canlı varlıklar görünümündeki bu ordu, hareket ve manevra yeteneğinden yoksun bulunuyordu. Silah, araç ve gereçleri yok denecek kadar az ve modern savaşın gerisinin çok gerisinde kalmış eski tiplerden müteşekkil idi. Örneğin piyadelerin piyade tüfekleri 1898 model Mavser (Mauser) idi. Ordu, bütünüyle bir silah müzesi hâlindeydi. Ordunun büyük kısmı Trakya'da idi. Buradaki kuvvetlerin lojistik destek durumlarının beslenme konusunda ne kadar kötü olduğunu şu iki örnek kanıtlayabilir: Birincisi, yiyecek ve hayvan yemi kıtlığından atların ve katırların birbirlerinin kuyruklarını yemeye çalıştıkları... İkincisi, 1943 yılında Çekmeceler bölgesinde yapılan askeri bir manevrada, Kolordu ikmâl yollarını at arabaları ve deve kolları teşkil etmekte idi.”²²⁵

Alpaslan Türkeş ise savaşta Türk ordusunun durumunu şöyle anlatmaktadır:

“Ordunun büyük kısmı çadırlarda barındırılmaktaydı. Ama ne çadırlar... Hepsi eskimiş, miadını doldurmuştu. Bu çadırlar bir tarafından bakınca öteki görünecek derecede yıpranmışlardı. Ordu 1941 yılının o pek dehşetli kışını bile bu çadırlar içinde geçirmişti. Çadırları ısıtmak mümkün olmuyordu. Er başına bir kilo hesabıyla odun veriliyordu. Bunun içinde yemek pişirme, çamaşır yıkama ve ısınma odunu da dâhil bulunuyordu. Yahut soba başına sobanın büyüklüğüne göre 24 ve 36 kilo odun dağıtılırdı. Yani saat başına bir veya bir buçuk kilo odun... Tabii zatürree gibi öldürücü hastalıklar, penisilin henüz bulunmadığı o günlerde askerlerimizi, vatan çocuklarını kırıp geçirmişti. Yeteri miktarda elbise ve potin de verilmediği için çok zaman bir kısım erlerin yalınayak buldukları görülürdü. İkmâl sistemi çok bozuk ve derbederdi, daha doğrusu ne bir sistem vardı ne de sistemi işletebilecek bir vasıta. Seferberliğe gidildiği sırada, Türk ordusunun bütün eksiklikleri bir anda sırtıvermişti. Alaylarda tek motorlu vasıta yoktu. Tümen topçuları, koşuluyordu. Yani beygirlerle çekiliyordu. Ve işte ikmâl işlerinde kullanılan gayretli vasıtalarımız: Manda arabaları, öküz arabaları, atlı arabalar, deve kervanları, eşek kolları, katır kolları...”²²⁶

²²⁴ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 359

²²⁵ Turhan Aytul, “Türkiye’yi Titreten Yıllar”, Haydar Sükan’ın Mektubu, Milliyet, 31 Mayıs 1979, Aktaran Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, İletişim Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 2009, s. 335-336

²²⁶ Alpaslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik Olayı*, Ankara, 1968, s. 11-13

Yukarıdaki anlatımlarda da görüldüğü üzere derin bir yoklukla mücadele eden Türk ordusu ve komuta kademesi gerek II. Dünya Savaşı sırasında gerekse SSCB ile yaşanan gerilimde Batı cephesinde olduğu gibi, Doğu Cephesinde de sınırdan başlayarak büyük birliklerle savunma anlayışını benimsemiştir.²²⁷

Savaş döneminde Türk ordusunun yüksek kumanda heyeti bir bakıma Kurtuluş Savaşı askeri liderlerinin devamı niteliğindedir. Üst kademedeki komutanların ordudaki genç subaylara takınmış oldukları tavrı Milli Mücadele'den galip çıkmış bir ordunun komutanlarının psikolojisi çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olur. Çekilen zorlukları ve ordunun kötü durumunu dile getirilen genç subaylara verilen cevaplarda “*Biz İstiklâl Savaşındayken...*” diye başlayan ve onları zorlukları dile getirmelerinden dolayı kınayan yüksek kumanda heyetinin iki amacı olduğu düşünülebilir: Genç subaylara inanç ve güven aşılama ve yapılan hatalara karşı tepkiyi bastırma.²²⁸ Ancak bunda ne derece başarılı olunabildiği soru işaretidir. Zira ordunun tepe kademesinin ve sivil yönetimin orduyu savaş koşullarına yeterli derecede hazırlayamaması ve savaş döneminde karşılaşılan güçlükler genç subayları İnönü yönetimi ve Çakmak'a karşı cephe almaya itmiş ve ordu içinde gizli örgütler kurulmaya başlamıştır.²²⁹

5.2.2 Türk Silahlı Kuvvetleri İçindeki Gizli Örgüt Faaliyetleri

II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Alman ordularının üst üste kazandığı zaferler savaşa girmediği hâlde Türk subay heyetinin üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri ile özellikle Batılı ülkelerin ordusunu kıyaslayan genç subaylar, içinde buldukları durumun sorumlusu olarak gördükleri İnönü yönetimini ve ordunun yüksek kumanda heyetini devirmek için oldukça geniş bir kadroya sahip olan ve ordunun birçok birliğine yayılan gizli örgütler kurmuşlardır.²³⁰

1942-43'te Çorlu'da bir grup subay İnönü yönetimini devirmek amacı ile birleşmişler ve General Muzaffer Tuğsavul'a başvurarak ordunun yöneticileri tutuklayıp idareye el koymasına başkanlık yapmasını istemişlerdir. Tuğsavul bu teklifi ülke

²²⁷ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 137

²²⁸ *a.g.e.*, s. 137

²²⁹ *a.g.e.*, s. 138

²³⁰ *a.g.e.*, s. 138-139

için “intihar” olacağı gerekçesiyle geri çevirmiştir.²³¹

Alpaslan Türkeş, ikinci girişimi şöyle anlatmaktadır:

“İşte bu sırada E.T (Ethem Türker) Erkân-ı Harbiye Harekât Dairesi Başkanı oldu. O zamana kadar kendisiyle gizli gizli temas etmiş olan subaylar, toplanarak bu defa kendisini aşikâr olarak makamında ziyaret ettiler. Toplantı çok ateşli geçti. Subaylar E.T’ye özetle şunları söylediler: ‘Artık ne yapacaksınız yapınız...’ Bu müracaat üzerine ihtilâl grupları ciddi bir çalışma devresine girdiler. Bu çalışmalarını Ankara ve İstanbul’un dışına yayıldı. Ve bu devre içinde bilhassa Konya’da çok mühim darbe-i hükümet plânlama toplantıları yapıldı. Ankara’daki grubun elinde bulunan subaylar, muhtelif sebep ve bahanelerle Konya’ya gönderiliyor, oradaki arkadaşlarla temas etmeleri sağlanıyordu. Konya’dan diğer illere de giden subay arkadaşlar vardı. Bir gün geldi ki, bütün Türkiye’de ihtilâl ağı tamam oldu. Ankara’da sabah söylenen bir söz, ihtilâl ağı tarafından daha güneş batmadan aynı gün Erzurum’daki arkadaşlara ulaşıyordu. Teşkilât saat gibi dakik çalışmaktaydı. Türkiye’nin kaderi yeni bir istikamet almak üzereydi. Plânlara tamam ve plânlara takibi görevinde subayların hazırlıkları geciktirecek sebepleri tespit edilmiş. Bunların dışında harekât durmayacak ve geri kalmayacaktı. Harekâttan son anda vazgeçildi. İkinci Cihan Harbi’nin tahribi devam etmekte ve neticeleri, daha büyük acılarıyla, zayıf iktisadi bünyeli memleketleri ıstırap içinde bırakmaktaydı. Nihai bir toplantı yapıldı. Daha evvel Konya’da böyle bir toplantı yapılmış ve teşkilâtın hareket emri beklediğine dair bir haber, merkeze iletilmişti. Ancak merkez, bir türlü memleketin idaresini ele almak kararını veremiyordu. Bunun büyük sebebi İkinci Cihan Harbi ise, onun kadar şiddetli olan öteki sebepleri de, milli bünyenin uğradığı tahribat idi (...) Yapılan devamlı toplantılar sonunda merkez ihtilâl kadrosu üyeleri, sivil iktidara son bir mühlet daha verilmesinde fikir birliğine vardılar. Ve alınan bu karar Ankara’da öteki gruplara hemen iletildi.”²³²

Türkeş’in aktarmış olduğu bilgiler, 1944 Nisan ayında Sarıkamış’ta genç bir üsteğmen olan Sadi Koçaş’ın sunduğu verilerle de örtüşmektedir. O dönemin Alay Komutanı Albay Nazmi Dora, Koçaş’a; Türkiye’nin savaşa girmediği hâlde savaşın sıkıntılarını çektiğinden, sıkıntının sadece ordunun değil ülke ve milletin de sıkıntısı olduğundan, Cumhuriyet’in ilk on beş yılında girilen büyük kalkınma hareketinin durduğundan bahsetmiştir. Dora, kalkınmanın durmasında savaşın rolü olduğunu kabul etmekle birlikte yapılması gereken şeylerin yapılmadığını ifade etmiştir. Zorlukların ömrünü doldurmuş kişilerle çözülemeyeceğini ileri sürmüş, Çakmak’ın yirmi yıldan beri Genelkurmay Başkanı olmasını eleştirerek, Cemal Tural ve Necip San gibi kurmay subayların hak ettikleri görevlerde olmadıklarını iddia etmiştir.²³³

²³¹ Muammer Taylak, *27 Mayıs ve Türkeş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1976, s. 6

²³² Muammer Taylak, *27 Mayıs ve...*, s. 10-12

²³³ Sadi Koçaş, *Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar*, Cilt: 1, İstanbul, 1977, s. 147-148

5.2.3 Sivil Bürokrasi'nin Öne Çıkışı

1939'da başlayan Milli Şef döneminin karakteristik özelliklerinden birisi de bu dönemin siyasal elitini “devrimci savaşıçılar”dan çok, bürokratlaşmış devrimcilerin oluşturmasıdır. Fevzi Çakmak'ın Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında belirginleşen güç zaafı; zamanla sivil bürokrasinin ağır bastığı bir dengenin oluşmasına yol açmıştır. Yeni dengenin bu tip bir eğilim kazanmasında ordu tabanının, komuta kademesini desteklemek bir yana onlara karşı bir tutum içerisinde girmesinin rol oynadığı söylenebilir.²³⁴ Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Ocak 1944 tarihinde Mareşal Çakmak'a şu telgrafi çekerek emekliye sevk edildiğini bildirmiştir:

*“Sayın Mareşalim, kanunun tayin ettiği yaş haddi sebebiyle muvazzaf ordudan tekiüt suretiyle devletimize ifa buyurduğunuz değerli hizmetinizi şükranla yâd etmeyi vazife sayarım. Memleket, engin tecrübelerinizden hazerde ve seferde devletin askerlik veya diğer hizmetlerinde daima istifade etmek isteyecektir. İleride deruhte buyuracağınız vatan hizmetlerini de şeref ve muvaffakiyetle başaracağınıza eminiz. Aziz Mareşalim, size sıhhat ve sağlamlık içinde uzun ömürler ve devletimize yeni büyük hizmetler dilerim.”*²³⁵

Fevzi Çakmak'ın emekliye sevk edilmesinin nedenlerini dönemin bir ordu mensubu şöyle izah etmiştir:

*“ (...) Fakat öyle zannederim ki artık, hele son senelerde, vazifesinin icap ettirdiği hareketi ve bilgiyi gösteremiyordu. Makamında birkaç kişinin tesir ve nüfuzu altında iş görüyordu. Ordu da bu halden tabii ki teessür duyuyordu. Tarihi bir şahsiyet ve yadigâr oluşu da artık bu zaafını karşılayamaz olmuştu. Orduda yapılacak yenilik hareketleri için Mareşal'in vücudu, engel olma durumuna düşmüştü.”*²³⁶

Fevzi Çakmak'ın görevden ayrılması ile birlikte orduda üst düzey subaylar arasında ciddi bir kadro değişimi gerçekleşmiştir. Ancak değişim bununla da sınırlı değildir. Genelkurmay Başkanı'nın konumu yeniden belirlenmiştir. Önceden cumhurbaşkanının kontrolünde özerk bir yapıya sahip olan Genelkurmay Başkanlığı, çıkarılan 4580 sayılı “Genelkurmay Başkanı'nın Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun” ile Başbakan'a bağlanmış ve ona karşı sorumlu tutulmuştur.²³⁷

²³⁴ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 141

²³⁵ *a.g.e.*, s. 142

²³⁶ Hilmi Uran, *Hatıralarım...* , s. 468

²³⁷ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...* , s. 143

5.2.4 Türkiye Üzerindeki Sovyet Tehdidi ve ABD Yakınlaşması

Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler 1920'ler ve 1930'lar boyunca Türk dış siyasetinin köşe taşı olmuş, ancak bu ilişkiler Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etmesiyle tatsızlaşmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye ile imzaladığı ve süresi 1945'te dolacak olan dostluk antlaşmasını yenilemeyeceğini açıklamış ve o yılın Haziran ayında Sovyet Dış İşleri Bakanı Molotov, Türk büyükelçisi ile olan görüşmelerde, yeni bir dostluk antlaşmasının imzalanmasından önce yerine getirilmesi gereken bazı koşullardan söz etmiştir.²³⁸

Bu koşullar; 1878-1918 yılları arasında Ruslara ait olan Kuzeydoğu Anadolu'daki yerlerin Sovyetler Birliği'ne iadesi suretiyle, iki ülke arasındaki sınırın düzeltilmesini ve Karadeniz'in korunması için, İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı bölgesinde müşterek bir Türk-Rus savunma gücünün kurulmasıdır.²³⁹ Söz konusu talepler Türkiye tarafından açıkça reddedilmiştir. Başlangıçta belirgin olmayan ABD'nin tutumu 5 Nisan 1946'da Türkiye'nin Washington Büyükelçisi'nin cenazesini Türkiye'ye ABD savaş gemisi Missouri'nin getirmesi ile netlik kazanmaya başlamıştır. Bu, diplomatik gelenekler çerçevesinde yapılan bir davranış gibi görünse de, ABD'nin Sovyetler'e karşı Türkiye'nin yanında olduğunu gösteren açık bir tavidir.²⁴⁰ ABD savaş gemileri Missouri ve Province'nin Türkiye'ye gelmesi ile "Türkiye'de yer yerinden oynamıştır."²⁴¹

Türkiye'ye yönelik Sovyet talepleri, Türkiye'nin 1939'da başlayan Batı ile ittifak sürecinin, Batı'ya bağımlılık sürecine dönüşmesinde önemli bir etken olmuştur. Avcıoğlu'nun anlatımı ile "*Stalin karşısındaki yalnızlık, Kurtuluş Savaşı liderlerinde gerçek bir endişe ve kolayca silinmeyecek bir güvensizlik duygusu*" yaratmıştır.²⁴² Türk devlet yöneticilerindeki bu tedirginlik, Türkiye'yi nerede biteceğini önceden bilemeyecekleri, Batı'ya ve özellikle ABD'ye bağımlılık politikası izlemeye sürükleyen veya bu süreci hızlandıran ve kapsamını genişleten önemli bir etken olmuştur.²⁴³

²³⁸ Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 502

²³⁹ a.g.e, s. 502

²⁴⁰ Mehmet Gönübol, Haluk Ülman, *1945-1965 Dönemi Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1986, s. 201-202, Aktaran Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 146

²⁴¹ Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 45

²⁴² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni...*, s. 263

²⁴³ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 148

5.2.5 Çok Partili Siyasal Yaşama Geçiş

İnönü'nün isteği üzerine Türkiye'nin demokratik sisteme geçmek arzusu San Francisco'da 1945 Nisan ayında Batılı devletlere iletilmiştir.²⁴⁴ 22 Mayıs 1945 yılında yapılan bütçe görüşmeleri sonucunda CHP içindeki muhalif grubun kırmızı oy kullanması, aynı yılın Haziran ayında çıkarılan Topraklandırma Yasası'nın oylamasına katılmaması ayrılık yönünde önemli ipuçları sunmuştur. Beklenen çıkış ise 7 Haziran 1945 tarihinde; altında Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın imzaları bulunan, siyasi tarihimizde “*Dörtlü Takrir*” ismiyle bilinen üç sayfalık bir önerenin parti grubuna sunulmasıyla gerçekleşmiştir. Muhalif grup; Dörtlü Takrir ile parti grubundan özetle meclis denetiminin sağlanmasını, siyasi özgürlüklerin genişletilmesini ve parti çalışmalarının yeniden düzenlenmesini istemiştir.²⁴⁵

Dörtlü Takrir, mecliste ağır bir eleştiriye uğramış, hazırlayıcılarının dışındaki CHP'li vekillerin verdikleri oylarla 12 Haziran 1945 tarihinde reddedilmiştir.²⁴⁶ Bu olaydan sonra CHP içerisindeki siyasal çekişmeler daha da alevlenmiş, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes, özellikle dönemin başbakanı Saraçoğlu'na yönelttikleri oldukça sert eleştirileri nedeniyle 21 Eylül 1945'te partiden ihraç edilmişlerdir.²⁴⁷

Köprülü ve Menderes'in durumlarını yakından takip eden Celâl Bayar da, Basın Yasası'ndaki haberleşme özgürlüğünü sınırlandıran 17. ve 50. Maddelerin sınırlandırılması isteğiyle hazırladığı yasa tasarısının parti grubunda reddedilmesini²⁴⁸ gerekçe göstererek 26 Eylül 1945'te İzmir milletvekilliğinden, 3 Aralık 1945'te de CHP'den istifa ettiğini açıklamıştır.²⁴⁹

Refik Koraltan'ın da Köprülü ve Menderes'in partiden ihraçlarını eleştirip yönetimi suçlaması sonucu 27 Kasım 1945'te CHP'den çıkarılmasıyla Dörtlü Önerge sahipleri bütünüyle tasfiye edilmiştir.²⁵⁰ Yeni bir partinin kurulması için bu dört isim tarafından

²⁴⁴ Rıfıkı Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olguç Matbaası, Ankara, 1979, s. 45-46

²⁴⁵ M. Ali Birand, Can Dünder, Bülent Çaplı, *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 20

²⁴⁶ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004, s.45

²⁴⁷ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 57

²⁴⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1967, s. 131

²⁴⁹ Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1967, s. 226

²⁵⁰ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 57

yürütülen bütün çalışmalar 1946 yılı Ocak ayının ilk günlerinde tamamlanmış ve Bayar 4 Ocak günü bir basın toplantısı düzenleyerek şu açıklamayı yapmıştır:

“Partimizin ismini tespit ettik: Demokrat Parti. Programımız ve nizamnamemiz tamamıyla hazırlanmıştır. 80 kadar madde etrafında toplanan programımızı neşretmek üzere, önümüzdeki pazartesi günü basına vereceğiz. Nizamnamemiz tamamıyla demokratik bir ruhla tanzim edilmiş bulunmaktadır. Partimizin merkezi Yenişehir’de Antalya mebusu Cemal Tunca’ya ait apartmanın bir dairesidir.”²⁵¹

7 Ocak 1946 tarihinde, Refik Koraltan’ın kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanı Hilmi Uran’a sunmasıyla önemli bir adım daha atılmıştır.²⁵² İnönü’nün teşviki ve onayıyla da bu tarihte Demokrat Parti (DP) resmen kurulmuştur. Uzun bir aradan sonra Türk siyaseti yeniden çok partili yaşamı tatmaya başlamaktadır. 10 Mayıs 1946 tarihinde toplanan CHP 2. Olağanüstü Kurultayı’nda İsmet İnönü genel seçimlerin öne çekilmesine karar vermiştir.²⁵³ Bu sayede ülkenin genelinde siyasal teşkilatlanmasını henüz tamamlayamayan DP, hazırlıksız yakalanmıştır.

21 Temmuz 1946 tarihinde düzenlenen genel seçimler; gerek açık oy gizli sayım yöntemiyle gerekse Demokrat Parti tarafından ileri sürülen CHP’nin seçmenlere baskı yaptığı ve seçime hile karıştırdığı iddialarıyla siyasal hayatımızda en çok tartışılan seçimler olmuştur. Bu seçimlerin başka bir özelliği de yapılan ilk tek dereceli seçim olmasıdır.²⁵⁴ 24 Temmuz’da açıklanan resmi seçim sonuçlarına göre; TBMM’deki toplam 465 milletvekilliğinden CHP: 395, DP: 64, Bağımsızlar: 6 sandalye kazanmış, seçime katılım oranı %85’i bulmuştur.²⁵⁵

Seçim sonuçlarından tarafların memnun olduğunu söylemek güçtür. CHP’nin arzuladığı milletvekili sayısına ulaşamaması, halkın gözünde bir prestij kaybına uğradığına işaret olarak nitelendirilebilir. DP ise henüz tam anlamıyla örgütlenmeden seçime girmek zorunda bırakılmasının sıkıntısını çekmiştir.

²⁵¹ Tekin Erer, *Türkiye’de Parti...* , s. 228

²⁵² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi...* , s. 135

²⁵³ Hikmet Bilâ, *CHP...* , s. 101-102

²⁵⁴ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...* , s. 90

²⁵⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi...* , s. 144

5.2.6 Truman Doktrini ve Ordu Üzerinde ABD Etkisi

Yeni döneme girildiğinde ordunun yüksek kumanda heyetinin gençleştirilmesi, tıkanan terfi kadrolarının açılması ve kumanda heyeti ile subay heyeti arasındaki bağların güçlendirilmesi gibi adımların atılması ümit edilse de, pek başarılı olunamamıştır.²⁵⁶ Genelkurmay Başkanlığı'nın 1944'te Başbakanlığa bağlanması ile yüksek kumanda heyetinin siyasal etkisinin azaltılmasından sonra, Genelkurmay Başkanlığı bu sefer 30 Mayıs 1949 tarihli ve 5396 sayılı “*Milli Savunma Bakanlığı'nun Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun*” ile Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır.²⁵⁷ Buna ilaveten, 1949 yılına kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'nde emir-komuta zinciri Genelkurmay Başkanlığı ile ordu komutanlıkları arasında kuruluyorken, 1949'da bu yapıda değişikliğe gidilmiş ve “*Kuvvet Komutanlıkları*” oluşturulmuştur.²⁵⁸ Yine aynı çerçevede Genelkurmay Başkanlığı'nın devlet kurumu içindeki konumunun değiştirilmesi için ABD'nin baskı yaptığının söylendiği belirtilmiş, Türk tarihinde ordunun ilk kez sivil yönetimin emrine girdiğini ifade edilmiştir.²⁵⁹

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin devlet içindeki konumunun kökten değişmesi dışında, dönemin karakteristik özelliği ordunun askeri malzeme, doktrin ve strateji açısından ABD'ye bağlanmasının ilk adımlarının atılmasıdır.²⁶⁰ Bu çerçevede ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın durumu hakkında bilgi vererek Sovyetlerin Birleşmiş Milletler ilkelerine ters giden tutumuna dikkat çekmiş; dış baskılara karşı koymaya çalışan ülkelere yardım yapılmasını, bu ülkelere eğitici sivil ve askeri personel yollanmasını istemiştir. Böylelikle “*Truman Doktrini*” olarak anılan “*Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu Tasarısı*” Senato ve Temsilciler Meclisi tarafından ayrı ayrı kabul edilmiş ve 22 Mayıs 1947'de Truman tarafından onaylanmıştır.²⁶¹

23 Mayıs 1947'de Türkiye'ye gelen ABD Ordu, Donanma ve Dışişleri Bakanlıkları Temsilcileri ve başkanlığını bir Amerikalı generalin yaptığı Amerikan İnceleme Kurulu;

²⁵⁶ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 150

²⁵⁷ a.g.e, s. 152

²⁵⁸ a.g.e, s. 153

²⁵⁹ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1979, s. 39

²⁶⁰ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 153

²⁶¹ Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, *1945-1965 Dönemi Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1986, s. 213-215, Aktaran Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 154

Türk makamları ile altı hafta görüşerek Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaç duyduğu silahların listesini ABD hükümetine vermek için belirlemeye çalışmışlardır. Türkiye'ye yapılacak askeri yardımın tutarı 100 milyon dolar olarak belirlenmiş, taraflar arasında anlaşma 12 Temmuz 1947'de imzalanmıştır.²⁶²

Her ne kadar ABD küresel stratejisi ve bu bağlamda ABD'nin askeri açıdan Türkiye'ye vermeyi düşündüğü rol, bir günde şekillenmese de Truman Doktrini çerçevesinde yapılan yardım daha başlangıçtan itibaren ABD'nin kurmakta olduğu strateji konusunda ipuçlarından da ötede bilgiler vermektedir.²⁶³ Bu stratejinin Türkiye'ye yansıyan yönlerini askeri açıdan üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunların birincisi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nde Amerikan savaş doktrininin kabulünü sağlamak ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nde eğitimi Amerikanlaştırmak, ikincisi silah alımında tek kaynak olmak, üçüncüsü de ülkenin alt yapısını (yolların, köprülerin, tünellerin, limanların) ABD stratejisi doğrultusunda inşasını sağlayarak, ABD'nin askeri ve ekonomik menfaatlerini korumaktır.²⁶⁴ Tüm bu gelişmeler ileriki dönemlerde Türk Silahlı Kuvvetleri personeli bünyesinde derin endişelerin tetiklenmesinin önünü açacaktır.

5.2.7 Asker – CHP Ayrışması ve Ordu İçindeki Muhalif Yapılanma

1944-1950 yılları arasında asker ile yönetici zümre arasındaki soğukluk belirginleşmiş, bu dönemde ordu içerisinde oluşturulan iktidar karşıtı muhalif yapılanmalar mümkün olan en kısa zamanda DP'nin yönetime geçmesini amaçlamışlardır. Ordu içindeki bu gizli örgütler CHP'yi iktidardan zorla uzaklaştırmayı ya da 1950 yılında yapılacak olan genel seçimlerde tekrar hileye başvurulması durumunda sürece DP lehine müdahalede bulunmayı ciddi şekilde düşünmüşlerdir.²⁶⁵

Ordunun bu yöneliminin birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle subay heyetinin ordu yönetimine ve İnönü'ye olan güveni, II. Dünya Savaşı sırasında, ordunun içine düştüğü durumdan ötürü büyük ölçüde sarsılmıştır. Bunun yanında 1933'ten itibaren ve savaş sırasında ordunun subay ihtiyacını karşılamak için Harp Okulu subay adayı kadrolarını arttırmış ve çok sayıda subay mezun olmuştur. Ordunun alt kademelerinin

²⁶² Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü...*, s. 154

²⁶³ *a.g.e.*, s. 155

²⁶⁴ *a.g.e.*, s. 155-156

²⁶⁵ *a.g.e.*, s. 159

dolmasıyla, iktidarın buna bulduğu çözüm bu kademedeki subayların terfi sürelerinin uzatılması olmuş ve bu durum genç subayların tepkisini çekmiştir. Ayrıca subay heyeti, olası bir DP iktidarının ordunun sorunlarına el atacağı inancını taşımıştır.²⁶⁶ Bunun yanında savaş yıllarında üst rütbeli subaylar hariç, kentsel nüfusla birlikte –yine devlet memurları ve iş adamları dışında- diğer ordu mensupları büyük bir yoksulluk çekmiştir.²⁶⁷ Bu yoksulluğun derinliği şu cümlelerle ortaya konulmaktadır:

“Bu devrede başta Milli Şef ve yordakçuları olmak üzere idareciler orduya ve onun kumanda kademesini teşkil eden subay ve generallere karşı çok küçümser ve önemsemez bir tutum içindeydiler. Artan hayat pahalılığı, geçim darlığı subayları perişan ediyor, bunaltıyordu. Her yerde subaylar ikinci derece insan muamelesi görüyordu. Ankara’da apartmanların bodrum katları ‘Kurmay Subay Katı’ olarak nitelendirilmişti. Eğlence yerlerinde subayların adı ‘gazozcu’ olarak geçiyordu. Yani pahalı içki ismarlayacak paraları olmadığı için, karaborsacılarla, vurguncularla yarış etme imkânları bulunmadığı için bu feragatli memleket çocuklarına bu gibi isimler reva görülüyordu.”²⁶⁸

Esasında ordu için bu dönemde söz konusu olan demokrasinin kendisi değil; CHP iktidarının gidip yerine sorunlarına eğilecek bir iktidarın gelmesi olmuştur.²⁶⁹ Dönemin önemli subaylarından birinin tanımladığı subay tipolojisinin de ‘demokrat’ yapısı bir bakıma bu savı desteklemektedir:

“Subay böyle yetişirken kafasına ülkeyi savunmakla yükümlü olduğu iyice girer. Bu yurt savunması yükümlülüğü karşısında kendisini devletin hizmetinde görür. Biz kendimizi devletin hizmetinde görürüz. Yani bakanlara öyle pek kulak asmayız. Bakanlar bütçeyi yaparlar, şunu bunu tanzim ederler. Biz devletin hizmetindeyiz.”²⁷⁰

Süreci özetleyen bir başka düşünce ise şu şekildedir:

“Devlet otoritesi ile hükümet otoritesini birbirinden ayıran, kendisini hükümetin değil devletin hizmetinde gören, devlete hizmet için de hükümetin kendisine hizmet etmesi gerektiğine inanan subay tipi için; ordunun iç işlerine karışmadığı, ancak isteklerini yerine getirdiği ve Kemalist devrimden taviz vermediği sürece DP veya CHP arasında bir fark yoktur. İşte demokrasiye geçen Türkiye’de, geçiş sürecinde ‘ordu-demokratik düzen’ ilişkisinin ana boyu budur.”²⁷¹

²⁶⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s. 21-22

²⁶⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 188 - 189

²⁶⁸ Alpaslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik...*, s. 20-21

²⁶⁹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 22

²⁷⁰ Cemal Madanoğlu, *Sorular-Cevaplar*, s. 3-4, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 23

²⁷¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 22

Netice itibarıyla İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ile başlayan bürokratik kademe bünyesindeki sivil-asker mücadelesinde, sivil cenahın ön plâna çıkmasının ve etkinliğini hissettirmesinin ordu kanadında karşı reaksiyona yol açtığı söylenebilir. Silahlı Kuvvetler içinde yaşanan ciddi maddi-manevi problemlerin çözüme kavuşturulamaması, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde İnönü'yü destekleyen kurmay heyet üzerinde müthiş bir hayal kırıklığına sebep olmuştur.

Dolayısıyla 1950'li yıllara gelindiğinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin belirgin bir şekilde DP'yi desteklemesinin arka plânında demokrasiye ve çok partili rejime olan "*sarsılmaz inancı*"ndan ziyade, mevcut sorunlarının çözümü umudu ve arzusu yattığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ

Türkiye’de çok partili siyasal yaşamın 14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonucunda ilk meyvesini vererek Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte ordu da dâhil olmak üzere ülkenin hemen her kesiminde geleceğe yönelik büyük umutlar beslenmiştir. Nitekim iki dönem halinde incelenecek olan Demokrat Parti iktidarının ilk beş yıllık diliminde dış yardımların da etkisi ile Türkiye büyük bir gelişme göstermiş, ekonomik refaha paralel olarak askerin hükümetle olan ilişkisi de sağlıklı bir zeminde ilerleme olanağı sağlamıştır. 1955-1960 arası dönemde ise bilhassa ABD kaynaklı yardım ve kredilerin kesilmesi neticesinde ülke mali bir darboğaza girmiş, bunalımın üstesinden gelmekte zorlanan siyasal iktidar iç siyasette de şiddetli bir muhalefetle yıpranmaya başlamıştır. Gerilimli süreçten en fazla etkilenen kurumların başında gelen Türk Silahlı Kuvvetleri de yaşananlara kayıtsız kalmamış; hükümetten duyduğu memnuniyetsizlik yönetime müdahale düşüncesini doğurmuştur.

1. Demokrat Parti’nin İktidara Gelişi ve İlk Beş Yıllık Dönem

1950 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Türkiye çok çetin bir seçim atmosferine girmiş; iki tarafın (DP ve CHP) birbirlerine karşı sert eleştirileri, renkli seçim kampanyaları ve ateşli nutuklar birbirini takip etmiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde düzenlenen genel seçimlerde “*Yeter! Söz Milletindir!*” sloganıyla geniş kitleleri etkisi altına alan DP oldukça önemli bir zafer kazanmıştır. Kesin sonuçlar ışığında DP % 53,3 oy oranıyla 408, CHP % 39,9 oy oranıyla 69, Millet Partisi (MP) % 3,1 oy oranıyla 1, Bağımsızlar ise % 4,8 ile 9 milletvekili çıkarmıştır.²⁷²

22 Mayıs 1950 tarihinde TBMM toplanmış; Cumhurbaşkanlığı’na Celâl Bayar, TBMM başkanlığına ise Refik Koraltan seçilmiştir.²⁷³ Celâl Bayar, İstanbul Milletvekili Adnan Menderes’i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Aynı gün Birinci Menderes

²⁷² Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi* (Ed. Sina Akşin), Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 193

²⁷³ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi* (Ed. Sina Akşin), Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 215

Hükümeti kurulmuştur. Öte yandan iktidarın “*devri sabık*” yaratmayacağı yolundaki açıklamalarına karşılık, ana muhalefet partisi lideri İnönü; ‘*İktidar’dan tek istediğimiz şey bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize verilmesidir*’²⁷⁴ diyerek iktidardan bu noktada bir teminat istemiştir.

1.1 İlk Endişeler ve Yüksek Komuta Kademesinde Tasfiye

14 Mayıs seçimlerinin hemen sonrasında Genelkurmay Başkanı Orgeneral A. Nafiz Gürman, Bayar’a ordunun seçim sonuçlarına saygı göstereceğini bildirmiştir.²⁷⁵ Ancak seçimlerden sonra Mayıs ayı içerisinde komutanların Ankara’da bir araya gelmesi DP’yi endişeye sevk etmiştir. Zira Askeri Şura toplantıları için yılda iki kez (Şubat ve Temmuz) başkentte toplanan komutanların Mayıs ayında bir araya gelmeleri olağan bir durum sayılmamaktadır.²⁷⁶

Genel seçimler sırasında, İnönü’nün seçimi kaybettiği yönündeki haberler üzerine aynı gün bazı generallerin Çankaya Köşkü’ne giderek, Cumhurbaşkanı’na ‘*Kendilerine bir emirleri olup olmadığı*’ yolunda soru sordukları basına yansımıştır.²⁷⁷ Fakat bu söylentiler daha sonra İnönü tarafından yalanlamıştır.²⁷⁸ Ancak, İsmet Paşa’nın ordu içerisinde subaylar tarafından sevgi ve saygıya mazhar olması iktidar çevreleri tarafından hoş karşılanmamıştır.²⁷⁹

Nitekim 5 Haziran 1950’de bir albayın Başbakan Menderes’i resmi konutunda ziyaret ederek, İnönü’ye bağlı generallerin darbe hazırlığı içinde olduklarını bildirmesi üzerine, sivil iktidar-askeri otorite ilişkileri Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir şekil almıştır.²⁸⁰ Menderes, Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce ve bazı kendisine yakın milletvekilleri ile bir durum değerlendirmesi yapmış ve hemen sonra Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ile Çankaya Köşkü’nde görüşmüştür.²⁸¹ Albayın verdiği bilgiye göre darbe 8-9

²⁷⁴ *Ulus*, 28 Mayıs 1950

²⁷⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s. 23

²⁷⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 192

²⁷⁷ Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 34

²⁷⁸ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 347-348

²⁷⁹ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasal Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 67

²⁸⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 23-24

²⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 45

Haziran gecesi gerçekleştirilecektir.²⁸²

İhbarın ertesi günü – 6 Haziran- ordunun yüksek komuta kademesi “*adeta bir darbe şeklinde gerçekleştirilen operasyonla*”²⁸³ tasfiye edilmiştir. Tasfiye harekâtı çerçevesinde başta Genelkurmay Başkanı Orgeneral A. Nafiz Gürman olmak üzere, Orgeneral Salih Omurtak, Orgeneral Kâzım Orbay, Orgeneral Hakkı Akoğuz, Orgeneral Muzaffer Ergüder, Korgeneral Mehmet Nuri Berköz, Korgeneral Asım Altuğ, Tümgeneral Ali Rıza Gürcan, Tümgeneral Celâlettin Sorgunç, Hava Tümgeneral Hafız İhsan Esiner, Tümgeneral Niyazi Mumcuoğlu, Tümgeneral Mustafa Şevki Altunay, Tümgeneral Rasim Birtürk, Tuğgeneral Ömer Lütfi Köksal, Tuğgeneral Halis Çekirge, Tuğgeneral Alaattin Özsan ve 150 albay birkaç ay içerisinde emekliye sevk edilmiştir.²⁸⁴ Ayrıca Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Mehmet Ali Ülgen ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Zeki Doğan merkeze alınmıştır.²⁸⁵

Operasyonu takiben Genelkurmay Başkanlığı’na Orgeneral Nuri Yamut, İkinci başkanlığa Korgeneral Şahap Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanlığı’na da vekâleten Korgeneral Muzaffer Göksekin atanmıştır.²⁸⁶ Menderes bu olanlardan dolayı duyduğu rahatsızlığı muhalefeti hedef alarak 13 Haziran 1950 tarihli grup toplantısında şöyle dile getirmiştir:

*“Muhterem arkadaşlarım, size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı hâlde bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etme yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinleştirmeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi, eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları, havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasi iktidarı bozuk göstererek, bir polemige, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir.”*²⁸⁷

Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce, karar ile ilgili olarak yaptığı açıklamada ‘*Bu değişikliklerin, kanunun hükümete verdiği yetkinin kullanılmasından başka bir şey olmadığını...*’ açıklasa da; iktidarın daha önceki söylentileri kullanarak ordudan

²⁸² Ali Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 70

²⁸³ Hikmet Özdemir, *Devlet Krizi T.C Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s. 89-90

²⁸⁴ *Harp Akademilerinin 132 Yılı*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1980, s. 48-49

²⁸⁵ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2004, s.192

²⁸⁶ *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1950

²⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilâlin Mantığı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 181-182

gelebilecek bir müdahaleye karşı bu operasyonu gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.²⁸⁸

İnönü, operasyonu kısa ve net şekilde değerlendirmiştir:

*“Orduyu kendinin zanneden, kendi kendini aldatır. Ordu, kendi kanunları içinde yaşar...”*²⁸⁹

Bu tasfiye harekâtı, ordu içindeki karşıt görüşlü iki hizbin mücadelesi olarak ortaya çıkmış; operasyonun amacı sadece CHP yanlısı kumandanların tasfiye edilmesiyle sınırlandırılarak savaşın akıbeti iktidarın desteğini arkasına alan hizbin galibiyeti ile sonuçlanmıştır.²⁹⁰

Feroz Ahmad ise Menderes’in kendisini güvende hissedebilmesi açısından kendisine sadık ya da en azından siyasi olarak tarafsız kişileri sorumlu mevkilere getirmesinin gayet normal olduğunu vurgulayarak durumu şu şekilde ifade etmiştir:

*“DP’liler yüksek komutadan gelebilecek ilk tehlikeyi bertaraf etmişti. Fakat devlet aygıtının diğer bölümlerine yönelik olduğu gibi, silahlı kuvvetlere yönelik huzursuzlukları da sürdü. Orduya karşı rahatsızlıkları herhalde daha büyüktü, çünkü halkın zihninde ordu İnönü’ye ve CHP’ye kopmaz derecede bağlıydı. Bunu halletmenin tek yolu, askeri kurumu değiştirip demokratik siyasi yaşama uygun yeni bir araç yaratmaktı. DP’lilerin yapmayı kararlaştırdıkları budur.”*²⁹¹

1.2 Orduda Reform Girişimi

1950’li yıllarda hem iktidarın hem de muhalefetin Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ıslahında geç kalındığı noktasında fikir birliği içinde oldukları görülmektedir. Ordu içinde yapılması gereken modernizasyon hamlesini fiilen kendi programı içerisinde alan DP, her ne kadar generallerin hoşuna gitmese de, modernleşmiş bir ordu ve daha esnek bir terfi olanağı isteyen alt rütbeli subayların (Albay ve aşağısı) sevgisini ve desteğini kazanmıştır.²⁹² DP’nin yeni bir askeri kurum yaratma plânının önde gelen mimarlarından birisi dönemin Milli Savunma Bakanı Seyfi Kurtbek olmuştur.²⁹³

²⁸⁸ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 192

²⁸⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilâlin...*, s. 229

²⁹⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 25

²⁹¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 193

²⁹² a.g.e, s. 193-194

²⁹³ a.g.e, s. 194

Seyfi Kurtbek; Genelkurmay Milli Seferberlik Dairesi Başkanı olduğu yıllarda (1948) DP'lilerle gayri resmi ilişki kurmuş, yeni partinin kendisinin radikal reform önerilerini benimseyeceğini ve kabul edilmesi için hükümetteki CHP'ye baskı yapacağını düşünmüştür. Daha sonra askeri konularda Bayar'a sürekli bilgi vermeye devam etmiş ve sonunda politikaya atılmak üzere görevinden istifa etmiştir. Nisan 1950'de DP'ye katılan Kurtbek, Ankara Milletvekili olarak birinci Menderes kabinesi Ulaştırma Bakanı olarak girmiş ve 8 Kasım 1952'de de Milli Savunma Bakanlığı'na atanmıştır.²⁹⁴

Kurtbek, 31 Temmuz 1952 tarihinde Menderes'e "*Milli Savunmamızın Durumu ve Reform İhtiyacı*" başlıklı bir rapor vermiştir. Menderes tarafından '*Bu ikinci Nizam-ı Cedidi tahakkuk ettirmek, iktidarımızın şerefi olacaktır*' diye değerlendirilen rapor bakanlar kurulunda da tasvip görmüş, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından da desteklenmiştir. Plânın uygulanması halinde yüksek komuta kademesinde geniş çaplı bir tasfiye gerçekleşecektir. Ancak Bayındırlık Bakanı emekli Korgeneral Fahri Belen'in plânı yüksek komuta kademesine bildirmesi üzerine, bu girişimden vazgeçilmiştir.²⁹⁵ Menderes, Kurtbek'e bir mesaj gönderip programını bir müddet ertelemesi tavsiyesinde bulunmuş, Kurtbek ise programının rafa kaldırıldığını anlayarak 27 Temmuz 1953'te istifasını vermiştir.²⁹⁶

Feroz Ahmad, bu noktada Menderes'in tavrını şu şekilde analiz etmiştir:

"... Menderes'in generallere doğrudan meydan okumak ve aynı zamanda da muhalefet partilerinden ve İnönü'den gelecek saldırıya karşı kendisini savunmasız bırakmak istememesi daha olasıdır. Haziran 1950'deki görece küçük çaplı temizlik can sıkıcı olmuştu. Kurtbek'in programı çok daha müthiş olacaktı. Mizaç olarak Menderes atlatamayacağı bir soruna kafa tutamayacak bir adamdı. Bu olayda da, ordunun yararı için bir reformdan çok subayların sadakatiyle ilgileniyordu. Subayların sadakatini güvenceye almak ve işbirliği yapmak için reformdan vazgeçmeye ve bakanını feda etmeye razıydı."²⁹⁷

Menderes'in bundan sonra da ordu ile ilgili yaşanan her gerilimde geri adım atan ve taviz veren tutumu, ihtilâl planlayan ordu içindeki grupların cesaretini perçinleyici mahiyette ortaya çıkacaktır. Yaşlı yüksek komuta kademesinin aksine; daha alt rütbeli; ordunun dinamizmini meydana getiren subay heyeti ise reformların bir an önce

²⁹⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 194

²⁹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam...*, İstanbul, 2000, s. 53-55

²⁹⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 195-196

²⁹⁷ a.g.e., s. 196

uygulamaya konulmasından yana tavır göstermiş, CHP döneminden bu yana biriken sorunlarının bir an önce çözülmesini arzu etmiştir.

Nitekim 31 Ocak 1951 tarihinde Afyon Milletvekili emekli Orgeneral Ali İhsan Sabis tarafından Başbakan'a Genç Subay Pilotlar Birliği'nin 1 No.'lu Beyannamesi iletilmiş,²⁹⁸ beyannamede özetle; Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın yüksek komuta kademesinin tasfiyesi, genç subayların güvendiği generallerin iş başına getirilmesi, Hava Kuvvetleri'nin gücünün arttırılması ve ücretlerin iyileştirilmesi talep edilmiştir.²⁹⁹

Sonuç olarak, siyasal iktidarın ordunun içinde bulunduğu sorunlara ciddiyetle eğilmek yerine, onu yalnızca generallerden ibaret bir kütle olarak görüp hiziplere dayalı tercihlerle ilişkileri yürütme isteği ordu üst yönetiminin muhafazakârlığı ile birleşmiş; böylece daha 1950'li yılların ilk yarısında itibaren hayal kırıklığı yaşamaya başlayan genç subaylar arasında müdahale amaçlı faaliyetler yoğunlaşmıştır.³⁰⁰

Ahmad'a göre Menderes her ne kadar reform paketini uygulamaya koymayarak üst rütbeli generalleri yatıştırmış olsa da asker üzerinde sağlam bir denetim kurma fırsatını elinden kaçırmıştır. Böylelikle Kurtbek'ten sonra gelen bütün savunma bakanlarının otoritesi kaçınılmaz olarak zedelenmiş ve askeri konuların denetimi de fiilen generallere geçmiştir.³⁰¹

1.3 NATO'ya Katılım ve Ordu İçerisinde Amerika Etkisi

II. Dünya Savaşı sonunda Sovyet gücü karşısında paniğe kapılan Avrupa devletlerinin -İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un- 17 Mart 1948 tarihinde imzaladıkları Brüksel Anlaşması ile ortaya çıkan ortak savunma programının iki kutuplu dünya düzeninin şartlarına uymaması Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütünü doğurmuştur. Savaşın sonucunda Batı dünyasının tartışmasız lideri konumuna yükselen ABD'yi dışlayacak bir Batı savunma sistemi ne mümkün ne de anlamlıdır. Nitekim Brüksel Anlaşması'nı imzalayan beş ülke ile ABD ve Kanada arasında başlayan görüşmelere İtalya, İzlanda, Danimarka, Norveç ve Portekiz de katılmış; 4 Nisan 1949

²⁹⁸ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükselişi Bir Soru*, Baha Matbaası İstanbul, 1972, s. 191

²⁹⁹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 31

³⁰⁰ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 73

³⁰¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 196

tarihinde NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) resmen kurulmuştur.³⁰²

Türkiye, ilk olarak 11 Mayıs 1950 ve 11 Ağustos 1950 tarihlerinde olmak üzere NATO'ya üye olmak için iki resmi başvuruda bulunmuş, fakat NATO Bakanlar Konseyi tarafından reddedilmiştir.³⁰³ Ancak Sovyetler'e ideolojik açıdan eklenmiş Balkan ülkelerinin hızla silahlanması ve Yugoslavya üzerinde artan Sovyet baskısı, NATO Başkumandanı Eisenhower'ın kuvvetlerinin güney-doğu kanadını güçlendirmek istemesi, Batı Avrupa'ya yönelik bir Sovyet saldırı durumunda Sovyetler Birliği'nin Kafkasya ve Urallar bölgesine düzenlenecek hava akınları için Türkiye'de kurulacak hava üslerine duyulan ihtiyaç ve Orta Doğu bölgesinin artan önemi Türkiye'nin NATO'ya alınışını sağlamıştır.³⁰⁴

Nitekim 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye NATO'ya resmen girmiş ve 20-25 Şubat 1952'de NATO Bakanlar Konseyi'nin Lizbon toplantısı ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kara ve hava kuvvetleri SACEUR'e (Avrupa Yüksek Müttefik Komutanlığı) bağlı olan Güney Avrupa Harekât Sahası komutanının emrine verilmiştir. Deniz kuvvetleri ise Akdeniz'deki diğer müttefik filolarıyla sıkı işbirliği yapma koşuluyla Türk Genelkumayı'nın emri altında bırakılmıştır.³⁰⁵

Türkiye'nin NATO'ya girmesi sivil ve asker çevrelerde '*ulaşılması gereken hedefe ulaşmak*' olarak algılanmış ve sevinçle karşılanmıştır.³⁰⁶ İnönü, Türkiye'nin NATO'ya girişi üzerine şu demeci verir:

*“Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesi dünyada sulh ihtimalini arttıracak kıymetli bir unsur olabilir. Memleketimizin emniyeti milletlerarası büyük bir teşekkülün kader birliğine katılmış olmak bakımından siyaseten artmıştır denebilir. Bu itibarla Birleşik Amerika'nın ve bütün üye devletlerin anlayışına müteşekkirimiz. Bundan sonra dünya sulhu bakımından vazifelerimiz de artmış oluyor. Eşit haklarla milletimizin, kendisine teveccüh edilecek vazifeyi en iyi şekilde ifa edeceğine şüphe yoktur.”*³⁰⁷

Tüm bunlara karşılık pratikte Türk-Amerikan ilişkileri şeklinde beliren Türkiye-NATO ilişkisinin uygulanış şekli ve ABD ile yapılan anlaşmalarda bu ülkeye verilen

³⁰² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 35

³⁰³ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1979, s. 70-71 ve s. 74-75

³⁰⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 36

³⁰⁵ Oral Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 81

³⁰⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 37

³⁰⁷ Sabahat Erdemir (Der.), *Muhalefette İsmet İnönü*, Cilt: 1, İstanbul, 1956, s. 66

sürekli taviz politikası ile Amerikalı uzmanların Türk Silahlı Kuvvetleri'ne nüfuz etmeleri orduda gittikçe artan bir tepki yaratmıştır.³⁰⁸

Öncelikle 1950'ye dek uzanan 100 yıllık süreçte ordunun modernleşmesi bağlamında yurt dışından uzman getirilmesi yöntemine fazlaca rağbet edildiği bilinen bir gerçektir. Bu zaman diliminde ordunun değişik unsurları değişik ülkelerin uzmanları tarafından eğitilmiştir. Nitekim kara kuvvetlerine Prusya (Alman), deniz kuvvetlerine İngiliz, jandarmaya ise Fransız ekolü hâkim olmuştur. Bu politika ile denge sistemi kurulmak istenmiş, ordunun tek bir ülkeye bağımlı hâle gelmesini engellemek amaçlanmıştır.³⁰⁹

Ancak bu kez kurulan ilişkinin niteliğinde kökten bir değişiklik söz konusudur. Hem bir ittifak içerisine girilmiştir, hem de bu ittifakın lideri konumunda olan ABD en yüksek askeri seviyeyi temsil etmektedir.³¹⁰ Dahası, Amerikan güvenlik şemsiyesi altına girmenin karşılığı olarak büyük ölçüde tavizler verilmiştir.³¹¹

General Kenan Esengin bu çerçevede devlet yönetiminin içinde bulunduğu ruh hâlini ve sonuçlarını şöyle tanımlamaktadır:

“NATO'ya girişimizle; nasıl olsa silah, araç, gereç ve yardım alıyoruz diyen bir zihniyet ile DP yöneticileri, bütün tarihi geleneklerimize ve ordunun onuruna ters düşen tavizler veriyor, yabancılara denetim hakkı tanıyor, emir ve komuta zincirinde rütbe ve kıdem gözetmeden onlara üstünlük tanıyordu. Bu da hoşnutsuzluklara ekleniyor ve Silahlı Kuvvetlerde yeniden politikaya karışma, siyasi iktidarı yıkma fikrini güçlendiriyordu.”³¹²

Dönemin önemli subaylarından Feridun Akkor ise Türk Silahlı Kuvvetleri üzerindeki Amerikan etkisi hakkında şu tespitleri yapmaktadır:

“1950'li yıllarda Amerikan askeri yardımı gelmeye başladığı sırada, Türk ordusunun alınan silahlara paralel yeni bir eğitim programı uygulamak zorunda kalmasını normal karşılamıştık. Ancak bu konuyu süratle ele alan müttefiklerimizin, bir anda geleneklerimizi yıkıp bütün müesseselerimizin temelini girmesindeki aceleciliğin nedenlerini birden bire kavrayamamıştık. Hele büyük geçmişe sahip, değerli kumandanlar yetiştiren Harp Akademisi ile ilgilenip, bir yıllık öğretim süresi tanımalarını, basit bir programla yalnız tabur kumandanı seviyesindeki subayların

³⁰⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 37

³⁰⁹ *a.g.e.*, s. 38

³¹⁰ Kenan Esengin, *27 Mayıs ve Ordudaki Kısımlar*, Su Yayınları, İstanbul, 1978, s. 10

³¹¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 38

³¹² Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 39

yetiştirilmek istenmesindeki sebebi anlayamamıştık.

Hâlbuki Türk Genelkurmayı da Batılı ülkelerde olduğu gibi en az üç yıllık bir eğitim devresi içinde, ilgili ve üstün nitelikte kurmay subaylar yetiştirme arzusunda idi. Bu görüşümüzü karşı tarafa aktaracağımız sırada, bir gün Yardım Kurulu Başkanı generalin Harp Akademisi öğrenim süresinin bir yıla indirilmesini, aksi takdirde askeri yardımın kesileceğini söylemesi bizleri şaşırtmıştı. Yapılan askeri yardımla Harp Akademisi'nin bir veya üç yıl olması arasında bir ilişki kurmadığımızdan, bunda bir yanlışlık olacağı kanısıyla konuyu bir kere daha ilgililerle konuşup çözmeye karar verdik. Bu arada yetkili bir subay bize, Türk ordusunun denizaşırı bir harekât yapmayacağı ve büyük çaplı bir kara harekâtını gerilla savaşları içinde ve tabur üniteleri hâlinde sevk ve idare edeceğine göre üç yıllık bir eğitime lüzum olmadığını söyledi.”³¹³

Örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek komuta kademesinde ve subay heyetinde; ordunun 'Amerikanlaşmasına', Amerikalı askeri uzmanların rütbe gözetmeksizin Türk subayları ile muhatap olmasına ve Türk ordusunun küçümsenmesine karşı tepkiler yükselmiştir.³¹⁴ 1952 yılına değin bir askeri blok dışında kalmanın da sonucu olarak, doğru veya yanlış bir milli stratejiye sahip olan Türk ordusu; NATO'ya girildikten sonra Amerikan çıkarlarının belirlediği Amerikan küresel stratejisinin bir unsuru durumuna gelmiştir. Yani artık genel stratejinin sadece bir parçasıdır. Bu bağlamda Türk Genelkurmayı, talimatnameleri dahi hazırlamaktan vazgeçip İngilizceden tercümeğe yönelecektir.³¹⁵

Türkiye'nin NATO üyeliği sonucu eklemlemeye başladığı Batı güvenlik sisteminin bir diğer kilit parçası ise, ülke içinde Amerikan üslerinin inşa edilmesi talepleridir. NATO anlaşmasının 3. Maddesi ve 'Kuzey Atlantik Antlaşmasına Taraf Devletler Arasında Kuvvetlerin Statüsüne Dair Sözleşme'; üye ülkelere birbirlerinin topraklarında tesis kurma, askeri ve sivil personel bulundurma ve bunlara kendi yasalarını uygulama hakkını tanımıştır.³¹⁶

Türkiye'de Amerikan üslerinin kuruluşu yukarıda bahsi geçen anlaşmalar ile 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmaya dayanarak kurulmuştur. Türkiye'deki Amerikan üslerinin varlığının artışı sağlayan anlaşma 23 Haziran 1954 tarihli 'Türkiye'de Bulunan Amerikan Askeri Yardım Kurulu Personeline NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması'nın Tatbik

³¹³ *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1967, Aktaran Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 268

³¹⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 40

³¹⁵ *a.g.e.*, s. 40

³¹⁶ Oral Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 104

Edileceğine Dair Anlaşma'dır.³¹⁷ Sander, hükümetin anlaşmayı 'uygulama anlaşması' biçiminde, TBMM denetiminden kaçırarak, Bakanlar Kurulu'nun 27 Ağustos 1953 tarihli ve 9/1363 sayılı kararnamesinin verdiği yetkiyle imzaladığını belirtmiştir.³¹⁸

Oral Sander, anlaşmanın niteliği ile ilgili şu yorumda bulunmuştur:

*“Gizli olan ve Birleşmiş Milletlere tescil edilmemiş bulunan bu anlaşmanın, Türkiye’de bir Amerikan stratejik hava üssünün kurulmasını, Amerikan uçaklarının; Esenboğa, Diyarbakır, Eskişehir ve İzmir hava alanlarından, Amerikan gemilerinin Türk limanlarında barınma ve tamir kolaylıklarından yararlanmalarını, çeşitli tesisler kurulabilmesi için ABD’ye Türk topraklarında ‘bilabedel arazi’ tahsis edilmesini öngördüğü belirtilmektedir.”*³¹⁹

Anlaşmaya göre ABD tarafından Türkiye’de üs ve tesis kurmak için seçilen yerleri Türk hükümeti temin edecektir. Bu tesislerdeki Amerikan birlikleri NATO’ya değil, ABD’ye bağlı olacaklardır.³²⁰ Tesisler, ortak savunma tesisi olarak adlandırılrsa da gerçekte buradaki ortaklık dolaylıdır. ABD bu tesislerle kendi güvenliğini sağlarken, Türkiye’nin güvenliğini de sağlayacaktır.³²¹ Türk ordusunun görevi, tesislerin dış güvenliğini sağlamaktır. Anlaşmanın 2. Maddesi uyarınca Türkiye’ye giren ve çıkan Amerikan askeri personeli Türk makamları tarafından kontrol edilemeyeceklerdir. Bölük, tabur, filo, alay gibi güçlerin Türkiye’ye girişinde Türk yetkililere sadece önceden haber verilecek, fakat izin alınmayacaktır.³²² Bunun yanında yine 23 Haziran 1954 tarihinde imzalanan ‘*Vergi Muafiyetleri Anlaşması*’ ile ABD’nin NATO amaçları doğrultusunda Türkiye’de yaptığı masraflardan vergi alınmayacağı kabul edilmiştir.³²³

Netice itibarıyla gerek NATO üyeliği gerekse 23 Haziran Anlaşması, Türkiye’yi ABD’ye kolay kolay çözülemeyecek şekilde tek yanlı olarak bağlamış, Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının durumdan duymuş olduğu rahatsızlık pek bir şey ifade etmemiş, ABD’nin çeşitli ülkelere düzenlemiş olduğu harekâtlarda bu üsleri kullanması Türkiye’yi oldukça sıkıntıya sokmuştur.

³¹⁷ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Ekim Yayınları, Ankara, 1970, s. 252

³¹⁸ Oral Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 109

³¹⁹ *a.g.e.*, s. 109

³²⁰ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların...*, s. 309

³²¹ *a.g.e.*, s. 319

³²² *a.g.e.*, s. 252-253

³²³ Oral Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 110-111

2. DP İktidarının İkinci Beş Yıllık Dönemi ve Ordu İçinde Gruplaşmalar

1954 yılına kadar orduya fazla yüklenmeyen DP yönetimi, bu tarihte elde etmiş olduğu seçim zaferi ile birlikte (% 57,5 oy oranı yakalayarak 502 milletvekili çıkarmıştır) daha baskın bir tutum sergilemeye başlamıştır. Özdağ'a göre 1954'ten sonra DP yönetimi, sadece orduyu denetimi altına almakla kalmamış, orduyu küçümsediğini açıkça göstermeye başlamıştır. Başbakan Menderes'in '*Battalgazi Ordusu*', '*Ben bu orduyu astsubaylarla yönetirim*' gibi cümleleri 1954-1960 yılları arasına rastlamaktadır.³²⁴ Nitekim 1955 yılı 29 Ekim törenlerinde cereyan eden, Cemal Madanoğlu'nun anlattığı şu olay DP'nin o dönemde orduya bakış açısını ortaya koymaktadır:

*"Neden olduğunu bilemiyorum. Milli Savunma Bakanı kendisinden 15-20 adım açıkta bulunan Genelkurmay Başkanı'na ve yanındakilere bakarken, Genelkurmay Başkanı'ni şöyle parmağıyla işaret yaparak çağırmış. Buna Genelkurmay Başkanı çok sinirlenmiş. 'Sen kimi çağırıyorsun? Nasıl çağırıyorsun?' diyerek azarlarcasına bağırması. İki taraftan teskin etmişler. Ama bu durum, sanki havadan telsizle veriliyormuş gibi mürettep (dizili) kolordu subaylarına intikal etmiş. Ve bu durumda mürettep kolordunun komutanı yanına tümen komutanlarını, alay komutanlarını alıp şöyle 8-10 kişilik bir grup halinde tören üniformalarıyla gelip kılıçlarıyla selam vererek Genelkurmay Başkanı'nın karşısına çıkmışlar. Demişler ki 'Efendim çok üzüldük. Sizden emir bekliyoruz. Emredin şimdi başta Celâl Bayar olmak üzere hepsini içeri tıkalım.' Genelkurmay Başkanı 'Zamanı vardır. Ben bu işi daha başka şekilde çözerim' demiş, bunları yatıştırıp geri göndermiş."*³²⁵

Görüldüğü üzere en ufak bir kıvılcım ordunun siyasal iktidara karşı tepkisini gözler önüne sermekte, Silahlı Kuvvetler kendisini komutanının şahsında hakarete uğramış hissedip hükümeti devirmeyi teklif edebilmektedir. 1950- 1960 yılları arasında ordu bünyesindeki gerginlik değişik kademelerden geçmiş ve ilişkilerdeki gerginlik belirli hadiselerde kendisini ortaya koymuştur. Örneğin Pazartesi ve Cumartesi günleri bayrak törenlerinin Genelkurmay Başkanlığı'nın önünde değil de Milli Savunma Bakanlığı'nın önünde yapılması, Genelkurmay Başkanı'nın otomobilinde kırmızı plaka olmaması gibi olaylar, farkına varılmasa dahi subaylar arasında sivil otoriteye karşı tepkiye yol açmıştır.³²⁶

³²⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 52

³²⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 81

³²⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 52

2.1 Ordu İçindeki İhtilâlcî Oluşumlar

1950’li yılların ikinci yarısından itibaren DP hükümetinin icraatlarından duyulan rahatsızlıklar ilk olarak Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde görev yapan alt rütbeli subaylar üzerinde etkisini göstermeye başlamış; “*müdahale*” sözcüğü telaffuz edilmeye başlanarak bu doğrultuda birçok irili-ufaklı yapılanmalar oluşturulmuştur.

2.1.1 Tuzla Uçaksavar Okulu Örgütü

Mayıs 1954’te DP’nin seçimleri kazanarak, daha büyük bir grup ile iktidara ikinci kez gelmesinden sonra, 1954 yılının Kasım ayında Yüzbaşı Orhan Kabibay ve Yüzbaşı Dünder Seyhan, iktidarı devirmek amacıyla gizli bir örgüt kurmuştur.³²⁷ Ekibe kısa bir süre sonra Yüzbaşı Süreyya Yüksel de dâhil olmuştur. Daha sonra Yüzbaşı Turan Orkan ve Kurmay Yüzbaşı Nejat Kumuşçuoğlu’nun da girdiği örgüt ilk toplantısında Yüzbaşı Dünder Seyhan’ı genel sekreter seçmiştir.³²⁸ 27 Mayıs 1960 müdahalesini gerçekleştiren kadronun temelleri bu örgüt bünyesinde atılmıştır.³²⁹

2.1.2 Harp Akademisi Örgütü

1955 yılında Harp Akademisi’nde öğrenime başlayan Seyhan’ın dikkatini Binbaşı Faruk Güventürk çekmiştir. Kabibay ile görüşen Seyhan, Binbaşı Güventürk’e ülkede ihtilâl koşullarının oluştuğunu, ihtilâlcî bir örgüte gerek olduğunu söylemiş ve böyle bir örgütü birlikte kurmayı teklif etmiştir. Güventürk’ün cevabı olumlu olmuştur.³³⁰ Dünder Seyhan ve Faruk Güventürk Harp Akademisi’nde örgütlenme çalışmalarını yürütürken, Dünder Seyhan, Faruk Güventürk’ü Orhan Kabibay ile de tanıştırmış ve örgüte girmesi için önermiş, böylece Kabibay ilk defa bir örgüte girercesine Harp Akademisi Örgütü’ne dâhil olmuştur. Ocak 1955’te Yüzbaşı Orhan Erkanlı, Güventürk’ün teklifi üzerine sınamaya tâbi tutulduktan sonra örgüte alınmıştır.³³¹ Erkanlı’dan sonra Yüzbaşı Suphi Gürsoytrak örgüte girmiştir.³³²

³²⁷ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin İç Yüzü*, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965, s. 27-28

³²⁸ Dünder Seyhan, *Gölgedeki...*, s. 46-47

³²⁹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 75

³³⁰ Dünder Seyhan, *Gölgedeki...*, s. 51

³³¹ *a.g.e.*, s. 51

³³² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 30

Harp Akademisi Örgütü, 1955 yılının son aylarından itibaren Binbaşı Şükrü İlkin ve Binbaşı Necati Ünsalan'ın evlerinde düzenli toplantılara başlamıştır. Örgüte 'Atatürkçüler Cemiyeti' ismi verilmiş, başkanlığa Binbaşı Faruk Güventürk, genel sekreterliğe Yüzbaşı Dünder Seyhan, fahri başkanlığa ise Kurmay Yarbay Faruk Ateşdağlı seçilmiştir.³³³

Örgüt çalışmalarının hiçbir şekilde kâğıda dökülmemesi, 14 kişilik kadronun çekirdeği oluşturduğu, örgüte yeni alınacak subayların çekirdek ekipten ancak iki kişiyi tanıyacağı, çekirdek ekip üyelerinin kendilerine bağlı hücreler oluşturması kararı alınmıştır. Örgüt toplantılarında hükümeti devirmekten bahsedilmemiş, ordunun ıslahı için kilit mevkilere getirilecek subaylarla, ordudaki tayinleri kontrol altına alma gerekliliği üzerinde durulmuştur.³³⁴

2.1.3 Okan-Aydemir Örgütü

İstanbul'da bu çalışmalar sürerken, 1956 yılının Eylül ayı içerisinde Ankara'da Kurmay Binbaşı Talât Aydemir, Kurmay Yarbay Osman Köksal ile Türkiye'nin içinde bulunduğu politik şartları değerlendirmişler ve bir şeyler yapılmasının gerekliliği fikri üzerinde birleşmişlerdir. Bu görüşmenin sonucunda Köksal'ın güvendiği iki subay, Kurmay Binbaşı Sezai Okan ve Kurmay Binbaşı Adnan Çelikoğlu ile görüşme kararı almışlardır.³³⁵ 1956 yılı Sonbaharında Sezai Okan'ın evinde yapılan toplantıda Aydemir, sadece orduda yapılması gereken ıslahat üzerinde durmuştur. Köksal ise DP iktidarının bir dikta rejimine kaydığını, sosyal dengeyi bozan bir politika izlediğini, Atatürk ilkelerini çiğnediğini, ordunun anayasa ve iç hizmet kanununa dayanarak yurt ve Cumhuriyet'i koruma ve kollama görevini yerine getireceğini ifade ederek, ordunun genel bir değerlendirmesini yapmıştır.³³⁶

Osman Köksal'ın yapmış olduğu değerlendirmeye göre; a. Ordu, yurdu korumada bilinçli; Cumhuriyet'i korumada bilinçli değildir. b. Ordunun üst kademeleri iktidara karşı çıkacak güçte değildir. c. Orduda Cumhuriyet'i koruma bilinci geliştirilmelidir. Çünkü DP iktidarı, orduyu kaçınılmaz olarak siyasete müdahaleye götürmektedir. Bundan dolayı

³³³ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 31

³³⁴ *a.g.e.*, s. 32-34

³³⁵ Uğur Mumcu, *İnkılâp Mektupları*, um-ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 11-14

³³⁶ *a.g.e.*, s. 15

orduyu müdahaleye hazırlamak için gizli bir örgüt kurmak kaçınılmazdır.³³⁷

Kurulan örgütün amacı; rejimi, Atatürk ilkelerini ve demokrasiyi korumaktır. Fakat örgüt genişleme çalışmaları sırasında bu durumu, orduyu yeniden organize etme amacıyla gizleyecektir. Örgüt beş kişilik hücreler hâlinde çalışacak, örgüte siviller alınmayacak, alınacak subaylarda da belirli özellikler aranacak, bu özelliklere sahip olmadığı anlaşılan subaylar örgütten çıkarılacaktır. Örgütün çekirdeğini oluşturan Talât Aydemir, Sezai Okan, Osman Köksal ve Adnan Çelikoğlu'nun her konuda veto hakları olacaktır.³³⁸

2.1.4 Koçaş Örgütü

Aynı günlerde Genelkurmay Başkanlığı Protokol Dairesi'nde görevli bulunan Kurmay Binbaşı Sadi Koçaş ve Albay Kenan Esengün gizli örgüt kurma çalışmalarına başlamışlardır.³³⁹ Örgütün ilkeleri şu şekildedir: 1. Örgütten kimse, örgüt üyelerinden birisinin adını başkasına açıklamayacaktır. 2. Hiçbir evrak bulundurulmayacaktır. 3. Çekirdek ekibin önceden belirlediği kişilerle sadece bir kişi ilişki kuracaktır. 4. Siyasi parti ve politikacılarla temas edilmeyecektir. 5. Örgütün maksadı kan dökmek ve idareye el koymak değildir. 6. Örgütün lideri mutlaka yüksek rütbeli bir subay olmalıdır.³⁴⁰ Koçaş Örgütü, oluşumu ve hedefleri açısından diğer örgütlere göre farklılık arz etmektedir. Zira mevcut iktidarı devirmeyi hedefleyen bir örgütün idareye el koymamak gibi bir prensibi benimsemesi kendi içinde çelişkili bir durumdur ve ihtilâlcî bir örgütün tabiatına aykırılık göstermektedir.³⁴¹

2.1.5 Yüksek Kumanda Akademisi Örgütü (Talât Aydemir Hücresi)

1957 yılının Şubat ayında çalışmalarını Harp Akademisi'ne yönelten Talât Aydemir, askeri liseden sınıf arkadaşı olan Dünder Seyhan ile görüşerek ona bir örgütün gerekliliğini, kendisinin örgüt kurma çalışmaları içinde olduğunu, İstanbul ve Ankara'da bazı subaylarla ilişkide bulunduğunu anlatır.³⁴²

³³⁷ Uğur Mumcu, *İnkılâp...*, s. 16

³³⁸ *a.g.e.*, s. 17-18

³³⁹ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*, Cilt: 1, Doğu Matbaası, İstanbul, 1977, s. 348

³⁴⁰ *a.g.e.*, s. 349

³⁴¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 79

³⁴² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 42

Yapılan temaslar sonucunda Mart 1957’de Kabibay ve Seyhan’ın öncülüğünü yaptığı Harp Akademisi Örgütü ile Talât Aydemir’in grubu birleşme kararı almıştır. Toplantıda hükümetin devrilmesi ve ülkeyi hızla kalkındırmak için otoriter bir rejim kurulması, radikal reformların yapılması konusunda fikir birliği sağlanmıştır.³⁴³ Daha sonra yemin seremonisine geçilmiş, örgüt üyeleri Seyhan’ın getirdiği tabanca üzerine ellerini koyup yemin etmiştir. Örgütün yemini şu şekildedir:

“Kitabım, bayrağım ve mukaddes bildiğim bütün değerler üzerine; girdiğim teşkilatın gizliliğine riayet edeceğime, teşkilata mensup olan arkadaşlarımı en aziz bildiklerimden üstün olarak seveceğime, teşkilatın vereceği emirlere kayıtsız şartsız itaat edeceğime ve teşkilatın Türkiye menfaatine tespit ettiği gayeleri uğruna tek başına kalsam dahi, kanımın son damlasına kadar çalışacağıma yemin ederim.”³⁴⁴

2.1.6 Birleşik Örgüt

Talât Aydemir’in Yüksek Kumanda Heyeti Örgütü ile Seyhan ve Kabibay’ın Harp Akademisi Örgütü’nün idare kurullarının da vermiş oldukları onayla iki örgüt birleşmesi sonuçlanmıştır.³⁴⁵ 1957 Nisan-Ağustos döneminde Paris’te bulunan Aydemir, örgütü genişletme çalışmalarını yurt dışında da sürdürmüştür. Örgüt üyelerinden Kurmay Binbaşı Halim Menteş, Aydemir’i Hava Kurmay Yarbay Mucip Ataklı ile tanıştırmış ve Ataklı’yı örgüt için önermiştir. Aydemir, Ataklı’nın örgüte girmesini kabul etmiş, böylece 27 Mayıs 1960’tan sonra Milli Birlik Komitesi (MBK) içerisinde oluşan havacılar grubunun lideri de ihtilâlciler arasına katılmıştır.³⁴⁶

Yapılan büyük toplantıda çekirdek örgütün üye sayısının 25 olması kararlaştırılmış; başkanlığa Faruk Güventürk, genel sekreterliğe Talât Aydemir, üyeliklere de Dünder Seyhan ve Rafet Aksoyoğlu getirilerek idare kurulu oluşturulmuştur.³⁴⁷ Toplantıda Orhan Kabibay, Dünder Seyhan, Faruk Güventürk, Necati Ünsalan ve Orhan Erkanlı başta olmak üzere pek çok önemli isim; DP hükümetinin derhal devrilmesi ve iktidara el konularak köklü reformlara gidilmesi gerektiği fikrini savunmuşlardır. Talât Aydemir de bu görüşü desteklemektedir. Adnan Çelikoğlu ise örgütün devlet yönetecek tecrübe ve hazırlığı olmadığını, ağırlığın ordunun ıslahına verilmesi gerektiğini, ülkeyi ıslah etmenin ancak

³⁴³ Dünder Seyhan, *Gölgedeki...* , s. 58

³⁴⁴ *a.g.e.*, s. 59

³⁴⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 84

³⁴⁶ Talât Aydemir, *Talât Aydemir’in Hatıraları*, Ar Matbaası, İstanbul, 1968, s. 40

³⁴⁷ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 47-49

bundan sonra düşünülebileceğini savunmuş ve gayelerinin ihtilâl olmadığını vurgulamıştır. Sonuç olarak genel seçimlerin beklenmesi, seçimleri DP kazanır ve olumsuz icraatlarına devam ederse örgütün müdahale etmesine karar verilmiştir.³⁴⁸

2.1.7 Özdağ-Esin Grubu

27 Mayıs'a katılan, fakat temelde DP iktidarına değil, sivil iktidara karşı olan Üsteğmen Muzaffer Özdağ ve Üsteğmen Numan Esin tarafından 1957'de Çankırı'da yeni bir örgütün temeli atılmıştır. Esin, orduyu ıslah edilmesi gereken bir kurum olarak gören subaylardandır. Tartışmalarında Özdağ Esin'i; devletin yıkılışının engellenmesi, milletin Kurtuluş Savaşındaki şartlardan daha olumsuz şartlar altında bir istiklâl savaşı vermek mecburiyetinde kalmaması için ordunun iktidara el koymasının kaçınılmaz olduğuna ikna etmeye çalışmıştır.³⁴⁹

Muzaffer Özdağ; şartların ülkeyi ihtilâle götürdüğünü, bunun sosyolojik bir kader olduğunu ileri sürerek, ihtilâle ve devlet yönetimine el koymaya hazırlanmanın gereğini vurgulamış, tartışmalar sonunda Numan Esin bu fikri kabullenmiştir. Bunun üzerine Muzaffer Özdağ, Esin'e Harp Okulu'nda kurduğu örgütü açıklamıştır. Her ne kadar Özdağ ve Esin ihtilâl için on yıllık bir süreyi öngörmüş olsalar da olayların gelişimi onları çok daha değişik bir konum ile karşı karşıya bırakacaktır.³⁵⁰

2.2 1957 Genel Seçimleri ve Birleşik Örgüt'ün Tavrı

1957 yılı başında 25 Şubat'ta CHP Genel Başkanı İnönü'nün TBMM'de İçişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken yaptığı konuşma gergin giden iktidar-muhalefet ilişkilerinde yumuşama sağlamıştır.³⁵¹ 10 Mart 1957'de İnönü, CHP İzmir İl Kongresi'ne katılmak üzere İzmir'e gittiği zaman DP ileri gelenleri tarafından da karşılanmış, idari yetkililer CHP görevlilerine kolaylık göstermişlerdir.³⁵²

³⁴⁸ Dündar Seyhan, *Gölgedeki...* , s. 60

³⁴⁹ Muzaffer Özdağ, *Sorular-Cevaplar*, s. 1-2, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 87

³⁵⁰ Muzaffer Özdağ, *Sorular-Cevaplar*, s. 2, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 87

³⁵¹ Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 285-287

³⁵² Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Cilt: 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 342

Ne var ki iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkilerde kendisini gösteren bu ufak çaplı bahar havası fazla uzun sürmemiştir. CHP, Hürriyetçi Parti ve Cumhuriyetçi Millet Partisi yöneticilerinin seçimlerde ortak hareket etmek üzere toplanmaları DP'yi rahatsız etmiştir.³⁵³

10 Eylül 1957 tarihli meclis birleşiminde DP, muhalefet partilerinin iş birliği yapmasını engellemek için hazırlanan kanun tasarısını özel bir komisyona sevk etmiştir. Komisyon, raporunu meclisin 11 Eylül 1957 tarihli oturumuna kadar hazırlamış, rapor mecliste görüşülmüş ve aynı gün kabul edilen 7053 sayılı kanun ile muhalefet partilerinin işbirliği yapma imkânı ortadan kaldırılmıştır. İktidar ile muhalefet arasındaki gerilim tırmanmaktadır.³⁵⁴

11 Eylül 1957 tarihinde aynı zamanda genel seçimlerin yenilenmesi kararı da alınmış, Türkiye yeniden çetin bir seçim atmosferine girmiştir.³⁵⁵ Seçim tarihi yaklaştıkça Birleşik Örgüt de çalışmalarına hız vermiş; Talât Aydemir ve Faruk Ateşdağlı, Osman Köksal ile yapmış oldukları görüşmelerde darbenin bir an önce yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Osman Köksal ise bu görüşe, hem darbe için gerekli ortamın henüz hazır olmadığı hem de ellerindeki kuvvetlerin darbeyi gerçekleştirecek güçte olmadığı gerekçesi ile karşı çıkmıştır.³⁵⁶ Örgütün daha sonra yaptıkları geniş toplantılar neticesinde, üyelerin büyük çoğunluğu müdahale için ellerindeki gücün yeterli olmadığı hakkında hemfikir olmuş, seçimlerin beklenmesi, seçimlerde hile yapılırsa darbe için ortamın hazır olacağı düşüncesinde birleşmişlerdir. Bundan dolayı örgüt çalışmalarının hızlandırılması kararı alınmıştır.³⁵⁷

Toplantıdaki tartışmaların bir bölümü de bir askeri darbe olması hâlinde İnönü'nün alacağı tavır üzerinde yoğunlaşmıştır. İnönü'nün tavrını belirlemek için CHP ile temas kurulacaktır.³⁵⁸ Ancak girişimlerde belli bir mesafe kat edilmişse de İnönü, örgütün kendisi ile görüşme isteğini geri çevirmiştir.³⁵⁹

³⁵³ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde...* , s. 356

³⁵⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara, 1990, s. 124-125

³⁵⁵ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...* , s. 296

³⁵⁶ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 54

³⁵⁷ *a.g.e.*, s. 61

³⁵⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 93

³⁵⁹ Talât Aydemir, *Talât Aydemir'in...* , s. 50

27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak olan genel seçimlere kadar DP iktidarının oldukça sert ve hırçın bir politika izlediği göze çarpmaktadır. Daha önceki seçimde Osman Bölükbaşı'ni desteklediği için ilçe yapılan Kırşehir, 12 Haziran 1957 tarihinde yeniden il statüsüne yükseltilmiş; ancak 24 Haziranda dokunulmazlığı kaldırılan Bölükbaşı, meclise hakaret ettiği gerekçesi ile tutuklanmıştır. 4 Temmuz 1957'de, Fuat Köprülü'nün oğlu ve DP İstanbul İl Başkanı olan Orhan Köprülü görevinden istifa etmiş; 18 Temmuzda da DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ne katılmıştır.³⁶⁰

Bu istifayı uzun zamandan beri Menderes ile aralarında anlaşmazlık olduğu bilinen, DP'nin kurucusu ve ideologlarından belki de en önemlisi olan M. Fuad Köprülü'nün 7 Eylül 1957'deki istifası izlemiştir.³⁶¹ Fuad Köprülü'nün istifası kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Zira Köprülü, istifa gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir:

“Hayatımın on yılından fazlasını sarf ettiğim Demokrat Parti programından ayrılmış, eski hüviyetini tamamen değiştirmiş olan bugünkü DP zihniyeti ile uyusmak benim için imkânsız olduğu cihetle DP'den çekiliyorum... Demokrasi nizamına iman etmiş bütün Türk vatandaşlarının, aralarındaki her türlü ihtilâflarını bir kenara atarak bu gaye uğrunda işbirliği yapmaları bir vatan borcudur.”³⁶²

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimlerde önceki dönemlere göre oy kaybına uğramasına rağmen DP yine birinci olarak çıkmıştır. Seçimin sonuçlarına göre; DP % 47,7 oranı ile 424, CHP % 40,82 oy oranı ile 178, Cumhuriyetçi Millet Partisi % 7,19 oy oranı ile 4, Hürriyet Partisi % 3,86 oy oranı ile 4, Bağımsızlar da % 0,43 oy oranı ile 4 milletvekili çıkarmıştır.³⁶³

CHP yöneticileri ve CHP'li seçmenler seçimlerde hile yapıldığı kanaatini taşımış, DP'nin seçimi seçmen sandık kütüklerinde yapmış oldukları tahribatlar sonucunda kazandıklarına inanmıştır. Bu durum CHP yönetimini iktidara karşı sert bir tavır takınmaya itmiş; İnönü, 29 Ekim'de TBMM'de Bayar, Koraltan ve Menderes'in kutlama törenlerine, Anıtkabir'de yapılan resmi tören ile hipodromdaki resmi geçide katılmama kararı almıştır.³⁶⁴ Bu tavır, DP'ye karşı 27 Mayıs 1960'a kadar sürecektir. Şiddetli bir mücadelenin başlatılması anlamına gelmektedir.³⁶⁵ Seçimler sonrasında 25 Kasım 1957

³⁶⁰ Cem Eroğul, *Demokrat Parti...* , s. 123-124

³⁶¹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...* , s. 295

³⁶² *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1957; *Ulus*, 7 Eylül 1957

³⁶³ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 300

³⁶⁴ Metin Toker, *İsmet Paşa ile On Yıl 1957-1960*, Cilt: 2, Akis Yayınları, Ankara, 1966, s. 9

³⁶⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 95

tarihinde oluşturulan beşinci Menderes kabinesi ile birlikte siyaset arenasında kritik bir dönemece daha girilmiştir.

Birleşik Örgüt, erken genel seçimler beklenen sonucu vermeyince darbe tarihini belirleme ve son hazırlıkları yapma çalışması içine girmiştir. Tüm plânlar ihtilâlin Şubat ayı içerisinde gerçekleştirilmesi üzerine yapılmıştır.³⁶⁶ İnönü'nün örgüt ile teması reddetmiş olması, hiçbir generalin örgüt liderliğini kabul etmemesi üzerine, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin ile temas kurulması fikri akıllara gelmiştir.³⁶⁷ Nitekim Şemi Ergin, DP aleyhtarı ordu mensuplarının sempatisini toplamayı başarabilen tek Milli Savunma Bakanı olmuştur.³⁶⁸

22 Aralık 1957 tarihinde Birleşik Örgüt'ten Faruk Güventürk ile Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin bir araya gelmiştir. Güventürk, Ergin'e orduda yapılması gereken ıslahat ile ilgili fikirlerini anlattıktan sonra, ülkenin içinde bulunduğu politik ortamı ele alarak, çözümün ihtilâl olduğunu söylemiş ve Ergin'e İhtilâlin lideri olmasını teklif etmiştir. Ergin, bu teklifi '*Bu yaradılıştta bir insan değilim*' gerekçesi ile kabul etmemiştir. Güventürk ise muhtıra vereceğini söyleyerek görüşmeden ayrılmıştır.³⁶⁹

2.3 Dokuz Subay Olayı

1950 sonrasında ilk ihtilâl örgütünün 1954'te kurulmuş; 1957 yılına kadar sivil bürokrasinin güdümünde hareket eden subay grubunda bu tarihten sonra sivil kanattan bağımsız hareket etme eğilimi baş göstermiştir. Bu bağımsızlık yanlısı eğilimin en önemli örneği 1957 genel seçimlerinden sonra ortaya çıkan "*Dokuz Subay Olayı*"dır.³⁷⁰ Birleştirilen ihtilâl örgütlerinin Samet Kuşçu isimli bir subayla temasa geçmiş olmasına rağmen daha sonradan onu oluşum içerisine dâhil etmemeyi kararlaştırmaları, bu kişinin kendisine karşı bir oyun oynandığı düşüncesine kapılmasına neden olmuştur.

Birleşik Örgüt ile diyalog halinde ve tüm hazırlıklardan haberdar, örgüt üyelerinin kendisine karşı temkinli davrandıkları bir subay olan Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu 20

³⁶⁶ Nazlı Ilıcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, Cilt: 1, Kervan Yayınları, İstanbul, 1975, s. 191

³⁶⁷ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 65

³⁶⁸ Hicret Hürkan, *Asker Gözü İle 27 Mayıs'a Doğru DP Devrinde Türk Silahlı Kuvvetleri* (Der. Serhat Hürkan), Ankara, 2005, s. IX

³⁶⁹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 65

³⁷⁰ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 62

Aralık sabahı DP milletvekili Mithat Perin'i arayarak kendisini tanıtmış ve randevu istemiştir. Perin, Kuşçu ile ancak 21 Aralık akşamı görüşebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Kuşçu, 21 Aralık sabahı İstanbul eski merkez komutanı ve DP iktidarına yakınlığı ile tanınan Devlet Demiryolları İdare Meclisi Başkanı Emekli Tuğgeneral Kâzım Demirkan'ın evine gitmiştir. Demirkan'ı bulamayınca eşine kendisi ile mutlaka görüşmesi gerektiğini söylemiştir. Perin'in kendisine verdiği randevuya gitmeyen Kuşçu, 22 Aralık sabahı Demirkan ile buluşmuş; subayların kurduğu gizli bir örgütün hükümeti devirmeye çalıştığını ihbar etmiştir.³⁷¹

Demirkan, Kuşçu'nun ihbarı yazılı olarak kendisine verip veremeyeceğini sorunca, Kuşçu, ihbar mektubunu yazıp imzalamıştır. İhbar mektubunu Demirkan'a bırakan Kuşçu, buradan ayrılıp DP milletvekili Mithat Perin'e gitmiştir. Kuşçu'nun ihbarını dinleyen Perin, o sırada İstanbul'da Park Otel'de kalan Menderes'e bilgi vermiştir. Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Şefik Fenmen, Başbakan'ın meşgul olduğunu, Perin ile ancak ertesi gün görüşebileceğini bildirmiş ve Perin'e İçişleri Bakanı Namık Gedik ile görüşmelerini tavsiye etmiştir.³⁷² Mithat Perin 23 Aralık sabahı Namık Gedik'e telefonla ihbarı bildirmiştir. Gedik, Samet Kuşçu'nun derhal bulunması gerektiğini söylerken, Menderes Gedik'i arayarak vilayete çağırmıştır. Kâzım Demirkan ile Menderes ile görüşmüş ve Kuşçu'dan aldığı ihbar mektubunu teslim etmiştir.³⁷³ Daha sonra Vilayet Konağı'nda Samet Kuşçu'nun sorgulaması yapılmıştır. Sorgulamaya İçişleri Bakanı Namık Gedik, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin, Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Fazıl Bilge ve Kâzım Demirkan katılmışlardır.³⁷⁴ Kuşçu, sorgulamada ordu içinde hükümeti devirmek amacı ile kurulmuş gizli bir örgüt bulunduğunu, askeri bir darbe gerçekleştirilemezse bakanlara suikast düzenleyeceklerini anlatmıştır. Kendisi Birleşik Örgüte seçimlerden önce sızmış, bir şeyler öğrenmek için örgütle beraber hükümet aleyhine çalışmıştır. Samet Kuşçu, ihbarı şimdi yazmasının nedeni olarak örgüt üyelerinden Yüzbaşı Kâzım Özfırat'ın Ankara'ya gitmesini göstermiştir.³⁷⁵

Kuşçu'nun söylediği örgüte mensup dokuz subayın listesi şu şekildedir: Binbaşı Faruk Güventürk, Kurmay Albay İlhami Barut, Yüzbaşı Hasan Sabuncu, Binbaşı Ata Tan,

³⁷¹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 77-78

³⁷² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 98

³⁷³ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 78

³⁷⁴ a.g.e., s. 78

³⁷⁵ *Akis Mecmuası*, 21 Ekim 1960, sayı 323, 'Şemi Ergin Dokuz Subay Hadisesini Anlatıyor', s. 26

Yüzbaşı Kâzım Özfırat, Binbaşı Ahmet Dalkılıç, Yüzbaşı Remzi Oral, Kurmay Albay Naci Aşkun ve Emekli Albay Cemal Yıldırım.³⁷⁶ İçişleri Bakanı Namık Gedik, bu muvazzaf subayların ve Emekli Albay Cemal Yıldırım'ın derhal tutuklanmasını istemiş, Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin ise ellerinde delil olmadan tutuklama yoluna gitmenin yanlış olacağını ileri sürerek söz konusu isteme muhalefet etmiştir.³⁷⁷ Nihayetinde soruşturma açılmasına karar verilmiş ve Askeri Hâkim Tuğgeneral Arif Onat soruşturmayı yürütmekle görevlendirilmiştir. Bu sırada Samet Kuşçu'nun ifadesinde adı geçen subaylar da tutuklanmıştır.³⁷⁸ Soruşturma safhasında yaşananlara baktığımızda ise hükümet içinde görüş ayrılıkları dikkati çekmektedir. Soruşturmayı yürüten Tuğgeneral Onat, Cumhurbaşkanı ve Başbakanı; olanlardan düzenli olarak bilgilendirmiştir. Özellikle Cumhurbaşkanı gelişmelerin üzerinde durmaktadır. Bayar, SSCB'nin, Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra DP iktidarına karşı yoğun bir karalama ve tahrik politikası izlediği görüşündedir.³⁷⁹ Bu düşünce Bayar'ı "*Dokuz Subay Olayı*"nın arkasında da Sovyet desteği/tahriki aramaya itmiştir. Tutuklamalardan sonra Bayar, hükümete '*Rusların Türkiye'ye taarruz etmiş olmasıyla bu işi aynı telakki edelim*' demektedir.³⁸⁰

Hükümet kanadının tutumuna baktığımızda ise durumu Bayar kadar ciddiye almadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Bayar'ın başkanlığında yapılan bakanlar kurulu toplantısında, bakanlar kendisine '*Efendim, Türk ordusundan böyle bir subay çıkmaz*' demiş, Bayar Menderes'e bu görüşe katılıp katılmadığını sorduğunda ise '*son şekilde, evet*' yanıtını almıştır.³⁸¹ Bayar, plânlanan hareketin içinde Emekli Kurmay Albay Cemal Yıldırım'ın da ismini duyunca tedirgin olmuştur. Zira Yıldırım, 1946-1950 yılları arasında da ihtilâlcî bir örgütün temsilcisi olarak Bayar ve Menderes ile görüşmüştür.³⁸² Bayar, anılarında Menderes'i ve hükümeti uyardığını, fakat Başbakan'ın Milli Savunma Bakanı'nı değiştirmekle yetindiğini belirtmiştir.³⁸³ Bu arada Birleşik Örgüt içerisindeki huzursuzluk Elazığ'da görevde bulunan Talât Aydemir'i, örgüte alınmasını teklif ettiği fakat henüz

³⁷⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 99

³⁷⁷ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 78-80

³⁷⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 101-103

³⁷⁹ Nazlı Ilıcak, *15 Yıl Sonra...* , s. 636

³⁸⁰ Akis Mecmuası 21 Ekim 1960, Sayı 323, "*Şemi Ergin Dokuz Subay Hadisesini Anlatıyor*", s. 27

³⁸¹ Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 23, Ümit Özdağ, bakanların Bayar'a olan cevabı ile '*Türk ordusundan Sovyet ajanı çıkmaz*' demek istediklerini tahmin etmektedir.

³⁸² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 106

³⁸³ Celâl Bayar, *Başvekîlim Adnan Menderes (Der. İsmet Bozdağ)*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967, s. 119-120

girmesi için onay alamadığı Alpaslan Türkeş'e açılmaya zorlamıştır.³⁸⁴ Aydemir, Türkeş'in çekirdek örgüte girmesini teklif etmiştir. Türkeş'in örgüte girmesi Sezai Okan tarafından örgüt adına onaylanmıştır. Türkeş'in çekirdek örgüte girmesi, örgütü, yeniden şekillendiği dönemde derinden etkilemiş, MBK'nin yapısına yansımıştır.³⁸⁵ Tuğgeneral Onat tarafından yürütülen soruşturmalarda, tutuklu dokuz subay hiçbir gizli örgüt ile ilişkileri olmadığını ileri sürerek; kendilerine ihtilâl fikrinden bahsedenin bizzat Samet Kuşçu olduğunu iddia etmişlerdir.³⁸⁶ 1 Ocak 1958 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı Temsil Şubesi Başkanlığı yayınladığı bildiri ile kamuoyuna tutuklamalar hakkında bilgi vermiştir. Bildiride şöyle denilmektedir:

“Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları arasında büyük sayıda tevkifler yapılmış olduğu, binaenaleyh geniş ölçüde bir takım tevkiflere girişilmiş bulunduğu yolunda, ortalıkta mübalağalı sayılar dolaşmakta ve bu sayılar ecnebi memleketlerin ajansları tarafından da neşredilmeye başlanmış bulunmaktadır. Hakikat şudur ki, tevkif edilenlerin hepsi İstanbul'da olmak üzere 9 kişidir. (...) Bu hadise, bir subayın ihbarıyla ortaya çıkmış bulunmakta ve alâkalıların ifadesiyle teeyyüt (doğru çıkma, gerçekleşme) etmektedir. Bu sayılarla hadise, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne mal edilmek istenmektedir. Hâlbuki tahakkuku takdirinde, aziz milletimizin maddi ve manevi her sahada mesut gelişmesini sekteye uğratacak ve hatta vatanımızın emniyetini tehlikeye düşürebilecek mahiyetteki bu gizli hareketlerin şanlı ordumuzun küçük bir birliğinde dahi ma'kes bulamayacağı (aksedemeyeceği) her türlü şüpheden varestedir. Aksine bu bedbaht cüret ve tasavvurların Silahlı Kuvvetlerimizin bütün mensuplarınca infial ve nefretle karşılaşacağı muhakkaktır. Askeri kaza mercilerince el konulmuş bulunması, hadisenin hakiki mahiyet ve şümulu (alan, kapsam) ile ortaya çıkacağı tabiidir.”³⁸⁷

Tahkikat'ın sürdüğü zaman diliminde ordunun genel itibarıyla sükûnetini muhafaza ettiği görülmektedir. Sadece İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Rüşti Erdelhun'un 17 Ocak 1958'de Başbakan'a çekmiş olduğu telgrafın metni, 22 Ocak'ta, 20.01.1958 gün ve PER: 3056 sayılı emirle bütün birliklere dağıtılmıştır.³⁸⁸ Telgraf metni aşağıdaki gibidir:

“Sayın Başvekil Adnan Menderes

Ankara

Radyo yayınlarından öğrendiğimiz, İstanbul'da 9 subayın tevkifi suretiyle ve tamamen hayalde kalan müessif hareketi, bütün İkinci Ordu personeli olarak şiddet ile reddeder ve başta Reiscumhurumuz olmak üzere bütün hükümet büyüklerimize

³⁸⁴ Talât Aydemir, *Talât Aydemir'in...* , s. 53-54

³⁸⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 106

³⁸⁶ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 92-93

³⁸⁷ Uğur Mumcu, *İnkılâp...* , s. 41-42

³⁸⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 107

olan sarsılmaz saygı ve bağlılığımızı teyit ile her an emirlerinize hazır olduğumu arz ederim.”³⁸⁹

Bu tavrı Erdelhun’u Genelkurmay Başkanlığı makamına kadar taşıyacak, Erdelhun da son ana kadar hükümete olan sadakatini sürdürecektir.³⁹⁰ Tuğgeneral Cemal Tural başkanlığındaki askeri mahkemede başlayan duruşmalar esnasında yaşananlar, bir bakıma Celâl Bayar’ın şüphelerini doğru çıkarmıştır. Can Dünder, dava görüşülürken yapılan konuşmaları şu şekilde aktarmaktadır:

“(…) Faruk Güventürk tutuklandı. Polatlı Topçu Okulu’ndaki askeri hâkim karşısına çıkarıldı. Hâkim genç ihtilalciyi huzura alınca, ‘Vatan hainleri... Nedir bu? Devleti devirmeye kalkışıyorsunuz.’ diye haşladı. Güventürk altta kalmadı: ‘Dört süngülüünün arasındaki birisine böyle söylemek kolay. Bunu dışarıda söyleseydiniz, karnınıza dokuz kurşun sayardım.’ Dokuz kurşunun etkisiyle dokuz subayın hâkimi yumuşadı. ‘Yok, evladım, ağzımdan kaçtı. Gel otur’ dedi. Sonra ağız değiştirdi: ‘Hepiniz Samet’in peşine takılmış gidiyorsunuz. Nedir bu?’ diye sordu. Bu söz Güventürk’ün gururuna dokundu. Teşkilat sınırlarını filan unutup, hayatının hatasını yaptı: ‘Paşam! Ben hiç vagon olmamış bir insanım. Hep lokomotif yaşadım. Böyle bir örgüt olsa onun lokomotif de ben olurdum.’

Bu laflar zapta geçti. Zabıtlar hemen Cumhurbaşkanı Celâl Bayar’a ulaştırıldı. Bayar eski komitacıydı. Darbe plânlarının içinden gelmişti. Olayın önemini hemen kavramış, ‘Liderleri budur, bunu sıkıştırın’ diye uyarmıştı. Sonra kabineyi toplamış, ‘Mesele ciddidir. Bu iş, dokuz subayın işi değil. Bütün memlekette ordu içinde cuntalar kök salmıştır. Bunların üzerine ciddiyetle gidin, teşkilatı meydana çıkarın’ demişti. Milli Savunma Bakanı’ni da istifaya zorlamıştı. Ama hükümet, ‘Komitacı Bayar’ı dinlemedi. Menderes, Silahlı Kuvvetlerle çatışmak istemedi. ‘Bu, orduya ait bir yaradır. Bunu deşmek bütün Silahlı Kuvvetlere sirayet ettirmek olur. Onlar kendi içlerinde halletsinler’ dedi. İş takip etmedi.”³⁹¹

Menderes, Silahlı Kuvvetler’in tepkisini çekmemek adına Bayar’ın ikazlarına çok fazla kulak asmasa da, en azından Bayar’ın endişelerini hafifletmek için Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin’in 19 Ocak 1958’de görevinden istifasını kabul etmiş, yerine yakın dostu Ethem Menderes’i atamıştır.³⁹² Cemal Tural başkanlığındaki askeri mahkeme, 26 Mayıs 1958’de, ihbar edilen sekiz muvazzaf ve bir emekli subayın beraatlerine karar vermiş, ihbarda bulunan Binbaşı Samet Kuşçu’yu ise ‘orduyu isyana teşvik’ suçundan iki yıl hapis cezasına mahkûm etmiştir.³⁹³ Yaşanan bu olay nihai sonuçları itibarıyla en çok iktidara zarar vermiştir. İhbar, birbirleri ile tam ilişki içinde olmayan darbeci oluşumların

³⁸⁹ Sadi Koçaş, *Atatürk’ten 12 Mart’a...* , s. 394

³⁹⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 107

³⁹¹ Can Dünder, “*Dokuz Subay Olayı*”, Milliyet, 20 Temmuz 2008

³⁹² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 107

³⁹³ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 100

dayanışma içine girmesine neden olmuştur. Örgütlerle ilgisi olmayan subayların da tutuklamalar sırasında gösterdikleri destek ile ihtilâlciler örgütler, subay heyetinin iktidara karşı aldığı tavrı net bir şekilde görme olanağı yakalamıştır.³⁹⁴ Örgütleri açığa çıkaramayan iktidar ise Kuşçu'nun ifadesine dayanarak Tuğgeneral Cavit Çelik ve Tuğgeneral Kani Akman'ı emekliye sevk ederek subaylar arasındaki hoşnutsuzluğu arttırmıştır.³⁹⁵

Feroz Ahmad; '*Dokuz Subay Olayı*' ile ilgili olarak hükümetin takınmış olduğu duruşun altını çizerek, girişimin açığa kavuşturul(m)masının nedenini Menderes'in genel kişilik özelliklerine bağlamıştır. Ahmad, Menderes'in meseleyi kovalama isteksizliğinin arkasında yatan nedenin devlet kurumlarının DP hükümetine karşı sadakatine güvenememesi olduğunu iddia etmiştir.³⁹⁶ Neticede "*Dokuz Subay Olayı*" ile ordu içindeki komitacı oluşumlar hükümetin ürkekliğinden ve verilen beraat kararlarından daha çok cesaret alarak çalışmalarını hızlandırmışlar, ileriki safhalarda bilhassa örgüt içine yeni alımlarda daha temkinli davranma yoluna gitmişlerdir. Hükümet ise darbe girişimlerini henüz emekleme aşamasında iken tasfiye etme basiretini gösterememesinin bedelini, 27 Mayıs 1960'ta siyaset sahnesinden silinerek ödeyecektir.

2.4 Birleşik Örgüt'ün Çalışmaları ve Orgeneral Gürsel'in Örgüte Girişi

"*Dokuz Subay Olayı*" sonrasında Birleşik Örgüt içerisindeki tartışmalar, yapılması plânlanan müdahalede öncü rolü üstelenecek subay heyetinin rütbesi ve ihtilâl sonrası yönetimin niteliği konusuna odaklanmıştır. Sadi Koçuş'un başını çektiği grup; ihtilâlin generaller tarafından gerçekleştirilmesini ve örgütün kilit noktalardan generalleri desteklemesini savunmuş; Orhan Kabıbay'ın liderliğini yaptığı grup ise orta rütbeli subaylara dayanan ihtilâl fikrini benimsemiştir.³⁹⁷

Öte yandan ihtilâlciler ekibin önemli bir çoğunluğu, müdahaleden sonra yönetimin seçimlerle sivillere devredilmesi görüşünü paylaşırken, Alpaslan Türkeş bu noktada onlardan ayrılmaktadır. Zira Türkeş, DP ile CHP arasında bir fark görmemektedir. İhtilâlden sonra yönetimin sivillere devredilmesine karşı çıkmış ve süresi net olarak belli olmayan askeri bir idarenin gerekliliğine inanmıştır. Türkeş, bu görüşünü kabul

³⁹⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 109

³⁹⁵ Sadi Koçuş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...*, s. 392

³⁹⁶ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 200-201

³⁹⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 111

ettiremeyeceğini görünce, alt rütbeli subaylara yönelmiştir.³⁹⁸ Bu sayede alt rütbeli subayların desteği ile birlikte örgüt içerisindeki ağırlığını hissettirerek ihtilâlin öncesi ve sonrası etkin bir unsur olarak ön plâna çıkmayı hesaplamıştır.

İhtilâlin sağlıklı bir şekilde amacına ulaşabilmesi için toparlayıcı ve birleştirici bir işlevi üstlenecek bir generalin varlığını destekleyen görüşün öne çıkması sonucunda, Sadi Koçaş aracılığıyla dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Necati Tacan ile 1958 yılının Haziran ayında temas kurularak bu yöndeki ilk adım atılmıştır.³⁹⁹

Görüşmede Tacan'a kendisini yıllardan beri tanıdıklarını ve güvendiklerini ifade eden Koçaş; 1943 yılından başlayarak ordunun durumunu anlatmış, 1954 genel seçimlerinden sonra İstanbul'da Tacan ile görüşmek isteyen subayların kendisi ile temasa geçtiğini belirterek 1956-57 yıllarındaki gelişmeleri ayrıntılı olarak izah etmiştir.⁴⁰⁰

Koçaş görüşmenin devamında, hemen yapılacak bir şey olmadığını, fakat her an beklenmedik olaylarla karşılaşabileceklerini, bu dönemde bir şey olmasa dahi gelecek seçimlerde DP'nin yine aynı şekilde davranması hâlinde korkulan kanlı olayların mutlaka gerçekleşeceğini belirtir. 1957 seçimlerinde içine düştükleri duruma bir daha düşmek istemediklerini, bunun için de hazırlıklı olmayı arzu ettiklerini söyler. Eğer tahminlerinde yanılırsa, örgüt kendiliğinden dağılacaktır. Koçaş, arkadaşları ile görüştüğünü, kendisi ile konuşma kararı aldıklarını Tacan'a belirttikten sonra, ne emrederse onu yapacaklarını ifade eder.⁴⁰¹ Orgeneral Necati Tacan, Koçaş'ın görüşlerine katıldığını, DP'nin seçim öncesi aldığı tavırdan ne yapmak istediğini, bir müdahaleyi düşündüğünü, fakat kime güveneceğini bilmediğini söyleyerek, bu teklif seçimlerden önce yapılmış olsa idi başka türlü konuşacağını eklemiştir.⁴⁰²

Koçaş, hemen bir harekete geçmeyi düşünmediklerini, fakat örgütlenerek bekleme görüşünde olduklarını belirterek, müdahale için uygun zamanı Tacan'ın belirleyeceği cevabını vermiştir. Örgüt, Tacan'dan sadece Erkan Şubesi Müdürlüğü'ne kendi güvendikleri bir subayı getirmesini istemiştir. Böylece kilit noktalar örgütün eline geçmiş

³⁹⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 112

³⁹⁹ *a.g.e.*, s. 113

⁴⁰⁰ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...*, s. 403

⁴⁰¹ *a.g.e.*, s. 403

⁴⁰² *a.g.e.*, s. 405

olacaktır.⁴⁰³

Ne var ki Tacan'ın bu görüşmeden kısa bir süre sonra 28 Temmuz 1958'de Konya'dan Ankara'ya dönerken geçirmiş olduğu kalp krizi sonucu yaşamını yitirmesi⁴⁰⁴ örgüt üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Tacan'ın ölümü üzerine Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilen Orgeneral Cemal Gürsel ile ilk teması yine Sadi Koçaş kurmuş, bu noktada Kara Kuvvetleri Komutanlığı Harekât Daire Başkanlığı'nı aracı olarak kullanmıştır. Harekât Daire Başkanı, Gürsel'e Federal Almanya'da yapılacak "FREEPLAY, Kış, Pentomik Tümen" manevralarına Koçaş'ı da yanına almasını tavsiye etmiş ve bu öneri kabul görmüştür.⁴⁰⁵ İş, bundan sonra Sadi Koçaş'ın ikna yeteneğine kalmıştır.

Seyahat başladıktan ancak üç gün sonra Gürsel ile yalnız kalma olanağı bulan Koçaş, konuşmaya 'Berlin'de hâkimler var' darbı meseli ile girmiş ve Gürsel'e 'Ankara'da hâkimler var diyebilir miyiz?' sorusunu yöneltmiştir. Gürsel'in cevabı olumsuzdur. Gürsel, 3 Şubat gecesi yapılan sohbette hatıralarını anlatırken Orgeneral Asım Tınaztepe'nin⁴⁰⁶ binbaşılığında bahsetmiş ve 'Şimdi böyle binbaşılar var mı?' sorusunu sormuştur.⁴⁰⁷

Koçaş, bu noktada subaylar arasında anlatılan bir olayı Gürsel'e nakleder. Orgeneral Fahrettin Altay, İkinci Ordu Müfettişi iken Konya'dan bir seyahat için ayrılması sırasında valiye yolun bozuk yerlerini göstermiş ve tamir edilmesini istemiştir. Seyahatten dönüşte yolun tamir edilmemiş olduğunu gören Orgeneral Altay bastonuyla valinin karnını dürterek, yolun yapılması istediğini hatırlatmış ve yoluna devam etmiştir. Koçaş bu hadiseyi naklettikten sonra Gürsel'e 'Bugün bu soruyu –tabi baston filan kullanmadan- valiye sorabilecek orgeneral var mı? Soran olursa vali ne yapar? Konu Ankara'ya intikal ederse sonu ne olur?' sorusunu yöneltmiştir.⁴⁰⁸ Koçaş konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür:

"Eğer bugün orduda Fahrettin Altay gibi değil ama rütbe ve makamlarının ve yasal yetkilerinin haklarını verebilen orgeneraller varsa, Asım Bey gibi binbaşılar da bulunabilir. Ama bir binbaşı haklarını koruyacak makam sahipleri olup olmadığından emin olmazsa; bir genelkurmay başkanı, tamamen özel bir işlem

⁴⁰³ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...* , s. 405

⁴⁰⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 104

⁴⁰⁵ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...* , s. 423

⁴⁰⁶ Binbaşı Asım Bey, Milli Mücadele sırasında Tınaztepe mevkiinde Yunan Ordusunu püskürtmüştür.

⁴⁰⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 118

⁴⁰⁸ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...* , s. 440

yapılarak bir generalin bavulunun aranmasına razı olursa, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri otomobili ile şeref salonunun kapısına kadar giderken, kendisi (Genelkurmay Başkanı) otomobilini genel parkta bırakır ve şeref salonuna kadar yürümeyi kabul ederse, binbaşılar ne yapsın?”⁴⁰⁹

Bu soru Gürsel’i kızdırmıştır. Ancak Sadi Koçaş, genç subayların bu durum karşısında gösterdikleri tepkiyi aktarmak istediğini söylemiştir. Gürsel, sorusunun cevabını aldığını, bir yarbay kendisine böyle bir soruyu soruyorsa orduda Asım Bey gibi binbaşılardan olduğuna inandığını belirtir ve ‘*Ama cumhurbaşkanının, başbakanın elini öpen genelkurmay başkanları oldukça, ben ne cevap verebilirim bu soruya?*’ demiştir.⁴¹⁰

Konuşmanın olumlu bir hava içerisinde geçmesinden cesaret alan Koçaş, Gürsel’e 30-40 yıl sonra torunlarının kendisine 1950’lerde ümitli bir dönemin başladığını, fakat kısa bir süre sonra Atatürk devrimlerinden taviz verildiğini, insan haklarının ve fikir hürriyetinin kısıtlandığı bir döneme girildiğini, özellikle 1957-58-59 yıllarında durumun tahammül edilmez bir dereceye ulaştığını okudukları ve kendisine o zaman hangi görevdeydiniz sorusunu sorarlarsa verecek cevabı olmadığını söylemiş ve Orgeneral Gürsel’e şu soruyu yöneltmiştir: ‘*Ben Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneraldim o zaman, diyebilir misiniz? Sormak istediğim soru bu...*’⁴¹¹

Koçaş, Orgeneral Gürsel’den eğer kendisinin ajan olmadığına inanıyorsa bu soruyu cevaplandırmasını isteyerek, çevresinde aradığı nitelikte binbaşı ve yarbayların bulunduğunu ve Türkiye’ye döndükleri zaman kendilerine vereceği cevabı iletceğini söylemiştir. Eğer cevabı olumlu olursa anlatacağı başka konular ve önerileri de vardır.⁴¹²

Gürsel’in cevabı hayır olmamakla birlikte kesin bir evet niteliği de taşımamaktadır. Askeri müdahalelerin olumlu netice vermediğini, kendisinin de durumdan memnun olmadığını ve bunu hoş karşılamamasına rağmen çeşitli yetkililere bildirdiğini anlatarak, hükümetin, mevcut politikayı sürdürdüğü takdirde halkın ya seçimlerde hükümeti düşüreceği ya da ayaklanacağı görüşünü savunmuş ve ordunun görevinin böyle bir ayaklanmayı engellemek olduğunu vurgulamıştır.⁴¹³

⁴⁰⁹ Sadi Koçaş, *Atatürk’ten 12 Mart’a...*, s. 441-445

⁴¹⁰ a.g.e, s. 446

⁴¹¹ a.g.e, s. 447-448

⁴¹² a.g.e, s. 448

⁴¹³ a.g.e, s. 451

Koçaş, ayaklanmanın engellenmesi için güçlü ve hazır bir örgütün gerekliliği üzerinde durmaya devam etmiştir. Gürsel ise örgütün hazır olmasını, fakat hükümet meşruluğunu tam olarak yitirmeden müdahale edilmemesini istemiştir.⁴¹⁴

Koçaş ayrıca Gürsel'e çarpıcı bir teklifte bulunmuştur. Buna göre Gürsel, Başbakanlık binasına giderek Başbakan Menderes'e ordunun isteklerini anlatacak, hükümetin istifa etmesini ve bir seçim hükümeti kurulmasını isteyecek ve seçime gidilmesi kararı alınmadan Başbakanlıktan ayrılmayacaktır. Gürsel, bu teklifi '*Modern bir Babîli baskını*' olarak nitelemiş, kendisinin Enver Bey olmadığını, böyle bir durumda ya hemen orada tutuklanacağını ya da Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na döndüğü zaman tutuklama ve emeklilik emirlerini masanın üzerinde bulacağını söyleyerek reddetmiştir.⁴¹⁵

Koçaş, örgütün Başbakanlık binası çevresinde gerekli önlemleri alacağını, eğer Menderes bu isteğe uyarsa ordu işe karıştırılmadan meselenin çözüleceğini ileri sürmüştür. Eğer hükümet tutuklama yoluna giderse, bu durum örgüte harekete geçmesi için mesaj olacaktır. Gürsel, örgüte mensup subayların sayısını sorduğu zaman Koçaş güç durumda kalmıştır. Birbirlerinden haberi olmayan küçük gruplar hâlinde çalıştıklarını, en üst kademedede 8-10 kişilik bir örgüt olmak ile birlikte, gerektiği takdirde yüzlerce subayı harekete geçirebilecekleri cevabını vermiştir.⁴¹⁶

Gürsel, Koçaş'a, teklif ettiği hareket tarzı ile sonuç alınmayacağını belirterek, birçok subayın kendisine yönetime el koymanın zamanının geldiğini yazdıklarını, fakat harekete geçmeden önce düşünülmesi ve dikkatli olunması gerektiğini söylemiştir. Koçaş, Gürsel'e kendisi ile temas edecek kişinin sadece kendisi olacağı ve birkaç kişi dışında kimsenin aralarındaki ilişkiyi bilmeyeceğini teminatını vermiştir. Gürsel, bu teklifi Koçaş'ın Erkan Şubesi Müdürü olması ve kendisinden habersiz girişilmeyeceği koşulu ile kabul etmiştir. Örgüt içinde Gürsel'in adı '*Faik Bey*' olarak geçecek, birkaç kişi dışında kimse '*Faik Bey*' in kim olduğunu bilmemekle beraber, bir '*Faik Bey*' in varlığı bilinecektir.⁴¹⁷

⁴¹⁴ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...* , s. 452

⁴¹⁵ a.g.e, s. 452

⁴¹⁶ a.g.e, s. 453-454

⁴¹⁷ a.g.e, s. 455-456

Gürsel'in müdahaleden sonra örgütün ne yapmayı plânladığı sorusunu Koçaş açık bir şekilde yanıtlamıştır. Örgüt üyeleri müdahaleden sonra hiçbir görev almayacaklardır. Kısa bir geçiş dönemi öngörülmektedir. Müdahaleden sonra güvenilir üniversite üyeleri çağırılacak ve kendilerinden Atatürkçü bir görüşle hazırlanmış bir anayasa istenecektir. Anayasa mahkemesinin ve plânlama örgütünün kurulması, çift meclisli parlamentoya geçiş, üniversite özgürlüğü ve yargı güvencesinin teminat altına alınması, seçimlerin dürüst yapılması örgütün şartlarıdır. Bazı politikacılar ve partizan bürokratlar 10-15 sene politika ve bürokrasiden uzak tutulabilir.⁴¹⁸

Koçaş'ın bu cevabı üzerine Gürsel, anlaştıklarını belirterek, Koçaş'ın istemediği Erkan Şubesi Müdürlüğü'ne kimi atayacağını sormuştur. Koçaş, kesin cevabı Ankara'da vereceğini söylemekle birlikte, Kurmay Yarbay Osman Köksal'ın bu göreve getirilebileceğini belirtmiştir.⁴¹⁹ Böylelikle Orgeneral Gürsel 4 Şubat 1959'da ihtilâlde destek vermeyi kabul etmiştir. Gürsel'in ihtilâlcilere destek vermesi ordu içindeki gizli çalışmalara büyük bir hız ve yeni bir boyut kazandıracaktır.⁴²⁰

2.5 Irak'ta Askeri Müdahale ve Türkiye'ye Yansıması

Irak, Bağdat Paktı'nın bir üyesi olarak o dönem itibarıyla Batı dünyası ile en yakın ilişkiler içerisinde bulunan Arap ülkesi konumundadır. Bu vesile ile Arap milliyetçiliğinin en yoğun olarak etkisini gösterdiği Mısır ve Suriye'nin tepkisini çekmiştir.⁴²¹ Kendisi gibi Batı ile sıcak diyaloglar içerisinde bulunan Ürdün'e yakın duran Irak, Kral II. Faysal'ın yönetiminde 14 Şubat 1958'de bu ülke ile birleşerek Federal Arap Devleti'ni kurduklarını açıklamıştır.⁴²²

Mısır ile Suriye ise bu birleşmeden hemen sonra 21 Şubat 1958'de Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır'ın başkanlığında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni ilân etmişlerdir.⁴²³ Bu sayede birbiri ile mücadele hâlinde olan iki blok arasındaki çekişme daha da şiddetlenmiştir.

⁴¹⁸ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a...*, s. 457

⁴¹⁹ *a.g.e.*, s. 458

⁴²⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 122

⁴²¹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 477

⁴²² *Zafer*, 15 Şubat 1958

⁴²³ *Ulus*, 23 Şubat 1958

Nitekim Bağdat Paktı'na üye devlet başkanlarının, 11 Temmuz 1958 tarihinde İstanbul'da yapmaları plânlanan bir toplantı için Irak Kralı II. Faysal'ın Türkiye'ye geleceği gün (14 Temmuz 1958) Irak'ta, Abdül Nasır'ın desteklediği ve General Kasım'ın öncülüğünü yaptığı anlaşılan bir darbe gerçekleştirilmiştir. Çıkan olaylarda Kral Faysal, Veliht Prens Abdülillah ve Başbakan Nuri Sait Paşa linç edilerek öldürülmüştür. Darbeciler tarafından cesetleri yerlerde sürüklenmiş ve Adalet Sarayı'nın kapısına asılmıştır.⁴²⁴ Bağdat Radyosu bu ihtilâlle ilgili ilk haberinde şöyle bir açıklamaya yer vermiştir:

*“Şimdi sokakta iki ceset bulunmaktadır. Bunlardan biri milletin iradesi hilâfına milletin üstüne çıkan vatan haini Nuri Sait Paşa, diğeri de onun efendisi Veliht Abdülillah'ın cesetleridir... Allah'ın düşmanları öldürüldü...”*⁴²⁵

Bağdat Radyosu, daha sonraki yayınlarında da halkın sokaklarda ihtilâli kutladığını ve taşınan pankartlarda '*Biz Cemal Abdül Nasır'ı takip ediyoruz*' şeklinde yazıların yer aldığını belirtmiştir. Aynı gün ihtilâl hükümetinde Milli Eğitim Bakanı olarak görev alan Dr. Ömer Cabir de, kabine adına vermiş olduğu beyanatta; Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birlikte bütün Arap dünyasının kurtuluşuna kadar savaşacaklarını ve Arap Birliği'nin kurulacağını ilân etmiştir.⁴²⁶

Bu gelişmeler sırasında Bağdat Paktı'na üye olan ülkelerin devlet başkanları, 14 Temmuz 1958 tarihinde Ankara'da, Irak'ın katılmadığı bir toplantı yaparak, yayınladıkları ortak bir bildiri ile olayı kınamış ve ihtilâli '*müttefik bir memlekette hariçten mülhem olan yıkıcı bir faaliyet*' olarak nitelendirmişlerdir.⁴²⁷

Irak'ta yaşananlar Türkiye'de içi siyasi çekişmelerin fitilini adeta yeniden ateşlemiştir. İktidar, Irak ihtilâlini dış güçlerin plânladığı ve asıl hedefin Orta Doğu'daki istikrarı bozmaya yönelik olduğunu iddia ederken; muhalefet ise ihtilâli baskı rejimine karşı ayaklanma olarak tanımlamıştır.⁴²⁸ Aydemir, Irak'taki ihtilâlin Türkiye'ye yansımalarını şu şekilde değerlendirmiştir:

⁴²⁴ *Ulus*, 15 Temmuz 1958

⁴²⁵ *Ulus*, 15 Temmuz 1958

⁴²⁶ *Ulus*, 15 Temmuz 1958

⁴²⁷ *Zafer*, 18 Temmuz 1958

⁴²⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Ahmet Şükrü Es, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1987, s. 302

“14 Temmuz 1958’de Bağdat’ta patlayan ihtilâl, Demokrat Parti üst kademesinde beklenmeyen etkiler yaptı. Bizde DP ve CHP arasında sürüp giden siyasi mücadelede ‘ihtilâl’ sözcüğünün polemik unsuru oluşu, yani iki parti arasındaki söz düellosuna karışması, Bağdat ihtilâlinden sonradır.”⁴²⁹

Aydemir’in bu tespitindeki haklılık payını Başbakan Menderes’in 6 Eylül 1958’de Balıkesir’de yapmış olduğu oldukça gergin konuşma göstermektedir:

“Bu memlekette yaratılmak istenen ihtilâl havasını, bunu bertaraf etmenin imkânlarını, evvela memleketimizi aydınlatmak yoluyla sağlayacağız. Onların niyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi denilen aziz Kâbe’yi itibardan düşürmek ve memlekette ‘İşte meclis de kalmamıştır’ diyerek ellerini kollarını sallaya sallaya seçimlerin semtine dahi uğramadan iktidara gelivermektir. Üç beş siyaset muhterisi, ihtilâlin ne vakit hak olduğu hakkında üç beş kelimeyi bir araya getirerek çatık kaşları ve asık suratlarıyla içlerinin zehirini millete dökmek istiyorlar. Irak’ı misal göstererek ve gazetelerinde milleti mütemadiyen tahrik ederek adeta ‘Bunları da öldürecek bir sergerde, bir serseri çıkmayacak mı?’ demektedirler. Açık söylüyorum, onların açıkça konuşamadıkları işte budur. Allah’tan dilerim, bunun tezahürü bir yerden belirmesin. O zaman yaptıklarının hesabını ödemek zorunda kalacaklardır. Bir zamanlar Atatürk’e dahi suikastler tertip edilmiştir. Ama buna cüret edenlerin idam sehparalarında can verdiklerini hatırlasınlar.”⁴³⁰

İnönü bu çıkışa ‘Dokuz Eylül günü biz muzaffer orduların başında İzmir’e girerken, omzumuzda padişahın idam fermanını taşıyorduk.’ şeklinde karşılık vermiştir.⁴³¹ Irak İhtilâli’nin Türkiye, ABD, İngiltere ve Ürdün’de tepkiyle karşılanması, Ürdün ve Lübnan’da meydana gelen olaylar, bu ihtilâlin yalnızca Irak’ın bir iç sorunu olmaktan da öte, NATO ve Varşova Paktlarını karşı karşıya getirerek bir dünya krizine yol açmasına neden olmuştur. Türkiye içinde ise özellikle CHP’nin yayın organı olan Ulus Gazetesi’nin her gün ihtilâl ile ilgili olarak yayınlamış olduğu fotoğraf ve haberler Menderes’i fazlasıyla tedirgin etmiş, iktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleşmesinin önünü açmıştır.⁴³²

2.6 İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Tırmanan Gerginlik

Irak’ta yaşanan askeri müdahalenin hükümet üzerinde yaratmış olduğu olumsuz etki, muhalefetin ve muhalif basının bu olayı yoğun bir şekilde işleyerek gerçekleştirdiği siyasal baskı, önceden de pek rayında gitmeyen iktidar-muhalefet ilişkilerini karşılıklı hoşgörüden uzak bir zemine taşımış; hükümet, muhalefetin aleyhteki propagandalarını

⁴²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı*, Remzi Kitabevi, Ankara, 1976, s. 271

⁴³⁰ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1958

⁴³¹ *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1958

⁴³² Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 479

kimi zaman kolluk güçleri ile engelleme yoluna giderken, muhalefet de hemen her fırsatta DP iktidarını çok ağır ithamlarla suçlamayı bir politika olarak benimsemiştir.

2.6.1 Uşak Olayları

29 Nisan 1959'da CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Trakya ve Ege illerini kapsayan ve '*Bahar Taarruzu*' ya da '*Büyük Taarruz*' olarak adlandırılan propaganda gezisine çıkmıştır.⁴³³ İnönü, gezisine 30 Nisan 1959 Uşak ziyareti ile başlamış, fakat DP İl Merkezi'nin önünden geçilirken burada DP Uşak İl Başkanı'nın kendisine elindeki çay bardağını fırlatması ve bu girişime CHP'lilerin DP İl Binasını taşlayarak karşılık vermeleri son derece gergin bir ortamın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴³⁴

Ertesi gün Demokratların büyük bir kalabalık hâlinde çevre yolları tutması, yönetici ve güvenlik görevlilerinin de bunları desteklemesi CHP'lilerin tepkisine yol açmıştır. İnönü, yöneticilerin bütün engellemesine rağmen, General Trikupis'in kılıcını Atatürk'e teslim ettiği evi de ziyaret etmek istemiştir. Bu olaylar sırasında Uşak Valisi'nin İnönü'ye yönelttiği tehditler ve bu arada valinin '*Paşa'nın vurulması için emir verdiği*' yolundaki iddialar olayların büyümesine yol açmıştır. İsmet İnönü, Uşak'tan ayrılırken trene bineceği sırada sözlü ve fiziki saldırılar olmuş ve İnönü başından taşla yaralanmıştır.⁴³⁵ Olaylar dolayısıyla bir bildiri yayımlayan ve bu seyahati izleyen basın mensupları, bildiriye şu ifadelerle yer vermiştir:

*“Uşak olayları, meslek hayatımızda en elemli hadise olarak kalacaktır. Anayasa'nın ve İnsan Hakları Beyannamesi'nin seyahat ve haber alma hürriyetinin garantisini altında çalışırken vuku bulan esef verici olayları tertipleyenlerin cezalandırılmalarını umumi efkâr önünde talep ederiz.”*⁴³⁶

Uşak'tan Manisa'ya geçen İnönü, 1 Mayıs 1959'da Uşak'ta yaşananları şu şekilde değerlendirmiştir:

“Uşak'ta, himaye altında istasyonda toplanan mütecevizler benim hayatıma kastetmek için harekete geçmişlerdir. Muhalefet aleyhine Ehli Salip (Haçlı) isnadı ve muhalefeti karınca gibi ezme tavsiyesi, gece sabaha kadar Ankara'da tertiplenerek tatbikata konmuştur. Azınlıkta olan iktidar, nihayet kaba kuvvetle bir dehşet idaresi kurarak vatandaşları insan haklarından mahrum bırakmaya karar vermiş görünüyor.

⁴³³ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam...*, 2000, s. 373

⁴³⁴ *Zafer*, 1 Mayıs 1959

⁴³⁵ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 525

⁴³⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...*, s. 373

Kanun yolundan çıkmış olanlar, haklarını korumak kararında olan hür vatandaşlar karşısında mutlaka mağlup olacaklardır. Vatandaşlarımıza hizmetler uğrunda seve seve can vermeyi, hayatımızın yüksek, şerefli, son mükâfatı saymaktayız.”⁴³⁷

Uşak olayları ile birlikte iktidar-muhalefet ilişkileri bir daha geriye dönmek üzere çıkmaz bir yola girmiş, bundan sonra yaşanacakların ilk işareti burada verilmiştir.

2.6.2 Geyikli Olayları

Meclis dışındaki çalışmalarına ara vermeden devam eden CHP'nin bundan sonraki durağı Kuzey Ege bölümü olmuştur. 11 Eylül 1959 tarihinde CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ve üç milletvekili Çanakkale iline bağlı Ezine ilçesinin Geyikli bucağına gitmiştir. Ancak CHP delegasyonu burada beş yüz kadar DP'linin protestosu ile karşılaşmış; karşı gösterilerde de olaylar çıkmıştır. Bu olay Gülek tarafından '*cana kasıt ve öldürme teşebbüsü*' olarak tanımlanmıştır.⁴³⁸ Jandarmanın olayları önlemekte başarılı olamaması ya da önlemek istememesi muhalefetin eleştirilerine yol açmıştır.⁴³⁹

Gülek ve arkadaşlarının Çanakkale'ye dönüşleri sırasında da, Demokratlar iskelede büyük protestolar yapmış; bu olaylar üzerine CHP'liler İmroz (Bozcaada) Adası'na geri dönmek zorunda kalmıştır. Çanakkale Valisi'nin, İçişleri Bakanı'ndan aldığı emir üzerine de CHP'liler Geyikli'ye gönderilmemişler ve bunların İstanbul'a dönüşleri sırasında da yine olaylar çıkmıştır.⁴⁴⁰ Bu olaylarda bazı partililer ve muhalefete mensup basın görevlileri gözaltına alınmış,⁴⁴¹ olayları araştırmak üzere Geyikli'ye gönderilen CHP kurulunun buraya girmesi engellenmiş, bununla da yetinilmeyerek Çanakkale Sulh Ceza Hâkimliği bu olaylara yayın yasağı koymuştur.⁴⁴²

Geyikli olayları, hükümet-muhalefet çekişmesinde kritik bir aşamayı teşkil etmiştir. Bu olaylarla birlikte, muhalefet siyasi hesap üzerine tahriklere başvuracak, özellikle Irak'taki askeri darbeyi gündeme getirerek iktidara gözdağı verecektir. DP ise muhalefeti umursamaz tutumuyla işlerin daha da çetrefilleşmesine neden olacaktır.⁴⁴³

⁴³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...*, s. 374

⁴³⁸ *Ulus*, 12-13 Eylül 1959

⁴³⁹ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 71-72

⁴⁴⁰ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 74-75

⁴⁴¹ *Zafer*, 26 Eylül 1959

⁴⁴² *Ulus*, *Zafer*, 20 Eylül 1959, 24 Eylül 1959

⁴⁴³ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...*, s. 527

2.6.3 Yeşilhisar Olayları

Parti çalışmalarını yürüten DP ve CHP arasındaki gerginlik 1960 yılına gelindiğinde de artarak devam etmiştir. Yılın ilk olayı Adana’da olmuş, CHP’li ve DP’li grupların çatışmasında 10 kişi yaralanmıştır.⁴⁴⁴ Bu olaydan sonra İnönü, Menderes’i gözdağı verecek bir şekilde eleştiriye tabi tutmuştur:

“DP Başkanı, adeta ‘Devlet Benim’ anlayışına varan sakat ve tehlikeli bir felsefeyi benimsemiş görünüyor. İhtilâlle iktidara gelmek ihtimalini bize isnat etmek Başbakan’ın ilk günden beri âdetidir. Bu hâl, baskı idaresi kurmak hevesinin mantıklı neticesidir. Baskı idaresi kurmak isteyenler tabii olarak kendilerini daima ihtilâl tehlikesi karşısında görürler.”⁴⁴⁵

Bu siyasi gelişmelerin yaşandığı günlerde Kayseri’nin Yeşilhisar ilçesinde patlak veren hadiseler zaten gergin durumda olan havanın büsbütün bozulmasına neden olmuştur. Yeşilhisar’daki Tarım Kredi Kooperatifleri Kongresi’ni DP kaybedince; DP’lilerle CHP’liler arasında çatışmalar başlamıştır. Meydana gelen olaylar sırasında gözaltına alınan Halk Partililer karakolda dövülmüş, ayrıca DP Yeşilhisar İlçe Başkanı silahlı olarak polislerin yanında yer alarak bazı Halk Partilileri yaralamıştır.⁴⁴⁶ Yaşananlar üzerine Kayseri Valiliği 23 Mart 1960’ta şu bildiriye yayınlamıştır:

“Bir ay evvel Demokrat Parti’li Yeşilhisar Belediye Reisi’ni öldürmek kastı ile tabanca çeken CHP İlçe Başkanı’nun dün Kayseri Ağır Ceza Mahkemesince tevkifi üzerine dün CHP’liler yine Demokrat Parti’li Ahmet Aslan isimindeki bir şahsı sokak ortasında dövmeye başlamışlardır. Savcının emri ile polis bu vatandaşı dayaktan kurtarmak istemiş, bunun üzerine CHP’liler polisin üzerine saldırmışlardır. Bu defa polis ateş kullanmak zorunda kalmıştır. Hadise yerine yetişen jandarma kuvvetleri de polise yardım ederek mütecaviz topluluğu dağıtmıştır.”⁴⁴⁷

Radyo Gazetesi ise hadiseleri halka şu şekilde aktarmıştır:

“Meşruluk vasfını kaybeden Cumhuriyet Halk Partisi, ihtilâl bayraktarlığı yapan tehlikeli bir fesat ocağı hâline gelmiştir. CHP, kardeşi kardeşe vurdurma teşebbüsünün son derece tehlikeli ve meşum yolu üzerindedir.”⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 132

⁴⁴⁵ Bedia Turgay; Feroz Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 205

⁴⁴⁶ *Ulus*, 25 Mart 1960

⁴⁴⁷ Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, İstanbul, 1963, s. 392

⁴⁴⁸ Tekin Erer, *On Yılın...* , s. 392

Yeşilhisar olaylarının gerek Cumhurbaşkanı Bayar'ı gerekse hükümeti paniğe sevk ettiği söylenebilir. Menderes, 28 Mart 1960 Tarihli mektubunda Bayar'a şöyle yazmıştır:

“Yeşilhisar hadisesi ve buna benzer diğer hadiseler Cumhuriyet Halk Partisi'nin ihtilâl teşebbüsünü, hiç değilse hadise ve kargaşa çıkarma gayretini sarih olarak göstermektedir. Zatı devletlerinin, yakın ve ciddi alâkayı göstermeniz ve hadiseleri tıpkı şahsen benim kanaatlerime uygun olarak mütalaa ve ifade buyurmanız beni cidden memnun etti... CHP Umumi Kâtibi'nin tebliğini öğrendikten sonra ve CHP heyetinin Yeşilhisar'a gönderilmesinin takarrür etmesi (karar verilmesi) üzerine gece de olsa bizzat kendim tayyare ile hadise mahalline gitmeyi çok arzu ederim. Şayet bu mümkün olsaydı meseleyi kökünden halledecek tedbirleri şimdiye kadar bulmuş ve hâl yoluna girmiş olurduk. Hâlbuki o gece, üç vekil arkadaşın vaka mahalline hareket etme hususunda da zatı devletlerine iblağ ve neticeye varılmasını da arzu ettiğim hâlde maalesef anlaşılıyor ki Adliye Vekili arkadaşın ve diğer bazı rüfekanın, meseleyi büyütmek ve neticelerin adli yoldan alınmak mülahazasıyla böyle bir hareketi münasip gördükleri neticesiyle karşılaştık.”⁴⁴⁹

Bu mektupta Menderes'e ait olan 'meseleyi kökünden halledecek tedbirleri' ifadesinin altının çizilerek, kastedilen tedbirlerin neler olduğunu Menderes'in Yeşilhisar olaylarını algılayış şeklinde aramak gerekebilir.⁴⁵⁰ Menderes, bu bağlamda Bayar'a gelişen olaylar konusunda şu açıklamayı yapmıştır:

“Vaziyeti Radyo Gazetesi'nde şimdiye kadar görülebilenlerden çok daha açık olarak anlattık. İhtilâl ve kıyam (ayaklanma) teşebbüsü karşısında bulunduğumuz, etraflıyla açıklanmış oldu. Bunun, hemen ve atiyen (gelecekte) tedbir almak arzusunda olduğumuzu açıklayacak mahiyette bulunmasından başka, yeni hareket ve tedbirlerimize mesnet teşkil edecek bir açıklama sayılması icap eder. Türk Milleti, bir Balkan komitesi hâline getirilmiştir. Bunlar (millet) CHP'nin maksat ve niyeti hakkında etraflıyla ve vakit geçirmeden tenvir edilmelidir. Bunun için de Dâhiliye Vekili'nden bir tebliğ neşrini istedim. Bu tebliğinde; bin kişi civarında bir Halkçının, Hükümet Konağını basmak, savcıcıyı dövmek ve öldürmek teşebbüsüne geçtiklerini, bu asi kitlelerin Hükümet Konağı'na girmelerinin bir tesadüf neticesinde, zorla önlemiş olduğunu ve bu arada bir takım elim hadiseler cereyan etmiş olduğunu tebliğe derç etmesini işaret ettim.”⁴⁵¹

Menderes ve Bayar sıkıyönetimi de düşünmüşlerse de gerek zamanlama gerekse yapılaş şekli açısından anlaşmazlığa düşmüşlerdir.⁴⁵² İnönü ise 2 Nisan'da, daha önceden belirlendiği gibi 3 Nisan'daki CHP Kayseri İl Kongresi'nde konuşmak için, Kayseri Valisi'nin kentteki havanın gergin olduğu gerekçesi ile Kayseri'ye gelmemesini isteyen

⁴⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in...*, s. 348

⁴⁵⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 139

⁴⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in...*, s. 348-349

⁴⁵² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 140

telgrafını dikkate almayarak Kayseri'ye hareket etmiştir. İnönü'nün treni Kayseri'ye 32 km kala durdurulmuştur. İl Jandarma Komutanı'nı yanına alarak İnönü'nün trenine gelen Kayseri Vali Yardımcısı İnönü'den geri dönmesini ister. İnönü bunu reddeder. Bu arada subaylar İnönü'nün penceresinin önünden geçerken selam vermektedirler. Bir üsteğmen trene binerek selam verir ve İnönü'nün elini öper. Bunu diğer subaylar izler. Bir süre sonra trenin yanına inen bir topçu uçağından bölgedeki birliğe Kayseri'den yollanan yeni komutan iner. İnönü'ye karşı “operasyonu” yöneten Milli Emniyet Müfettişi, birliğin eski komutanına güvenmeyerek bölgeye yeni bir komutan yollamasını istemiştir.⁴⁵³

İnönü, yeni Birlik Komutanı Binbaşı Selahattin Çetiner'e kendisine karşı bir tertip hazırlandığından şüphe ettiğini, durumu üst makamlara bildirmesini ve önlem almasını söyler. Bir süre sonra Vali Yardımcısı, İnönü'nün Kayseri'ye gidebileceğini bildirir. İnönü Kayseri'de büyük bir kalabalık tarafından karşılanır. İnönü ertesi gün Ankara'ya dönerken Yeşilhisar'dan geçme kararı almıştır.⁴⁵⁴

İnönü, Yeşilhisar'a giderken yolun kesilmesi üzerine bir süre otomobilde beklemiş, sonra yürüyerek köprüye doğru ilerlemiştir. İnönü'nün köprüye doğru yürümesi üzerine subaylar selama durmuşlardır. Yarım kilometre sonra, kurulmuş olan ikinci barikattaki askerler de barikatı açarak kendisini selamlamışlardır. İnönü birlik komutanı Kurmay Binbaşı Selahattin Çetiner'e ‘Ateş et emri verecek misin?’ diye sormuş; Çetiner esas duruşa geçerek ‘Ne münasebet Paşam! Size ateş ettirmektense, kendime ateş edip intiharı tercih ederim.’ cevabını vermiştir.⁴⁵⁵ CHP heyeti İncesu'da kordon altına alınmış, valilikle yapılan anlaşma sonucu Ankara yolunun açılması kabul edilmiş, İnönü de Yeşilhisar'a gitmekten vazgeçmiştir.⁴⁵⁶ Bir başka çarpıcı olaya, İnönü'ye hiçbir şekilde mukavemet göstermeyen Kurmay Binbaşı Selahattin Çetiner'in istifa etmesidir. Çetiner, istifa dilekçesinde şu satırlara yer vermiştir:

“Anayasa'nın 70. Maddesi seyahat hak ve hürriyetini vatandaşların tabii hukukundan saymasına ve ordunun kanununun zikrettiği istisnai hâller dışında emniyet ve zabıta kuvvetleri yerinde kullanmasına hukuki imkân bulunmamasına rağmen Sayın İsmet İnönü ve arkadaşlarının Kayseri gezisinde emir ve komuta ettiğim birlikleri bu hukuki sınırlar dışında kullanmaya zorlandım. Bu hususu subay çıkarken

⁴⁵³ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Ara Rejim (1960-1961)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 312

⁴⁵⁴ a.g.e., s. 315

⁴⁵⁵ a.g.e., s. 318

⁴⁵⁶ a.g.e., s. 321

yaptığım yeminle bağdaştıramıyorum. Ayrıca Anayasa'nın 94. maddesinin de kanuna aykırı emirlere itaat etmenin, memuru mesuliyetten kurtaramayacağı tasrih edilmiş bulunmaktadır. Bu itibarla bir asker çocuğu olarak girdiğim ve aşk derecesinde bağlı olduğum mesleğimden teessür içinde istifa ediyorum. Gerekli kanuni işlemin yapılmasını saygılarımla arz ederim.”⁴⁵⁷

Binbaşı Çetiner'in istifasını, Kurmay Albay Osman Özçolak'ın istifası izlemiştir. Özçolak da o tarihte Kayseri'de görevlidir. Fakat enteresan olan olayla hiçbir ilgisi olmayan Kara Kuvvetleri Harekât Başkanlığı Neşriyat Şubesi Müdürü Kâmil Savaş'ın da istifasını vermesidir.⁴⁵⁸ Subay kadrolarındaki bu hareketlilik, ordu içerisinde iktidara karşı beslenen olumsuz kanının cisimleşmiş hâlidir. Ancak hükümetin bu gelişmeleri doğru okuyup okuyamadığı soru işaretidir. 4-6 Nisan 1960 tarihleri arasında İstanbul'daki Harp Oyunlarını izlemek için gelen Orgeneral Cemal Gürsel, oyunlar başladıktan hemen sonra Ankara'dan gelen bir mesajla başkente çağırılır. Gürsel mesajı alınca birçok generale ve subaya şu şekilde hitap etmiştir:

“Sevgili Arkadaşlarım! Ankara'ya gitmek zorundayım. Müşterek çalışmalarınızı gördüm. Giderayak bazı sözler söylemek isterim. Beni, bir büyüğünüz olarak iyi dinlemenizi rica ederim. Bu hitabımın bir manası daha var. O da, bunun sizlere belki ilk ve son hitabım olacağıdır. İcinizden neler geçtiğini biliyorum. Sıkıntınız fazla. Siyaset adamlarına alet olmayınız. Maddiyata fazla kıymet vermeyiniz. Unutmayınız ki maddiyat, insanın başına felaketler getirebilir. Bu nasihatlerimi kulağınızdan çıkarmayınız! Allah'a ısmarladık arkadaşlar!”⁴⁵⁹

Bir kuvvet komutanının yüksek kumanda ve subay heyeti önünde yaptığı bu konuşma hükümet tarafından doğru çözümlenememiştir.⁴⁶⁰ 5 Nisan 1960'ta DP İstanbul İl Teşkilâtı, basında fotokopilerle CHP İstanbul İl Başkanlığı'nın '21 Mart 1960 gün ve 373 sayılı' gizli tamimini yayınlamıştır. Bu tamime göre CHP, gizli hücre örgütlenmesine gitmiştir. Her ilçeden iki kişi Emekli Kurmay Albay Cemal Yıldırım ile temasta bulunacaklar ve fısıltı gazetesi görevini yapacaklardır.⁴⁶¹ CHP'nin bir ihtilâl tertibi içerisinde olduğuna iyiden iyiye kanaat getiren DP lider kadrosu, git gide daha sert tedbirler olarak 1960'ın ilkbaharını karşılayacaktır.

⁴⁵⁷ Metin Toker, *Demokrasimizin...* , s. 322

⁴⁵⁸ a.g.e, s. 322-323

⁴⁵⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in...* , s. 356

⁴⁶⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 142

⁴⁶¹ Tekin Erer, *On Yılın...* , s. 393

2.6.4 Tahkikat Komisyonu'nun Kuruluşu

Kamuoyu önünde CHP'nin ön plâna çıkması, DP üst yönetiminde rahatsızlığa neden olmuş; iktidar içerisinde, muhalefetin tamamen yok edilmesi veya siyaseten etkisiz hâle getirilmesi düşüncesi palazlanmaya başlamıştır. 7 Nisan 1960 tarihinde DP grup toplantısı son derece gergin bir havada gerçekleşmiştir.⁴⁶² DP'li milletvekilleri '*Halk Partisi'nin memleketi ateşe vermek için büyük çaba harcadığını, tüm yıkıcı grupları kendi çerçevesinde toplayarak halkı ihtilâl edebiyatı ile tahrik ettiğinden*' yakınmışlardır.⁴⁶³

Toplantıda dile getirilen bir diğer mesele ise son zamanlarda gerçekleşen bir takım hadiseler (Uşak, Yeşilhisar vb.) konusunda DP grubunun, hükümet tarafından yeterli derecede bilgilendirilmemesi olmuştur. Grubun olayları anlama ve öğrenme arzusu, bir komisyon kurulması gerekliliği fikrini gündeme getirmiştir. Tahkikat Komisyonu'nun gerekliliği DP milletvekili Bahadır Dülger tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

*“İsmet Paşa ölür, ama leşi ortada kalır. Onu da bertaraf etmeye mecbursunuz. O hâlde tahkikat açalım... Fakat daha acil tedbir ne olur? Benim aklıma gelen şu... Biz Halk Partisi'nin merkez muamelelerini ve merkez faaliyetlerini bir tahkikat mevzu yapabilir miyiz? (Yapabilirsek) Yılanı başından kavırıyoruz demektir.”*⁴⁶⁴

12 Nisan'da olağanüstü toplanan DP Meclis Grubu'nda bir önceki grup toplantısından sonra yapılan toplantıda alınan karar uyarınca Bahadır Dülger'in hazırladığı rapor okunmuş, Meclis iç tüzüğü'nün 117. Maddesi uyarınca bir tahkikat komisyonu kurulması kararı alınmıştır.⁴⁶⁵ Toplantıdan sonra yapılan açıklamada, '*CHP'nin yıkıcı, gayri meşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyet ve hakikatinin nelerden ibaret olduğunu tahkik ve tespit üzere bir meclis tahkikatı açılmasına grubumuz ittifakla karar vermiştir*' denilmiştir.⁴⁶⁶

Aynı tarihte İnönü İstanbul'daki evinde 14 emekli general ve amiral ile bir görüşme yapmıştır. İnönü bu görüşmelerden sonra yapmış olduğu açıklamada şunları söylemiştir:

“Ankara'ya dönerken emekli amiral ve generallerimizle bir arada yaptığımız toplantının benim için müstesna kıymeti vardır. Türk milleti, emekli askerlerinde memleketin ilerlemesi ve ideallerini muhafaza etmesi için bir faziletli ocaktan

⁴⁶² Tekin Erer, *On Yılın...* , s. 393

⁴⁶³ Mükerrerem Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Cilt: 1-2, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 924

⁴⁶⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti'nin...* , s. 154

⁴⁶⁵ Mükerrerem Sarol, *Bilinmeyen...* , s. 960-961

⁴⁶⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderesin...* , s. 358

yetişmiş insanları görmektedir. Cemiyetin ordu grubu, bütün karakter sağlamlığını muhafaza etmektedir. Milletün bünyesindeki kuvvetli bir varlıksınız. Milletün gözü kulağı, ihtiyacı olduğu zaman, olmadığı zaman size müteveccihdir. Bu hisle müsterih ve mağrur yaşayabilirsiniz. Sizinle yaptığımız bu toplantıdan sonra Ankara'ya mağrur ve canlı olarak dönüyorum.”⁴⁶⁷

15 Nisan'a gelindiğinde Bursa Milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli Milletvekili Baha Akşit tarafından hazırlanan tahkikat komisyonunun kurulmasına ilişkin kanun tasarısı DP Meclis Grubu'nda oy birliği ile kabul edilmiştir.⁴⁶⁸ Daha sonra tasarı metni yine aynı vekiller tarafından verilen önerge ile 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM gündemine alınmıştır.⁴⁶⁹ Tasarı metnindeki anlatım CHP'yi bir siyasi parti olarak değil, bir illegal örgüt olarak sergilemektedir. Bu kanun tasarısının amacının, CHP'nin gerçekten bahsi geçen eylemlere karışıp karışmadığını anlamak değil, muhalefeti siyasal yaşamdan tasfiye etmektir.⁴⁷⁰ Esasen Tahkikat Komisyonu'nun kurulması anayasaya aykırı değildir. Meclis iç tüzüğü'nün 177. maddesi, TBMM'ye araştırmak istediği bir konu hakkında soruşturma yapma hakkı tanımaktadır. Ancak Özdağ'a göre bu metin; siyasi tansiyonun bu kadar yüksek olduğu bir ortamda kaleme alınmış tarzı ile de bir soruşturma önergesi olmaktan çok idam hükmüne benzemektedir.⁴⁷¹

Tasarı hakkında söz alan İnönü, meclis kürsüsünden oldukça sert eleştiriler yöneltmiştir.⁴⁷² İnönü'nün konuşması DP grubu üzerinde fazla etkili olmamış, tasarı DP oylarıyla kanunlaşmıştır. Bunun sonucu olarak Ahmet Hamdi Sancar başkanlığında Osman Kavuncu, Bahadır Dülger, Nüzhet Ulusoy, Sait Bilgiç, Vacid Asena, Kemal Biberoglu, Kemal Özer, Hilmi Dura, Ekrem Anıt, Nusret Kirişçioğlu, Turan Bahadır, Selami Dinçer, Himmet Ölçmen ve Necmettin Önder'den oluşan 15 kişilik Tahkikat Komisyonu kurulmuştur.⁴⁷³

Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini belirleyen '*Meclis Tahkikatı Encümenleri'nin Selahiyetlerini Tayin Eden Kanun Tasarısı*' encümenden hızla geçmiş ve 27 Nisan 1960'ta TBMM'de görüşülmüştür. Kanunlaşan bu tasarı hem muhalefet hem de hukuk camiası

⁴⁶⁷ Tekin Erer, *On Yılın...* , s. 393-394

⁴⁶⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 144

⁴⁶⁹ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...* , s. 530

⁴⁷⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 148

⁴⁷¹ *a.g.e.*, s. 149

⁴⁷² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...* , s. 397-401, Konuşmanın geniş metni için Bkz. Ek-1

⁴⁷³ Tekin Erer, *On Yılın...* , s. 55-56

bünyesinde yoğun eleştirilere maruz kalmıştır.⁴⁷⁴ Eleştirilerin başlıca çıkış kaynağı yasanın antidemokratik bir nitelikte hazırlanmış olmasıdır.

Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı söz konusu yasa için ‘*Anayasa ağır şekilde ihlâl ve hukuk devleti prensibi açıkça inkâr edilmiş olacaktır.*’ yorumunu yapmış; Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya da ‘*Komisyonlara kaza yetkiler tanımak anayasayı ihlâldir. Nerede iktidar partisi çoğunluğu teşri iktidar tekeli kurarsa, orada demokrasi hayal olur.*’ ifadelerini kullanmıştır.⁴⁷⁵

Başbakan Menderes’in en yakın hukuk danışmanı olan Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil de, komisyonun kurulmasının anayasal açıdan herhangi bir aykırılık teşkil etmediğini söylemekle beraber, komisyonun sahip olduğu yetkilerin bazı noktalarda anayasa ile keskin ayrılıklar içerdiğini bizzat başbakan ve cumhurbaşkanına anlatmış, fakat bu konuda onları ikna edememiştir.⁴⁷⁶

Yasaya en sert eleştiri muhalefeti temsilen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’den gelmiş ve bu konuşma İnönü’nün 27 Mayıs Askeri Müdahalesi öncesi mecliste yaptığı son konuşma olmuştur:

“*Bu son tertipleri alanların telakkilerini ve muhakemelerini aşikâr bir surette görüyoruz. Bu tertiplerin anayasa içinde veya dışında olması bir sözden ibarettir. ‘Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüyeceğiz.’ diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz, fakat muvaffak olamayacaksınız. Syngman Rhee⁴⁷⁷ kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis... Olur mu böyle baskı rejimi, muvaffak olur mu bu?*”

Benim söylediklerimi siz söylüyorsunuz. Meclis tahkikatı önergesi gerekçeniz diyor ki: ‘Memura itimat etmiyoruz, tahkik edeceğiz. Hâkime itimat etmiyoruz, tahkik edeceğiz. Orduya itimat etmiyoruz, tahkik edeceğiz...’ diyor. Bu sözleri siz söylüyorsunuz.

Bir baskı rejimi kurulduğu zaman onu kuranlar artık bir mukavemet kalmayacak zannediyorlar. Bizim görüşümüz farklıdır. Baskı tertipçileri bilsinler ki; Türk milleti, Kore milletinden daha az haysiyetli değildir.”⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...* , s. 534

⁴⁷⁵ *Ulus*, 27 Nisan 1960

⁴⁷⁶ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 125-130

⁴⁷⁷ Ülkesini diktatörlükle yöneten ve halk ayaklanması ile devrilmiş Güney Kore Cumhurbaşkanı

⁴⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...* , s. 406

İnönü'nün son cümlesi meclisi karıştırmıştır. Başkan oturuma ara vermek zorunda kalmış; Menderes'in de baskısı ile Meclis İç Tüzüğü'nün 188. maddesinin 3. fıkrasına dayanarak İnönü'ye 12 oturum TBMM çalışmalarından men cezası vermiştir.⁴⁷⁹ İnönü, mecliste yaptığı son konuşma ile ulaşmak istediği hedefe ulaşmıştır. Kore diktatörüne karşı ayaklanan Kore milletinden Türk milletinin daha az haysiyetli olmadığını söyleyerek, bir ihtilâli destekleyeceğini, ondan da öte arzu ettiğini ortaya koymuştur.⁴⁸⁰ Artık bundan sonra parlamento zemininde mücadele olanağı bulamayan CHP öncülüğünde siyasal iktidara karşı seferberlik başlatılmış ve bu direniş kendisini İstanbul ve Ankara sokaklarında göstermiştir.

2.6.5 İstanbul ve Ankara Olayları

Siyasi tansiyonun yükselmesiyle birlikte üniversite çevresi, gerilimin sıçradığı başlıca alan olarak karşımıza çıkmış; Tahkikat Komisyonu'nun oluşturulması, üniversiteleri meclis dışındaki muhalif politikaların üssü haline getirmiştir. Komisyonun kurulmasından sonra ilk öğrenci olayı Ankara'da, Kızılay Meydanı'nda düzenlenmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Kızılay'dan geçişi sırasında lehine tezahüratlarda bulunmuş ve bu hareketlenme kısa sürede iktidar aleyhine bir gösteriye dönüşmüştür. Öğrencilerin başlattığı olaylara halkın bir kısmı da iştirak etmiş, olaylar sırasında göstericilerin '*Hürriyet... Hürriyet... !*' şeklindeki sloganları gerilimi tırmandırmıştır. Polis ile göstericiler arasında çıkan olaylarda biri gazeteci, 21'i öğrenci olmak üzere 22 kişi gözaltına alınmış ve bunlar içinden 5 kişi tutuklanmıştır.⁴⁸¹

İstanbul Üniversitesi Senatosu'nun toplanacağı gün olan 28 Nisan'da ise Hukuk Fakültesi'nde olaylar patlak vermiştir. Ziraat Fakültesi'nde okuyan Turan Emeksiz isimli öğrenci polis kurşunuyla yaşamını yitirmiş; polislerden de biri ağır olmak üzere 16 kişi yaralanmıştır. Olaylar sırasında Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar da emniyet güçleri tarafından hırpalanarak yaralanmış, 150 kadar öğrenci de gözaltına alınmıştır.⁴⁸²

Olayların önünün alınamaması üzerine direnişin bastırılması için ordudan yardım istenmiş, fakat askerin gelişi esnasında öğrencilerin silahlı kuvvetler lehine attıkları

⁴⁷⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...* , s. 406

⁴⁸⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 153

⁴⁸¹ *Ulus*, 20-21 Nisan 1960

⁴⁸² Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilâli...* , s. 120-121

sloganlar sonrası ortaya çıkan durum bir bakıma hükümetin iyiden iyiye köşeye sıkıştığının göstergesi olmuştur. Nitekim Ali Fuat Başgil, karşılaştığı manzarayı şu şekilde ifade etmiştir:

“Başlarında subayları olmak üzere süngü çekmiş askerler, öğrencilerin sınıksız kalabalığı üzerine yürüdü. Bunun üzerine talebeler var güçleriyle ve ahenkli bir şekilde ‘Yaşasın ordu! Yaşasın kahraman Türk askeri!’ diye bağurmaya başladılar. O anda itiraf edeyim ki nefesim kesildi. Bir yanda bu çığlıklar, diğer yanda uygun adım yürüyüş devam ederken iki taraf arasında artık birkaç adımlık mesafe kaldı. Aniden birlik durdu. Birkaç saniyelik bir duraklamanın hemen ardından subaylar, askerler ve öğrenciler birbirlerine sarılıp neredeyse gözleri yaşlı bir hâlde kucaklaşmaya başladılar. Kendi kendime ‘Menderes hükümetinin sonudur bu’ dedim. Çünkü harekete artık askerler de katıldı.”⁴⁸³

Olaylar karşısında paniğe kapılan hükümet, saat 15.00’te Ankara ve İstanbul’da sıkıyönetim ilân etmiş, köşke çağırılan Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ile görüşüldükten sonra Birinci Ordu Komutanı Fahri Özdilek İstanbul’a, Korgeneral Namık Argüç ise Ankara’ya sıkıyönetim komutanı olarak atanmışlardır.⁴⁸⁴ Bu sırada bir grup DP’li milletvekili 29 Nisan akşamı Cumhurbaşkanı Bayar’ı ziyaret ederek Tahkikat Komisyonunu lağv etmek gerektiği inancında olduklarını belirtmişlerdir. Bayar *‘Elimizi verirse kolumuzu, kolumuzu verirse başımızı isterler.’* yanıtını vererek bu fikre soğuk baktığını göstermiştir.⁴⁸⁵ Menderes ise 29 Nisan akşamı radyo konuşmasında halkı sakin olmaya çağırılmış ve şöyle devam etmiştir:

“Derhal ifade edeyim ki, İstanbul ve Ankara’da çıkarılmak istenilen hadiseler; memleketin huzuruna, asayişine ve selametine karşı girişilmiş suikastlerdir. Genç mekteplilerimiz üzerinde, bir zamandan beri teşkilatlı ve hesaplı surette yapılmakta olan tahrikler, artık meşum neticelerini göstermektedir. Bunlar nizam ve devlete karşı gelmenin ne demek olduğunu anlamakta gecikmeyeceklerdir. Bunlar zavallı başlarını nizamın sarsılmaz kayalarına vurarak kendilerine gelecekler ve korkarım ki o zaman bu bedbahtlar biraz geç kalmış olacaktırlar.”⁴⁸⁶

Bayar, o gece olayları yakından izlemek için İstanbul’a geçmiş, İstanbul’da Bayar’ın başkanlığında yapılan toplantıda Sıkıyönetim Komutanlığı adına bir bildiri yazılmış ve 1 Mayıs 1960 günü İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı adına tebliğ edilmiştir.⁴⁸⁷ Tebliğin metni şu şekildedir:

⁴⁸³ Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilâli...*, s. 121

⁴⁸⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 139-140

⁴⁸⁵ a.g.e., s. 143-144

⁴⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...*, s. 409

⁴⁸⁷ Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi (1960-1980)*, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 33

“Sokak nümayişlerine devam edildiği esefle müşahede etmekteyim. Bu nümayişleri devam ettirenlerden ekserisinin çocuk denebilecek bir yaşta olmalarını göz önünde tutarak ve emirlerimizi hürmetle karşılayacaklarını bekleyerek iki gündür yapılan müsamahalarım artık şehrin asayiş ve huzurunu ziyadesiyle ihlâl ettiğini görmekte müteessirim. Bu defa bir günlük sokağa çıkma yasağı ile kendilerine vermiş olduğum düşünme silahının hitamında en küçük topluluklara dahi şiddetle ve silahla mukabele edilmesi hususunu bütün birliklerime tebliğ ve emretmiş bulunuyorum. Bu emrim birlikler tarafından dikkat ve hassasiyetle behemal tatbik edilecektir. Bu itibarla ateş sırasında zarar görmemeleri için vatandaşlarımı muhtemel topluluklardan uzak durmaya çağırıyorum.”⁴⁸⁸

2 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde İstanbul, önemli bir uluslararası zirveye ev sahipliği etmeye hazırlanmaktadır. Bu tarihte NATO Dışişleri Bakanları toplantısının İstanbul’da düzenlenmesi sebebiyle tüm yabancı basınının dikkatleri burada toplanmıştır.⁴⁸⁹ Menderes ise 1 Mayıs gecesi radyoda yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir:

“İhtilâlden dem vurulmakta, ihtilâlin bir hak olduğu felsefesinden bahis açılmakta... Bu bir ihtilâl mi sanki? İhtilâli kim yapıyor? Hazırlanmış, tertiplenmiş ve içleri kinle doldurulmuşların teşkil ettiği bir zümrecik (...) üç – dört gündür köşe kapmaca oynar gibi sokaktan sokağa, meydandan meydana kaçışıp dağılan, dağılıp tekrar toparlanan sanki bir gerilla teşkilatı ve tıpkı bir iskeleti etin ve adalenin sarıp kaplayarak vücudun meydana gelmesi gibi, bu gerilla iskeletinin etrafında bir miktar avare insanlar... Bu mu ihtilâl? Bu, İstanbul sokaklarında dolaştırılan bir yapmacık, bir uydurma göstermelik... Bu, düpedüz bir asilik hareketi... Bir ayaklanma teşebbüsü... Bu düpedüz bir siyasi irtica... Kavgasız, gürültüsüz ve sükûnet içinde ve serbest bir seçimde Halk Partisi’nin şansı neredeyse sıfıra düşmüş... Ve dördüncü bir seçim kaybetmeye ne Halk Partisi’nin ne de onun eski ve hakiki temsilcilerinin tahammülü yok... Parti de onlar bir dördüncü seçimi kaybetmeye daha dayanamazlar. O hâlde ne olacak? Gerilla teşkilatı, şayet seçim olursa, bu teşkilat ile seçim günlerini bir cehenneme çevirmek, kan ve ateş tufanı içinde seçimleri ve onun neticelerini yakıp yok etmek...”⁴⁹⁰

Ne var ki, 2 Mayıs günü NATO toplantısının yapıldığı Belediye Sarayı önünde altı bin gösterici; ‘Hürriyet İstiyoruz’, ‘Diktatörler Kahrolsun’, ‘11 Şehit Verdik’, ‘Yanınızdakiler Sizden Değildir, Onlar Diktatördür’ yazılı pankartlarla protesto gösterilerinde bulunmuşlardır.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Tekin Erer, *On Yılın...*, s. 410-411

⁴⁸⁹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 160

⁴⁹⁰ Sabahat Erdemir, *Milli Birliğe Doğru*, Cilt: 1, Türk Devrim Ocakları Yayınları, Ankara, 1961, s. 106-109

⁴⁹¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 161

2.6.6 Kızılay Gösterileri

Süregelen bunca gelişmelere rağmen Demokrat Parti iktidarı, siyasal uzlaşma sağlamanın yolunu daha sert tedbirler almakta görmüş ve 5 Mayıs günü Ankara, Kızılay Meydanı'nda hükümeti destekleyen bir gösteri yapılmasını uygun bulmuştur.⁴⁹² Bu mitinge karşı iktidara muhalif odaklar da aynı yerde ve saat 17.00'de "555 K" (5. Ayın 5'inde saat 5'te Kızılay'da) parolası ile bilinen gösteriyi düzenleyeceklerdir. Saat 17.45'te büyük bir kalabalığın Büyük Sinema'ya doğru yürümesi ile hareket başlamış, iktidar yanlısı Zafer Gazetesi yakılmıştır. Marş söyleyerek Kızılay'a yönelen kalabalığın içine Menderes yanında polislerle girer. Başbakan, 'Menderes istifa' diye bağırarak göstericilere 'Ne istiyorsunuz?' diye sormuş, 'istifanı istiyoruz' cevabını almıştır. Menderes, Kızılay'dan bir gazetecinin arabasına bindirilerek uzaklaştırılır.⁴⁹³ Bu arada olayları uzaktan seyreden Bayar'ın Başbakanlıkta İçişleri Bakanı Namık Gedik'e 'göstericilere dağılmalarını ihtar etmesini, dağılmayanların üzerine ateş açılması' emrini verdiği iddia edilmiştir.⁴⁹⁴ Kızılay'da meydana gelen olaylar, o gün akşam saat 20.00'ye kadar devam etmiş, bu olayların haber ve fotoğraflarını yayınlayan iktidarın yayın organı Zafer gazetesi bile hükümetin tepkisini çekmiş ve gazete 14 Mayıs 1960 tarihine kadar kapatılmıştır.⁴⁹⁵

Kızılay'da yaşanan olaylar, inisiyatifin artık sokağın eline geçtiğinin, hükümetin yaşananları kontrol etmekte zorlandığının bir kanıtı olarak gösterilebilir. Siyasal iktidarın sınırları gitgide zayıflamış, muhalefet ise psikolojik üstünlüğü ele geçirdiğinin bilincinde olarak hareket etmeye başlamıştır.

2.7 Silâhlı Kuvvetlerin Hazırlıkları ve Müdahaleye Giden Yol

DP ve CHP arasında hızla tırmanan gerginlik, artan sokak gösterileri, üniversitelerde baş gösteren huzursuzluklar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahale düşüncesini daha da pekiştirmiş, ihtilâl grupları arasındaki görüşmeler sıklaşmış ve yapılması düşünülenler somut bir şekilde masaya yatırılmaya başlanmıştır. İlk önce oluşuma liderlik edecek isimin kesinleştirilmesi kararlaştırılacak, devamında hazırlanan plânlara son şekli verilerek harekete geçiş için uygun zaman beklenecektir.

⁴⁹² Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde...* , s. 538

⁴⁹³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 166

⁴⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in...* , s. 374

⁴⁹⁵ Tekin Erer, *On Yılım...* , s. 419

2.7.1 Gürsel'in İzine Ayrılması Sonucu Oluşan General Boşluğu

Yeşilhisar olaylarından sonra bir albay ve iki binbaşının iktidarın emriyle tutuklanması üzerine Orgeneral Gürsel, subayların serbest bırakılması için girişimde bulunmuştur. Bunun üzerine Gürsel'den Edremit'te tugayda çıkan bir olayı yerinde incelemesi istenmiş ve Ankara'dan uzaklaştırılmıştır. Gürsel Edremit'te iken kendisine vekâlet eden Orgeneral Suat Kuyaş subayların tahliye talebini reddetmiştir.⁴⁹⁶ Gürsel Ankara'ya dönünce ordudan ayrılmaya karar vermiştir. Kaldı ki 30 Ağustos'ta yaş haddinden emekliye ayrılacaktır ve o zamana kadar izin alıp emekliliğini İzmir'deki evinde beklemeyi tercih etmiştir.⁴⁹⁷ Gürsel izine ayrılmadan önce Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e hitaben bir mektup yazmış ve uyarılarda bulunmuştur.⁴⁹⁸ Gürsel, ayrıca ordu için de bir veda mesajı yayınlamıştır:

*“Şu sırada memlekette esen hırslı politika havasının zararlı tesirlerinden kendinizi korumasını biliniz. Ne pahasına olursa olsun politikadan uzak kalınız. Bu; sizlerin şerefi, ordunun kudreti ve memleketin kaderi için hayati ehemmiyete haizdir.”*⁴⁹⁹

Gürsel'in ayrılışı Birleşik Örgüt için büyük bir mesele çıkarmıştır. Ordu, DP iktidarına antipati ile bakmaktadır ve subay heyetinin büyük bir kısmı ihtilâli destekleyecektir. Ancak Türk Silahlı Kuvvetleri, başında bir generalin bulunmadığı bir hareketin arkasından gitmek istememektedir. Özetle örgütün yeni bir generale ihtiyacı vardır. Bu noktada örgüt içinden bazı subayların Kore tugayında beraber çalıştıkları Kara Kuvvetleri Komutanlığı Lojistik Dairesi Başkanlığı Tümgeneral Cemal Madanoğlu ile görüşme kararı alınmıştır.⁵⁰⁰

Birleşik Örgüt, 14 Mayıs 1960'ta Tümgeneral Madanoğlu ile irtibata geçer. Madanoğlu'nu Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndaki odasında ziyaret eden Orhan Kabibay'a Madanoğlu'nun ilk sorusu *'Ne olacak bu memleketin hâli?'* olur. Kısa bir konuşmadan sonra Kabibay, Madanoğlu'na bir ordu müdahalesinin gerekip gerekmediğini sorar. Madanoğlu'nun gerekebileceği doğrultusundaki cevabı üzerine, Kabibay, örgütlerinin müdahaleye hazır olduğunu belirtep, örgüte katılıp katılmayacağını sorar. Madanoğlu

⁴⁹⁶ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 150

⁴⁹⁷ *a.g.e.*, s. 150

⁴⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...* , s. 425-428, Mektubun tam metni için Bkz. Ek-2

⁴⁹⁹ Sebahat Erdemir, *Milli Birliğe...* , s. 189

⁵⁰⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 165

tereddüt içindedir. Karar vermek için zaman ister. Kabibay, Madanoğlu'nu hemen karar vermesi için zorlar ve Gürsel'in de örgüte mensup olduğunu. *'benim yokluğumu Madanoğlu aratmaz'* dediğini söyler. Aslında Gürsel'in böyle bir beyanı olmamıştır. Ancak, Kabibay'a inanan Madanoğlu, teklifi şartlı olarak kabul edecektir. Örgütün plânını inceleyip sahip oldukları kuvvetleri öğrenerek bir karara varacaktır. Madanoğlu ve Kabibay o akşam tekrar buluşmaya karar verirler.⁵⁰¹ Örgüte görüşme hakkında bilgi veren Kabibay, o akşam Madanoğlu'nun evine Ekrem Acuner ile birlikte gider. Harita üzerinde Madanoğlu'na bilgi verirler, temas hâlinde oldukları birlikleri açıklarlar. Başlangıçta çekinen Madanoğlu, tam ikna olmamakla birlikte kendi deyimiyle *'erkeklik uğruna'* ihtilâl örgütüne girmeyi kabul eder.⁵⁰²

2.7.2 Onsekiz Mayıs Toplantısı: İhtilâl ve Devamında Yapılacaklar

16 Mayıs'ta Genelkurmay Başkanı, sıkıyönetime bağlı emniyet kıtalarında görevli bir grup subayı Şarkışla'da toplayıp bir konuşma yapmıştır. Orgeneral Rüştü Erdelhun endişelidir. Çünkü subayların bir bölümünün CHP'li olduklarını ve eğer sıkıyönetim ilân edilirse hükümete karşı tavır alacaklarını düşünerek, sıkıyönetim ilânına karşı çıkmıştır. Erdelhun ayrıca subaylara Türk Ordusunun demokrat bir rejimin demokrat ordusu olduğunu ve hükümetin emrinde olduklarını, hükümette DP veya CHP'nin olmasının kendilerini ilgilendirmediğini söyler.⁵⁰³

Ancak Genelkurmay Başkanlığı'nın tüm bu telkinlerine rağmen, ordunun genelinin bu söylemlere pek de fazla itibar etmediği söylenebilir. Zira 18 Mayıs 1960'ta Genelkurmay Başkanlığı'ndaki 23 No'lu odada Birleşik Örgüt çok önemli bir toplantı yapacaktır. Toplantının amacı ihtilâlin tarihini belirlemektir. Dikkat çekici başka bir husus ise Türkeş'in toplantıya çağırılmamasıdır. Örgüt bir bakıma Türkeş'i bir risk faktörü olarak görmüş; bu durum da Türkeş'in tasfiyesinin önünü açmıştır.⁵⁰⁴

Toplantıda Ekrem Acuner, ellerindeki birliklerin az olduğunu ileri sürerek *'Şu sıralarda vaziyet durgun gidiyor. Hiç olmazsa ortalığı karıştıracak bir hadise çıkmasını*

⁵⁰¹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 158

⁵⁰² *a.g.e.*, s. 158

⁵⁰³ Rıfki Salim Burçak, *"Orgeneral Rüştü Erdelhun'un Bana Anlattıkları"*, Parlamento, Nisan 1988, Sayı 44, s. 18, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 172

⁵⁰⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 172

bekleyelim, o zaman harekete geçeriz.’ görüşünü ortaya atmıştır.⁵⁰⁵

Orhan Kabibay ise bu görüşe karşı çıkararak şunları söylemiştir:

“Arkadaşlar, yıllardan beri yapmakta olduğumuz hazırlığın en son haddine gelmiş bulunuyoruz. Temin edebileceğimiz imkânların zirvesine ulaştık. Gerek harekâtın tertibat ve teşkilatı bakımından ve gerekse millet efkârının hazırlanması bakımından... İkincisi, iktidarın bizzat yaptığı hatalar sebebiyle meydana gelmiştir. Bunu geçen ayın bidayetine kadar tahmin etmiyorduk. Bu ikincisi çok mühimdir, birincisindeki eksikliklerimizi tamamlayacak mahiyettedir. Başarı ihtimali mutlaktır, hemen harekete geçmezsek hâlen elde etmiş olduğumuz avantajlarımızı kaybetmemiz çok muhtemeldir. Bilhassa millet efkârındaki tansiyon azalmaktadır. Her olayın yarattığı azami bir tansiyon noktası vardır. Bu tansiyon, hadisenin sansasyonel tesirleri kaybolduktan sonra yavaş yavaş azalacağı tabiidir. Bundan istifademiz şarttır, binaenaleyh en kısa zamanda tekliflerim kabul edilmezse beyhude yere bize inanmış birçok arkadaşımızın hayat ve istikballerini tehlikeye atmamızda hiçbir mana yoktur. Eğer şu veya bu bahane ile kararsız kalırsak İstanbul’a döner dönmez harekâtı paydos edeceğiz. Subaylar onbeş gündür hakikaten sinir yıpratıcı bir bekleyiş içinde şurada burada küçük gruplar hâlinde dolaşmaktalar. Bundan başka, faaliyetlerimiz hükümet tarafından tespit edilmiş veya edilmek üzeredir. Eğer kat’i bir harekete geçemiyorlarsa orduya karşı kitle hâlinde bir tedbire gitmenin endişesinden ve neticenin kendileri için amansız olacağından habersiz olmalarındandır. Fakat bu tereddütleri de çabuk geçecektir.”⁵⁰⁶

Yoğun tartışmalar sonucunda 20-26 Mayıs tarihleri arasında harekâta başlanması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Ankara, ihtilâl gününü tespit edecek ve bir kurye ile İstanbul’a bildirecektir. Orhan Kabibay, karar alındıktan hemen sonra İstanbul’a gitmek üzere ayrılmış, geride kalanlar bir süre ihtilâl sonrasını tartışmıştır. Görüşülen konular, bilim adamlarının yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlaması, geçici ve korporatif yapılı bir hükümet kurulmasıdır.⁵⁰⁷

2.7.3 Harp Okulu Yürüyüşü

Esasında Harp Okulu’nun siyasal iktidardan duymuş olduğu hoşnutsuzluk İstanbul ve Ankara’da meydana gelen öğrenci olayları ile başlamıştır. Olaylardan önce Gürsel’e ‘Harp Okulunda nurculuğun yayıldığından bahsediyorlar, oraya Atatürkçü komutanlar tayin edelim.’ diyen Suphi Karaman; Sezai Okan ve Alpaslan Türkeş’in okulda ders vermelerini sağlamıştır.

⁵⁰⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 173

⁵⁰⁶ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 513

⁵⁰⁷ a.g.e., s. 167

20 Mayıs 1960 tarihinde Hindistan Devlet Başkanı Nehru, resmi bir ziyaret için Ankara'ya gelmiş; Başbakan Menderes Harp Okulu'nu, bu ziyaret esnasında emniyeti sağlamakla görevlendirmiştir. Bu tutum okulda rahatsızlığa neden olmuştur.⁵⁰⁸ Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Sıtkı Ulay; verilen bu görevlendirmeyi iptal ettirmek için Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı ile görüşmüştür. Ancak aldığı cevap, emrin Menderes'ten geldiği ve değiştirilemeyeceği olmuştur. Kızılay'da Menderes ve Nehru'nun geçişinden sonra çıkan olaylarda göstericilerin üzerine sis ve gaz bombası atılmış, Harp Okulu öğrencilerinin olaya müdahalesi güçlükle engellenmiştir. Ancak öğrenciler, göstericilerle birlikte '*Dağ Başını Duman Almış*' marşını söylemişlerdir. Bunun üzerine Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Namık Argüç, marş söyleyenlerin kendilerine teslim edilmelerini istemiş; fakat Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay ile yapılan pazarlıklar sonucu suçluları Ulay'ın hapsedmesi için anlaşılmıştır.⁵⁰⁹

Bu arada üniversiteli göstericilerle irtibat kuran sivil giyinmiş iki binbaşı ile bir üsteğmen, göstericilere subayların bir gösteri yapacağını bildirmiş, aralarına karışmamalarını istemiştir.⁵¹⁰ Üniversitelilerle irtibat kuran subaylar '*Sınıf Okulları Grubu*' adlı gizli bir örgütün üyeleridir. Hücre usulü çalışan örgütün lideri gizli tutulmuştur.⁵¹¹

Sınıf Okulları Grubu adlı örgüt, toplumun hızlı bir şekilde ihtilâl kaydığı tespitini yapmaktadır. Ancak örgütün durum analizi '*İhtilâl, toplumu bunalıma sürükleyecek, ihtilâl sonrası kurulacak hükümetler zayıf olacak, bu da yeni darbelere neden olacaktır. Bütün bunlar orduyu politikanın içine çekecektir.*' şeklindedir. Örgüt şu aşamada iki çıkar yol görmektedir. Ya ihtilâl engellenecek ya da ihtilâlcilere destek verilecektir.⁵¹² Bu noktada bir parantez açmak gerekirse örgütün yapmış olduğu analiz, Türkiye'de bilhassa 1960-1980 arasında yaşanan gelişmelere ışık tutabilecek bir öngörü olmuş; askeri erk içerisinde de meselelere soğukkanlı bir düşünce tarzı ile yaklaşan kişilerin varlığına çarpıcı bir örnek teşkil etmiştir. Sınıf Okulları Grubu zor da olsa kararını vermiştir. Hükümeti istifaya zorlamak ve böylece ihtilâli önlemek için bir subay yürüyüşü plânlanmıştır. Yürüyüşe Harp Okulu da katılacaktır. Sınıf Okulları Grubu'na mensup olan Albay Kemal

⁵⁰⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 175

⁵⁰⁹ Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları Ankara, 1969, s. 74

⁵¹⁰ Sabahat Erdemir, *Milli Birliğe...*, s. 81

⁵¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in...*, s. 403

⁵¹² *a.g.e*, s. 403

Tüfekçioğlu, bir teğmen aracılığıyla Harp Okulu ile temas kurmuştur.⁵¹³

21 Mayıs günü saat 14.00'ten itibaren Sıhhiye Orduevi ile Güven Park arasında subayların üçer beşer kişilik gruplar hâlinde gezdiği görülmüştür. Sıkıyönetime bağlı inzibat birliklerinden bir subay uyarıda bulunarak grupların dağılmasını istemişse de bir sonuç alamamıştır. Saat 15.00'te orduevi önünde toplanan, sayıları 600 ile 1000 arasında subay ve Harp Okulu öğrencisi Kızılay istikametinde yürüyüşe geçmiştir.⁵¹⁴ Genelkurmay Başkanı'nın emri ile Kızılay'a giden Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay, yürüyüşçülerin ancak 300 kadarının öğrenci olduğunu görmüştür. En ön sırada haritacı ve hâkim sınıfından subaylar yürümektedirler. Amaçlarını soran Ulay'a '*Hedef Çankaya*', '*Hedef istifa*' cevabını vermişlerdir. Ulay; böyle bir yürüyüşün subaya yakışmadığını, gösterinin kesilmesinin ilerideki bazı olaylar için faydalı olacağını söylemiştir. Subaylar ise bu çağrıya karşılık, tutuklanan İsmail Atak isimli bir albayın serbest bırakılmasını istemişlerdir.⁵¹⁵

Zafer Anıtı önünde toplanarak İstiklâl Marşı söyleyen subay ve Harp Okulu öğrencileri; başlarına geçen Veteriner Tuğgeneral Burhanettin Uluç ile birlikte Harp Okulu'na doğru yürüyüşe başlamıştır. Kızılay'dan Milli Savunma Caddesi'ne geçen topluluk, Genelkurmay Başkanlığı'nın önünden ilerlerken Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e '*yuh*' çekmiştir.⁵¹⁶

Aynı gece olaylar hakkında bir dizi görüşme yapılmış; bu toplantılara bakanlar, Genelkurmay Başkanı, milletvekilleri, Emniyet Genel Müdürü ve Kara Kuvvetleri Komutan Vekili Orgeneral Suat Kuyaş katılmıştır. Bayar, Menderes ve Genelkurmay Başkanı Erdelhun'un baş başa yaptığı görüşmede; Bayar, Erdelhun'a orduyu kontrolü altında tutup tutmadığını sormuş; Erdelhun, Harbiye yürüyüşünün kendiliğinden bir hareket olduğunu ve ordunun kontrolü altında bulunduğunu ileri sürmüştür. Erdelhun; yetkisinin az olduğunu, eğer hükümet kendisine özel yetki verirse olayların üstesinden geleceğini bildirmiştir. Menderes'in, '*istediğiniz yetkiyi veriyorum*' cevabı üzerine, Erdelhun yetkiyi yazılı olarak talep etmiş ve Başbakan'dan bunun sözünü almıştır.⁵¹⁷

⁵¹³ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 178

⁵¹⁴ Sabahat Erdemir, *Milli Birliğe...* , s. 81-82

⁵¹⁵ Sıtkı Ulay, *Harbiye...* , s. 77-78

⁵¹⁶ Sabahat Erdemir, *Milli Birliğe...* , s. 84-85

⁵¹⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 180

Sonuç itibarıyla Harp Okulu yürüyüşü; ordunun DP iktidarına karşı duymuş olduğu rahatsızlığın fiiliyata dökülmesidir. Bu gösteri ile Türk Silâhlı Kuvvetleri –komuta kademesi dışında- iktidarın geleceğinin üzerine yatırıldığı masanın CHP, basın ve üniversiteler ile birlikte dördüncü ayağını oluşturduğunu somut bir şekilde ortaya koymuştur.

2.7.4 Demokrat Parti Grubu'nun Menderes'i İkna Çabaları

Son dönemde yaşanan siyasal gelişmeler ve kamuoyunun eğilimlerinin iktidarın aleyhinde bir seyir izlediği havası pek çok DP'li vekili rahatsız etmiştir. Sıtkı Yırcalı'nın başını çektiği oluşum 23 Mayıs 1960 tarihinde DP Grubu'na verdiği önergede; Tahkikat Komisyonu yetkilerinin, yargının görev alanına müdahale ettiğini belirtmiştir.⁵¹⁸ Yırcalı, Menderes'ten Tahkikat Komisyonu'nun koyduğu yasakların kaldırılmasını ve seçim tarihinin ilânını istemiştir. Menderes; Eskişehir'e gideceğini, orada Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarının bittiğini açıklayacağını söylemişse de Yırcalı, Halkın buna inanmayacağını, kendilerine lâzım olanın halkın inanacağı bir hükümet olduğunu ileri sürmüştür. Yırcalı, başbakanın da değişmesini ister ve bu teklifi sunarken kendisinin başbakanlık istemediğini de belirtir. Ancak Bayar, Yırcalı'nın önerisine karşı çıkar ve durumun kritik olduğunu, bu aşamada bir hükümet değişikliğinin hem içeride hem de dışarıda kötü etki oluşturacağını belirtir.⁵¹⁹

Artık Menderes'in yakın çevresi kendisini yaklaşan bir askeri darbe konusunda uyardıklarını. Özellikle Samet Ağaoğlu'nun ikazlarına karşılık, Menderes; Harp Okulu öğrencilerinin tahrik edildiğini, okul komutanının da kendisinin yakını olduğunu ve kendisine teminat verdiğini söylemiştir.⁵²⁰ Bununla birlikte bir yakınından Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay'ın hükümete karşı bir hazırlık içerisinde olduğunu duyan Mükerrer Sarol da 23 Mayıs günü bu konuyu Menderes'e aktardığı zaman sert bir tepki görmüştür. Menderes, Sarol'a; Ulay'ın kendilerine yakın olduğunu söylemiş, bir DP ileri geleninin yeğeni olduğu için '*yalnız okulun komutanı değil, hayatımı korumak üzere bir çeşit fedai olarak düşünülmüş ve o mevkie getirilmiştir.*' karşılığını vermiştir.⁵²¹

⁵¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in...* , s. 407-408

⁵¹⁹ *a.g.e.*, s. 408-410

⁵²⁰ Samet Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin...* , s. 166

⁵²¹ Mükerrer Sarol, *Bilinmeyen...* , s. 1045 - 1066

Menderes; ordunun kendisine karşı bir darbe düşüncesinde olduğuna kesinlikle ihtimal vermemektedir. Başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere bazı generallerin kendisine orduya hâkim oldukları noktasında verdikleri teminata fazlaca güvenmiştir. Bu duygularını Orgeneral Erdelhun'a çekmiş olduğu bir telgrafta şöyle ifade etmiştir:

“Devlet nizamına ve kanun kuvvetlerine karşı mukavemet ve hatta tecaviüze mücaheret hadiselerinin karşısında vatanın iç sulhunu ve emniyetini müdafaa hususunda şanlı ordumuzda bu maksatla vazifelendirilmiş olan birliklere mensup en genç erinden ve subayından en yüksek rütbeli komutanına kadar bu mukaddes vazifenin ifası hususunda her veçhile ve her zaman olduğu gibi; göstermiş oldukları liyakat, yüksek anlayış ve vazife hissi tezahüründen dolayı hükümet reisi olarak, kalbi ve samimi teşekkürlerimi ve aynı zamanda bu vesile ile şanlı Türk ordusunun bütününe şamil olmak üzere beslemekte olduğum ezeli ve ebedi hürmet ve bağlılıklarımı hayranlık hislerimin arz ve ifadesini bahtiyarlık veren bir vazife olarak ifade etmekteyiz.”⁵²²

Menderes'in kendisine karşı bir darbe girişiminin olamayacağına karşı aşırı özgüvenini; 24 Mayıs akşamı evinin balkonunda Mükerrerrem Sarol ve İçişleri Bakanı Namık Gedik'e ileride nöbet tutan askeri göstererek sarf etmiş olduğu cümleler açıkça ortaya koymaktadır:

“İhtilâl olacakmış, bir teranedir tutturmuşlar. İhtilâl... Şu karşımızda masum masum bizi korumak için sabaha kadar nöbet bekleyen Mehmetçik mi bize ateş edecek? Bunlar mı karşı çıkacaklar? Biz ne yaptık bu Mehmetçiklere, ne günah işledik?”⁵²³

Ne var ki Menderes'in bu kendinden emin ruh hâli 25 Mayıs 1960 tarihinde Eskişehir'e yapacağı gezi ile birlikte paramparça olacaktır. Menderes'in uçağı saat 17.30 itibarıyla Eskişehir'deki askeri havaalanına inmiştir. Vali ve yüksek rütbeli subaylar tarafından karşılanan Başbakan, şeref kıtasını denetlemiş ve kendisine tahsis edilen otomobil ile üssün çıkış kapısına yönelmiştir. Çıkışa yakın bir yerde bekleyen bir grup subay, Menderes kendilerini selamlamaya hazırlanırken, gruptan birisi 'dön' komutunu vermiş ve subaylar bu komutla Başbakan'a sırtlarını dönüp giderek onu bir nevi protesto etmiştir.⁵²⁴

Bu olaydan çok sarsılan Menderes, Eskişehir'de onu bekleyen kalabalığı görünce toparlanır. Konuşma yapacağı alanda hoparlörlerin sesi kesiktir. Çok kısa bir konuşma

⁵²² Avni Elekli, *Hürriyet İçin*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1960, s. 28-29

⁵²³ Mükerrerrem Sarol, *Bilinmeyen...*, s. 1085

⁵²⁴ Muhsin Batur, *Anular ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 78

yapan Menderes, Tahkikat Komisyonu'nun vazifesini bitirdiğini açıklar.⁵²⁵ Akşam şerefine verilen ziyafete ev sahipliği yapan subaylar Menderes'i yok sayacak kadar soğuk davranırlar. Vaziyetin farkına varan Menderes; yanında bulunan gazeteci Burhan Belge'ye '*Biz burada misafir değil, nezaret altındayız.*' yorumunu yapmıştır.⁵²⁶

2.7.5 Son Toplantılar ve Harekete Geçiş

26 Mayıs sabahı Genelkurmay Başkanlığında bir araya gelen Birleşik Örgüt üyeleri 26-27 Mayıs gecesi harekete geçme kararı almışlardır. İstanbul'da bulunan Orhan Kabibay'a ihtilâlin 27 Mayıs gecesi saat 03.00'te başlayacağı bildirilmiş; Eskişehir'deki Menderes'i de onların '*halletmesi*' istenmiştir.⁵²⁷ Mesajı alan Kabibay; Hava Harp Akademisi'nde bulunan subaylar Mucip Ataklı, Ağasi Şen ve Hulusi Kaymaklı ile görüşmüş; Şen'e ve Kaymaklı'ya Eskişehir'e gidip Menderes'i tutuklama görevi verilmiştir.⁵²⁸

Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ise öğleden sonra Ankara'daki yüksek rütbeli subayları Milli Savunma Bakanlığı sinema salonunda toplayarak bir konuşma yapmıştır. Erdelhun; ihtilâle karşı olduğunu, kulağına böyle söylentilerin geldiğini, ihtilâle teşebbüs eden olursa bizzat kendisinin vuracağını açıklamıştır.⁵²⁹ Erdelhun gerçekten bazı şeyler duymuştur. 25 Mayıs günü Erdelhun'u ziyaret eden Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay, Genelkurmay Başkanı'na 8-10 general ile Başbakan'ı ziyaret edip istifaya zorlamayı teklif etmiştir. Erdelhun '*Bunu başkası söylese tevkif ederdim*' diyerek kendisinin politikacı değil asker olduğunu söylemiştir.⁵³⁰ Bu sırada örgüt mensupları Harp Okulu'na gitmenin son hazırlıklarını yapmaktadır. Harp Okulu'nda birkaç gün önce silah temizliği yapılmış, atış talimlerine başlanmıştır.⁵³¹ Okul Komutanı Sıtkı Ulay'ın odasında toplanan örgüt üyeleri saat 23.15'te harekât plânlarının hazırlanmasına başlarlar. Toplantı başlarken Tümgeneral Cemal Madanoğlu bir konuşma yapmış; ihtilâlden sonra hiçbir görev alınmayacağı, diktatörlük kurulmayacağı ve ölenlerin çocuklarına bakılacağına dair

⁵²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in...* , s. 414

⁵²⁶ *a.g.e.*, s. 414

⁵²⁷ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 190-191

⁵²⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 189

⁵²⁹ Muzaffer Yurdakuler, *Özel Notları*, s. 9, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 189

⁵³⁰ Sıtkı Ulay, *Harbiye...* , s. 85

⁵³¹ *a.g.e.*, s. 89

kendisine söz verilmesini istemiştir.⁵³² Plân hazırlanırken, Alpaslan Türkeş de radyodan okunacak metni kaleme almıştır.⁵³³

Ankara’da harekât 03.30’da başlayacaktır. Saat 03.00 – 03.15 arasında Tuğgeneral Muammer Ülgen, Kurmay Albay Muzaffer Yurdakuler tarafından evinden alınacaktır. Ülgen ya harekete katılacak ya da etkisiz kılınacaktır. Kurmay Yarbay Suphi Karaman üç Harp Okulu öğrencisi ile ve Binbaşı Fazıl Akkoyunlu’nun göndereceği takviye ile Sıkıyönetim Karargâhı’nı ele geçirecektir. Yüzbaşı İbrahim Tüter, 11 Harbiyeli ile Zırhlı Birlikler Eğitim Merkez Komutanı Tuğgeneral Yusuf Demirdağ’ı tutuklayacaktır. Yüzbaşı İrfan Solmazer, Sıhhiye Orduevi’ni basıp burada kalan Orgeneral Suat Kuyaş’ı, Korgeneral Namık Argüç’ü ve DP’li bir generali tutuklayıp Harp Okulu’na yollayacak; oradan İçişleri Bakanı Namık Gedik’i tutuklamaya gidecektir.⁵³⁴ Bunlar gerçekleştirildikten sonra Harp Okulu iki tabur ile Bakanlıklar ve Yenişehir bölgesini işgal edecektir. Gençlik Parkı’na kadar olan bölge sorumlulukları altındadır. 28. Tümen; Gençlik Parkı’ndan başlamak üzere Ankara’nın kuzeyini, Tandoğan Meydanı’nı, İstasyon bölgesini, TBMM’yi, Ulus ve Yıldırım Beyazıt Meydanını kontrol altına alacak, bir taburunu ihtilâl karargâhının emrine verecektir. Tank Taburu’nun yeri Tandoğan ve Ulus Meydanı ile Yenişehir bölgesinin bir kısmıdır.⁵³⁵ Plân, başarıyla uygulanmış ve bir buçuk saat sonra Köşk dışında Ankara bütünüyle ele geçirilmiştir. Bu sırada Posta caddesinde PTT’yi teslim alırken bir nöbetçinin ateş açması sonucunda Teğmen Ali İhsan Kalmaz yaşamını yitirmiştir.⁵³⁶

İstanbul’daki harekât ise çok kolay, direnişsiz ve plâna uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak saat 04.00’e değin Ankara Radyosu’nun yayına başlamaması büyük endişe yaratmıştır. Bunun üzerine İstanbul Radyosu’nun yayına geçmesi kararı alınmış, Ahmet Yıldız ve Orhan Erkanlı tarafından kaleme alınan bir bildiri Binbaşı Kenan Ersoy tarafından saat 04.36’da okunmuştur:

“Dikkat... Dikkat... Burası İstanbul Radyosu

Büyük Türk Milleti;

Silahlı Kuvvetlerimiz; İstanbul, Ankara, Eskişehir ve diğer büyük merkezlerde 27 Mayıs saat 03.00’ten itibaren idareyi ele almıştır. Bütün

⁵³² Suphi Karaman, “30 Yıl Sonra 27 Mayıs”, Cumhuriyet, 27 Mayıs 1990

⁵³³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 193

⁵³⁴ Suphi Karaman, “30 Yıl Sonra 27 Mayıs”, Cumhuriyet, 27 Mayıs 1990

⁵³⁵ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 199-200

⁵³⁶ a.g.e, s. 211

vatandaşlarımızın ve emniyet kuvvetlerinin Silahlı Kuvvetlerle yakın işbirliği sayesinde bu hareket hiçbir can kaybı olmadan başarılmıştır. İstanbul'da ikinci bir tebliğe kadar, Silahlı Kuvvetler mensupları hariç, sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Vatandaşlarımızın, Silahlı Kuvvetlerin vazifelerini kolaylaştırmalarını ve milletçe ümit edilen demokratik rejimin kısa zamanda tesisine yardımcı olmalarını dileriz.”⁵³⁷

Ankara Radyosu ise beklenen yayınına saat 05.25'te Köşkteki Bayar'ın direnişi sürerken başlamıştır. Tuğgeneral Ülgen ile gittiği radyoevine el koyan Muzaffer Yurdakuler, radyonun çalışmasını sağlamıştır. Yurdakuler daha sonra Harp Okulu'nu arayarak Türkeş'i çağırır. Radyoya gelen Türkeş, önceden hazırlamış olduğu ihtilâl bildirisini okumaya başlar:

“Dikkat... Dikkat... Muhterem Vatandaşlar,

Radyolarınızın başınıza geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir.

Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır.

Bu harekete Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahısa ve zümreye karşı değildir. İdaremi hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde, aynı milletin aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeyen birbirlerine karşı hürmetle anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanuni teminat altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh!' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıqız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya (Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı) bağlıyız. Tekrar ediyoruz; düşüncelerimiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur. Türkiye dâhilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askeri idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır.”⁵³⁸

⁵³⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 198-199

⁵³⁸ a.g.e, s. 201-202

Bu konuşma Türkeş'i daha ilk günden ihtilâlin en renkli simalarından birisi hâline getirmiş, ihtilâlin güçlü albayı imajının inşasının ilk adımını oluşturmuştur.⁵³⁹ Başbakan Menderes, Eskişehir'de ihtilâli öğrenmiş; Kütahya'da gözaltına alınarak Ankara'ya uçakla getirilmiştir.⁵⁴⁰ İhtilâlin Ankara'daki son hedefi olan Köşk ise ancak sabah 06.10'da ele geçmiştir.⁵⁴¹ Harp Okulu'na saat 04.00'ten sonra DP milletvekilleri, bakanlar, generaller getirilmektedir.⁵⁴² Ancak Harp Okulu'na 27 Mayıs sabahı kendi arzusu ile gelenler de vardır. Bunlar, ihtilâli yeni öğrenen generallerdir. Genelkurmay Başkanlığı'ndan hizmet arabası yollanmayan generaller yürüyerek Harp Okulu'na gelmekte ve ihtilâlcileri tebrik etmektedirler. İlk gelenlerden birisi de Orgeneral Cevdet Sunay olmuştur. Direniş gösteren Orgeneral Tekin Arıburun'u, Cemal Madanoğlu orada tutuklatmıştır. Bazı generallere geçici yeni görev verilmiş, diğerleri eski görevlerine yollanmıştır.⁵⁴³

Örgüt, 26-27 Mayıs gecesi Harp Okulu'nda bir liste hazırlayarak tutuklanacakları belirlemiştir. Listede yer alanlar; Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanlar, DP Genel İdare Kurulu Üyeleri, Tahkikat Komisyonu Üyeleri, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması için yasa teklifini veren milletvekilleri tutuklanacaktır. Ayrıca sivrilmiş bir DP'li politikacı olan Samet Ağaoğlu, Orgeneral Erdelhun'dan başka Korgeneral Argüç ile Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı Orgeneral Salih Coşkun, '9 Subay Hadisesi'nde soruşturmayı yürüten Hâkim Korgeneral Arif Onat, Tuğgeneral Kemal Çakın ve Yusuf Demirdağ, Emniyet Genel Müdürü, Ankara Emniyet Müdürü, Ankara Valisi, Basın Yayın Genel Müdürü Altemur Kılıç ve Anadolu Ajansı Genel Müdürü Firuzan Tekil de tutuklanacaklar arasındadır.⁵⁴⁴ Yakalanan DP milletvekillerinin bazılarında sevgi gösterileri yapılır, hatta elleri öpülürken; büyük çoğunluk ise kaba bir muameleye maruz kalmıştır. DP milletvekili Sıtkı Yırcalı Harp Okulu'na girerken kendisine, Menderes'e karşı yürüttüğü parti içi muhalefetten dolayı sevgi gösterileri yapılmıştır. Eski Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'e 'babamız', 'büyüğümüz' diye hitap eden Harbiyeliler ve subaylar Ergin'in elini öpmek için sıraya bile girmişlerdir.⁵⁴⁵ Bununla birlikte harekât başarıya ulaştıktan sonra bir ihbar furyası başlamış, CHP'li vatandaşların ihbarı üzerine birçok iktidar partisi milletvekilinin yanı sıra, çevrelerinde müfrit DP'li olarak bilinen birçok insan da –gözaltına alınmaması

⁵³⁹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 202

⁵⁴⁰ a.g.e, s. 233-234

⁵⁴¹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 221

⁵⁴² Sıtkı Ulay, *Harbiye...*, s. 107

⁵⁴³ a.g.e, s. 102

⁵⁴⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 244

⁵⁴⁵ a.g.e, s. 245

gerekir iken- yakalanıp Harp Okulu'na sevk edilmiştir. Öyle ki Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay, 27 Mayıs günü öğlen saatlerinde 500 kişi için yemek yapılması emrini vermiştir.⁵⁴⁶ Öğlen saatlerinde Harp Okulu'na gelen Madanoğlu, yanında getirdiği Orgeneral Cevdet Sunay ve diğer yüksek rütbeli subaylarla Bayar'ın yanına gitmiş ve kendisinden Cumhurbaşkanlığı görevini bırakmasını istemiştir. Bayar bu teklifi, '*halk tarafından seçildiğini ve ancak halk tarafından seçimle görevinden alınabileceğini*' söyleyerek reddetmiştir.⁵⁴⁷ '*Bana istediğinizi yapabilirsiniz, istifa etmeyeceğim*' diyen Bayar'ı ikna etmek için Sunay ve diğer generaller de çaba sarf etmişler fakat başarılı olamamışlardır.⁵⁴⁸ Hemen sonra Madanoğlu'ndan emir aldığını söyleyen bir yüzbaşı tarafından Bayar'ı istifaya ikna etmek için yollanan DP milletvekili Nuri Özsan'a da Bayar '*Tarihe korkak bir adam olarak geçmek istemem*' diyerek istifa etmeyeceğini tekrarlamıştır.⁵⁴⁹

Sonuç olarak kuruluşundan itibaren beş yıl boyunca bilinçli bir muhalif çizgi sürdürdükten sonra, 1950 yılında iktidarı tek başına eline alan, yönetiminin ilk beş yılında ekonomik dış yardımlarla birlikte başarılı sayılabilecek atılımlar gerçekleştirdikten sonra, mali anlamda yaşanan başarısızlıklar sonucunda ikinci beş yılında bir nevi siyasal dikta eğilimine yönelmekte çareyi bulan Demokrat Parti; yukarıda temel noktalarıyla anlatılmaya çalışılan 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile siyasal yaşamın dışına itilmiştir.

2.8 Türk – Amerikan İlişkileri Bağlamında 27 Mayıs Müdahalesi

1947 yılından itibaren başlayan Türkiye ile ABD arasındaki askeri işbirliğinin; 27 Mayıs'ı gerçekleştiren subay heyetinin politik tavrını belirlemesinde ne ölçüde etkinlik arz ettiği öteden beri bir tartışma konusu olmuştur. ABD'nin Türkiye'deki askeri misyonları ve 50'li yıllarda Federal Almanya'da gerçekleştirilen mesleki stajlar kurum içi ayrışmaların daha da belirginleşmesine ve hiyerarşinin alt üst olmasına yol açmıştır. Bir yanda komuta heyetinin tepesinde bulunan ama kısmen daha eğitimsiz, üstelik DP hükümetine bağlı generaller; diğer yanda rütbeleri teğmen ile albay arasında değişen, ABD'de eğitim almış, kendilerini askeri plânda yetkin sayan, buna karşın güven duymadıkları generallerce yollarının tıkanıldığını düşünen alt rütbeli subaylar vardır.⁵⁵⁰ Bununla birlikte 50'li yıllardan

⁵⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in...* , s. 439

⁵⁴⁷ Sıtkı Ulay, *Harbiye...* , s. 112

⁵⁴⁸ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 248

⁵⁴⁹ *a.g.e.*, s. 249

⁵⁵⁰ Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset* (Çev. Orçun Türkay), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 224

başlamak üzere ordunun modernleştirilmesi çerçevesinde Türkiye'ye verilen yeni askeri teçhizatların kullanımını öğrenmek üzere pek çok subay farklı eğitimlerden geçmiştir. Ama bu kez verilen eğitimlerin içeriği değişmiştir. Artık Georgia ya da Kansas eyaletlerindeki piyade ve kurmay sınıfı derslerinin yerini “*IMET – International Military Education & Training Program*” (Uluslararası Askeri Eğitim ve Talim Programı) çerçevesinde kontrgerilla teknikleri ve karşı devrimci mücadele dersleri almıştır.⁵⁵¹ Bu bağlamda askeri müdahalenin öncü kadrosunu meydana getiren Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) otuz sekiz üyesinden aralarında Alpaslan Türkeş, Ahmet Kılıç gibi önemli isimlerin de yer aldığı yirmi iki tanesi ABD'de eğitim görmüştür.⁵⁵² ABD, 27 Mayıs öncesindeki gelişmeleri dikkatle takip etmiş, ABD'nin Ankara Büyükelçisi ısrarla bir darbe olmayacağı doğrultusunda rapor vermiştir.⁵⁵³ Nitekim ABD'nin önde gelen yayın organlarından New York Times'ta 28 Mayıs 1960 günü yer alan bir yorum 27 Mayıs öncesini ve hemen sonrasındaki günleri ABD açısından şöyle değerlendirmiştir:

“Türkiye'deki askeri hükümet darbesi Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nun yüksek dereceli yetkilileri için tam bir sürpriz olmuştur. Yetkili kaynaklardan aldığımız habere göre Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin en son ana kadar Washington'a gönderdiği raporlarda Başbakan Menderes'in, aleyhindeki akımlara direnç göstermesi ve vaziyete hâkim kalması ihtimalinin çok kuvvetli olduğu bildirilmiştir. Büyükelçilik, ordu tarafından bir hareketin olmasının mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Bu fikre Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un Başbakan Menderes'i kesinlikle desteklemesi ve onun idare etmediği ve hoş görmediği bir askeri darbenin akıldan bile geçemeyeceği noktasından hareketle varmıştır. Buna karşın Amerikan Merkezi İstihbarat Servisi aldığı raporlarda, Menderes'in fırtınayı karşılayabilmesinden şüphe etmiş, bununla beraber yatışmasının pek yakın görünmediğini ileri sürmüştür. Yalnız, Amerikan Savunma ve Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye'yi yakından tanıyan orta dereceli memurlar Menderes'e karşı bir darbe yapılması ihtimalini yakın görmüşler ve özellikle Kayseri hadiselerinden sonra bazı subayların ordudan istifasını buna delil olarak göstermişlerdir. Hele Harp Okulu öğrencilerinin gösterisi bunların gözünü açmıştır. Hadiselerden sonra Washington'da hiçbir telaş duyulmamıştır. Gerek Orgeneral Cemal Gürsel'in ve gerek kendisiyle beraber çalışanların hür dünya ve NATO taraftarı oldukları hakkında en küçük bir şüphe yoktur.”⁵⁵⁴

Yine New York Times'ın 28 Mayıs 1960 tarihinde yayınladığı ve yazı işleri müdürü A.H Sulzberger'in imzasını taşıyan başyazıda 27 Mayıs olayı yorumlanırken,

⁵⁵¹ Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker...*, s. 222-223

⁵⁵² Mevlüt Bozdemir, *Le rôle politique de l'armée en Turquie*, Université de Paris I, siyaset bilimleri alanında doktora tezi, 1978, s. 205, Aktaran Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker...*, s. 224

⁵⁵³ Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 182-183

⁵⁵⁴ *The New York Times*, 28 Mayıs 1960, Aktaran Cüneyt Erakalın, *Askerler ve Dış Güçler “Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı”*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, s. 173

'ABD'nin; Türkiye'ye büyük ekonomik yardımlarda bulunduğu, NATO ile CENTO arasında kilit bir ülke konumunda olan Türkiye'nin iç gelişmeleri ile çok yakından ilgilendiği, yeni rejimin iç ve dış politika konusundaki açıklamalarının çok rahatlatıcı bulunduğu' belirtildikten sonra şu görüşlere yer verilir:

*"Güçlü komünizm tutumunu sürdürecektir olan yeni yönetim NATO ve CENTO'ya bağlı olduğunu ilân etmiştir. Ayrıca diktatörlük kurma hevesinde olmadıklarını ve en kısa zamanda özgür seçimlerin yapılacağını belirtmişlerdir. Yeni rejimin bu sözünü tutacağı umut edilir. Eğer böyle olursa, hür dünyanın bir parçası olarak Türkiye, içinde bulunduğu karışık durumdan kurtulma ve parlak bir geleceğe yönelme şansına sahiptir."*⁵⁵⁵

New York Times, 29 Mayıs 1960 tarihli sayısında ise Türkiye'deki iktidar değişikliğini okurlarına 'Kabinenin başına geçen General Gürsel, baskıyı kaldırıyor' başlığı ile vermiş; alt başlıkta ise 'Halk yeni rejimi neşe içinde kucaklıyor, gazeteciler ve öğrenciler serbest bırakıldı' ifadesi kullanılmıştır. Haberde Türk halkının; Gürsel'in 'en kısa sürede seçimlere giderek iktidarı sivillere devredeceğiz', 'diktatör olmaya niyetim yok' sözüne güven duydukları belirtildikten sonra üç ay öncesine kadar Washington Büyükelçiliği görevinde bulunan yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper resimli bir haberle okurlara tanıtılmıştır.⁵⁵⁶ Bu haberler de bir bakıma Amerikan kamuoyunun Türkiye'de gelişen olaylara karşı soğuklukla ve tedirginlikle yaklaşmasının önüne geçmiş; Amerikan politikalarına ters düşülmediği müddetçe hâkim rejimin niteliğinin ne şekilde meydana geldiğinin çok da önemi olmadığını işaretlerini vermiştir.

Her ne kadar 27 Mayıs'ı gerçekleştiren ekip 'NATO'ya ve CENTO'ya bağlılıklarını dünyaya iletmişler' ise de ABD Elçisi Fletcher Warren, her olasılığa karşı ihtilâlden bir gün sonra MBK başkanı Orgeneral Cemal Gürsel ile görüşmeye gider.⁵⁵⁷ 27 Mayıs'ın bu ilk ve en önemli dış temasında Dışişleri Bakanı Selim Sarper de çevirmen olarak hazır bulunur. Warren, ziyaretini hemen o gece ABD'ye şöyle rapor eder:

"Gürsel bizi yalnız kabul etti. Kendisini daha önce görmüştüm ama iyi tanııyordum. Türkleri iyi tanımayan birisi onu Alman sanabilir. Yavaş konuştu, mantıklı şeyler söyledi, dikkatli konuşmaya özen gösteriyordu. Beni kabulü dostçaydı ve bu koşullar altında beklenebilecek her türlü konukseverliği gösterdi. Söz alarak 'Şimdiye kadar tanık olduğum en kesin, etkili ve çabuk darbe idi bu darbe... Bize

⁵⁵⁵ The New York Times, 28 Mayıs 1960, Aktaran Cüneyt Erakalın, *a.g.e.*, s. 173

⁵⁵⁶ The New York Times, 29 Mayıs 1960, Aktaran Cüneyt Erakalın, *a.g.e.*, s. 173

⁵⁵⁷ Cüneyt Erakalın, *Askerler ve Dış Güçler "Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı"*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000, s. 184

ulaşan bilgilerden devrimci hareketin ülkenin tamamında denetimi elinde tuttuğunu sandığımı, değerlendirebildiğim kadarıyla Ankara halkının sonuçtan memnun olduğunu' söyledim. Gürsel başı ile onayladı ve cuntanın neden böyle davranmak zorunda kaldığını anlattı. Ben ise Lâtin Amerika'dan örnekler vererek 'gelecekte herhangi bir çatışmacı siyasal bölünmenin dışında kalmanın askerler için çok zor olacağını hissettiğimi' söyledim. Sarper bu sözleri çevirdiğinde Gürsel başıyla onayladı ve devam etmemi istedi. 'Türk askerinin eyleminin ABD'nin, İngiltere'nin ve Batı dünyasının geri kalan bölümü üzerinde ne gibi bir etki yaratacağını kestiremediğimi; Amerikan kongresi üzerinde olumlu bir etki yaratmayabileceğini' belirttim."⁵⁵⁸

Orgeneral Gürsel, söyleşinin sonunda esas konuya girer. Sorumluluk taşımadığı geçmiş yönetimin ülkeye felaket bir mali miras bırakmış olduğunu söyler. Maliye Bakanlığı Müsteşarı'na 1 Haziran'da kaç paraya ihtiyacı olduğunu sormuş; '*elde 23 milyon lira var ama devlet memurlarının maaşını ödemek için 183 milyon lira lâzım*' karşılığını almıştır. Gürsel, ilk aylıkların ödenmesinin hükümeti açısından önemini ayrıca belirtmeye gerek olmadığını belirtir. Warren ise '*Bunun askeri idare ya da geçici hükümet açısından ne kadar önemli olduğunu anlıyorum ama mali yardımı ele almadan önce bazı hususların aydınlığa kavuşturulması gerekir. Bununla birlikte söylediklerinizi aklımda tutacağım ve zamanı geldiğinde bana verdiğiniz bilgileri kullanacağım*' yanıtını verir. Gürsel, elçiyi anladığını söyleyerek teşekkür eder. Amerikan elçisi görüşmeyi '*Güçlük yaratmak için değil, güçlüklerin aşılması için buradayım. Beni ne zaman görmek isterseniz size hemen ulaşacağım.*' sözleriyle noktalar.⁵⁵⁹

Nihayetinde MBK üyeleri 1959 tarihli '*Karşılıklı Yardım Anlaşması*'nın ABD'ye bir müdahale hakkı tanıyıp tanımadığı sorusuna cevap ararken; ABD, baştan beri bir anti-Amerikan tavrını sezmediği, aksine kendisinden yardım ve destek isteyen MBK yönetimine istediği desteği verecek ve kredilerin önünü açacaktır.⁵⁶⁰ Nitekim ABD hükümeti, 30 Mayıs 1960 tarihinde MBK yönetimini resmen tanıdığını ilân etmiş; Batı dünyasının öteki ülkeleri de ABD'yi takiben yeni rejimi tanıdıklarını belirtmişlerdir.⁵⁶¹

Bu gelişmeleri takiben ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, 11 Haziran 1960 tarihinde, ABD-Türkiye arasındaki dostane diyalogların sürmesine ilişkin Orgeneral Cemal Gürsel'e göndermiş olduğu mektupta şu ifadelere yer vermiştir:

⁵⁵⁸ Cüneyt Akalın, *Askerler ve...*, s. 185

⁵⁵⁹ a.g.e., s. 186

⁵⁶⁰ a.g.e., s. 187

⁵⁶¹ a.g.e., s. 184

“*Muhterem Devlet Reisi*

Türkiye’ye vaki ziyaretlerim, Türk Milleti’ne ve yıllar boyunca karşılaştığı meselelere karşı bende derin ilgi ve alâka uyandırmıştır. Ahiren devlet reisliğini deruhte ettiğinizde, vatandaşlarınıza ve dış dünyaya vaki yapıcı beyanlarınızı hususi bir alâka ile takip ettim.

Seçimler yapmak ve hükümet idaresini yeni seçilecek makamlara devretmek hususunda izhar ettiğiniz azim, Türkiye’nin bütün dostları tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu seçimlerin ve idareniz altında hazırlanmakta olan yeni Anayasa’nın, Türkiye’de demokrasinin gelişmesinde yeni bir merhale teşkil edeceğini hepimiz candan ümit ediyoruz.

Hükümetinizin, Türkiye’nin NATO ve CENTO ile bağlarını muhafaza etmek hususundaki azmi, benim için ve hür dünyanın müdafaası gayesi ile kurulmuş bu müşterek emniyet teşekküllerinde Türkiye ile teşriki mesai edenler için keza büyük bir memnuniyet kaynağı teşkil etmiştir. Hükümetim, Türk ve Amerikan milletleri arasındaki münasebetlerin öteden beri mümeyyiz vasfını teşkil etmiş olan dostluk ve işbirliği ananesine uygun olarak, Türkiye ile samimi münasebetlere devamdan memnuniyet duyacaktır.

Kendinizi ve hükümetinizi, hizmetine vakıf etmiş olduğunuz yüksek ideallerin gerçekleştirilmesi ve hâlen karşılaştığınız meselelerin halli için en hararetle muvaffakiyet temennilerimi sunarım, Muhterem Devlet Reisi. Saygılarımla.”⁵⁶²

ABD hükümetinin MBK yönetimini tanıması pek sürpriz sayılmamalıdır. Zira Nisan 1989’da ABD Genelkurmay Başkanı William Crowe, Amerikan Kongresi’nde yapmış olduğu açıklamada; müttefik ülke subaylarına Amerika’da eğitim görmeleri için verdikleri bursların amacını ‘*Bu ülkelerin ordularının, askeri ve siyasi lider kadrolarının üzerinde etki sağlaması*’ olarak açıklamıştır.⁵⁶³ Amerikan senatörlerinden Nunn; yabancı ülke subaylarının Amerika’da eğitim ve talimleri için harcanan paraların sebebinin ‘*Pek çok ülkede ordu; politikanın içinde olmasa bile, kimin siyasi lider olacağı ve ne kadar görevde kalacağı konusunda çok büyük etkiye sahip bulunmaktadır.*’ sözleri ile ifade etmiştir.⁵⁶⁴

Yine aynı dönemde ABD’nin; IMET (Uluslararası Askeri Eğitim ve Talim Programı) hakkında bilgi talep eden senatörlere cevap olarak Pentagon’un hazırlamış olduğu raporda anlatılanlar konunun dünya çapındaki önemini göstermesi açısından çok ilgi çekicidir:

“Uluslararası Askeri Eğitim ve Talim Programı (IMET) diğer ülkelerin askeri ve sivil liderlerine gelecekte yaklaşabilmek bakımından da önemli imkânlar

⁵⁶² T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya: A4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 7.40..16.

⁵⁶³ *Hürriyet*, 21 Nisan 1989

⁵⁶⁴ *Hürriyet*, 21 Nisan 1989

sağlamaktadır. ABD’de eğitim görmeleri için seçilen öğrencilerin çoğu zaten üst kademe askeri lider olma özelliğine sahip olan subaylardır. Bu programda ABD’de eğitim gören askeri liderler, geçmişte olduğu gibi gelecekte de ülkelerinde önemli görevler üstleneceklerdir. Örneğin bugün dünyada; bakan, büyükelçi, kuvvet komutanı ve askeri okul komutanı pozisyonlarında IMET eğitimi görmüş 1500 kişi vardır. Bu bakımdan IMET; uzun vadeli bir yatırım olarak çok değerli bir güvenlik yardımı aracıdır ve ABD’ye sayısız yararlar sağlamaktadır.”⁵⁶⁵

Özetlemek gerekirse; 27 Mayıs’ı sadece dış dinamiklere bağlayarak olgunun anlam okumasını yapmak yetersiz bir değerlendirme olacaktır. Ancak gerek ikili anlaşmalar gerekse eğitim programları vesilesi ile kurduğu egemenlik sonucu, ABD’nin; Türk Silâhlı Kuvvetleri’nin siyasal iktidara müdahalesine –kendi bölgesel politikalarının varlığını tehdit etmedikçe- olumsuz tepki vermesi olası gözükmemektedir. MBK yönetiminin ihtilâl bildirisinde yapmış olduğu ‘NATO’ya ve CENTO’ya bağlılık’ vurgusu ise ilgili devletler nezdinde tamamlanan işlemin kabulünü sağlamaya yöneliktir.

⁵⁶⁵ *Hürriyet*, 21 Nisan 1989

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ MÜDAHALE SONRASI TÜRK SİYASETİNDE NORMALLEŞME SANCILARI (1960-1965)

1. Birinci Milli Birlik Komitesi Dönemi

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nin gerçekleştirilmesinden sonra ilk etapta ihtilâl oluşumunun lideri kabul edilen Orgeneral Cemal Gürsel'in yeniden Ankara'ya davet edilmesi, müdahalenin hukuksal bir zemine oturtulması, devrik iktidar mensuplarının yargılanması ve ülke yönetiminin yeniden seçimler vasıtasıyla sivil siyaset mekanizmalarına devredilmesine kadar geçecek süre içerisinde bir tür ara rejim idaresi kurulması çalışmaları siyasal gündemin başlıca meselelerini teşkil etmiştir. Bu sorunların üstesinden gelinmesi için Cemal Gürsel başkanlığında oluşturulan Birinci Milli Birlik Komitesi; komite içerisindeki yaşanan fikir ayrılıkları sonucu gerçekleştirilen 14 üyenin tasfiyesine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

1.1 Cemal Gürsel'in Yeniden İhtilâl Komitesi'nin Başına Geçmesi

Müdahale girişimi tamamlanmış ve iktidar el değiştirmiştir, ancak örgütün “lider” olarak takdim ettiği Cemal Gürsel henüz İzmir'dedir. Bu sebeple Gürsel'in Ankara'ya getirilmesi ve yeniden hareketin başına geçirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede komitenin İstanbul'daki ayağında Mucip Ataklı, Muzaffer Özdağ ve Numan Esin; Gürsel'i getirecek heyeti kurma çalışmalarına başlamıştır.⁵⁶⁶ Heyet oluşturulduktan sonra, İstanbul'dan 09.15'te İzmir'e gelen “Çubuk 6024” adlı uçak, buradan Gürsel'i alarak Ankara'ya yönelmiştir. Gürsel'in uçağı havadayken Ankara'daki ihtilâlciler de karargâhlarını Genelkurmay Başkanlığı'na taşımışlardır.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997, s. 234

⁵⁶⁷ *a.g.e.*, s. 234

Gürsel, uçak Ankara'ya doğru yol alırken kendisini getiren heyet içerisinde bulunan Kurmay Binbaşı Avni Elevli'ye şu emirleri yazdırır: 1. Ankara, İstanbul ve İzmir'e birer askeri vali tayin ettirilecektir. 2. Uşak Valisi tutuklanacaktır. 3. Yassıada hemen boşaltılacak, tutuklu DP'liler buraya yollanacaktır. 4. Her il ve ilçedeki koyu partizan faaliyetleri ile tanınan DP'liler de tutuklanarak buraya gönderilecektir. 5. Emniyet müdür ve yardımcıları ile partizan polisler tutuklanacaktır. 6. Gereksiz tutuklama yapılmayacaktır. 7. Dışişleri Bakanlığı'na Selim Sarper getirilecektir.⁵⁶⁸

İhtilâl lideri olarak ilk emirlerini veren Gürsel, saat 11.15'te Ankara'ya gelmiş; Sıkıyönetim Karargâhı'nda kısa bir süre oturduktan sonra buradan kendisini alan Alpaslan Türkeş'in refakatinde Genelkurmay Başkanlığı'na gitmiştir.⁵⁶⁹ Daha sonra Askeri Şûra odasına geçilmiş ve Milli Birlik Komitesi'nin Gürsel başkanlığındaki ilk toplantısı yapılmıştır. Ne var ki toplantının yapıldığı salonda belirgin bir karmaşa hâkimdir. Zira içeride komite üyesi olmayan çeşitli rütbelere pek çok subay bulunmaktadır. Bu yetmiyormuş gibi salonun kapısı toplantıya dâhil olmak isteyen subaylarca zorlanmaktadır. Örneğin Gürsel'in şahsi muhafızı olduğunu söyleyen bir albay içeri dalmış ve derhal dışarı atılmıştır.⁵⁷⁰

Gürsel görmüş olduğu manzaradan hiç de hoşnut değildir. Müsteşarların, komiteyi bilgilendirmesi esnasında Maliye Bakanı Müsteşarı'nın '*Maaşları ödeyecek paramız yok!*' demesi üzerine Gürsel kızmış ve '*İhtilâl olmasaydı ne yapardınız?*' diye sormuştur. Müsteşar, '*Sosyal Sigortalardan borç alırdık*' cevabını verince, Gürsel '*O zaman yine öyle yapın*' demiştir.⁵⁷¹ Bu diyalog aslında Milli Birlik Komitesi'nin devlet yönetiminde tecrübesiz olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

1.2 İhtilâlin Meşru Bir Zemine Oturtulması Çalışmaları

İhtilâlden önce örgüt içerisinde yapılan bir toplantıda müdahale sonrası Danıştay, Yargıtay ve Askeri Temyiz Mahkemesi üyelerinden "*partizan*" DP'li olmayanlarla,

⁵⁶⁸ Hulusi Turgut, *Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın –Kendi El Yazıları İle- Yaptırılmayan Savunmaları*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 17-18

⁵⁶⁹ Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 69

⁵⁷⁰ Muzaffer Özdağ'ın 21 Ağustos 1962 tarihli mektubu, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 235

⁵⁷¹ Sezai Okan, 27 Mayıs, Milliyet, 30 Mayıs 1989

profesörlerden bir meclis kurulup, ‘işin’ onlara bırakılması konuşulmuştur.⁵⁷²

Bu doğrultuda Cemal Madanoğlu, 27 Mayıs sabahı bir dost ortamında tanıştığı Prof. Dr. Nedim Ergüder’den ‘birkaç profesör ismi’ yazmasını istemiştir. Ergüder; bir kâğıda Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Naili Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli ve Muammer Raşit Seviğ’in adlarını yazmıştır. Madanoğlu listeyi almış; İstanbul’a gönderdiği bir mesajla bu kişilerin derhal Ankara’ya yollanmasını istemiştir.⁵⁷³

Listede adı geçen akademisyenler; ihtilâl komitesi üyesi Şefik Soyuyüce tarafından toplanıp, bir grup subayla birlikte C-47 tipi bir uçakla Ankara’ya getirilmişlerdir. Genelkurmay Başkanlığı’nda karşılanan profesörler, burada bulunan tüm subaylarla tanıştırılmıştır. Madanoğlu buradaki konuşmasında müdahaleyi makam için yapmadıklarını, kalıcı olmadıklarını, iyi bir anayasa ve seçim yasası yapıldıktan sonra seçime gidileceğini söylemiştir.⁵⁷⁴ Daha sonra toplantının yapıldığı salona Cemal Gürsel gelmiştir. Gürsel; hocaların ‘*tutacağı ışığa ihtiyaçları olduğunu*’ söylemiş ve ülkenin iyi bir anayasa ve seçim sistemine ihtiyacı olduğunu, bu konuda üniversiteye güvendiklerini ifade etmiştir. Gürsel konuşmasına devam etmiş ve hocalara, kendilerinin yetkilerinin ne olduğu, hukuken neler yapabilir neler yapamayacakları gibi normalde bir ihtilâlcinin hiçbir zaman sormayacağı soruları yöneltmiştir.⁵⁷⁵

Gürsel’e cevaben söz alan Sıddık Sami Onar önce ihtilâli övmüş; sonra ‘*DP anayasa dışı bir zemine kaydığı için müdahale askeri darbe değil, meşru bir hakkın kullanılmasıdır*’ şeklinde bir yanıt vermiştir. Hüseyin Naili Kubalı ise Gürsel’e artık kurucu bir güce sahip olduklarını belirterek, ‘*anayasa da dâhil olmak üzere mevcut hukuki mevzuatta istediğiniz değişikliği yapabilirsiniz*’ ifadelerini kullanmıştır. Bunun üzerine Gürsel, Sıddık Sami Onar’dan bir anayasa komisyonu kurarak başına geçmesini ve bir anayasa taslağı hazırlamasını istemiştir. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nun ‘*Anayasada yer almasını istediğiniz belirli ilkeler var mı?*’ şeklindeki sorusuna Gürsel, ‘*Öyle bir anayasa yapınız ki, Türk Milleti bir daha hürriyet mücadelesi yapmak gereğini duymasın, iktidarlar dâhil hiçbir güç dini siyasete alet edemesin ve bu memlekette laikliğin kılına*

⁵⁷² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar; *İhtilâlin İç Yüzü*, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965, s. 252-257

⁵⁷³ a.g.e., s. 253-254

⁵⁷⁴ Nahit Saçhoğlu, “27 Mayıs: İlk Gün ve Hocalar”, Cumhuriyet, 26 Mayıs 1988

⁵⁷⁵ a.g.y

dokunulmasın.' yanıtını vermiştir. Heyet, kendilerine verilen yemekten sonra Genelkurmaydan ayrılmıştır.⁵⁷⁶ Akademisyenlerin gitmesinden sonra devam eden toplantının yeni konusu ise hükümetin nasıl kurulacağı şeklinde ortaya çıkmıştır.

Bu noktada Türkeş'in de içinde olduğu bir grup, askeri hükümet modelini savunmuştur. Sami Küçük ise bu öneriyi şiddetle reddeder. Küçük; bakanlıkların ihtisas yerleri olduğunu, buralara uzmanların atanması lâzım geldiğini, esasen aldıkları prensip kararlarının da bu doğrultuda olduğunu hatırlatır ve sadece milli savunma, içişleri ve ulaştırma bakanlıklarına subayların atanmasının, -daha önce de konuşulduğu gibi- doğru olacağını ileri sürer. Fakat Küçük, çok fazla destek bulamaz. İhsan Kızıloğlu, İçişleri Bakanlığı'na getirilir. Sıtkı Ulay, Ulaştırma Bakanlığı görevini istediğini söyler ve göreve atanır. Atamalar devam eder ve Adalet Bakanlığı'na Hâkim Yüzbaşı Fikret Ekinci, Milli Eğitim Bakanlığı'na Kurmay Albay Mithat Ceylan, Maliye Bakanlığı'na Kadir Kaplan'ın atanması üzerinde konuşulur. Sami Küçük'e Basın-Yayın Bakanlığı teklif edilirse de Küçük bu teklifi kabul etmez. Tartışmanın bu aşamasında Gürsel'in yanında oturan Cemal Madanoğlu, masaya yumruğunu vurarak ayağa kalkar ve ihtilâlden sonra görev almamak konusunda içtikleri yemini hatırlatır. Madanoğlu'nun bu müdahalesi ile komite sivil hükümet fikrine geri döner. Ancak Kızıloğlu ve Ulay'ın bakanlıkları kesindir. Sivil bakanları tespit etmek için gerekli temaslar yapılacaktır.⁵⁷⁷

Bunun üzerine Gürsel; *'Muhterem arkadaşlar; çok isabetli, çok tarihi bir görevi başardınız. Sizleri tebrik eder, teşekkürlerimi sunarım. Şimdi sizler, normal görev yerlerinize gidiniz. Ben ihtiyaç duydukça sizleri arayacağım.'* diyerek toplantıyı noktalar. Gürsel'in bu konuşması salonda adeta bir şok etkisi yaratmıştır. Gürsel, şahsen tanıdığı Ekrem Acuner ve Alpaslan Türkeş'e ise Başbakanlık binasını hazırlamalarını, çalışmalarını orada yürüteceğini söylemiştir.⁵⁷⁸

Gürsel'in bu çıkışından sonra bazı komite üyeleri Sezai Okan'ın isteği üzerine Başbakanlık binasına gitmişlerdir. Sezai Okan burada Sıtkı Ulay'a *'Paşam lütfen Cemal Gürsel Paşa'ya söyleyiniz. Bu ihtilâli bizler plânladık. Tüm sorumlulukları bizler yüklendik. Neticede bugünkü başarıyı bizler elde ettik. Kendileri gelip buradan bundan böyle bizlerle beraber çalışacaklarını açıkça belirtsinler, aksi hâlde ihtilâl henüz*

⁵⁷⁶ Nahit Saçlıoğlu, "27 Mayıs..."

⁵⁷⁷ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 258-259

⁵⁷⁸ Sezai Okan, 27 Mayıs, Milliyet, 30 Mayıs 1989

bitmemiştir. Gerçek ihtilâl bundan sonra başlayacaktır. Bunu bilmelerini istiyoruz.' demesi üzerine Ulay, böyle bir şeyi söyleyemeyeceğini belirtmiş, Okan 'o hâlde siz söylemezseniz ben söylerim' cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ulay, Gürsel ile görüşmeye gitmiştir.⁵⁷⁹ Böylece İzmir'den örgütün başına lider olarak getirilen Orgeneral Cemal Gürsel'in örgütü tasfiye etme girişiminin önüne bir nevi set çekilmek istenmiştir. 27 Mayıs akşamı Köşk harekâtında yer alan subaylardan birisi olan Kurmay Albay Emin Aytekin, Cevdet Sunay'dan komiteyi dağıtmasını istemiştir. Sunay, Gürsel'e telefon ederek bu konudaki fikrini sormuş ve Gürsel'den *'ihtilâlciler duruma hâkimdirler'* cevabını almıştır.⁵⁸⁰

27 Mayıs sabahı Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un emekliye sevk edilmesi ile boşalan koltuğa komite Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala'yı getirme kararını almıştır. Gürsel; başlangıçta Cevdet Sunay'ı bu makama getirmek istemiştir. Ancak Sunay, Gümüşpala'nın kendisinden daha kıdemli olduğunu söyleyerek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Gümüşpala'ya telefon eden Gürsel, Genelkurmay Başkanlığı'na atandığı haberini vermiş ve Ankara'ya çağırmıştır.⁵⁸¹

27 Mayıs günü saat 16.00'da Gürsel'in Başbakanlıkta teybe yaptığı konuşma radyodan yayınlanmıştır. Gürsel bu konuşmasında şunları söylemiştir:

"Bir aydan beri memlekette cereyan eden ve milleti süratle korkunç buhranlara sürükleyen hadiseleri biliyorsunuz. Bu gidişin memleketi kanlı bir kardeş kavgasına da götürmekte olduğunu her akli başında vatandaşın takdir edeceğine kaniim.

Dünya ahvali her gün biraz daha kötüye giderken vatanımızın bu şuursuz politika ihtirası yüzünden maddeten ve manen perişanlığa sürüklenmesi vicdan sahibi bütün vatandaşları dilhun ettiğine de kaniim. Bu hâl nereye kadar gidecek ve bu feci akıbete hissiz ve alâkasız seyirci mi kalmak lâzım? İşte vatandaşlarım, bu ahvali ızdırıp içinde aylardan beri düşündüm ve bu zevata çıkar yolları gösterdim. Fakat onlar kapıldıkları politika ihtiraslarının şuurlarına verdikleri bozukluklar dolayısıyla dinlemediler ve işi zorla yürütmek sevdasına düştüler. Çıkarılan kanunlar, takip edilen hareketler, Türk milletini zincire vurmaya kastında olduklarını gösteriyor. Bu asırda böyle bir idarenin, böyle bir hareketin olabileceğini tasavvur etmek, Türk milletini hissiz bir sürü olarak kabul etmek demektir. Hayır vatandaşlar, Türk milleti hissiz bir sürü değil, belki bir çoğu okuma-yazma bilmez; ananevi bir iştiyakla daha çok okumuş yazmış memleketlerden daha çok fikriselime, akliselime, vicdana ve vakara sahiptir. İşte bu düşünce ve mülahazalarla bu feci gidişe son vermeye karar

⁵⁷⁹ a.g.y

⁵⁸⁰ Emin Aytekin, *İhtilâl Çıkamaz*, Dünya Matbaası, İstanbul, 1967, s. 58

⁵⁸¹ Sezai Okan, *27 Mayıs*, Milliyet, 1 Haziran 1989

verdim ve devletin idaresine el koydum. Derhal bütün vatandaşlara şunu ifade etmek isterim ki, asla bir diktatörlük hevesinde değilim. Bütün emelim süratle bu memlekette temiz ve dürüst bir demokratik nizamı kurmak ve devletin idaresini milletin iradesine terk etmektir.

Bana inanınız ve güveniniz. Bütün milletin benimle beraber olduğuna inanıyorum. Birçok menfaatperestler, midelerini ve vicdanını paraya bağlamış olanlar, bu harekete karşı şer veya bir teşebbüste bulunabilirler. Bunlara karşı asla müsamaha edilmeyeceğini bütün vatandaşlarıma temin ederim. Kötü ruhlu olanlardan bile memleketim bu nazik anında biraz olsun vicdanlarını harekete getirerek çalışmalarımıza yardım etmeseler bile engel olmamalarını isterim.”⁵⁸²

Gürsel, DP iktidarını ağır bir şekilde eleştirmiştir. İhtilâl liderinin açıklamaları ile Cemal Madanoğlu'nun uzlaşma ortamı sağlamaya yönelik çabaları birbirine ters düşmektedir. Esasen 27 Mayıs günü Ankara'da ihtilâlin yarattığı normal bir kargaşa vardır. Harekât emir-komuta zinciri içerisinde yapılmamıştır. Yine de bu keşmekeş ortam çok uzun sürmemiştir.⁵⁸³

28 Mayıs sabahı Genelkurmay Başkanlığı'na gelen profesörler heyeti; burada gece Tunaya, Velidedeoğlu ve Onar'ın hazırladığı, sabah erken saatlerde de birlikte üzerinde çalışarak tashih ettikleri 'Anayasa Komisyonu Raporu Metni'ni hazır hâle getirmişlerdir.⁵⁸⁴ Komisyon'un hazırladığı raporu Tarık Zafer Tunaya, Başbakanlık binasında ziyaret ettikleri Gürsel'e okumuştur. Raporda DP iktidarı çok ağır bir dille eleştiriye tabi tutulup, askeri müdahalenin isabetli bir karar olduğuna vurgu yapıldıktan sonra acilen alınması gereken iki tedbirden bahsedilmiştir. Bunlar: 1. Demokratik gereklere uygun fiili ve geçici bir hükümet kurulmalıdır. 2. Evrensel demokratik ilkeleri içeren yeni bir Anayasa ve siyasal iktidarın milletini istismarına yer vermeyecek yeni bir seçim kanunu hazırlanmalıdır.⁵⁸⁵

Gürsel, bildirinin okunmasından sonra Onar'a sonra şunları söylemiştir:

“Siz Anayasayı hazırlayacak komisyonun başkanısınız. Bu sıfatla tam bir yetkiyle hareket edebilirsiniz. Komisyonunuza burada hazır bulunan profesörlerden başka, Ankara ve İstanbul Üniversitelerinden istediğiniz kadar üye alın. Sizden tek ricam bana Anayasa tasarısını en geç on beş gün içerisinde getirmenizdir. Bunun için ne lâzımsa yapınız.”⁵⁸⁶

⁵⁸² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 449

⁵⁸³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 246

⁵⁸⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 268

⁵⁸⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...*, s. 460-463

⁵⁸⁶ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 269

Sıddık Sami Onar; tasarının on beş günde yetişmeyeceğini, fakat en kısa zamanda teslim edileceğini söylemiş, Gürsel bunu istemeyerek de olsa kabul etmiştir. Gürsel; heyete üç ay içerisinde seçimlere gitmek istediğini, nispi seçim sistemine ve çift meclisli parlamento yapısına geçilmesi gerektiğini anlatmıştır. Din istismarının engellenmesi gerektiğini tekrar eden Gürsel, toprak reformunun gerekliliğini de eklemiştir.⁵⁸⁷

1.3 CHP'nin 27 Mayıs Tutumu: Gürsel-İnönü Görüşmesi

Gürsel, 28 Mayıs günü erken saatlerde İnönü'ye telefonla ulaşmış ve kendisine şunları söylemiştir:

*“Size karşı kusurluyuz Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik, bizi bundan caydırmak istediğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur Sayın Paşam.”*⁵⁸⁸

İnönü ise Gürsel'e şu cevabı vermiştir:

*“Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl, başarınız için ben sizin emrinizdeyim Paşa Hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa emrinize amadeyim.”*⁵⁸⁹

İnönü, görüşmeden sonra ihtilâlcilerin yakın çevresine yapmış olduğu değerlendirmede hem kendisinin desteğine muhtaç olduklarını hem de kendisi ile açık bir ilişkide bulunmak istemediklerini söyleyerek, *‘Fakat kendilerine bütün yardımı yapacağım. İyi niyetliler ve işlerinin güçleştirilmemesi lâzım.’* demiştir.⁵⁹⁰

İnönü o gün ihtilâl komitesine yardım düşüncesi ile somut bir adım atmış ve CHP teşkilâtlarına bir genelge yollayarak Milli Birlik Komitesi'ne yardımcı olunmasını istemiştir. İnönü'nün CHP ileri gelenleri ile birlikte hazırladığı genelgenin yayınlanması için Milli Birlik Komitesi'nde izin alınmıştır.⁵⁹¹ Yayınlanan genelgede şu cümlelere yer verilmiştir:

⁵⁸⁷ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 269

⁵⁸⁸ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları “Yarı Silahlı Yarı Külâhlı Bir Ara Rejim” (1960-1961)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 21

⁵⁸⁹ a.g.e., s. 21

⁵⁹⁰ a.g.e., s. 21

⁵⁹¹ a.g.e., s. 22

“Şanlı Türk Ordusu; memleketi maddi ve manevi çöküntüye götüren, açıkça anayasa dışı baskı idaresine son vermiş, milletin mukadderatını eline almıştır. MBK (Milli Birlik Komitesi) Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı Sayın Orgeneral Cemal Gürsel, aziz milletimize hitabesinde MBK’nin temiz ve dürüst bir demokratik nizamı kurmak, devlet idaresini süratle millet iradesine tevdi etmek kararında olduğunu bildirmiştir. Bu zaman zarfında vatandaşlarımız arasında huzur ve sükûnu muhafaza etmenin büyük kıymeti vardır. CHP teşkilâtı böyle nazik devirlerde sirayet istidadı (yayılma eğilimi) gösteren intikam hislerinden, hususi garaz temayüllerinden ciddi olarak sakınmalı, vatandaşları da bu gibi his ve temayüllerden korumak için çalışmalıdır. MBK’nin dürüst bir demokratik nizamı tesis etmek hususunda kesin karar sahibi olması, hâl ve ati (gelecek) için memlekette huzuru, güveni sağlayan büyük bir teminattır. Vatandaşlarımız; eşit, dürüst ve serbest seçimleri sükûn ile ve Türk ordusunun temiz geleneklerine tam bir güven içinde beklemektedirler. Hepinize sevgi ve saygılar sunar, vatana hizmet yolunda başarılar dilerim.”⁵⁹²

Yine de zihnindeki soru işaretlerini tam anlamıyla gideremeyen İnönü, 29 Mayıs günü saat 16.30’da Başbakanlık Konutu’nda Cemal Gürsel ile bir araya gelir. 20 dakika süren görüşmede İnönü, Gürsel’e orduya hâkim olmasını, kendi aralarında bölünmemelerini ve bir an önce seçime gitmelerini tavsiye etmiştir.⁵⁹³

1.4 İhtilâl’in İlk Yürütme Organı: Milli Birlik Komitesi Hükümeti’nin Kurulması

İhtilâl hükümetinin üç bakanlık dışında sivillerden oluşması kararının alındığı 27 Mayıs tarihli toplantıdan sonra, 28 Mayıs Başbakanlıktaki Bakanlar Kurulu odasında yapılan görüşmelerde herkes kendi adaylarını ve özelliklerini ortaya koymuştur. Adaylar titiz bir araştırmadan geçmeden acele ile belirlenmiştir ve Milli Birlik Komitesi’nin Ankara kanadının tavsiyelerine uyulmuştur.⁵⁹⁴

Hükümet, saat 19.00’da radyodan MBK’nin 27 numaralı tebliği ile ilân edilmiştir. Tebliğde Cemal Gürsel’in ağzından şunlar ifade edilmiştir:

“Milli Birlik Komitesince uhdeme tevdi edilen Başbakanlık görevi icabı hükümet aşağıdaki zevat tarafından teşkil edilmiştir.

Bu hükümetin teşkilinde dikkat nazarına alınan fikri müdir, memleket ve dünya çapında şöhret yapmış fakat herhangi bir siyasi partiye resmen mensup olmayan personelden ibaret olmasıdır. Yakın mesai arkadaşlarıma yeni vazifelerinde başarılar temenni eder, Türk Milletine hayırlı olmalarını dilerim.

⁵⁹² Metin Toker, *Demokrasimizin...*, s. 22-23

⁵⁹³ a.g.e, s. 23-25

⁵⁹⁴ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 256

Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili: Orgeneral Cemal Gürsel

Devlet Vekili: Amil Artus

Devlet Vekili: Şefik İnan

Adliye Vekili: Abdullah Gözübüyük

Dâhiliye Vekili: Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu

Hariciye Vekili: Selim Sarper

Maliye Vekili: Ekrem Alican

Maarif Vekili: Prof. Dr. Fehmi Yavuz

Nafia Vekili: Daniş Koper

Ticaret Vekili: Cihat İren

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekili: Prof. Dr. Nusret Karasu

Gümrük ve İnhisarlar Vekili: Fethi Aşkın

Ziraat Vekili: Feridun Üstün

Münakalat Vekili: Tuğgeneral Sıtkı Ulay

Çalışma Vekili: Prof. Dr. Cahit Talas

Sanayi Vekili: Muhtar Uluer

Basın-Yayın ve Turizm Vekili: Zühtü Tarhan

İmar ve İskân Vekili: Orhan Kubat”⁵⁹⁵

İhtilâl yola zayıf bir hükümetle çıkmıştır ve uzun süre de bu hükümetle gitmesi mümkün olamayacaktır. Bütün hazırlıksızlıklara ve kendi içindeki uyumsuzluklara rağmen, hayatın düzene girmesi için küçük de olsa bazı adımlar atılmış, kilit noktalara tayinler yapılmıştır.⁵⁹⁶

Siyasi partilerin faaliyetleri 27 Mayıs sabahı MBK'nin 3 numaralı tebliği ile durdurulmuş, 13 numaralı bildiri ile faaliyetlerin yeni anayasa yürürlüğe girene kadar yasak olduğu açıklanmıştır.⁵⁹⁷ Yine 27 Mayıs günü, daha önceden kapatılan gazetelerin

⁵⁹⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 256-257

⁵⁹⁶ *a.g.e.*, s. 257

⁵⁹⁷ *Ak Devrim*, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960, s. 53-61

tekrar çalışmasına izin verilmiş, 28 Mayıs günü tutuklu gazeteciler serbest bırakılmıştır.⁵⁹⁸

Bir başka önemli gelişme ise Başbakanlık Müsteşarlığı makamı konusunda yaşanmıştır. 29 Mayıs sabahı maaşların ödenmesi hususunda endişeye düşen Başbakanlık memurlarının maaşlarını alabilmek için bordrolarına Başbakanlık Müsteşarı yerine kimin imza atacağını sorması üzerine Alpaslan Türkeş '*Benim imzamı koyun*' cevabını vermiştir.⁵⁹⁹ Böylece Türkeş, tamamen bir tesadüf sonucu kendi kendisini Başbakanlık Müsteşarlığına atamıştır. Bu konu ile alakalı bilgi 30 Mayıs 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmış, bu karara da kimse karşı gelmemiştir. Bu makamın önemi ve Türkeş'in müsteşar olmasından duyulan rahatsızlık ileriki dönemlerde ortaya çıkacaktır.⁶⁰⁰

1.5 İhtilâl Yönetiminin Temel Esasları

Başbakanlıkta Gürsel'in endişeli tavrı ve gergin bir ortam altında komite, çalışmalarını üye olmayan bir takım subayların da katılımıyla kalabalık bir kadro hâlinde (44 kişi) sürdürmektedir.⁶⁰¹ Komite içerisinde farklı rütbelere sahip olması başlangıçta küçük de olsa sorun yaratmıştır. Bazı üyeler, özellikle general rütbesine sahip üyeler karşısında birliklerinde davranır gibi hareket etmişlerdir. Bu üyeler, komiteye Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının da alınmasını, hiyerarşinin gözetilmesini istemişlerdir. Üyelerden Muzaffer Özdağ ise, MBK'nin bir ihtilâl konseyi olduğunu, ihtilâl konseylerinde rütbe farkı olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Muzaffer Özdağ, MBK üyelerinin kendi toplantılarında beyaz ve rütbesiz bir ceket giymelerini teklif etmiştir.⁶⁰² Burada hedeflenen kılık kıyafet yoluyla rütbe farklılığı gözetilmesinin önüne geçmektir.

1 Haziran tarihinde yapılan toplantıda ise Muzaffer Özdağ'ın anayasanın gerekliliğini savunması üzerine MBK kendisinden bir geçici anayasa tasarısı istemiştir. Bu çerçevede Muzaffer Özdağ, Numan Esin, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Hüseyin Nail Kubalı 27 maddelik bir geçici anayasa tasarısı üzerinde çalışmışlardır.⁶⁰³

⁵⁹⁸ a.g.e, s. 53-61

⁵⁹⁹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 260

⁶⁰⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 258

⁶⁰¹ a.g.e, s. 262

⁶⁰² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 290

⁶⁰³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 263

Buna göre geçici anayasanın 1. maddesi şu şekilde oluşmuştur:

“Milli Birlik Komitesi, yeni anayasa ve seçim kanunu demokratik usullere uygun olarak kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’na göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içerisinde Milli Birlik Komitesi’ne aittir.”⁶⁰⁴

2. maddede ise MBK üyelerinin göreve başlarken edecekleri yemin belirlenmiştir:

“Bir karşılık beklemeden, ahlâk, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve kanaatlerimden başka bir sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk milletine adadım. Vatanın ve milletin mutluluğuna ve milletin egemenliğine aykırı bir ülkü gütmeyeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum ve bütün mukaddesatım üzerinde and içerim.”⁶⁰⁵

3. maddede MBK’nin; yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini de Devlet Başkanı tarafından atanan ve kendisi tarafından onaylanan hükümet eliyle kullanacağı belirtilmektedir. 4. maddede MBK’nin bakanları her vakit denetleyebileceği ve görevinden çıkarabileceği, görevden ayrılan bakanların yerine yenilerinin Devlet Başkanı tarafından atanacağı belirtilmektedir. 5. maddede yargının tarafsız ve bağımsız mahkemeler tarafından kullanıldığı belirtilmektedir.⁶⁰⁶

6. madde taslakta ‘*Milli Birlik Komitesi bağımsız, özel mahkemeler teşkil edebilir*’⁶⁰⁷ şeklinde formüllendirilmiştir. 4 Hazirandaki komite toplantısında Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, yargılama işinin demokratik düzene dönülmeden MBK tarafından halledilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Kubalı, bunun da hızlı olması gerektiği fikrindedir ve ‘*eğer zaman geçerse merhamet hisleri ağır basar*’ demektedir. Kubalı’ya göre meclis feshedildiğine göre Yüce Divan kurulamaz.

7. madde, kanun teklif etme yetkisini Bakanlar Kurulu’na ve MBK’nin her bir üyesine vermiştir. 8. maddeye göre MBK’nin hukuki varlığı; TBMM’nin, genel seçimlerle yeniden kurulması ile sona erecektir. 9-16. maddelerde MBK’nin yapısı belirlenmiştir. 9. maddeye göre MBK başkan ve üyeleri bu kanunun altında imzası olan kişilerden

⁶⁰⁴ T.C Milli Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, Cilt 43, No 1, s. 2

⁶⁰⁵ a.g.e, s. 2

⁶⁰⁶ T.C Milli Birlik Komitesi Kanunlar... , s. 2

⁶⁰⁷ Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi*, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 135-136

oluşmaktadır.⁶⁰⁸

10. maddede yemine ihanet eden üyelerin suçları mahkeme hükmü ile kesinleşirse komiteden çıkarılabileceği belirtilmiştir. Muzaffer Özdağ ve Numan Esin ise komite üyelerinin hiçbir şekilde üyelikten çıkarılmamasını istemişlerdir. Buradaki amaç, komite içerisindeki bir grubun diğer grubu tasfiye etmesini engellemektir.⁶⁰⁹ 11. maddede; vatana ihanet, irtikâp, hırsızlık, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyetli suiistimal gibi suçlardan veya adam öldürmekten hüküm giyenin veya kamu haklarından mahrum edilenin komite üyeliğinin düşeceği belirtilmiştir. 12. maddeye göre, bir komite üyesi hakkında 10 ve 11. maddelerdeki suçlardan dolayı dava açılabilmesi veya üyenin tutuklanabilmesi için MBK üyelerinin 6/7'sinin katıldığı toplantıda 4/5'lük çoğunlukla karar alınmalıdır. Diğer suçlar için MBK'deki görev sona erene kadar beklenir.⁶¹⁰

13. madde uyarınca komite üyeliği ile devlet memurluğunun aynı kişide birleşmesi, o kişinin ve komitenin onayına bağlıdır. Komite üyelerinin 1/7'inden fazlası Ankara dışında devamlı görev alamaz. 14. maddeye göre komite toplantıları, komite iç tüzüğüne göre yapılacaktır. 15. maddede ise MBK adi çoğunlukla aksine karar vermedikçe komite toplantılarının gizli olacağı hususu belirtilmiştir.⁶¹¹

16. madde toplantıların yapılış şeklini düzenlemektedir. Buna göre MBK başkanının bulunmadığı komite toplantılarına üyelerden her biri alfabetik soyadı sırasına göre başkanlık ederler. Başkanlık kâtipliğini komitenin en genç iki üyesi yapar. Her üyenin bir oyu vardır. Oyların eşit olması durumunda başkanın bulunduğu tarafın oyuna uyulur.⁶¹² 17. maddede MBK başkanının hem Devlet ve Hükümet Başkanı hem de Başkumandan olduğu, komite başkanının ölümü hâlinde veya komite başkanlığı bir başka nedenle boşalırsa yeni başkanın seçimle geleceği belirtilmiştir. 18 ve 19. maddelere göre Devlet Başkanı, MBK tarafından kabul edilen kanunları 7 gün içerisinde yayımlar. İlanını uygun bulmadıklarını tekrar görüşülmek üzere geri yollar. Komite bu kanunu 4/5 çoğunlukla tekrar kabul ederse, Devlet Başkanı söz konusu kanunu en geç 5 gün içerisinde yayınlamak durumundadır. Devlet Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun teklifi ile hükümlülerin cezalarını

⁶⁰⁸ *T.C Milli Birlik Komitesi Kanunlar...* , s. 3

⁶⁰⁹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 293

⁶¹⁰ *T.C Milli Birlik Komitesi Kanunlar...* , s. 3

⁶¹¹ *a.g.e.*, s. 3

⁶¹² *a.g.e.*, s. 3

sakatlık veya yaşlılık gibi nedenlerle hafifletebilir veya kaldırabilir.⁶¹³

20. madde, her bakanın, Bakanlar Kurulu'nun genel siyasetinden ve kendi yetki alanı içinde kalan işlemlerden sorumlu olduğunu söylemektedir. Ayrıca izinli ya da mazeretli olan bir bakanın yerine Devlet Başkanı başka bir bakanı vekil tayin eder. Bir bakan en çok bir bakana vekâlet edebilir. 21. madde kapsamında bakanlar, 27 Mayıs 1960 günü hiçbir siyasi partiye mensup olmayan kişilerden ve MBK üyelerinden seçilir.⁶¹⁴

22. Maddeye göre ise Bakanlar Kurulu; kanunların uygulanışını göstermek yahut kanunun emrettiği işleri belirtmek için içinde yeni hükümler bulunmamak şartıyla tüzükler çıkarır. Tüzükler, Devlet Başkanı'nın tasdik ve ilânı ile yürürlüğe girer. Tüzüklerin kanuna aykırılığının çözüm yeri Milli Birlik Komitesidir.⁶¹⁵

23. maddede MBK üyelerinin, bakanların, Yüksek Adalet Divanı hâkim ve savcılarının, Yüksek Soruşturma Kurulu üyelerinin mali ve iktisadi konularda incelemelerde bulunmak üzere görev alanlarında görevlerine başlarken ve bu görevlerden ayrılırken mal beyanında bulunacakları belirtilmiştir.⁶¹⁶

24. madde ile 1924 Anayasası'nın 4-7, 9-25, 27-36, 38-40, 42-50, 52, 61-67, 95, 102 ve 104. maddeleri; ayrıca 41. maddenin iki ve üçüncü fıkraları yürürlükten kaldırılmıştır. Eski iktidar üyelerinden kendilerinin ve yakınlarının, servetlerini meşru yollardan kazandıklarını ispat edemeyenler hakkında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 73. maddesinde yazılı olan müsadere yasağı kaldırılmıştır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yürürlükte olan maddelerinin veya 1 numaralı kanunun herhangi bir maddesinin değiştirilmesi MBK üyelerinin 1/5'nin teklifi, 4/5'ünün oyu ile mümkündür. 25. maddeye göre MBK tarafından çıkarılan geçici kanunlar, yeni anayasaya göre kurulacak TBMM tarafından kaldırılmadıkça yürürlükte kalacaktır. 26. maddeye göre bu kanun, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren yürürlükte ve 27. madde uyarınca bu kanunu MBK yürütür.⁶¹⁷

Tasarı, 5 Haziran 1960 günü komiteye sunulmuş, komite toplantısı 6 Haziran saat 02.00'ye kadar sürmüş ve 9. madde haricindeki tüm maddeler onaylanmıştır.⁶¹⁸ 6 Haziran

⁶¹³ T.C Milli Birlik Komitesi Kanunlar... , s. 4

⁶¹⁴ a.g.e, s. 4

⁶¹⁵ a.g.e, s. 4-5

⁶¹⁶ a.g.e , s. 5

⁶¹⁷ a.g.e, s. 5

⁶¹⁸ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 298

günü Başbakanlık bürosundan anayasanın açıklanacağı bildirilmiş; Muzaffer Özdağ, geçici anayasayı altında 42 imza taşıdığı hâlde yayınlamak üzere Anadolu Ajansı'na götürmüştür. Metin, yayınlanmak üzere hazırlanmıştır, fakat komiteden Özdağ'a telefon edilerek haberi geri alması istenmiştir. 9. maddenin karar bağlanması uzun süre alacak, 11 Haziran'a kadar beklenecektir. 9. madde ile MBK üyelerinin adları kamuoyuna ilân edilecektir. Tasarıda MBK üyelerinin bir listesi yapılmıştır. Ancak bu listede yer alan Ertuğrul Alatlı, Mithat Ceylan, Abdurrahman Doruk, Hasan Kaya, Cevdet Kırcı, Muharrem İhsan Kızıloğlu, Necati Kumruoğlu, Dündar Taşer, Muzaffer Karan, Fazıl Akkoyunlu gibi isimlere itirazlar söz konusudur.⁶¹⁹

Yeni oluşturulacak düzen içerisinde 27 Mayıs hareketinde etkin rol üstlenmiş bu subaylara yer yoktur. Bu dakikadan sonra MBK içerisinde yönetimin devredilip edilmeyeceği konusundaki görüş ayrılıkları belirgin bir şekilde kendisini göstermeye başlamıştır. Nitekim Cemal Gürsel'in 8 Haziran 1960 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı'nda yaptığı konuşma bu ayrışmanın işaretlerini verir gibidir:

*“Arkadaşlar, ordu bugün memleket sathında birçok vazifeler almıştır. Bu alış, ordu için bir vazifedir. Ama devamı zaaftır. Çünkü biz, ordu olarak esas vazifelerimizin başında olmak mecburiyetindeyiz. (...) Mümkün olduğu kadar süratle bu vazifeden sıyrılıp, arkadaşların vazifeleri başlarına geçmeleri arzu ve gayretini göstermek lâzımdır. Ordunun başına dönmeyi en büyük ülkü bilmeliyiz. Çünkü bugünkü ahval, vazifeler biraz az disiplinli, biraz fantezi olduğu için, insanlar oradan ayrılmak istemeyebilir. Biz o zayıf tabiata uymayacağız.”*⁶²⁰

1.6 Milli Birlik Komitesi'nin Yeniden Oluşturulması

Yeniden bir komite listesi hazırlamak için mevcut ekipten sekiz kişilik bir komisyon meydana getirilmiştir. Komisyonun görevi kesin ve nihai listeyi hazırlamaktır. Komisyon'da Ankara grubunu temsilen Ekrem Acuner, Suphi Karaman, Sami Küçük, Sezai Okan ve Alpaslan Türkeş; İstanbul grubunu temsilen ise Orhan Kabibay ve Ahmet Yıldız bulunmaktadır.⁶²¹

Komisyonunda iki fikir masaya yatırılmıştır: 20 kişilik küçük bir komite veya 70 kişilik geniş bir komite oluşturulacaktır. Ancak rakamlar üzerinde anlaşma sağlanamayınca

⁶¹⁹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 300-301

⁶²⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 268-269

⁶²¹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 300

önce isim listelerinin yapılmasında karar kılınmıştır. Listeler yapılırken üç ölçüt göz önüne alınmıştır. Bunlar; adayın 27 Mayıs'a kadar olan hizmeti, 27 Mayıs'taki hizmeti ve kişisel değeridir.⁶²²

Komisyona; 27 Mayıs hareketinin hemen her safhasında aktif olarak yer alan fakat müdahalenin yapıldığı tarihte daha önceden yapılmış görevlendirmeler nedeniyle yurt dışında bulunan Dündar Seyhan, Talât Aydemir, Sadi Koçaş ve Halim Menteş gibi isimlerin de durumlarını ele almıştır. Kabibay ve Türkeş; bu kişilerin örgütün eski üyeleri oldukları gerekçesi ile komiteye girmeleri için teklifte bulunmuşlardır. Ancak özellikle Suphi Karaman buna sert şekilde karşı çıkınca vazgeçmişlerdir.⁶²³ Bu vazgeçiş, çok da uzak olmayan bir gelecekte gerçekleşecek iki müdahale girişiminin başat sebeplerinden birisini teşkil edecektir.

Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında yeniden kurulan komite, şu isimlerden meydana gelmiştir: Ekrem Acuner, Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Rıfat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Suphi Karaman, Kâmil Karavelioğlu, Münir Köseoğlu, Osman Köksal, Fikret Kuymak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Şükran Özkaya, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Haydar Tunçkanat, Alpaslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız ve Muzaffer Yurdakuler.⁶²⁴

38 subaydan oluşan komitede en yaşlı subay 65, en genç subay 27 yaşındadır. Bu 38 üyenin 32'si kurmay subaydır. Bunlardan dört tanesi (Sami Küçük, Ahmet Yıldız, Numan Esin ve Muzaffer Özdağ) Harp Okulu'nu kendi dönemlerinin birincisi olarak bitirmişlerdir.⁶²⁵ Komite üyelerinin 32'si karacı, 3'ü havacı, 2'si denizci, 1 tanesi de jandarmadır. Komite içerisinde 2 orgeneral, 2 tümgeneral, 1 tuğgeneral, 9 albay, 6 yarbay, 11 binbaşı ve 7 yüzbaşı bulunmaktadır.⁶²⁶

Komitede askeri yüksek öğrenim dışında yükseköğrenim yapanlar, Orhan Erkanlı (TODAİE) ve Muzaffer Özdağ (Hukuk) dır. Alpaslan Türkeş, Washington'da Uluslararası

⁶²² Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s.300

⁶²³ Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 82

⁶²⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 298-299

⁶²⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 270

⁶²⁶ a.g.e, s. 270

Ekonomi tahsiline; Numan Esin ise Edebiyat Fakültesi'ne devam etmektedir. Milli Birlik Komitesi üyelerinin geldikleri aileler alt ve orta sınıftır. Sekiz üyenin babası subay, altısının memur, altısının esnaf ve zanaatkâr, dördünün serbest meslek, ikisinininki de çiftçidir.⁶²⁷

Komite üyelerinin statüleri de net değildir. Üyeler bakanların üstünde bir statüye sahiptirler. Bu da onları o günün protokol anlayışında Genelkurmay Başkanı'nın da önüne geçirmektedir. Ancak bir de üniformaları üzerindeki yıldızları vardır. Bu durum rahatsızlık yaratacaktır.⁶²⁸

Artık MBK üyeleri kalabalık bir davetli topluluğunun önünde yemin ederek göreve resmen başlamışlardır. Gürsel; radyo ile yayınlanan yemin töreninde hükümetin, siyasi parti temsilcilerinin, yabancı misyon şeflerinin, öğretim üyelerinin ve sayıları bine yaklaşan davetlilerin önünde şu konuşmayı yapmıştır:

“İcraatlarının hesabını vermekten korkan iktidar, idare ettikleri millet için felaket müjdecisi olmaktan kurtulamazlar. Bu korku içinde mesuliyetten sıyrılmamanın başka çıkar yolu bulunmayan sabık ve sakıt iktidar partisinin idarecileri de asla ihlâl edilmemesi icap eden Türk Anayasası'nı çiğnemekten çekinmediler. Neticede Türk milletinin insanlık ve hürriyetleri ortadan kaldırılmış, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilmiş, adalet bağımsızlığı, haberleşme hürriyeti, üniversite muhtariyeti tahrip edilmiş, memleket; akıbeti meçhul karanlık bir uçuruma doğru hızla yuvarlanır bir duruma sokulmuş oldu. Dâhili hizmet kanununun 34. maddesi ile Türk yurdunu ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak vazifesi kendisine verilmiş olan Türk ordusunun bu faciaya daha fazla seyirci kalması beklenemezdi.”⁶²⁹

İnönü de konuşmayı dinleyen kalabalık davetli grubu arasındadır. İnönü, kendisine MBK'ye yardımcı olmayı teklif eden Avni Doğan'a 'Siz ne yapıyorsunuz. Bunlar Hitler'in onbaşlıları değiller. Hepsi genç, ateşli erkân-ı harp zabitleridir, bir kere muvaffakiyetin tadını alır ve başarı sağarlarsa bir daha kolay kolay gitmezler'⁶³⁰ cevabını vermiştir. İnönü, yemin törenine geldiği Milli Birlik Komitesi'nin bu görevde mümkün olduğu kadar az kalmasını arzu etmektedir.⁶³¹ On yıl DP iktidarının sona ermesini sabırla bekleyen CHP Genel Başkanı; askerinin uzun süre siyasal iktidarı elinde bulundurmasından endişe

⁶²⁷ Ergun Özbudun, “The Role of the Military in the Recent Turkish Politics”, Harvard University, Center of International Affairs, Occasional Papers in International Affairs, 1966, No:14, s. 29, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 270

⁶²⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 270

⁶²⁹ a.g.e, s. 271

⁶³⁰ Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, Kitapçılık Ltd. Şirketi Yayınları, Ankara, 1969, s. 151

duymaktadır.

1.7 İhtilâlin CHP Gölgesinden Kurtulma Çabaları

İhtilâlin hemen sonrasında CHP'nin Milli Birlik Komitesi ile temasa geçme girişimleri sıklaşmış; İnönü, aracılar vasıtasıyla komite üyelerine ulaşmaya çalışsa da bunda pek başarılı olamamıştır.⁶³² Tüm bu gelişmelerin yanında CHP'liler, Gürsel'den ve komite üyelerinden hiç duymak istemedikleri bir ihtilâl gerekçesini sıklıkla duymaya başlamıştır. Gürsel, 1 Haziran 1960 tarihinde CENTO daimi askeri yardımcıları grubu temsilcileriyle yaptıkları toplantıda '*Müdahale edilmediği takdirde bir kardeş kavgasının kaçınılmaz bir zaruret hâline geleceğine inanıyorduk*'⁶³³ demektedir. İhtilâlin diğer orgenerali Özdilek de '*Harekâtımız hiçbir partiyi istihdaf etmemektedir. Hiçbir zümre aleyhinde veya hiçbir şahısa karşı değildir*'⁶³⁴ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamaların CHP'nin 27 Mayıs anlayışıyla örtüşmediği söylenebilir. CHP, '*kardeş kavgası*' saptamasına karşı çıkmaktadır. Onlara göre dikta rejimine kayan bir iktidara karşı halkın tepkisi söz konusudur.⁶³⁵

Akis Dergisi yazarı Metin Toker, daha ihtilâlin ilk günlerinde sürecin uzun süre devam etmesinin yaratacağı sakıncalar ile ilgili bir yazı yazarak, komite içerisindeki bir grubun tepkisini çekmiştir.⁶³⁶

Toker, '*Bugünkü Vazifemiz*' başlıklı yazısında komiteye şu görevi yüklemiştir:

*“Şimdi, bir endişenin zerresinin yüreklere düşmediğini iddia etmek yersizdir. Askeri ihtilâller çok zaman böyle iyi niyetlerle başlar, en iyi niyetliler ancak aradan vakit geçince davalarını unuturlar ve milletlerin hakiki arzularını bir tarafa iterek koltuk sıcaklığının rehabetine kendilerini terk ederler. Bugün Türkiye’de, böyle bir ihtimali pek uzak ihtimal saymayacak birkaç şahsi sebep vardır. Yeni idarenin başındaki zat, imtihanını vermiş bir vatanseverdir. Hareketin motoru mevkiinde bulunan genç subaylar öyle bir muhitin çocuklarıdır ki milletleriyle daimi temas hâlini muhafaza edeceklerdir. Sonra, bir İnönü faktörü mevcuttur ki, demokrasimizin büyük teminatı vasfını dün nasıl taşıyorsa, bugün de yarın da taşıyacaklardır.”*⁶³⁷

⁶³¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 271

⁶³² Metin Toker, *Demokrasimizin...*, s. 29-30

⁶³³ *Resmî Gazete*, 6 Temmuz 1960, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 271

⁶³⁴ *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1960

⁶³⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 272

⁶³⁶ *a.g.e.*, s. 272

⁶³⁷ Metin Toker, "*Bugünkü Vazifemiz*", Akis, Sayı: 301, 30 Mayıs 1960

Toker'in demokrasinin teminatı olarak İnönü'yü göstermesi komite içerisinde tepkilere neden olmuştur. Toker, 'hemen seçim' demiş ve birkaç ay içinde gidilecek seçimlerin millete 'bir asırlık mesafe kazandıracığını' ileri sürmüştür.⁶³⁸

Toker'in bir an önce seçim isteyen yazıları devam etmektedir. Toker, 9 Haziran 1960 tarihli Akis'de şunları söylemektedir:

*"... Türkiye'de de bir Nasır'ın ortaya çıkması ihtimali bilhassa Anglo-Sakson çevrelerde yüreklere endişe serpmiştir. Başka bir fikir, Türkiye'de Silahlı Kuvvetlerin politikası dolayısıyla bir felaketin eşiğine gelmiş memleketi, milleti himayesi altına aldığı, onu gerçek demokrasi için yetiştireceği fikri olmuştur. Bu, paternalizmin, yani bir nevi vesayet iddiasının bir müddet Türkiye'deki rejimin karakterini teşkil edeceği zehabını uyandırmıştır. Hakikaten demokrasi için henüz olgun hâle gelmemiş birçok memlekette silahlı kuvvetler; namuslu bir otoriter idare kurmuşlar, işleri öyle idarelere has yarı müsamahalı yarı müsamahasız usullerle tedvir etmişler, cemiyetteki yarayı temizledikten sonra hareketin başındakilerin ihtiras dereceleri nispetinde siyaset hayatından çekilmişlerdir."*⁶³⁹

Ancak ihtilâl hareketi; kendisine CHP tarafından bir an önce seçim çağırısında bulunulurken, CHP'den uzaklaşmakta ve bu parti ile arasına mesafe koymaktadır. Gürsel, 'emirlerini peygamber buyruğu saydığını' söylediği İnönü'den uzaklaşırken, komite dolaylı da olsa CHP'yi eleştirmeye başlamıştır. Bunun bir nedeni de CHP'lilerin DP'lilere yönelik sert tutumlarıdır.⁶⁴⁰ Milli Birlik Komitesi, 14 Haziran'da yayınlamış olduğu 32 numaralı tebliğ ile ihtilâlin tarafsızlığını vurgulamış, ihtilâlin hiçbir partinin veya kişinin lehine yapılmadığını açıklamıştır.⁶⁴¹ Altında Gürsel'in imzası bulunan bildiri de şu ifadelerle yer verilmiştir:

"Aziz vatandaşlar, bazı kimselerin Milli İnkılâp Hareketini kendi partilerine mal ederek vatandaşlar arasında propaganda yapmakta ve diğer parti mensupları üzerinde baskıya yeltenmekte oldukları muhtelif kaynaklardan öğrenilmiştir.

İnkılâbın ilk gününden itibaren üzerinde hassasiyetle durulan bu mevzuyu tekrar etmekte fayda görüyorum.

*Milli İnkılâp; hiçbir şahısın, hiçbir zümrenin lehine yapılmış bir hareket değildir. Muhterem halkımızın, köylü ve işçilerimizin demokrasiye kavuşması, hak ve hürriyetin teminatı, iktisadi kalkınmamızın ana prensibidir."*⁶⁴²

⁶³⁸ a.g.m

⁶³⁹ Metin Toker, "Hatalı Teşhisten Sakımalı", Akis, Sayı: 302, 9 Haziran 1960

⁶⁴⁰ Ümit Özdağ, Menderes Döneminde... , s. 273

⁶⁴¹ Metin Toker, Demokrasimizin... , s. 84

⁶⁴² a.g.e, s. 84

27 Mayıs sonrasında Milli Birlik Komitesi içerisindeki belli subayların gözünde siyasal saygınlık açısından politik basamakları hızla çıkan CHP'ye, ağır bir şekilde hazırlanmış bu bildiri ile Milli Birlik Komitesi tarafından açıkça tavrı alınmıştır. Ancak bu zıtlama MBK'nin zaten çok sesli bir nitelik taşıyan ve tam bir bütünlük içinde olmayan yapısının şiddetli bir erozyona uğramasına neden olmuş, komite içerisindeki fikir ayrılıkları daha da derinleşmiştir.

1.8 Milli Birlik Komitesi İçindeki Gruplaşmalar

Farklı zaman ve mekânlarda meydana gelmiş birbirlerinden kopuk ileri ufaklı kliklerin birleşmesiyle vücut bulmuş Milli Birlik Komitesi'nin ülkenin ve milletin geleceğine dair izlenmesi gereken yol hakkında farklı görüşlerin mücadelesine sahne olması üyeler arasındaki gruplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda üç ana grup etrafında saflar belirginleşmiştir.

1.8.1 Radikaller

Alpaslan Türkeş, İrfan Solmaz, Numan Esin, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Mustafa Kaplan ve Dündar Taşer'den oluşan gruptur. Komitenin bu radikal kanadının amacı, dört yıllık bir süre iktidarda kalarak bazı toplumsal reformları gerçekleştirmektir.⁶⁴³ Radikal grubun Türkiye'yi ve Milli Birlik Komitesi'nin görevini algılayışı şöyledir: Türk tarihinin son dört yüz yılı yok olmaktan kurtulmak için verilen mücadeleler ile doludur. Atatürk devrimi büyük bir atılımdır. Ancak devrim neticeye ulaşamamıştır. Türkiye'nin Batı ve Kuzey dünyası ile arasındaki fark kapanmamıştır. Şimdi yeni bir atılım gerekmektedir. Muzaffer Özdağ, vaziyeti şöyle değerlendirmiştir:

“Milletin saadet ve selamet ümidi ile bağlandığı demokrasi davası, politikayı geçim kapısı yapan parazit bir zümrenin elinde soysuz ve uğursuz bir didişme hâline getirildi. Milli birliği parçalayan, milli enerjiyi uraf eden bir yöne girildi. Bu tutum, bu gidiş ve didişme, demin arz ettiğim tehlikeyi büyütmüş ve yakınlaştırmıştı. Milli varlığımız devletlerarası bir denge düzenine bağlanmıştır. Bu düzen bir an bozulabilir. Varlığımızı sadece kendi gücümüzle savunmak zorunda kalabiliriz. Son derece gayri müsait şartlar içinde cereyan edecek olan savaş felaketle neticelenebilir. (...) Milli Birlik Hareketi'nin gerçek amacı Türk yurdunu ve Türk ulusunu parçalanmaktan, bölünmekten kurtarmak, milli enerjiyi, maddi ve manevi bütün gücümüzü seferber etmek ve çağdaş uygarlığa ulaştırmaktır. Kişinin

⁶⁴³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 281

hürriyetini, devletin hayatını kurtarmak için komite iş başına gelmiştir."⁶⁴⁴

Muzaffer Özdağ'a göre siyasi partilerin, milletin yaşamı için kaçınılmaz gereklilik taşıyan reformları yapması mümkün değildir. Ayrıca sınıfsal yapıları da bunları engellemektedir. Özdağ; *'Bütün siyasi partilerin çatısı, iskeleti, yani dirijan zümresi, içtimai menşeleri, fikri ve ahlâki yapıları temsil ettikleri menfaat yönünden aynıdır: Köy ağası, şeyh, kasaba eşrafi, tüccar, sanayici, zengin... Bunlar statükonun devamını arzu etmektedirler. Özellikle feodal ilişkilerin hâkim olduğu Doğu Anadolu'da demokratik nizam fanteziye, oynanan oyun da komediye benzer'* demektedir.⁶⁴⁵

Radikal grup, *'gerçek demokrasinin ise ancak sosyal reformlar yapmak ve sosyal bünyeyi kalkındırmakla'* kurulabileceği inancındadırlar. Bunun için de *'önce ihtilâl düşman olan ve reformlara engel teşkil eden grupları ezmek; onların, havayı ihtilâl aleyhine ifsat etmelerine meydan vermemek ve anti-demokratik gibi görünen ihtilâlcî metodlarla hareket etmek'* gerekmektedir.⁶⁴⁶

Radikaller hızla yapılması gereken reformlar arasında toprak reformunu, sağlık reformunu, eğitim reformunu, sosyal yardımlaşma reformunu ve din reformunu ön plâna çıkarmıştır.⁶⁴⁷ İş seferberliğine gidilmeli, ağır sanayinin kurulması için çalışılmalı, atom enerjisi için çalışmalar yapılmalıdır. Milli Savunma yeniden örgütlenmelidir. Ordunun eğitimi ve vurucu gücü artırılmalıdır. Kuvvet komutanlıkları kaldırılmalı ve Genelkurmay Başkanlığı yeniden yapılandırılarak, kuvvetler doğrudan doğruya buradan idare edilmelidir.⁶⁴⁸ Ülkenin kurtulabilmesi için *'bir sıçrama yapma'* gerektiğine inanan Türkeş ve arkadaşları; bu işi ancak Milli Birlik Komitesi gibi her şeye hâkim olan bir hükümetle ve bir meclisle bir süre daha iş başında kalmak suretiyle gerçekleştirebileceklerine ve gerçekleşen bu sıçrama ile verimli sonuçlar alabileceklerine inanmışlardır.⁶⁴⁹ Radikallerin dış politikaya dair görüşleri de çarpıcı noktalar içermektedir. Grup, İngiliz çıkarlarının bir uzantısı sayılan CENTO'dan ayrılma çarelerini araştırmaktadır. Ayrıca Rusya'ya karşı dikkatli bir siyaset izlenmesi gerektiğine inanılmış, Asya ve Afrika'daki kurtuluş

⁶⁴⁴ Muzaffer Özdağ'ın 13 Eylül 1960'ta Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde Yaptığı Konuşma, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 281-282

⁶⁴⁵ Muzaffer Özdağ'ın 15 Şubat 1962 tarihli mektubu, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 282

⁶⁴⁶ Alpaslan Türkeş'in 29 Nisan 1961 tarihli mektubu, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 282

⁶⁴⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 282

⁶⁴⁸ Alpaslan Türkeş'in 29 Nisan 1961 tarihli mektubu, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 282-283

⁶⁴⁹ Avni Eleвли, *1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi Türkiye*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1967, s. 381

hareketleri desteklenmiştir.⁶⁵⁰

1.8.2 Demokratlar

Demokrat grubun hedefleri ise ihtilâlin kansız olması, meclisin dağıtılması, yeni bir anayasa hazırlanması, Atatürk devrimlerine dönülmesi, Silahlı Kuvvetlerde reorganizasyon ve seçimlere gidilmesidir.⁶⁵¹ Demokratlar bir an önce seçimlere giderek verdikleri sözü yerine getirip, orduyu içine girdiği siyasetten ve sivil örgütten hızla çekip çıkarmak istemektedir. Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu, Osman Köksal, Sami Küçük gibi subaylar demokrat grubun başı çeken üyeleridir.⁶⁵²

1.8.3 CHP Yanlıları

Fikret Kuytak, Refet Aksoyoğlu ve Ekrem Acuner; iktidarın hemen CHP'ye devredilmesinden yana tavır koymuştur.⁶⁵³ Suphi Gürsoytrak da bu ekibe yakındır. Sami Küçük ve Cemal Madanoğlu arasında da bu yönde bir dayanışma söz konusudur.⁶⁵⁴ Bu durum da Cemal Gürsel dışındaki demokrat grup üyeleri ile CHP yanlısı komite üyeleri arasında sadece ufak tefek ince ayrımların olduğunun bir göstergesidir. Demokratik düzene bir an önce dönülmesini savunan Sezai Okan ile Osman Köksal da yönetimin bir an önce sivillere devredilmesi fikrini savunmaktadır. Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat ve Emanullah Çelebi'den meydana gelen havacı subaylar da iktidarın CHP'ye bırakılması fikrini destekleyenler arasındadır. Buna karşılık Orhan Kabibay ve Orhan Erkanlı radikaller ile yakınlaşmaya başlamıştır.⁶⁵⁵

1.9 MBK-CHP Gerginliği: Başarısız Bir Seçim Hamlesi ve Yükselen Tansiyon

İhtilâl, 27 Mayıs sabahı kendisini İstanbul ve Ankara'dan ilân ederken en kısa zamanda seçime gitme sözü vermiştir. Bu doğrultuda komite içerisindeki radikal kanat, CHP yanlısı üyeler dışındaki subayları yönetimi bir müddet daha ellerinde bulundurmak

⁶⁵⁰ Alpaslan Türkeş'in 29 Nisan... , Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 283

⁶⁵¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 283

⁶⁵² Avni Eevli, *1960-1965 Olayları...* , s. 379

⁶⁵³ Kurtul Altuğ, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Yılmaz Yayınları, Ankara, 1991, s. 37

⁶⁵⁴ Dünder Seyhan, *Gölgedeki...* , s. 89

⁶⁵⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 283

hususunda ikna ederek ağırlıklarını hissettirmeye başlamıştır.⁶⁵⁶

Ortamdaki havayı sezinleyen İnönü, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“İnkılâbın asil ve sağlam tarafı, süratle umumi seçimlerin yapılacağına taahhüt edilmesidir. Süratle umumi seçimlerin yapılmasında saymakla bitmez milli menfaat vardır. Mesele, ameli olarak mümkün olan süratin ne olacağına tayinindedir. Yapılması mutlaka lâzım devlet işlerinin sonbahara kadar bitirilmiş olmasını yürekten temenni ederim. Herhalde inkılâp rejiminin süratle seçim yapmak kararında bulunduğu tereddüt etmiyorum. Bu tarih tespitinin benim için hakikaten imkânı yoktur. İşler ilerledikten sonra hükümet, seçimin yapılabileceği tarihi isabetle tayin edebilecek bir görüşe varırsa, bunu ilân etmesi çok faydalı olur.”⁶⁵⁷

Milli Birlik Komitesi cephesine bakıldığında ise tersi bir görüşün hâkim olduğu Cemal Gürsel’in şu cümlelerinden ortaya çıkmaktadır:

“Seçim safhasına girmek için daha epeyce zamana ihtiyaç olduğu kanaatindeyim, fakat seçimin öyle pek çabuk da yapılamayacağı çalışmalardan anlaşılıyor. Alel acele bir anayasa ortaya getirmek veya mevcut anayasayı ihtiyaçlara göre tamamlamak oldukça zaman icap ettirir. Birçok vatandaşın ve birçok ilim müesseselerinin bu husustaki mütalaalarına müracaat etme mecburiyeti vardır. Anayasa Komisyonu şümüllü bir şekilde çalışmaktadır. Bu çalışmaların neticesi, zannediyorum biraz gecikecektir. Ama seçim tarihini söylemek, benim için mümkün değildir.”⁶⁵⁸

Gürsel, birkaç gün sonra bu sefer direkt olarak İnönü’yü muhatap alarak şunları söylemiştir:

“Seçimlerin erken yapılmasını biz de istiyoruz, ama tatbikat gecikince öyle çabuk olamayacağını anladık. Anayasa bitip tatbik edilir hale gelince seçim yaparız. İnönü müstacel devlet işlerinin süratle halledilmesini istiyor. Eğer muhakemeyi kastediyorsa, bu hâkimlerin işidir.”⁶⁵⁹

Oysa Gürsel’in bu son açıklamasından önce Metin Toker, dergisinde seçim tarihinin ilânı için komiteye çağrı yapmıştır ve bu çağrı siyaset kulislerinde İnönü’nün çağrısı olarak nitelendirilmiştir:⁶⁶⁰

“27 Mayıs İnkılâbı’nın bütün dünyada görülmemiş bir alâka ile karşılanması ve Türkiye’ye, Türk ordusuna itibarların en yükseğini sağlamış olması, daha ilk günden seçimler konusunda açık taahhüde girişilmesi neticesidir. 27 Mayıs, görünüş

⁶⁵⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 284

⁶⁵⁷ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1960

⁶⁵⁸ *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1960

⁶⁵⁹ *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1960

⁶⁶⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 285

itibarıyla bir askeri hükümet darbesidir. Askeri hükümet darbeleri en meşru hâllerde bile bir meşruiyetsizlik veçhesi taşıdıklarından ve nihayet bir vesayet idaresini sürdürmeye kalkıştıklarından hür âlemde hiçbir zaman fazla tutulmamışlardır. Hele askeri hükümet darbesi yolu ile iktidar olanların, bunu meşru ellere tevdiye çıkardıkları güçlükler bilindiğinden; Nasır'ın, Kasım'ın, Castro'nun misali ortada olduğundan, 27 Mayıs İnkılâbı'nın 'en kısa zamanda seçim' taahhüdünün niçin böylesine ilgi çektiği anlaşılabilir. Platonik 'en kısa zaman' tabirinin yerine bir kesin tarihin ilânında artık büyük fayda vardır. Bazı temayüllere bakılırsa MBK bu memleketin bütün dertlerini halledecek, ondan sonra seçimlere gidilecektir. Bunun seçimsiz bir sistemi ebediyen devam ettirmek manasından başka mana taşımadığı ortadadır.”⁶⁶¹

İnönü ve Toker hemen seçime gidilmesi isteğini yüksek perdeden dile getirirken, buna şimdilik temkinli yaklaşan Gürsel'e, Anayasa Komisyonu Başkanı Sıddık Sami Onar'dan destek gelmiştir. Onar, 10 Temmuzda 'Seçimlerin çabuk yapılması kadar hatalı bir iş olamaz. Meselelerin bitaraf bir idare altında halledilmesi lâzım' demiştir.⁶⁶² . Onar, uzatılmış bir askeri idareden yana değildir. Ancak CHP'nin iktidarı ele geçirme konusundaki aşırı aceleci davranışları, herhangi bir siyasi parti destekçisi olmayan aydınlar arasında antipati ile karşılanmıştır. Üstelik Onar, DP'lilerin yargılanması bitmeden demokratik düzene geçilmesine taraftar da değildir.⁶⁶³

Milli Birlik Komitesi'ne bir başka destek de muhalefetin renkli ve sivri bir ismi olan CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'dan gelmiştir. Olası bir seçimde 27 Mayıs'ın rüzgârını arkasına alan CHP'nin tek başına iktidara geleceğini öngören Bölükbaşı düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Durum değişmiştir. Partilerin yeni duruma göre yeni baştan teşkilâtlandırılması mutlak bir zarurettir. Bu da her şeyden önce zaman meselesidir. Siyasi partilere yeniden teşkilâtlanabilmeleri için vakit ve fırsat verilmelidir. Ne CHP ne de MP, hadiselerin sarstığı derme çatma teşkilâtlarla seçimlere girebilirler. Girseler de seçimlerden yüzlerinin akı ile çıkabilecekleri şüphelidir. Beklemek ve hazırlık yapmak lâzımdır.”⁶⁶⁴

Milli Birlik Komitesi ile CHP arasındaki tansiyonun yükselmesine neden olan bir başka önemli gelişme ise partilerin ocak-bucak teşkilâtının kapatılması olmuştur.⁶⁶⁵ Komite içinde radikal grup, Türk toplumunun içine düştüğü politizasyonun aşırı bir nitelik kazanması kamısına varmaktan hareketle rahatsızlıklarını açıkça dile getirmeye

⁶⁶¹ Metin Toker, “Balayımın İyisi”, Akis, Sayı 6, Temmuz 1960

⁶⁶² Cumhuriyet, 11 Temmuz 1960

⁶⁶³ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 397

⁶⁶⁴ Alpaslan Türkeş, *1944 Milliyetçilik...*, s. 103-104

⁶⁶⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 286

başlamışlardır. 27 Mayıs öncesinde, küçük yerleşim birimlerinde; kahvelerin, camilerin ve mezarlıkların DP-CHP esasında ayrılması komite bünyesinde de rahatsızlık yaratmıştır.⁶⁶⁶

Bu çerçevede Milli Birlik Komitesi tarafından 4 Temmuzda kabul edilen ve 6 Temmuz 1960 tarihinde yürürlüğe giren 8 No.'lu '3512 Sayılı Cemiyetler Kanununa Ek Geçici Kanun' ile partilerin ocak-bucak teşkilâtları kapatılmış, gençlik ve kadın kollarının örgütlenmesi ise sınırlanmıştır.⁶⁶⁷ Komitede konu görüşülürken bir üye, İnönü'nün kadın ve gençlik kollarının sınırlandırılmasına razı olamayacağını söyleyince Cemal Gürsel kızarak 'Bıktık bu İsmet Paşadan, tuvalete gitsek İsmet Paşa'ya mı soracağız? Kırk senedir bu zatın peşinden gittik, geldiğimiz yer belli... Yeter artık, bundan sonra devleti biz idare edeceğiz. Paşa evinde otursun ve işlerimize karışmasın. Oynamak istenen oyunları biliyorum; siz de ne Halk Partisi'ne ne de İsmet Paşa'ya ve diğerlerine alet olmayın. Sorumluluk bizimdir, yetkilerimizi de biz bildiğimiz ve anladığımız biçimde kullanacağız' diye bağırıştır.⁶⁶⁸

İnönü, 7 Temmuzda bir demeç vererek Milli Birlik Komitesi'nin kararını eleştirmiştir. İnönü şöyle demektedir:

*"İlgayı icap ettiren başlıca sebep olarak ocak-bucak başkanları ve mensuplarının memurlar üzerinde yaptıkları baskılar ve vatandaşın en küçük tabakalarına kadar ayırıcı tesirleri gibi unsurlar zikredilebilir. Onun yanında ocak ve bucaklar, teşkilâtlarını siyasi partinin mahdut bir zümresinin tertibi şeklinden kurtarıp geniş halk tabanlarına mal etmiştir. Bundan daha ehemmiyetli olarak memleket meselelerinin ve devlet idaresi düşüncesinin, vatandaş topluluklarının dertleri ve istekleri çerçevesinin dışında kalmış bulunan geniş halk kitlesini siyasi terbiyesinin içine almış, memleket meseleleri en küçük vatandaşı ilgilendirmiştir."*⁶⁶⁹

Gürsel buna karşılık 10 Temmuzda İnönü'ye şöyle bir cevap vermiştir:

*"Sayın İnönü'nün söylediği faydalar hâsıl olmamıştır kanaatindeyim. Ocaklar ve bucaklar yüzünden köyler, nahiyeler kanlı şekilde ikiye bölünmüş; iki taraf camilerini, kahvelerini birbirinden ayırmış, hatta kız alıp vermemeye başlamıştır. Ayrıca partilerin, yüksek tahsil müesseselerine sokulup yetişmeleri ve çalışmaları lâzım gelen gençlerimizi ikiye, üçe ayırmalarının da şiddetle aleyhindeyim."*⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ a.g.e, s. 286

⁶⁶⁷ *Resmî Gazete*, 6 Temmuz 1960, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 287

⁶⁶⁸ Orhan Erkanlı, *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, Baha Matbaası, İstanbul, 1973, s. 301

⁶⁶⁹ *Ulus*, 8 Temmuz 1960

⁶⁷⁰ *Ulus*, 11 Temmuz 1960

Hemen her alanda mevzi kaybetmeye başlayan CHP, komitenin bir an evvel seçim tarihini tespit etmesi için hemen her şeyi yapma eğilimindedir. Bu çerçevede demokratik yaşama dönüldükten sonra komite üyelerinin, oluşturulacak senatonun tabii üyeleri olması fikri CHP tarafından ortaya atılmıştır. Tabii senatörlük teklifi, komite içindeki radikal grup tarafından siyasi bir rüşvet olarak değerlendirilmiştir.⁶⁷¹ Bundan sonraki safhada Radikaller-CHP-Diğer MBK üyeleri yörüngesinde süregelen dolaylı mücadeleler fiiliyata dökülecek; kazanan-kaybeden noktasında ortaya çıkan manzaraya oldukça ses getirecek tasfiyeler damgasını vuracaktır. Ancak görülecektir ki ihtilâlin doğası boşluk kabul etmemiş, gidenlerin yerini daha uç aktörler doldurmuştur.

2. İhtilâl Yönetiminde Hesaplaşma Süreci ve Milli Birlik Komitesi'nin Dağılışı

Komite içerisindeki ideolojik dalgalanmalar kısa bir süre sonra yönetim kademesindeki egemenliği ele geçirme mücadelesine dönüşmüş; taraflar düşüncelerini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştır. Önü liderliğindeki CHP'nin seçim baskısı, Cemal Gürsel'in yükselen tansiyonu düşürmekte yetersiz kalması, Türkes ve arkadaşlarının giderek güçlenmesinin yarattığı endişe hali Milli Birlik Komitesi içindeki zaten zayıf olan bağları kopma noktasına getirmiştir.

2.1 Subay Kadrosuna Yönelik Tasfiye Hamlesi

27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi'nin ilk büyük ve önemli girişimi, Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki subay kadrosunda gerçekleştirdiği tasfiye olmuştur. Bu girişim, komitenin varlığını tehlikeye düşürecek kadar da tehlikelidir. 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren ordunun subay kadrolarının '*mahrutu ters dönmüştür.*' Diğer bir deyişle rütbelerin alt kademelerden üst kademelere doğru bir koni oluşturması gerekirken, Türk Silahlı Kuvvetlerindeki subay kadrosu 1960 yılında oval bir görünüme sahiptir.⁶⁷²

Tasfiye hareketinin yürütülmesinin arkasında yatan nedenlerin analizi yapılmadan, tek başına girişimin kendisinin anlatılması eksik bir değerlendirme olacaktır. Başlangıçta, kadro şişkinliği belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Alt rütbeleri oluşturan teğmen, üsteğmen ve yüzbaşı kadroları yetersizdir. Buna karşın orta rütbeleri oluşturan binbaşı,

⁶⁷¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 288

⁶⁷² *a.g.e.*, s. 297

yarbay ve albay kadrolarında ise ihtiyaç fazlası subayın bulunması söz konusudur. General ve amiral kadrolarındaki aşırılık da diğerlerinden farklı değildir.⁶⁷³

Rakamsal örnekler vermek gerekirse; ihtilâlin gerçekleştirildiği 27 Mayıs 1960 tarihinde Kara Kuvvetleri Komutanlığı kadrolarındaki yarbay ve binbaşılardan sayıları 7589'dur. Subay kadrolarının en alt kademelerini oluşturan ve normal olarak piramidin zeminini teşkil etmesi gereken teğmen, üsteğmen ve binbaşılardan sayıları ise 5000'in biraz üzerindedir.⁶⁷⁴

Oluşturulan tasfiye komisyonunun en önemli isimlerinden biri olan Dünder Seyhan, tasfiyeden önce Türk Silahlı Kuvvetleri'nin subay kadrosunun içinde bulunduğu durumu şu şekilde özetlemiştir; '*ordu emir ve kumandasındaki kadro sistemi, raşitik bir çocuk gibi bünyesi zayıf, kafası kocaman bir duruma geldi.*'⁶⁷⁵

Bununla birlikte orta rütbeli subayların terfi sürelerinin uzatılması da soruna yol açan önemli bir etkidir. Zira Harp Okulu'ndan mezun olan bir asteğmenin albaylığa yükseliş süresi; Kara Kuvvetlerinde 28 seneye, Hava Kuvvetlerinde 24 seneye, Deniz Kuvvetlerinde ise 25 seneye çıkmıştır.⁶⁷⁶

Tüm bu veriler ışığında Suphi Karaman, Dünder Seyhan, Şinasi Orel ve Halit Sencer gibi kurmay subaylardan oluşan komisyon, tasfiye hareketini general ve amirallerden başlatma kararı almıştır.⁶⁷⁷ Tasfiyelerin general ve amirallerden başlamasının farklı nedenleri vardır. Dünder Seyhan; general ve amirallerin tasfiyesinin kökeninde psikolojik nedenlerin yattığını ileri sürmektedir. İhtilâli hazırlayan, gerçekleştiren ve komiteyi oluşturan subaylar, yüzbaşılardan başlamak üzere ağırlıklı alt ve orta rütbelilerden oluşmaktadır. General ve amiraller ilk anda fiili durumu kabullenmekle birlikte kısa bir süre kızgınlığa kapılmışlar ve komite ile ordunun bu en üst kademedeki komutanları arasında ister istemez gizli sürtüşme belirtileri başlamıştır.⁶⁷⁸

Komite üyeleri ise generallere, DP iktidarına karşı tavır almayılarından, sivil yetkililerle olan ilişkilerinde '*ordunun şerefine ters düşecek şekilde*' davranmalarından

⁶⁷³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 297

⁶⁷⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 333

⁶⁷⁵ Dünder Seyhan, *Gölgedeki...* , s. 101

⁶⁷⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 300

⁶⁷⁷ a.g.e., s. 301

⁶⁷⁸ Dünder Seyhan, *Gölgedeki...* , s. 101

dolayı öfkelidirler.⁶⁷⁹ Ayrıca, subay kadrosunda girişilecek tasfiyenin general ve amirallerden başlaması ve geniş kapsamlı tutulması onu takip edecek olan orta rütbelerdeki tasfiyeyi kolaylaştıracağı düşünülmüştür.⁶⁸⁰

Sürecin hızlanması için yapılan önemli ön hazırlıklardan bir tanesi, Emekli Sandığı kanununda yapılacak değişiklik ile emekliye sevk edilecek subaylara ödenecek ikramiye ve emekli maaşlarının belirlenmesi olmuştur. Ankara Merkez Komutanlığı'na getirilen iki uzman kendilerine verilen esaslar çerçevesinde '5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununa Ek Geçici Kanun' tasarısını hazırlamıştır.⁶⁸¹

Subay kadrosunda girişilecek bu tasfiyenin finansmanının sağlanması açısından bütçedeki olanaklar kısıtlı olduğundan, NATO Başkomutanı General Norstad, henüz geçici kanun tasarısı hazırlanırken Türkiye'ye gelmiştir. Aynı gün Amerikan Kuvvetleri Başkomutan yardımcısı General Palmer de ülkeye ayak basmıştır.⁶⁸²

25 Temmuz'da General Norstad; Başbakanlıkta Cemal Gürsel, Alpaslan Türkeş, Selim Sarper, Kurmay Albay Şinasi Orel ve Kurmay Albay Ekrem Suel'in bulunduğu bir toplantıya katılmıştır. Gürsel, Norstad'a subay kadrosunda tasfiyeye gidileceğini açıklamış ve tasfiyenin getireceği mali yükü karşılamak için ABD hükümetinden kredi talebinde bulunmuştur.⁶⁸³

26 Temmuz gecesi komite olağanüstü toplantıya çağırılmıştır. Toplantının gündemi ise daha önceden uzmanların hazırlamış olduğu ek kanun tasarısıdır. Kanun tasarısının birinci maddesi; subay, askeri memur ve astsubaylardan 25 fiili hizmet yılını dolduranların kendi istekleri veya re'sen emekliye sevk edilebileceğini karara bağlamıştır.⁶⁸⁴ Böylece üst ve orta kademelerdeki yeniden yapılanma için hukuki zemin hazırlanmıştır.

Kanunun komite tarafından kabulünden sonra emeklilik listeleri hazırlanmış ve önceden belirlenen esaslar çerçevesinde operasyonun yürütülmesi karara bağlanmıştır. 30 Temmuz 1960 günü öğle saatlerinden sonra Suphi Karaman emeklilik listelerini alarak Başbakanlığa, Cemal Gürsel'e götürmüştür. Karaman; Gürsel'in, emeklilik kararlarını

⁶⁷⁹ Sıtkı Ulay, *Harbiye...* , s. 144

⁶⁸⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 301

⁶⁸¹ Dündar Seyhan, *Gölgedeki...* , s. 104-105

⁶⁸² *Ulus*, 26 Temmuz 1960; *Hürriyet*, 26 Temmuz 1960

⁶⁸³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 302

⁶⁸⁴ *Resmî Gazete*, 5 Ağustos 1960, Sayı: 10570, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 302

imzalamak konusunda çekince göstermesi ihtimaline karşı, kendisine destek olması için Alpaslan Türkeş, Rıfat Baykal ve Osman Köksal'ı da almıştır.⁶⁸⁵

Karaman'ın tahmini doğru çıkmıştır. Gürsel, komitenin almış olduğu karara rağmen *'bu kadar general emekliye sevk edilemez'* diyerek emeklilik kararnamelelerini imzalamayı reddetmiştir. Çok sert tartışmalar yaşanırken Rıfat Baykal'ın da Karaman lehinde kesin bir tavır göstermesi sonucu Gürsel adeta zorla kararnameyi imzalamak durumunda kalmıştır.⁶⁸⁶

Emeklilik işlemleri büyük bir gizlilikle yürütülmüştür. Komite Üyeleri, ordunun çeşitli kademelerinde kumanda mevkilerinde bulunan amiral ve generalleri tasfiyenin tehlikeli olduğunun bilincindedir.⁶⁸⁷ Bu nedenle tasfiye komisyonu, ordu komutanları ile önemli büyük birliklerin komutanlarının emekliye sevk ve yerlerine yenilerinin ataması işlemlerini başta Suphi Karaman ve Dündar Seyhan olmak üzere bizzat yönetmiştir.⁶⁸⁸

Emekliye sevk edilen generallerin yerlerine genç ve rütbeleri komutanlıklarına atandıkları birliklere oranla düşük olan subaylar getirilmiştir. Ordu komutanlıklarına korgeneral veya tümgeneraller, kolordu komutanlıklarına tümgeneral veya tuğgeneraller, tümen komutanlıklarına da albaylar getirilmiştir.⁶⁸⁹ Neticede 3 Ağustos 1960 tarihi saat 19.00 itibarıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yüksek kumanda kadrosu tamamen değiştirilmiş; sayısı 235'i bulan general ve amiral emekliye sevk edilmiştir. Operasyon sonunda orduda 20 general kalmıştır.⁶⁹⁰

Cemal Gürsel 4 Ağustos'ta Gölcük orduevinde subaylarla yaptığı konuşmada DP iktidarının ordu ile ilgilenmediğini ileri sürmüştü; ordunun şahsi menfaatlere alet edildiğini, 50 generalin bulunması gereken yerde 240 general kadrosu açılarak rütbenin değerinin düşürüldüğünü söylemiştir.⁶⁹¹ Bunu takiben 20 Ağustos – 2 Eylül tarihleri arasında 3672'si Kara Kuvvetlerinden olmak üzere 4000 civarında subay emekliye ayrılmıştır.⁶⁹²

⁶⁸⁵ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 304

⁶⁸⁶ *a.g.e.*, s. 304

⁶⁸⁷ Orhan Erkanlı, *Anılar...* , s. 41

⁶⁸⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 304

⁶⁸⁹ Orhan Erkanlı, *Anılar...* , s. 42

⁶⁹⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 307

⁶⁹¹ *Ulus*, 5 Ağustos 1960

⁶⁹² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 311

Genel anlamda tasfiye operasyonu başarı ile sonuçlandırılmış; uygulama esnasında hiçbir karşı koyma olayı gerçekleşmemiştir. Ancak emekli subaylar, Ankara’da bir yürüyüş ile Anıtkabir’e çelenk bırakmışlardır. Komite içerisinde Fazıl Akkoyunlu da bu yürüyüşe iştirak etmiştir. Yine bu operasyon sonucunda göreve geleli henüz birkaç ay olan Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala emekliye ayrılmış; yerine Orgeneral Cevdet Sunay atanmıştır.⁶⁹³ Özetle bu tasfiye hamlesi ile kadrolardaki şişkinlik makul bir şekilde giderilerek Türk ordusu tepeden tırnağa yenilenmiştir. Ancak, subay kadrosunda gerçekleşen bu tasfiye hareketi dahi Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler bünyesindeki tansiyonu düşürmeye yetmemiştir.

2.2 Radikal Gruba İlk Uyarı: İnönü-Gürsel Yakınlaşması

1960 yılının Haziran ayında gerilmeye başlayan ve soğukluk noktasına gelen MBK-CHP ilişkilerinin mevcut hâli Gürsel’i rahatsız etmeye başlamıştır. Komite içerisindeki radikallerden hiç de hoşnut olmayan Gürsel, İnönü ile yeniden temas kurmanın yollarını arama arzusunda.

Fakat Gürsel, bu temasın açıktan olmasını istememiştir. Çünkü böyle aleni bir diyaloga, Milli Birlik Komitesi, ihtilâlin tarafsızlık prensibinin çiğneneceği düşüncesiyle karşı çıkma ihtimali oldukça fazladır.⁶⁹⁴ Bu düşünceden hareketle Gürsel; kendisini İzmir’den Ankara’ya getiren ekibin içerisinde yer alan ve İnönü’ye karşı sarsılmaz sadakati ile bilinen Kurmay Binbaşı Avni Eyleli’yi İnönü ile arasında gizli temas kurmakla görevlendirmiştir.⁶⁹⁵

Avni Eyleli, Gürsel’den aldığı emri yerine getirmek için İnönü’nün damadı gazeteci Metin Toker ve CHP’nin ileri gelenlerinden Nüvit Yetkin ile görüşmüştür. Gürsel tarafından yollandığını Toker’e söyleyen Eyleli; Gürsel’in Türkeş’ten tedirgin olduğunu ve onu müsteşarlıktan almak için beklediğini söylemiş, bu doğrultuda İnönü ile görüşmek istediğini belirtmiştir.⁶⁹⁶ Eyleli’nin bu isteği gerçekleşmiş ve İnönü ile yapılan görüşmede ona komitenin radikal kanadının uzun süreli bir iktidarı plânladıklarını, Türkeş’in Gürsel’i

⁶⁹³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 312

⁶⁹⁴ *a.g.e.*, s. 313

⁶⁹⁵ Avni Eyleli, *Hürriyet İçin*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1960, s. 57

⁶⁹⁶ Metin Toker, *Demokrasimizin...*, s. 101

devirmek istediğini anlatmıştır.⁶⁹⁷ Ağustos ayının başında Gürsel, ordudaki tasfiyeden yana olmadığı duyulan İnönü ile görüşmeye karar vermiştir. Zaten 24 Temmuz 1960 günü Lozan'ın yıldönümü sebebiyle çektiği telgrafla buzların erimesi yönünde ilk adımı atmıştır. İnönü de Gürsel'e nazik bir telgrafla cevap vermiştir.⁶⁹⁸

Sonunda 6 Ağustos 1960 tarihinde Cemal Gürsel, komitenin radikal üyelerinden Rifat Baykal ve Orhan Erkanlı olduğu hâlde İnönü'yü Heybeliada'daki evinde ziyaret etmiştir.⁶⁹⁹ Gürsel ile İnönü arasında yapılan baş başa görüşmede İnönü, Gürsel'den ibadet dilini, ezanı Türkçeleştirip Türkçeleştirmeyeceğini sormuştur. Gürsel, İnönü'nün sorusuna olumsuz cevap vermiştir. Ancak reform kelimesini telaffuz etmeden dinde reforma gitmek istediklerini söylemiştir. Gürsel'in üzerinde durduğu konu ise Kürtçülük olmuştur. Gürsel, Kürtçülüğü kışkırtan ağaları Sivas'a nakledeceklerini ve 10-15 yıl burada zorunlu ikamete mahkûm edeceklerini söylemiştir. Gürsel ile İnönü'nün konuştuğu bir başka konu seçim tarihidir. Gürsel, bu mevzuda Ekim 1961 tarihini uygun görmüştür.⁷⁰⁰

Bu arada radikallerin liderliğini yapan Alpaslan Türkeş, kendisine Gürsel-İnönü görüşmesi ile fikrini soran gazetecilere *'Bu bir nezaket ziyaretidir. Devlet Başkanı bu ziyareti daha önceden yapmak istiyordu, fakat meşguliyetinin fazlalığı buna mani idi. Ayrıca ben iki asker arasında yapılan ve çok samimi bir hava içinde geçen görüşmenin faydalı olduğu kanaatindeyim'* cevabını vermiştir.⁷⁰¹ 26 Ağustos'ta İnönü Gürsel'e iade-i ziyarette bulunmuştur.⁷⁰² Bu ziyaret Türkeş'i şüphelendirmiş ve Türkeş, Orhan Kabibay'ı arayarak güvenlik önlemlerini arttırmasını istemiştir.⁷⁰³

Artık radikal kanadın sınırları yıpranmıştır. Çünkü komitenin gizli toplantılarında konuşulanlar dahi CHP Genel Merkezi tarafından öğrenilmiştir. Radikaller önce Milli Emniyetin teknik elemanlarını çağırarak *'gizli mikrofon var mı?'* diye arama yaptırmışlar, sonra gizli celselerde hizmet eden sağır görevlilerin muayene edilmesini sağlamışlardır. Oysa bilgiler İnönü'ye komite içindeki CHP yanlısı üyeler tarafından aktarılmaktadır.⁷⁰⁴

⁶⁹⁷ Metin Toker, *Demokrasimizin...*, s. 101-102

⁶⁹⁸ a.g.e., s. 103-104

⁶⁹⁹ Orhan Erkanlı tarafından kaleme alınan 14'lere Rapor, 1 Mart-1 Nisan 1961, s. 10, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 314

⁷⁰⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin...*, s. 105-106

⁷⁰¹ *Vatan*, 8 Ağustos 1960

⁷⁰² Metin Toker, *Demokrasimizin...*, s. 117

⁷⁰³ Muammer Taylak, *27 Mayıs...*, s. 98-99

⁷⁰⁴ Alpaslan Türkeş, Rifat Baykal, Muzaffer Özdağ, *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 33-34

Komite içerisinde bariz bir şekilde ortaya çıkan güvensizlik ortamı, mücadelenin iki tarafını da, yanlarına çekebilecekleri kişi ve kurumlar aramaya itmiştir.

2.3 İhtilâlin Çekirdek Kadrosundan Yurda Dönüşler

27 Mayıs müdahalesinin gerçekleştiği esnada, darbeyi plânlayan kadronun kilit isimlerinden Dünder Seyhan Washington'da, Halim Menteş Napoli'de ve Talât Aydemir de Kore'de görevlidir. Seyhan, 20 Haziran'da ülkeye çağırılmıştır. 23 Haziran 1960'ta Ankara'ya gelen Seyhan, ordunun subay kadrosunda yürütülen tasfiye çalışmalarında birinci derecede rol üstlenmiştir.⁷⁰⁵

Seyhan'ın yurda dönüşünü Halim Menteş izlemiştir. Menteş, döner dönmez komite içindeki havacı subaylarla irtibata geçmiştir. Havacı subaylar komitede müstakil bir grup olarak hareket etmekle birlikte, radikallere karşı yürütülen her türlü mücadeleyi desteklemiştir.⁷⁰⁶

Talât Aydemir ise 8 Ağustos 1960 tarihinde Kore'den Türkiye'ye dönüş yapmıştır. Aydemir'in kafasında döndüğünde Milli Savunma Bakanlığı Genel Sekreterliği'ne getirilmek ve ordudaki tasfiyede görev almak düşüncesi yatmaktadır. Kendisini İzmir'de, 27 Mayıs öncesi beraberce örgüt çalışmalarını yürüttükleri yakın arkadaşı Sezai Okan karşılamıştır. Türkeş'in 'hoş geldin' telgrafı da kendine ulaştırılan Aydemir'in yeni görev yeri ise Harp Okulu Kurmay Başkanlığıdır.⁷⁰⁷

12 Ağustos'ta Ankara'ya geçen Aydemir, burada komite üyelerinden Osman Köksal, Ekrem Acuner ve Sezai Okan ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Osman Köksal, Aydemir'e Türkeş dolayısıyla sitem etmiş ve 'Hayatta tek bir hata yaptın. O da Türkeş'i içeriye soktun' demiştir. Aydemir ise Türkeş'in komite içinde sivrilmesine neden izin verdiklerini sorar ve ekler: 'Yegâne endişeniz bu ise, ben onu hareketlerinden frenlerim, olmazsa hayatım pahasına da olsa ona bir çare bulurum.' Aydemir'in bu cevabı karşısında Ekrem Acuner gülmekle yetinmiştir.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Dünder Seyhan, *Gölgedeki...*, s. 84

⁷⁰⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 316

⁷⁰⁷ Talât Aydemir, *Talât Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul, 1968, s. 66-68

⁷⁰⁸ a.g.e., 68-70

Bir sonraki görüşme ise Halim Menteş, Dündar Seyhan ve Talât Aydemir arasında gerçekleşmiştir. Görüşmenin bir noktasında Seyhan aslında çok yanlış sayılmayacak önemli bir tespit yaparak komitenin ikiye ayrıldığını, bu iki grubun günü gelince birbirlerini yok edeceklerini söylemiş; kuvvetin kendilerinde olduğunu iddia ederek başarıya ulaşacaklarını söylemiştir. Seyhan'ın önerisi görevden alınan bakanların yerine komite üyelerinin getirilmesi yönündedir. Fakat Aydemir ve Menteş bu görüşe karşı çıkmışlardır.⁷⁰⁹ 30 Ağustos 1960 tarihinde yapılan yeni atamalarla komite içindeki gruplar kritik mevkilere kendi adamlarını atamışlardır. Fakat istisnalar da yok değildir. Örneğin Talât Aydemir, her iki tarafın da desteğini alarak Harp Okulu Komutanlığı'na atanmıştır.⁷¹⁰ Gerçek olan şudur ki ihtilâl hazırlıklarının başından sonuna aktif rol üstlenmelerine karşın komite dışında kalan subaylar bu durumdan oldukça huzursuzdur. Gerçek yerlerinin Milli Birlik Komitesi üyeliği olduğuna inanan bu kişilerin başında da Harp Okulu Komutanlığı'na atanan Talât Aydemir ile İstanbul Merkez Komutanlığı'na atanan Faruk Güventürk gelmektedir.⁷¹¹

Bu arada radikal grubun lideri konumundaki Alpaslan Türkeş de boş durmamış, komite dışından kendi varlığını destekleyecek güçler oluşturma yoluna gitmiştir. Bu çerçevede sosyal yaşamda bütün ülke genelinde kendisine destek olması amacıyla Türk Kültür Dernekleri'ni ve aynı zamanda fikirlerini yayması için 'Öncü' gazetesini kurdurtmuştur.⁷¹²

2.4 İnönü-Radikal Grup Çatışması

1960 yılının yaz sonuna gelindiğinde CHP yanlısı yayın organlarının Türkeş'in öncülüğünü yaptığı radikaller grubuna karşı yönelttikleri eleştirilerin dozajı günden güne daha da sertleşmektedir. İnönü ve Türkeş arasındaki gerginlik söylentilerinin ayyuka çıkması üzerine İstanbul Vali Yardımcısı Kurmay Albay Turhan Yavşın 26 Ağustos 1960 tarihinde gazetecilere şu açıklamayı yapmıştır:

“Başbakanlık Müsteşarı Kurmay Albay Alpaslan Türkeş ile İsmet İnönü arasındaki bazı ihtilaflar olduğu hakkında ortaya atılan dedikodular kulağımıza kadar gelmektedir. Bu arada Gürsel'in İnönü'yü Heybeliada'daki evinde ziyareti

⁷⁰⁹ Talât Aydemir, *Talât Aydemir'in...*, s. 75-76

⁷¹⁰ *a.g.e.*, s. 77

⁷¹¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 317

⁷¹² *a.g.e.*, s. 317-319

sırasında Türkeş'in İnönü'ye elini uzatmayarak 'Benim sana verecek elim yok' dediği kulaktan kulağa söylenmektedir. Oysa bildiğiniz gibi bu ziyaret sırasında Türkeş İstanbul'da değil, Ankara'daydı. Şahsen ideal arkadaşım olan Alparslan Türkeş, bu dedikoduların asıl olmadığı ve İnönü ile aralarında hiçbir ihtilafın bulunmadığının umumi efkâra açıklanması için beni vazifelendirmiş bulunmaktadır. Albay Türkeş'in gerçek bir memleket büyüğü olan İnönü'ye derin saygısı bulunduğunu da ayrıca ifade etmek isterim.”⁷¹³

Türkeş de söylentileri bizzat reddederek çok konuşulan ‘1944 olayları’ ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Her şuurlu Türk aydını gibi, ben de yurdumu, milletimi seven bir insanım. En büyük arzum; milletimizi hürriyet, refah ve kudret içinde görmektir. Bizim vazifemiz, aydınlara düşen şey, mazinin kirli işlerini karıştırıp eski yaraları kanatmak ve yeni acılara sebep olarak vatandaşlarımız arasındaki münasebetleri zararlı hâle getirmek değildir. 1944'te cereyan eden Türkçülük hareketi tarihe ve maziye mal olmuş bir hadisedir... Biz, Batı bilim ve kültürüne giden yol üzerinde ve Atatürk'ün Türk milletine işaret ettiği hedeflere yürümek azmindeyiz... Bu yolda yürürken asla küçük menfaat zümrelerinin ve politika bezirgânlarının oyununa düşmeyeceğiz.”⁷¹⁴

Fakat çok geçmeden Türkeş'in verdiği bir başka demeç İnönü ile aralarının pek de iyi olmadığını göstergesi niteliğindedir:

“Bazı teşekküller hemen, bir an önce seçimleri yaptırıp seçimlerin neticesine göre idareyi kendilerine bırakıp gitmemizi istiyorlar. Diğer bazı teşekküller ise rakipleri bulunan teşekküller karşısında taazzuv edip teşkilatlanmalarını tamamlayıncaya kadar seçimlerin geciktirilmelerini istiyorlar. Fakat bunun dışında, bu yurdun öyle iktidara gelecek hiçbir parti tarafından radikal bir şekilde ele alınmasına imkân olmayan davalarının ancak inkılâp idaresi tarafından halledileceği kimsenin hatırına gelmiyor.”⁷¹⁵

Bu ifadelere ve genel anlamda radikallerin tezlerine İnönü'nün cevabı 9 Eylül'de gelmiştir. Siyasi faaliyetler yasak olduğu için susan İnönü, CHP'nin kuruluş yıl dönümü münasebetiyle yaptığı konuşmada şöyle demektedir:

“Üç ay zarfında, 27 Mayıs'tan evvelki cemiyet ve siyaset hayatımızı artık hatırlamaz olmuş bir hâlimiz var. Geçen iktidar başındakiler, yeni usul marifetlerle, seçimi hiçbir zaman kaybetmemek hayaline kapılmışlardır. Polis ve Jandarma elde bulunursa, adalet tesir altında olursa, söz söyleyebilecek vatandaşlar nimetle veya kahır ile susturulursa ve serbest fikir söylemek basında ve mecliste imkânsız hale getirilirse halk kıpırdayamaz ve aciz kalır sanılmıştı. İdareciler, her milletin bu yola sapmış idarecileri gibi, halkın hakiki düşüncelerini, halkın potansiyel kuvvetlerini anlamaz ve görmez hâle gelmişlerdi. 27 Mayıs, böyle bir devre nihayet vermiştir.”

⁷¹³ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1960

⁷¹⁴ *Vatan*, 31 Ağustos 1960

⁷¹⁵ *Ege Ekspres*, 1 Eylül 1960

(...) Şimdi hepimiz için mühim olan tek mesele, içinde bulunduğumuz inkılâp devrinin, başladığı başarı ile ve şerefle sona ermesinin memleket bakımından başlıca selamet yolu olduğu üzerinde vatandaşların anlayışını toplamaktadır. İnkılâp devri 1961 Ekiminde, Büyük Millet Meclisine vazifenin devri suretiyle nihayete erecektir.

Şimdi, inkılâpların tabiatında olan başka bir meseleyi tahlil etmek isterim. Milleti selamete çıkarmış inkılâpçılar, 1961 Ekiminden sonra yeni idareler tarafından nasıl görüleceklerdir? İnkılâpçıların hayat görüşlerinde benimsedikleri ideal meseleleri, yeni idarecilerce layık olduğu hürmetle gözde tutulacaktır. Her inkılâpçı için ati emniyeti birinci derecede, yapmış olduğu işin asaleti içinde mevcuttur. Birinci Büyük Millet Meclisinde böyleydi. İlk kesin hedefe varır varmaz, şerefle ayrıldılar ve millet gözünde hürmet ve mevkilerini muhafaza ettiler.”⁷¹⁶

Görüldüğü üzere İnönü, 1961 yılının Ekim ayında komitenin görevden ayrılıp idareyi sivillere devretmesi gerektiğini vurgulamış, ancak bu sayede prestijlerini sürdürebileceklerini ifade etmiştir. Bunun yolu da olabildiğince hızlı bir şekilde seçimlere gitmektir. Radikaller ise, İnönü'nün bu sert çıkışını şahsi iktidar hırslarının politika gündemini işgal etmesi olarak tanımlamışlardır. MBK'nin radikal kanadından İnönü'ye ilk cevap veren Numan Esin olmuştur:

“Milli Birlik Hareketi hiçbir vatandaş kitlesine düşman değildir. Ordu tarafsızdır. İlk günlerde bir kısım vatandaşlar zannetti ki, milletin bir kısmını teşkil edenler üzerine ihtilâl bütün zulmü ile ilerleyecektir. Bir kısmı da zannetti ki, ihtilâli bizimkiler yaptı. Son günlerde istediğimiz oldu. Hayır, ne o ne de bu. İhtilâl; milleti birbirine kaynaştırarak, birleştirecek ve tarafsızlığı muhafaza edecektir. Yıllardan beri politikacılar birbirine düştü. Meclisteki çalışmaları ve konuşmaları takip ettim. Yüzde doksanı şahsi kapris üzerine yapılmıştı.

Yalnız kapılarını çalan politika simsarlarının elinden milleti kurtarmak için ihtilâl yaptık. Memlekette taraflı, gayri adil bir idare vardı. Sadece 1950-60 arası değil. Yıllardan beri idareciler milleti ihmal ettiler. Kendi hasis dertlerine düştüler.”⁷¹⁷

Radikallerin bir başka ismi Muzaffer Özdağ, 14 Eylül'de yaptığı bir konuşma ile komitenin misyonunu tanımlamak suretiyle İnönü'yü yanıtlama yoluna gitmiştir:

“Biz, İkinci Kuvayi Milliye nesliyiz ve Atatürk İnkılâpları'nın murakıbyız. Atatürk devrimlerini temelleştirmek bizim vazifemizdir... 27 Mayıs, Türk ulusunu soyan bir avuç insana karşı değil, Türklüğün kaderine karşı yapılmış bir ayaklanmadır.”⁷¹⁸

⁷¹⁶ Metin Toker, *Demokrasimizin...* , s. 139

⁷¹⁷ *Vatan*, 10 Eylül 1960

⁷¹⁸ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1960

Karşılıklı söz düelloları birbirini takip etmektedir ve Özdağ'a CHP'nin cevabı Cumhuriyet Gazetesi Baş Yazarı Nadir Nadi vasıtası ile gelir:

“Muzaffer Özdağ'ın İkinci Kuvayi Milliye diye adlandırdığı bugünkü devrim ruhunu, Birinci Kuvayi Milliye'nin bir devamı saymamak için ortada ne neden olabilir? Birinci Kuvayi Milliye'nin aramızda yaşayan gerçek temsilcisi İnönü, şimdi hâlâ CHP'nin başında bulunmuyor mu? Bu adam ve bu parti ile Milli Birlik hareketi arasında sıkı bir ülkü birliği bulunmasından daha tabii ne olabilir? Sayın Özdağ, temsil ettiği hareketin tümüyle bağımsız ve yansız bir karakter taşıdığı noktasında ısrar ederken biraz da babasına omuz silken bir evlat durumuna düşmüş ve böylece çevremizdeki Atatürk ve devrim düşmanlarına cesaret vermiş olmuyor mu?”⁷¹⁹

Bundan sonra mücadelenin yönü kısa sürede seçimlere giderek siyasi iktidarı bir an önce eline geçirmek isteyen İnönü ile bunun için henüz çok erken olduğunu düşünen Türkeş ve arkadaşları arasında seyredecek, Gürsel ve diğer komite üyeleri ise gelişmeleri uzaktan takip edip, tarafını belirlemek için uygun zamanı kollayacaktır.

2.5 Türkeş'in Müsteşarlıktan Alınması ve Somutlaşan Bölünmeler

Milli Birlik Komitesi, 10 Eylül 1960 tarihinde açıklanan “*T.C Milli Birlik Komitesi Direktifi ve Temel Görüşleri*” adlı programla fikirlerini kamuoyuna açıklama şansını yakalamıştır. Bu programda komitenin en geç 1961 yılı sonbaharında iktidarı devredeceği açıklanmıştır. ‘*Direktifler*’ bölümünde komitenin; eğitim, savunma, sağlık, ekonomi, siyaset gibi alanlarda yapacaklarından, ‘*Temel Görüşler*’ bölümünde ise komitenin bu konularda neler düşündüğü ve nelerin yapılmasını arzu ettiğinden bahsedilmektedir.⁷²⁰

Milli Birlik Komitesi, ekipler hâlinde ülkeyi dolaşarak ‘*Direktifleri*’ halka anlatma kararı almıştır. Geziye 17 grup hâlinde çıkılacak ve bütün ülke dolaşılacaktır.⁷²¹ Komite üyelerinden Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Alpaslan Türkeş ve Orhan Kabibay geziye katılmayacaklardır. İktidarı 1961 sonbaharında devredecek bir askeri yönetim için bu yurt gezisi ilginçtir. Gürsel de radikaller de siyasi parti hâline gelirlerse nasıl bir şansları olacağını anlamak için bu geziyi istemektedirler.⁷²² 21 Eylül 1960 tarihinde ekipler yurt gezisine çıkmışlardır. Türkeş, rutin olarak makamına gelip çalışmaya başlamışken bir süre sonra gazetelere kendisinin görevinden alınıp yerine Hilmi

⁷¹⁹ Cumhuriyet, 17 Eylül 1960

⁷²⁰ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 334-335

⁷²¹ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 428

⁷²² Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 338

İncesulu'nun atandığı haberi yayılmıştır. Türkeş, yayılan bu haber için gazetecilerin hayal ürünü olduğunu söylemişse de saat 18.00'de Başbakanlığa gelen Dündar Taşer ile görüşükten sonra 22.30'da görevinden istifa ettiğini açıklamıştır. Esasında Türkeş, görevden alınmıştır.⁷²³

Gürsel; radikallerin, yurt gezisi dolayısıyla Ankara'dan uzaklaşmalarını fırsat bilerek Türkeş'i müsteşarlıktan almıştır. Görevden alınması üzerine Türkeş'in aklına gelen çözüm kendisinin yerine Orhan Kabibay'ın atanması şeklinde olmuştur. Zaten komitenin demokrat kanadından Kabibay'a böyle bir teklif yapılmıştır.⁷²⁴

Türkeş, Gürsel'e iki kez başvurarak kendisinin yerine Orhan Kabibay'ı önermiştir. Ancak Gürsel, Kabibay'ın bir 'müfrit'(aşırı) olduğunu söylemiş, bir sivil ile çalışmak istediğini belirtmiştir.⁷²⁵ Türkeş'in bu kadar çok tepki çekmesinin gerçek sebebi radikallerin lideri olarak belirmesidir. Başka bir önemli neden de onun CHP'ye karşı eski DP'li çevreler ile ittifak araması ve Nihal Atsız'ın çevresine mensup Türkçülerle görüşmeye devam etmesidir. Gerçekten de radikallerin CHP'ye yönelik muhalif tutumu eski DP'lilerin radikallere destek vermesine neden olmuştur. Oysa bu iki kesim arasında başka hiçbir ortak nokta yoktur.⁷²⁶

Radikallere destek bağlamında Havadis Gazetesi'nden Peyami Safa ve Orhan Seyfi Orhon ile Yeni Sabah Gazetesi'nden Prof. Dr. Ali Fuat Başgil isimleri öne çıkmıştır.⁷²⁷ Ali Fuat Başgil'in bu konudaki düşünceleri şöyledir:

“Bugün memleket, bu kuvvetten bilhassa iki muazzam hizmet beklemektedir. Biri, geçmişin tasfiyesi; diğeri de geleceğin teminatıdır. Bu iki işin hiçbirini parti hükümetleri başaramaz. Çünkü parti hükümetleri en iyimser bir görüşle bile ister istemez partizan hükümetleridir. Bunlar, arkalarındaki seçmen kitlelerinin arzu ve temayüllerinin, hatta menfaatlerinin tesiri altındadırlar. Geçmişin tasfiyesi ve geleceğin teminatı ise Milli Birlik Hükümeti gibi tam manasıyla tarafsız ve ihtiraslar üstü bir iktidarın himmetini beklemektedir.”⁷²⁸

⁷²³ Metin Toker, *Demokrasimizin...* , s. 156

⁷²⁴ Alpaslan Türkeş'ten Numan Esin'e 24 Eylül 1961 tarihli mektup, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 339

⁷²⁵ Alpaslan Türkeş'ten Orhan Erkanlı, İrfan Solmazer, Numan Esin ve Muzaffer Özdağ'a 20 Şubat 1962 tarihli mektup, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 339

⁷²⁶ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 340

⁷²⁷ a.g.e, s. 340

⁷²⁸ *Sabah*, 5 Temmuz 1960

Tüm bunlara rağmen Türkeş'in Türkçü-Turancı düşünce felsefesindeki eğilimleri yakın çalışma arkadaşlarını dahi olumsuz yönde etkilemiştir. Komite içerisindeki pek çok isim, Türkeş'in İnönü ile olan restleşmesinde 1944'te yaşananların hesabını kapatma arzusu yattığına kanaat etmektedir. Bununla birlikte radikallerin yaz ayları içerisinde artmaya başlayan etkisi, Orhan Kabibay ve Orhan Erkanlı'nın bu gruba katılarak dengeyi radikaller lehine bozmaları, Cemal Gürsel'in Türkeş'e karşı beslediği şüpheleri ve olumsuz düşünceleri, Türkeş'in tasfiyesini hızlandırmıştır.⁷²⁹

İktidarın sivillere devredilip devredilmeyeceği hususu komite içerisinde artık daha sert tartışmalara neden olmaktadır. Sesler yükselmekte, öfkeler aleni bir şekilde açığa vurulmaktadır. Görüş ayrılıklarının olarak ortaya çıktığı bir ortamda, Cemal Madanoğlu ile Muzaffer Özdağ arasında geçen tartışma aslında komitenin içine düştüğü açmazın fotoğrafını vermektedir.

Numan Esin'in başkanlık ettiği komite toplantısında Muzaffer Özdağ, milletin kaderini değiştirme ve devrim üzerine bir konuşma yaparken, Madanoğlu oturduğu yerden müdahale ederek, *'Biz bu uzun işleri bırakalım, bizim bunlara aklımız ermez. Vazifemiz DP iktidarını yıkmaktı, yıktık bitti. Çağıralım İsmet Paşa'yı iktidarı devredelim, biz de kenara çekilelim'* demiştir.⁷³⁰ Madanoğlu'nun bu çıkışına Muzaffer Özdağ'ın yanıtı çok sert olmuştur:

*"Paşam siz istediğiniz yere gidebilirsiniz, kimse sizi zorla tutmuyor. Zaten yanlışlıkla geldiğiniz ve bir türlü vazifenizi, fonksiyonunuzu idrak edemediğiniz bu topluluk bir İhtilâl Meclisidir. Burada herkesin rütbesi ve sıfatı eşittir ve birdir: ihtilâl meclisi üyeliği... Burası kışla değil, siz de general değilsiniz; oturduğunuz yerden müdahale etmeyin, fikriniz varsa söz alın ve söyleyin. Şunu da bilin ki biz İsmet Paşa'nın kiralık askerleri değiliz ve olmayacağız. İhtilâl, İsmet Paşa'yı iktidara getirmek için yapılmamıştır. Her defasında İsmet Paşa'ya iktidarı devretmekten bahsediyorsunuz. Kimin malını kime veriyorsunuz? Milli Birlik iktidarının gerçek sahibi Türk ordusudur, biz onun temsilcisiyiz. İktidarı, zamanı gelince seçimleri kazanana devrederiz; önce devrimler yapılacak sonra da seçimler."*⁷³¹

Özdağ'ın konuşması Madanoğlu'na bir cevap olduğu kadar, komitenin CHP'li ve demokrat kanatlarına da radikal grubun ilk açık taarruzudur.⁷³² Bu toplantıdan sonra Cemal

⁷²⁹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 341

⁷³⁰ Orhan Erkanlı, *Anılar...*, s. 161

⁷³¹ a.g.e., s. 161-162

⁷³² a.g.e., s. 162

Madanoğlu uzunca bir süre komite toplantılarına katılmamıştır.⁷³³ Komite fiili olarak dörde bölünmüştür: Radikaller, CHP'liler, Demokratlar ve Tarafsızlar. Radikallerin nüvesini Alpaslan Türkeş, Rifat Baykal, Numan Esin, İrfan Solmazer, Muzaffer Özdağ, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Dündar Taşer ve Ahmet Er oluşturmaktadır.⁷³⁴ Mustafa Kaplan, Taşer ve Baykal'a yakındır. Fazıl Akkoyunlu ilk zamanlar radikallerin karşısındayken sonradan bu grubun şiddetli taraftarlarından birisi olmuştur.⁷³⁵

Fikret Kuytak, Refet Aksoyoğlu ve Ekrem Acuner CHP'li kanadın çekirdeğini teşkil etmektedir.⁷³⁶ Yaz aylarına doğru Ahmet Yıldız, Şükran Özkaya, Vehbi Ersü, Selahattin Özgün CHP'li gruba dâhil olmuşlardır. Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat ve Emanullah Çelebi'den oluşan '*Havacılar*' grubu da CHP'li kanada destek vermektedir.⁷³⁷

Demokratlar ise sayıca çok fazla değildir. Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Osman Köksal ve Suphi Gürsoytrak demokratların önde gelen isimleridir. Muzaffer Yurdakuler, Kâmil Karavelioğlu ve Kadri Kaplan tarafsızdırlar. Bu grup en çok Suphi Karaman ve Mehmet Özgüneş ile temastadır.⁷³⁸

Tartışmaların temel noktasını, Milli Birlik Komitesi'nin iktidar süresini uzatıp; ilköğretim seferberliği, toprak reformu, sağlık işlerinin sosyalizasyonu, ticarete liberalizm yerine devletçiliği benimseyen hamlelerde bulunup bulunmama meselesi oluşturmuştur.⁷³⁹ Radikallere göre siyasi partilerin yürüttüğü hiçbir siyasal iktidar, ülkeyi sınıf atlatacak reformları gerçekleştirebilme yeteneğine sahip değildir. Onlar için DP ile CHP arasında fark yoktur. '*CHP sözde halkçıdır. Halktan kopmuştur, eşrafa dayanır, eşrafın menfaatini korur. CHP lâfzen devrimcidir. CHP'nin devletçiliği, devlet kapitalizmi ile bürokrasi yaratıp devleti daha hantal, kabiliyetsiz bir cihaz yaratmakla sonuçlandırmıştır. CHP'nin cumhuriyetçilik prensibi demokratik değildir. Plütokratik bir oligarşi (ağa-paşa demokrasisi) ile memur saltanatı, aydın diktası ve askeri idare arasında yalpalayan bir*

⁷³³ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 341

⁷³⁴ a.g.e, s. 342

⁷³⁵ Uğur Mumcu, *İnkılâp...*, s. 122-125

⁷³⁶ Alpaslan Türkeş'ten Orhan Erkanlı'ya 24 Eylül 1961 tarihli mektup, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 342

⁷³⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 342

⁷³⁸ a.g.e, s. 343

⁷³⁹ Abdi İpekçi, "14'ler Faşist miydi, Sosyalist mi?", Yön, Haftalık Gazete, Yıl 1, Sayı 1, 20 Aralık 1961

inançsızlık hâlini ifade etmektedir' değerlendirmesini yapmaktadırlar.⁷⁴⁰

Dış politikada daha bağımsız davranılmasından yana olan radikallerin baskısı ile 16 Eylül 1960'ta bir MBK bildirisi Ankara Radyosundan yayınlanmıştır. Bildiri ile Türkiye'nin; milli kurtuluş savaşlarını, özellikle de Cezayir'in Fransa'ya karşı savaşının desteklendiği bildirilmiştir.⁷⁴¹ Komite içerisindeki iktidar mücadelesi olanca hızıyla sürerken, Yassıada'da hazırlanan mahkeme sürecinde devrik iktidarın üyeleri ölüm-kalım savaşı vermektedir.

2.6 Yassıada Duruşmaları

Mayıs ayının sonunda Yassıada'ya gönderilen Celâl Bayar, Adnan Menderes, Bakanlar Kurulu üyeleri, DP milletvekilleri ve devrik iktidara yakınlıkları ile bilinen yüksek askeri ve sivil bürokratların yargılanmalarının başlaması için çalışmalar yoğun bir şekilde sürdürülmüştür.⁷⁴² 592 sanığın bulunduğu Yassıada'da ve etrafında olağanüstü güvenlik tedbirleri alınmıştır. Sanıkların kaldıkları binaların etrafı dikenli tellerle çevrilmiş, adanın güvenliği uçaksavar ve makineli tüfeklerle takviye edilmiştir. Ayrıca hücumbotlarla da denizden güvenlik sağlanmaktadır.⁷⁴³

14 Ekim 1960 tarihinde sanıkların askerler arasında duruşmanın yapılacağı kapalı spor salonuna alınmasıyla davalar görülmeye başlamıştır.⁷⁴⁴ 592 sanığın tam 19 ayrı davadan yargılanacağı⁷⁴⁵ duruşmalar hususunda Cemal Gürsel sıkıntılıdır. Gürsel, komite üyelerinden Orhan Erkanlı'ya *'Bir halt ettik, bu profesörlerin sözüne uyduk, başımıza dert açtık. Ne yapmak lâzım geldiğini ben de kestiremedim. Bu iş uzarsa kötü olur; anladığım kadarıyla kısa kesmek de zor, bir defa başladık. Biraz daha düşünelim ve bir formül bulalım'* demiştir.⁷⁴⁶

Bir gün sonra Erkanlı'yı köşke çağıran Gürsel, endişelerini *'Bu Yassıada işi ne olacak? Yargılamaların uzun süreceğini söylüyorlar. Neticede ağır cezalar verilecek,*

⁷⁴⁰ Muzaffer Özdağ'dan Numan Esin, Alpaslan Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı ve İrfan Solmazer'e 15 Şubat 1962 tarihli mektup, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 343

⁷⁴¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 343

⁷⁴² a.g.e , s. 347

⁷⁴³ F. Walter Weiker, *1960 Türk İhtilâli (Çev. Mete Ergin)* , Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 38-39

⁷⁴⁴ *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1960

⁷⁴⁵ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat...* , s. 175

⁷⁴⁶ Orhan Erkanlı, *Anılar...* , s. 298

idamlar çıkacak, bunları infaz edecek miyiz? Memleketi yeniden kana boyamak istemiyorum; bizim vazifemiz kardeşliği, toleransı geri getirmektir. Sen ne düşünüyorsun?’ diyerek kendisine aktarmıştır.⁷⁴⁷

Erkanlı birkaç gün sonra Gürsel’e bir teklifle gelmiştir. Teklifin içeriği; hemen yeni kanunlar çıkararak yargılama süresini kısaltmak ve Yüksek Adalet Divanı’nın aldığı kararlar ne olursa olsun MBK’nin alacağı kararlar, ağır cezaya çarptırılanları yurt dışına sürgüne yollamak, bir kısmını hapse atmak, geri kalanları da affetmek şeklindedir. Gürsel, ilke olarak bu öneriyi kabul ettiğini ancak önce hukukçularla görüşülmesi gerektiğini söylemiştir.⁷⁴⁸ İhtilâlin liderinin, her ne kadar temkinli yaklaşıp da teklife soğuk bakmadığı söylenebilir. Zira olası idamların maliyeti, bilhassa demokratik düzen inşası özlemi açısından kendisini zor duruma sokacaktır.

Yargılamaların yürütülmesinden sorumlu Yüksek Adalet Divanı, 15 hâkim ve 9 savcıdan oluşmuştur. Başkanlığına da Yargıtay Ağır Ceza Başkanı olan Salim Başol getirilmiştir.⁷⁴⁹ O da herkes gibi heyecanlı bir ruh hâlinde görevine başlamıştır. Kaldı ki yıllar sonra yakınlarıyla o günleri paylaşırken “*En büyük korkum Menderes’in kalkıp ‘Siz bizi yargılayamazsınız. Sizi tanımıyoruz’ demesiydi*” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁵⁰

Ancak Menderes’in mizaç olarak bu tip tavır sergilemeyeceği yargılamaların ilerleyen safhalarında ortaya çıkmış; bu durum hem mahkeme heyetini hem de ihtilâli gerçekleştiren kesimleri oldukça rahatlatmıştır. Duruşmalar 4 Ekim’de Bayar’a hediye edilen bir Afgan tazısının hayvanat bahçesine satılmasından dolayı Bayar ve eski Tarım Bakanı’nın yargılanması (Köpek Davası) ile sürmüştür. 20 Ekim’de ‘6-7 Eylül Olayları’, 31 Ekim’de ‘Bebek Davası’ başlamıştır.⁷⁵¹

Yargılamalar devam ederken MBK içerisindeki bölünme Yassıada’daki subaylara da sıçramıştır. Komitenin ‘Havacılar’ kanadına mensup subaylar, radikallerin bir iç darbe ile kontrolü ele geçirip DP tabanını kendi yanlarına çekmek için DP’lileri serbest bırakacağını duymuşlardır. Bunun önüne geçmek için Yassıada’daki tüm binaların altına tahrip kalıbı yerleştirmişlerdir. Radikaller bir iç darbe ile iktidara gelirse, Yassıada havaya

⁷⁴⁷ Orhan Erkanlı, *Anılar...*, s. 298

⁷⁴⁸ *a.g.e.*, s. 299-300

⁷⁴⁹ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat...*, s. 176

⁷⁵⁰ *a.g.e.*, s. 176

⁷⁵¹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 349

uçurulacaktır.⁷⁵²

2.7 Tabii Senatörlük ve Cumhurbaşkanlığı Meselesi

Bir an evvel seçimlere gidilmesi için MBK üyelerini ikna etmek isteyen İnönü, bu amacına ulaşabilmek için alternatif formüller düşünmektedir. CHP grubu üzerinde, komite üyelerine senatörlük teklif edip onların yaşamlarını garanti altına aldıkları takdirde iktidarı kendilerine rahatlıkla devredebilecekleri görüşü hâkimdir. Bülent Ecevit'in Ulus Gazetesindeki yazılarında savunmuş olduğu 'Tabii Senatörlük' fikri 14 Ekim 1960'ta MBK gündemine alınmıştır.⁷⁵³

Komitenin radikallerinden Ahmet Er söz konusu teklifi sert bir şekilde eleştirerek *'Bu bir siyasi rüşvettir, İsmet Paşa'nın iktidarı elimizden almak için bize uzattığı bir kemiktir. Ve modern hiçbir memlekette böyle bir müessese yoktur. Bu, bizim yeminimize de aykırıdır. Biz millet önünde, hiçbir karşılık beklemeden millete hizmet edeceğimize yemin ettik. Onun için tabii senatörlük diye bir şey kabul edilemez. Biz kendimizi millete adadık'* demiştir. Tartışmalardan sonra teklif 26 'hayır' oyu ile reddedilmiştir.⁷⁵⁴

Önerinin kabul edilmemesine rağmen, komitenin başkanı olan Orgeneral Cemal Gürsel 17 Ekim 1960 tarihinde cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklamıştır.⁷⁵⁵ Gürsel *'Millet bana zaten başvuracak. Cumhurbaşkanlığını asla bırakmamamı, bu görevde kalmamı istiyor. Eğer milletin arzusu ciddi, samimi ve çoğunluğun isteği olarak kabul edersem vazifeden kaçmam'* ifadelerini kullanmıştır.⁷⁵⁶

Gürsel'in bu açıklaması komitenin CHP'li kanadını harekete geçirmiş; 18 Ekim 1960 tarihinde Fikret Kuytak ve Ekrem Acuner, Afet İnan'ın evinde İnönü ile deyim yerinde ise siyaseten bir pazarlığa oturmuşlardır. Komite; İnönü'den cumhurbaşkanlığına adaylığını koymamasını, ister halkoyu ister parlamento oyu olsun parti olarak Gürsel'i desteklemelerini istemiştir. İnönü, teklifi kabul etmekle beraber komiteye bunun karşılığında tek bir şart koşmuştur: Cumhurbaşkanı halkoyu ile seçilmemelidir.⁷⁵⁷

⁷⁵² 'Yassıada Güvenlik Görevlisi Yüzbaşı Remzi Oral İlk Kez Konuştu', Milliyet, 14 Eylül 1986

⁷⁵³ Muammer Taylak, 27 Mayıs... , s. 110-111

⁷⁵⁴ a.g.e, s. 111

⁷⁵⁵ Ümit Özdağ, Menderes Döneminde... , s. 350

⁷⁵⁶ Metin Toker, Demokrasimizin... , s. 170

⁷⁵⁷ Ümit Özdağ, Menderes Döneminde... , s. 350

2.8 İhtilâl Ekibinin Fiili Parçalanma Süreci: 14'lerin Tasfiyesi

Komite içerisindeki ciddi görüş ayrılıklarının yaratmış olduğu gerilimli havaya daha fazla katlanamayacak duruma gelen Cemal Gürsel, çıkmış olduğu Karadeniz gezisinden 8 Kasım'da İstanbul'a dönmüş; Birinci Ordu Komutanı Cemal Tural ve İstanbul Valisi Refik Tulga'nın katıldığı bir toplantıda herhangi bir tasfiyeyi nasıl karşılayacaklarını öğrenmek istemiştir. Generaller, bu öneriyi olumlu karşılamıştır.⁷⁵⁸ Aynı günün akşamı komitenin radikal üyelerinden İrfan Solmazer, Numan Esin, Orhan Kabibay ve Orhan Erkanlı Gürsel'i ziyaret etmişlerdir. Kurucu Meclisi gündeme getirmenin çok erken olduğunu söyleyen radikallere, Gürsel, komitenin bölünmeler yüzünden çalışmadığını söylemiştir. Kendisine anlatılan çözüm yollarını dinleyen Gürsel, Ankara'ya dönünce sorunların çözüleceğini söylemiştir.⁷⁵⁹

9 Kasım günü Ankara'da Madanoğlu ile görüşen Gürsel –muhtemelen radikalleri kastederek-, *'Ne dersin Madanoğlu, bunların yedi tanesini Kars Kalesine kapatsak ne olur?'* şeklinde bir çıkış yapmıştır. Madanoğlu *'Kararlı mısınız?'* diye sormuş, Gürsel, İstanbul'da Cemal Tural ile anlaşacağını, kararlı olduğunu söyleyince, Madanoğlu *'o zaman bana bırakın, ben düzenlerim. Ama yedi mi olur on dört mü bilemem'* cevabını vermiştir. İlginç olan nokta sayının belirlenmesinin matematiksel bir tesadüften ibaret olmasıdır. Zira Madanoğlu, on dört rakamını sadece yedinin katı olduğu için telaffuz etmiştir.⁷⁶⁰

Radikallerde bir kararsızlık havası göze çarpmaktadır. Ne zaman ne şekilde harekete geçilmesi gerektiği hususundaki soru işaretleri arttıkça, panik ve stres daha da artmaktadır. Bu noktada radikal grubun strateji belirleme konusunda kaybettiği zaman, sürecin akışını aleyhlerine çevirmiştir.

Karşı taraf ise yoğun şekilde çalışmalarını sürdürmektedir. 11 Kasım'da Ankara Merkez Komutanlığı'nda Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Osman Köksal, Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat ve Emanullah Çelebi toplanmışlar ve tasfiye listeleri üzerinde çalışmaya başlamıştır.⁷⁶¹ Başlangıçta tasfiye edileceklerin sayısı 20'ye kadar yükselmiştir. Bu da komite içindeki radikallerin gücünü ispatlar niteliktedir. Ancak böyle bir girişimin

⁷⁵⁸ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...* , s. 491

⁷⁵⁹ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 368

⁷⁶⁰ Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat...* , s. 181

⁷⁶¹ Cemal Madanoğlu, *Sorular-Cevaplar*, s. 4, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...* , s. 369

azınlığın çoğunluğu ekarte etmesi gibi görüleceği düşünülerek; Kadri Kaplan, Muzaffer Yurdakuler, Suphi Karaman, Mehmet Özgüneş, Kâmil Karavelioğlu, Selahattin Özgür ve Ahmet Yıldız listeden çıkarılmıştır.⁷⁶²

Bu arada radikallerin temellerini daha Ekim ayında atmış oldukları '*Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği*' plânı; Madanoğlu ve ekibini daha çabuk hareket etmeye itmiştir. Zira adı geçen birlik; Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, basın ve radyonun yönetimine el koyacak ve böylece ülkenin tüm kültürel yaşamında totaliter bir nüfuz tesis edecektir. Bu düşünce gerek sivil siyasetçileri gerekse başını Gürsel'in çekmiş olduğu Milli Birlik Komitesi'nin ılımlı kanadını derin bir endişeye sevketmiştir.⁷⁶³

10 Kasım gecesini Gürsel ile buluşan Madanoğlu, 13 Kasım'da harekete geçeceklerini, tasfiyenin ileri bir tarihe ertelenmesi hâlinde radikallerin toparlanma fırsatı bulacaklarını söylemiştir.⁷⁶⁴ 13 Kasım saat 02.00'de İçişleri Bakanı; Madanoğlu'na, Emniyet Genel Müdürü'ne ve Ankara Valisi'ne Milli Birlik Komitesinden 14 üyenin tasfiye edildiğini, saat 14.00'ten itibaren ev telefonlarının kesildiğini, saat 02.00'de kendilerine tebligat yapılacağını söylemiş ve bu hususta kendisine yardımcı olunmasını istemiştir. Madanoğlu, bir binbaşy bu konuda görevlendirmiştir.⁷⁶⁵

Cemal Madanoğlu, sabah 05.30'da Harp Okulu Komutanı Talât Aydemir'i ve Ankara Merkez Komutanı Hikmet Akıncı'yı çağırılmış ve tasfiyelerden haberdar etmiştir. Aslında Aydemir'in bu operasyondan haberi vardır. Halim Mentеш, durumu haber vermek için aradığında, Alpaslan Türkeş, Talât Aydemir'in yanındadır. Türkeş'i yolculayan Aydemir, Emanullah Çelebi ve Halim Mentеш ile buluşmuş ve tasfiyeyi öğrenmiştir.⁷⁶⁶

Gürsel'in mektupları, tasfiye edilen komite üyelerine 07.00'de görevli subaylar tarafından verilmiştir.⁷⁶⁷ Komitedeki tasfiye saat 07.30 haberlerinde Gürsel'in tebliği ile kamuoyuna duyurulmuştur. Gürsel şöyle demektedir:

⁷⁶² Ahmet Yıldız'dan Orhan Erkanlı'ya 15 Mayıs 1961 tarihli mektup, Aktaran Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 370

⁷⁶³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 354

⁷⁶⁴ Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin...*, s. 501-502

⁷⁶⁵ *a.g.e.*, s. 505-506

⁷⁶⁶ Talât Aydemir, *Talât Aydemir'in...*, s. 83

⁷⁶⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde...*, s. 374

“Milli Birlik Komitesi'nin çalışmaları memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak bir duruma düşürdüğünden, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin talepleri üzerine bugün 13 Kasım 1960'dan itibaren Milli Birlik Komitesini feshettim.

Türk Milleti adına yasama yetkisini kullanacak olan yeni Milli Birlik Komitesi üyeleri şunlardır: Başkan Cemal Gürsel, üyeler Ekrem Acuner, Refet Aksoyoğlu, Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Vehbi Ersü, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Kadri Kaplan, Kâmil Karavelioğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Şükran Özkaya, Haydar Tunçkanat, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız, Muzaffer Yurdakuler.

Yeni Milli Birlik Komitesi, en kısa zamanda kurulacak olan Kurucu Meclis ile birlikte memleketin nizamını demokratik esaslara göre düzeltilecektir.

Görevinden affedilen üyeler emekliye sevkedilecektir. Bu konuda Devlet Başkanı'ndan başka bir makam ve şahıs beyanat vermeyecektir.”⁷⁶⁸

Bu tebliği takiben, söz konusu tasfiye operasyonunun nedenleri hakkında basın mensuplarını bilgilendirmek amacıyla Cemal Gürsel saat 18.00'de Köşk'te bir toplantı düzenlemiştir. Gürsel, şunları söylemiştir:

“Komite arkadaşlarımın hepsi vatansever, çalışkan, hepsi her şeyin daha iyi olmasını arzu eden zevattan müteşekkildir. Fakat zaman zaman o kadar birbirimizden ayrı fikirler, uzlaşmaz kanaatler ortaya çıkıyordu ki, komite müzakereleri bir meseleyi halletmekten ziyade bir meydan muharebesi kazanmak oluyordu. Aylardır işe bir düzen vermek için çalışıldı, fakat bütün bu gayretler maalesef ciddi bir fayda temin etmedi.

(...) Son 15-20 gün içinde durum o hâle geldi ki, komiteden sağlam bir iş çıkması bir yana vatandaşın zihninde şüpheler uyanmaya, toplulukta ıstıraplar ve endişeler uyanmaya başladı. Birbirini tutmayan beyanlar, aşırı fikirler ifade eden konuşmalar, herkeste 'Ne oluyoruz, nereye gidiyoruz?' gibi endişeli suallerin doğmasına sebep oldu.

(...) Bu ahval karşısında millete ve dünyaya karşı yüklendiğimiz vazifenin mahiyet ve icaplarını ciddi surette düşünmek zorunda idik. Uzlaşma imkânları olmayınca ve hakikatlere doğru yönelme çaresi olmayınca, bir karar vermek mecburiyetinde bulunduğumuzu takdir edersiniz.

(...) Türk Milleti'nin kaderi ancak ve ancak demokratik nizam ve bunun getireceği fazilet havası içinde tekâmül etmeye bağlıdır. Bizim, bunun yolunu kesmeye, bu temiz ve asil düşüncelerin istikametlerini değiştirmeye asla hak ve salahiyetimiz yoktur. İşte bu düşünceler ve görüşler çerçevesi içinde yolumuzu aydınlatmak ve bu aydınlığı sağlayacak kararlar vermek durumunda idik ve böyle

⁷⁶⁸ *Ulus*, 14 Kasım 1960

yaptık. İcraatın gerekçesi hakkında söyleyebileceklerim bundan ibarettir.”⁷⁶⁹

Komiteden ihraç edilen 14 subay yurt dışındaki büyükelçiliklerde ateşe olarak görevlendirilmiştir. Söz konusu subaylar ve görevlendirildikleri yerler şu şekildedir: Alpaslan Türkeş - Yeni Delhi, Orhan Kabibay – Ottawa ve Brüksel, Orhan Erkanlı - Meksiko, Muzaffer Özdağ - Tokyo, Rıfat Baykal – Tel Aviv, Fazıl Akkoyunlu – Kâbil, Ahmet Er – Libya, Dünder Taşer – Rabat, Numan Esin – Madrid, Mustafa Kaplan – Lizbon, İrfan Solmazer – Lahey, Şefik Soyuyüce – Kopenhag, Muzaffer Karan – Oslo ve Münir Köseoğlu – Stockholm.⁷⁷⁰

14’ler, 1962 yılına kadar Türkiye’ye dönememişler, bu nedenle sivil bir hükümet kuruluncaya kadar olayların seyri üzerinde etkili olamamışlardır. Öte yandan bu tasfiye hareketi paradoksal bir şekilde Milli Birlik Komitesi’nin zayıflamasına yol açmış; Türkiye’nin kısa sürede sivil yönetime döneceği çok büyük bir olasılık olarak görüldüğü için komite içindeki subaylar siyasi geleceklerini güvence altına alma çabasıyla başka mecralara yönelmeye başlamıştır.⁷⁷¹ Girişilen bu tasfiye hareketinin bir başka sonucu da Birinci Milli Birlik Komitesi Dönemi’nin fiilen sona ermiş olmasıdır. Bundan sonra bir bakıma kısa bir geçiş süreci niteliği taşıyacak olan İkinci Milli Birlik Komitesi Dönemi başlayacaktır.

3. Yeniden Sivil Siyasete Dönüş Hazırlıkları ve Ordu İçerisindeki Kaynamalar

Türkeş ve ekibinin komiteden uzaklaştırılması ile birlikte yeni bir döneme girilmiş; yönetimin sivil siyasete devredilmesi yönündeki çalışmalar hız kazanmıştır. Bir yandan yeni siyasi partiler kurulması ile birlikte politik arenada hareketlenmeler başlamış diğer taraftan 27 Mayıs’ın belirlenen amaçlara ulaşmasına kadar yönetimde kalmaktan yana olan subay gruplarının faaliyetleri bu dönemin köşe taşlarını oluşturmuştur.

⁷⁶⁹ *Ulus*, 14 Kasım 1960

⁷⁷⁰ Nevin Yurdsever, *Türkiye’de Askeri Darbe Girişimleri (1960-1964)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s. 120

⁷⁷¹ William Hale, *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset (Çev. Ahmet Fethi)*, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 123

3.1 Kurucu Meclis'in Oluşturulması ve Yeni Anayasanın Sunumu

14 subayın tasfiye edilmesinden sonra Milli Birlik Komitesini ve onun şahsında Orgeneral Cemal Gürsel'i daha zor günler beklemektedir. Zira ordu üzerinde hâlâ hatırı sayılı bir etkiye sahip olan İnönü; komitenin bir an evvel seçime gitmesini ve kazanan partiye iktidarı devretmesini istemektedir. Öte yandan yönetimin bir müddet daha askerde kalmasını isteyen pek çok subay kıtalarda görev yapmaktadır.⁷⁷²

Halkın sorunlarını çözebilecek ekonomik ve siyasal programları ortaya koyamayan MBK, yeni anayasanın hazırlanıp bir an önce seçimlere gidilebilmesi amacıyla almış oldukları kurucu meclisi oluşturma kararını hayata geçirmek istemektedir. Kaldı ki mevcut ortamda yapılabilecek belki de en rasyonel hamle budur.⁷⁷³ 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı '*Kurucu Meclis Kanunu*' 44 maddeden meydana gelmiştir. İlk üç madde genel hükümleri toplamıştır. Bu hükümlere göre ve birinci madde gereğince Kurucu Meclis; Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi olmak üzere ikili bir yapı üzerine kurulmuştur.⁷⁷⁴

İkinci madde; demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni bir anayasa ile yeni seçim kanununu en kısa zamanda tamamlayarak en geç 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni kurulacak olan TBMM'ye bırakıncaya kadar, yasama yetkisi ile yürütme organını denetleme yetkisini Kurucu Meclis'e vermiştir. Üçüncü maddede ise, Kurucu Meclis üyelerinin hiçbir yer veya kurulun temsilcisi sıfatında olmadan, yalnızca Kurucu Meclis üyesi olarak çalışacakları belirtilmiştir.⁷⁷⁵ Temsilciler Meclisi, genel oya dayalı ve seçimle gelen bir organ niteliğinde değildir. DP dışındaki siyasi partilerden ve çeşitli meslek kesimlerinden (barolar, basın, emekli subaylar, sanayi ve ticaret odaları, işçi sendikaları, üniversite ve yargı organları vb.) seçilen kişiler Temsilciler Meclisini oluşturacaktır.⁷⁷⁶

İlk toplantısını 6 Ocak 1961 tarihinde yapan Kurucu Meclis, yoğun tartışmalar ışığında yeni bir metin üzerinde çalışmaktadır. Dört buçuk ay süren istişareler sonucunda

⁷⁷² Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 237

⁷⁷³ a.g.e., s. 237

⁷⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...*, s. 505-506

⁷⁷⁵ a.g.e., s. 506

⁷⁷⁶ Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...*, s. 237

yeni anayasa taslağı hazırlanmıştır.⁷⁷⁷ Yeni anayasayı hazırlayanların esas amacı, TBMM'yi başka kurumlarla dengelemek suretiyle, DP'nin ve ondan önceki CHP'nin sahip olduğu türden bir iktidar tekeli engellemektir.⁷⁷⁸

Eski yapıda TBMM'de çoğunluğu elinde bulunduran parti çoğunluğu geniş yetkilere sahipken, yeni oluşturulan taslakta bunun önüne geçebilmek amacıyla Cumhuriyet Senatosu adında ikinci bir meclis oluşturulmuştur. Bütün yasalar hem TBMM'den hem de Cumhuriyet Senatosu'ndan geçmek zorundadır. Senato üyeleri, cumhurbaşkanı tarafından atanacak kontenjan üyeleri haricinde, seçimle geleceklerdir.⁷⁷⁹ Hazırlanan anayasa tasarısı 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulmuş, halkın % 80,7'si oylamaya katılmış, oylamaya katılanların % 60,4'ü tarafından kabul edilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin 1980 yılına kadar yeni anayasası olmuştur.⁷⁸⁰

3.2 Müdahale Sonrasında Siyasi Yelpazenin Şekillenmesi

13 Ocak 1961 tarihinde siyasal faaliyetler üzerindeki yasakların kaldırılmasıyla birlikte aynı yıl yapılacak genel seçimler için yeni partilerin kurulmasına olanak sağlanmıştır.⁷⁸¹ Kuşkusuz bunların en başında ileride CHP ile amansız bir politik yarışın içine girecek olan ve kendisini DP'nin mirasçısı olarak kabul eden Adalet Partisi (AP) dir. Adalet Partisi, 11 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur.⁷⁸² Partinin genel başkanı Milli Birlik Komitesi tarafından gerçekleştirilen subay tasfiyesi içerisinde yer alan eski Genelkurmay Başkanı Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpaladır.⁷⁸³

Adalet Partisi'ni takiben 13 Şubat 1961'de, -ileriki dönemlerde Türkiye'deki sol siyasetin öncüsü konumuna gelecek- Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve 1950'lerin ortasında DP'den ayrılıp Hürriyet Partisi'ni kuranların devamı sayılan Ekrem Alican'ın öncülüğündeki Yeni Türkiye Partisi (YTP) siyaset sahnesindeki yerini alacaktır.⁷⁸⁴ Kurulan yeni siyasi partiler arasında bilhassa AP, kısa süre içerisinde belirgin bir çıkış göstermeye başlamış, askeri müdahale sonrası sahipsiz kalan merkez sağdaki oyların toplandığı bir

⁷⁷⁷ Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...*, s. 238

⁷⁷⁸ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s. 356

⁷⁷⁹ a.g.e, s. 356

⁷⁸⁰ Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...*, s. 239

⁷⁸¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s. 357

⁷⁸² Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...*, s. 241

⁷⁸³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen...*, s. 357

⁷⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci...*, s. 506

siyasi teşekkül hâline gelmiştir.

Bu yükseliş eğilimini Milli Birlik Komitesi ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü dikkatli ve temkinli bir şekilde takip etmektedir. Olası endişelerin temel dayanak noktasını, Adalet Partisi'nin '*intikamcı*' bir bakış açısıyla gündemi yorumlayıp, devrik DP üyelerinin yeniden siyasete dâhil olabilmesi için izledikleri gerilim stratejisi oluşturacaktır. Ancak bu sefer Silahlı Kuvvetler içerisinde, AP'nin varlığından oldukça rahatsızlık duyan ve 27 Mayıs'ın hedefinden şaştığı düşüncesini taşıyarak hem MBK'ye hem de CHP'ye ciddi şekilde husumet besleyen yeni bir oluşum, bütün tarafların hesaplarını alt-üst etmeye adaydır.

3.3 Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü

27 Mayıs sonrasında Milli Birlik Komitesi üyelerinin ikiye bölünmesine neden olan hadiseler ağı, ordu içerisindeki bazı genç komutanları endişelendirmeye başlamıştır. Komite üyelerinin bir kısmının siyasi ikbal peşinde koşarken, orduyu bu gayelerine ortak etmeye çalışmaları hoş karşılanmamaktadır.⁷⁸⁵

Bu çerçevede Ankara ve İstanbul'da çoğunluğu albay rütbesinde bulunan bazı subaylar; ordunun siyasete karıştığını, emir ve kumanda zincirinin koparılmaya çalışıldığını iddia ederek bir takım tedbirler alınmasını istemişlerdir.⁷⁸⁶ Öte yandan 27 Mayıs hareketinin subay kadrosunun gönlünde yatan, arzuladığı reformları gerçekleştirememiş olması zaten var olan memnuniyetsizliği daha da ileri noktalara taşımıştır.

Aktif komuta mevkilerindeki üst rütbeli subaylar da bu tehlikenin farkına varmış ve ordu bünyesindeki bütün rahatsız zümreleri bir araya toplayıp kontrol etmek amacıyla bir şemsiye örgüt oluşturarak tepkilerin önüne geçmeye çalışmıştır.⁷⁸⁷ 1961 yılının Nisan ayında, ordunun birliğini ve disiplinini temin etmek hedefi ile '*Türk Silahlı Kuvvetler Birliği*' adıyla bir örgüt kurulmuştur.⁷⁸⁸ Bu örgüt farklı rütbelerden pek çok askeri mensup barındırmakla birlikte Birinci Ordu Komutanı Cemal Tural ve Genelkurmay Başkanı

⁷⁸⁵ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen İhtilâl 22 Şubat 21 Mayıs*, Tan Matbaası, İstanbul, 1964, s. 15

⁷⁸⁶ a.g.e., s. 15

⁷⁸⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 217

⁷⁸⁸ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 15

Orgeneral Cevdet Sunay gibi önemli isimleri de kendisine dâhil etmiştir.⁷⁸⁹

Silahlı Kuvvetler Birliği oluşumunun amaçları şu şekilde özetlenebilir: 1. MBK'yi doğru yola sevk etmek ve onu ordunun saygınlığını sarsıcı hareketlerden men etmek. 2. Ordu içinde 13 Kasım tasfiyesinden sonra ortaya çıkan grupları birleştirmek ve emir-kumanda zincirine bağlamak. 3. Politika ve politikacının orduya sızmasına mani olmak. Süratle seçimlere gitmek ve idareyi milli iradeye teslim etmektir.⁷⁹⁰ Buna ek olarak her komutanın ve subayın yalnızca kendi üstünden emir alması, ordu dışındaki hiçbir siyasi gücün etkisinde kalmaması istenilmektedir.⁷⁹¹ Ne var ki ordu bundan sonra yukarıda ortaya konulan amaçlarla çelişir ölçüde siyasetin içine fiilen dâhil olmuştur. Ülke siyasetinin yönlendirilmesi noktasında Silahlı Kuvvetler Birliği oluşumu ön plâna çıkmaya başlamış, 14'leri devre dışı bırakan MBK oldukça zayıflayarak sembolik bir varlıktan öteye gidememiştir.⁷⁹²

Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü'nün her bir ünitesi kendi içerisinde ayrıca örgütlenmiş; böylece tümen, kolordu, ordu, kuvvet komutanlıkları, Genelkurmay ve Deniz Kuvvetleri ile yüksek okullar asli görevlerinin dışında ihtilâl yönetimine katkıda bulunma amacını taşıyan bir kurumsal ağ içinde yer almışlardır. Örgütün İstanbul kolunda Faruk Gürler, Ankara kolunda ise Talât Aydemir başı çekmiştir. Toplantıların gündeminin belirlenmesinde ve alınan kararlarda bu iki kumandanın rolü oldukça büyüktür.⁷⁹³

Yapılan toplantılarda çeşitli yöndeki siyasal gelişmeler istihbarat hâline dönüştürülmüş, hazırlanan istihbarat bültenleri komutanlara ulaştırılmıştır. Örgütün kontrol altında tuttuğu hedefler; MBK, CHP, AP ve diğer partilerin faaliyetleri, Kurucu Meclisin çalışmaları ve ordu içinde 14'lere dayalı genç subayların faaliyetleri şeklinde özetlenebilir. Ankara'daki toplantılarda ağırlıklı olarak iki konu gündeme gelmiştir: DP'nin devamı olarak kurulan, ordu kumandanı iken emekliye ayrılan Ragıp Gümüşpala'nın kurduğu AP'nin faaliyetleri ve CHP'nin 2. Milli Birlik Komitesi ile olan ilişkileri.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...*, s. 217

⁷⁹⁰ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli Aldanmaz (Der. Yasemin Bradley)*, Y. Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21

⁷⁹¹ Nevin Yurdsever, *Türkiye'de Askeri...*, s. 122

⁷⁹² Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 21

⁷⁹³ *a.g.e.*, s. 22

⁷⁹⁴ *a.g.e.*, s. 23

CHP, bilhassa 14'ler gönderildikten sonra kartlarını daha açık oynamaya başlamıştır. Vakit kaybetmeden seçime gitme ve iktidarı ele geçirme arzusu perçinlenmiş, kurucu meclis içerisinde elde etmiş olduğu çoğunluk ile siyasi görüşlerine paralel doğrultuda bir anayasa hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Öte yandan Ragıp Gümüşpala'nın kapatılmış DP teşkilâtlarını harekete geçirmesi ve AP'nin mesajlarını vermeye başlaması CHP'de panik yaratan önemli bir faktör olmuştur. Artık, siyaset kulislerinde konuşulan '*Ordu + CHP = İktidar*' formülüdür.⁷⁹⁵

Örgüt içerisindeki ihtilâlcî fikirlerin filizlenmesini biraz da yukarda değinilen süreç tetiklemiştir. Zira Silâhlı Kuvvetler Birliği içerisinde bulunan ve başını albayların çektiği grup ne CHP'nin yeniden siyasal iktidarı eline almasını ne de DP zihniyetinin yeniden canlandırılmasını istememektedir. Zira ülke üzerinde tesis edilmeye çalışılan iki kutuplu siyaset düzeninin, 27 Mayıs benzeri bir müdahale ihtiyacını yeniden doğuracağına inanılmaktadır. Onlara göre, ortaya çıkması muhtemel bir AP-CHP savaşının politik gündemi bütünüyle işgal etmesi 27 Mayıs'ın '*ruhuna*' ihanettir.⁷⁹⁶

3.4 Örgütün İlk Kez Ön Plâna Çıkışı: İrfan Tansel Olayı

Milli Birlik Komitesi'nin önde gelen isimlerinden Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal öncülüğündeki bir grup Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü'nün önünü kesmek amacıyla harekete geçmeye karar verirler. Bu doğrultuda Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Celal Alkoç, Deniz Kuvvetleri Komutanı Koramiral Zeki Özek, 2. Ordu Kumandanı Korgeneral Şefik İltar ve bazı havacı subaylarla temas kurulur.⁷⁹⁷

Madanoğlu, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulmasında büyük rol oynayan Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral İrfan Tansel'in görevden uzaklaştırılmasını sağlayarak örgüte büyük bir darbe vurmaya amaçlamaktadır. Milli Birlik Komitesi içindeki bazı subaylardan da bu konuda destek almıştır.⁷⁹⁸ 1 Haziran 1961 tarihinde verilen bir emirle İrfan Tansel'in emekliye ayrılması istenmiştir. Ancak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'a bu karar taraftar olmadığını açıkça beyan etmiş, Tansel'in emekliye ayrılmasının Hava Kuvvetleri bünyesinde rahatsızlık yaratacağını, ancak başka bir göreve

⁷⁹⁵ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 23

⁷⁹⁶ *a.g.e.*, s. 23

⁷⁹⁷ *a.g.e.*, s. 24

⁷⁹⁸ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 15

naklinin uygun olacağını söylemiştir.⁷⁹⁹

Sunay'ın önerisini dikkate alan Milli Birlik Komitesi, 6 Haziran günü Tansel'in Türk Askeri Misyonu'nun danışmanı sıfatıyla Washington'daki NATO Daimi Grubu'na görevli olarak atandığını duyurur. Fakat bu atama o kadar kolay olmayacaktır, zira Tansel'den rahatsız olan komutanların yanında onu destekleyen pek çok subayın varlığı da söz konusudur.⁸⁰⁰

Düzenlenen tertiplerden haberdar olan Silahlı Kuvvetler Birliği üyesi ve Genelkurmay İkinci Başkanı Korgeneral Muhittin Önür, örgütü olup bitenler konusunda bilgilendirir. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmeden Ankara'daki Harp Okulu başta olmak üzere, 28. Tümen, Askeri Okullar ve Zırhlı Birlikler Kumandanlığı alarına geçirilir.⁸⁰¹

Bunu takiben Silahlı Kuvvetler Birliği, MBK'ye ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e bir ültimatom verir. Ültimatomda, Tansel'in görevine iadesi, Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal'ın görevlerinden alınması, bazı generallerin emekliye sevk edilmesi ve Savunma Bakanı Emekli General Muzaffer Alankuş'un kabineden uzaklaştırılması istenmiştir.⁸⁰²

Bu tepki olumlu yönde karşılık bulur ve 8 Haziran'da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, Korgeneral İrfan Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanı olarak kalmasını uygun gördüğünü belirten bir talimat yayınlar.⁸⁰³ Ültimatom sonuçlarını vermeye başlamıştır. Cemal Madanoğlu ve Osman Köksal görevden alınarak MBK'deki görevlerine geri gönderilmiş, hatta kabul edilememesine rağmen Madanoğlu MBK üyeliğinden de istifa etmiştir.⁸⁰⁴

Ordu içerisinde de Silahlı Kuvvetler Birliği'nin istemiş olduğu emeklilik istemleri işleme konulmuş; bu minvalde Kara Kuvvetleri Komutanı Celal Alkoç'un yerine Genelkurmay İkinci Başkanı Muhittin Önür getirilmiş, İkinci Ordu Komutanı Şefik İlder ve bazı havacı subaylar emekli edilmiş, Milli Savunma Bakanı Muzaffer Alankuş görevden alınmıştır.⁸⁰⁵

⁷⁹⁹ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 15-16

⁸⁰⁰ William Hale, *1789'dan Günümüze...* , s. 127

⁸⁰¹ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 24

⁸⁰² Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...* , s. 218

⁸⁰³ *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1961

⁸⁰⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...* , s. 219

⁸⁰⁵ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 25

Buna ilaveten MBK üyelerinin artık askeri birlikleri komuta etmeleri, karargâh, kışla ve garnizonlara girmeleri ile subay ataması girişimleri tamamen yasaklanmıştır. Milli Birlik Komitesi bundan sonra yönetim faaliyetlerini Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü'nün gözetimi ve denetimi altında yapacaktır. Böylelikle ordunun dışarıdan istismar edilmesinin önüne geçileceği düşünülmüştür.⁸⁰⁶

İrfan Tansel hadisesinin bu şekilde sonuçlanması Silahlı kuvvetler Birliği'nin Milli Birlik Komitesi karşısında mutlak üstünlüğü ele geçirdiği anlamına gelmektedir. Zira bu tarihe kadar genelde kurmay albay rütbesindeki subaylar ile bazı kilit noktalardaki general ve amiraller tarafından temsil edilen Silahlı Kuvvetler Birliği, bu operasyonla birlikte ordunun en tepesine kadar sıçrama olanağı bulmuştur. Örgütün yetkilerini yürütmek için Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde bir daimi grup oluşturulmuştur. Başkanlığını Genelkurmay İkinci Başkanlığına atanan Memduh Tağmaç'ın yaptığı bu grup kilit mevkilerde bulunan komutanların da katıldığı periyodik toplantılar düzenlemeye devam etmiştir.⁸⁰⁷

3.5 Yassıada İnfazları

Eylül 1961'e gelindiğinde Türkiye'de siyasi ortam hayli gerilmiştir. 15 Ekim 1960'tan beri eski DP'lilerin kamuya açık duruşmaları 1961 yılına gelindiğinde de devam etmiş, mahkemeler uzadıkça tansiyon daha da yükselmiştir.⁸⁰⁸ Nihayet 15 Eylül 1961 tarihinde mahkeme kararları açıklamış; buna göre Mahmut Celâl Bayar, Ali Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Refik Koraltan ve Rüştü Erdelhun'un da aralarında bulunduğu 15 kişi idama mahkûm edilmiştir. 31 sanığa müebbet hapis cezası verilirken, 402 sanık da çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.⁸⁰⁹

Kararların açıklandığı akşam yapılan Milli Birlik Komitesi toplantısında cezalar görüşülmüş; Bayar'a verilen idam cezasının yaş haddinden ötürü müebbet hapse çevrilmesi uygun görülmüştür. Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idam cezaları ise 8 red oyuna karşılık 14 kabul oyu ile komiteden geçmiştir. Bu kararlar ışığında 16 Eylül 1961'de

⁸⁰⁶ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 24-25

⁸⁰⁷ *a.g.e.*, s. 25

⁸⁰⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...* , s. 220

⁸⁰⁹ William Hale, *1789'dan Günümüze...* , s. 130

Zorlu ve Polatkan, 17 Eylül 1961'de de Menderes idam edilmiştir.⁸¹⁰

Gerçekleştirilen idamlarla birlikte bir devir tamamen kapanmış, siyaset sahinında yeni rüzgârlar esmeye başlamıştır. Bir taraftan olanca hızıyla seçim hazırlıkları sürerken öteki taraftan askeri erkin seçim sonrası oluşan Türkiye tablosunda takınacağı tutum merak edilmektedir.

3.6 1961 Genel Seçimleri ve TBMM'nin Yeniden Faaliyete Geçmesi

Uzunca bir aradan sonra yeniden seçim atmosferine giren Türkiye'de bilhassa merkez sağ cemahta yürütülen kampanyalar 27 Mayıs karşıtlığı üzerinden şekillenmektedir. Bu tutum, hem MBK'yi hem de Silahlı Kuvvetler Birliği'ni endişeye sevk etmiştir. CHP çizgisi dışındaki üç parti –özellikle de Adalet Partisi- Menderes taraftarlığını gizleme gereği duymamış ve iktidara gelmeleri hâlinde, 27 Mayıs öncesi ve sonrasındaki eylemlerinden ötürü Milli Birlik Komitesi'nden hesap soracakları izlenimini yaratmıştır.⁸¹¹ Bu gidişatı engellemeye çalışan MBK, hazırlamış olduğu '*Milli Deklarasyon*'u seçime katılacak olan partilerin kabul etmesini istemiştir. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) dışındaki bütün partiler kabul ettikleri bu deklarasyonla '*DP zihniyetini*' diriltmemeyi, bir bütün olarak Atatürk devrimlerini korumayı ve Yassıada Mahkemeleri'nin sonuçlarını etkileyebilecek beyanlarda bulunmamayı kabul etmiştir.⁸¹²

15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda CHP 173, AP 158, YTP 65 ve CKMP 54 milletvekilliği kazanmıştır. Çoğunluk sistemi uygulanan Cumhuriyet Senatosu'nda ise durum daha farklıdır. Burada AP 71, CHP 36, YTP 27 ve CKMP 16 koltuk elde etmiştir.⁸¹³ Seçimlerin neticesinde oyların yaklaşık % 62'sinin CHP'ye karşı olan ve DP tabanını temsil eden veya o kesime yakın duran AP, YTP ve CKMP'nin alması son derece manidar bir tablodur. Bu partilere verilen oylar pratikte hem 27 Mayısçılara hem de CHP'ye karşı verilmiş sayıldığından, seçim sonuçları iç ve dış çevrelerde '*Menderes'in zaferi*' olarak yorumlanacak ve halk oylaması şeklinde kabul edilecektir.⁸¹⁴ Her ne kadar politik paradigma açısından birbirleri ile çok fazla yıldızları barışmasa da ufukta bir AP-CHP koalisyonu gözükmektedir. Fakat ne yazık ki karşı karşıya gelenecek

⁸¹⁰ William Hale, *1789'dan Günümüze...*, s. 130

⁸¹¹ *a.g.e.*, s. 129

⁸¹² *a.g.e.*, s. 129

⁸¹³ Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...*, s. 242

tek sorun yalnızca bu iki partinin ideolojik kan uyuşmazlıkları olmayacaktır.

3.7 Yirmibir Ekim Protokolü

15 Ekim 1961 genel seçimleri sonrasında ordu içerisinde iki ayrı görüş hâkim olmuştur. Bir kısım komutanlar kuvvetli bir hükümet kurulamayacağını kabul etmekle birlikte ‘*verilen söz yerine getirilmeli*’ diyerek idarenin yeni iktidara devredilmesini istemişlerdir. Ancak başta Talât Aydemir olmak üzere onunla aynı fikirde olan subayların oluşturduğu ‘*şahinler*’ grubu ise ‘*Bu seçimle meydana gelen meclis ömürsüzdür. Bu şekilde Türkiye’nin beklediği kalkınma ve reformlar sağlanamaz*’ diyerek seçimlerin iptalini ve Milli Birlik Komitesi ile bütün siyasi partilerin feshedilmesini talep etmişlerdir. Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü 17 Ekim’de Ankara’da, 19 Ekim’de İstanbul’da seçim sonuçları ile birlikte takınılacak tutumu belirlemek amacıyla toplantılar düzenlemiştir.⁸¹⁵ Ankara’daki toplantılarda konuşan Talât Aydemir şunları ifade etmiştir:

*“Demokrasinin şartları böyle temin edilmez. Tekrar eskiye dönüyoruz. Bu keşmekeşi kat’i şekilde önlemek lâzımdır. 27 Mayıs harekâtının gayesi olan kardeş kavgasına son vermek, birliği sağlamak bu şartlarla gerçekleşemez. Ancak doktrin partileri kurulduktan sonra seçime gidilebilir.”*⁸¹⁶

Buna karşılık Hava Kuvvetleri’nin temsilcisi olarak toplantıda bulunan Halim Menteş ve Fevzi Arsin, Aydemir’den bütünüyle farklı düşüncelere sahiptir. Havacı subaylar İnönü’nün kuracağı koalisyon hükümetine bir şans vermekten yana olan bir irade beyanında bulunmuşlardır. Yeni bir hükümet darbesi ile ordunun saygınlığının içte ve dışta sarsılacağına işaret eden Halim Menteş ‘*İnönü’ye inanıyoruz, başarı sağlayamazsa müdahale ederiz*’ ifadelerini kullanmıştır.⁸¹⁷

Tüm bu gelişmelerden sonra 21 Ekim 1961 tarihinde Yıldız’daki Harp Akademisi’nde nihai karar toplantısı yapılmıştır. Toplantıda 15 Ekim 1961 genel seçim sonuçlarının Türk Silahlı Kuvvetleri’ni tatmin etmediği vurgulanmış, 27 Mayıs öncesini hatırlatan siyasi gelişmeler kabul edilemez bulunmuştur. ‘*Bu defa bir adım daha atılmış ve seçim sandığından orduya hakaret edenler, intikam peşinde koşanlar çıkmıştır! Bu seçim*

⁸¹⁴ Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...*, s. 242

⁸¹⁵ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 18

⁸¹⁶ a.g.e., s. 18

⁸¹⁷ a.g.e., s. 18

kabul edilemez' düşüncesi örgütün geneline hâkim olmuştur.⁸¹⁸

Bu konuşmaların ışığında, seçimin feshedilmesine ve TBMM'nin toplanmasından önce en geç 25 Ekim 1961 tarihinde Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koymasına karar verilmiştir.⁸¹⁹ Hazırlanan protokol, 10 general ve 28 Albay tarafından imzalanmıştır. Protokolde şu ifadeler yer almıştır: 1. Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları, 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni TBMM toplanmadan evvel fiilen duruma müdahale edecektir. 2. İktidarı, milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir. 3. Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleri ile Milli Birlik Komitesi feshedilecektir. 4. Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.⁸²⁰

21 Ekim Protokolü'nü genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarına onaylatmak için Ankara'ya bir heyet gönderilmiştir. Heyette başkan olarak Cemal Tural, Akademiler kumandanı Faruk Gürler ve İstanbul Valisi Refik Tulga yer almıştır. İstanbul'da birlikler alarma geçirilmiş, Cemal Tural'dan gelecek haberi beklemektedir.⁸²¹ İmzalanan protokolün içeriğinden haberdar olan Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, 23 Ekim 1961 sabahı bütün kuvvet komutanlarını, kolordu kumandanlarını ve kurmay başkanlarını toplantıya çağırmıştır. Sunay, memleketin yeniden badireye sürükleneceğini belirterek, alınan kararı doğru bulmadığını açıklamıştır.⁸²²

Sunay'a göre Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı, İnönü'nün de başbakan olması hâlinde sorunların çözüleceğine inanmaktadır. Ordunun millete verdiği sözün âdil seçimlerle yerine getirildiğini, bunun sonucunda idarenin devredilmesi gerektiğini ifade eden Sunay, müdahaleden vazgeçilerek imzaların geri alınmasını istemiştir. Toplantıya katılan kumandanlar da bu fikre iştirak etmişlerdir. Bu noktada tüm siyasi parti başkanlarının bir araya getirilerek bir protokol imzalanması kararlaştırılmıştır.⁸²³ 24 Ekim 1961 tarihinde dört parti başkanı ile yapılan pazarlıkların ardından, Çankaya'da Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in huzurunda bir toplantı yapılarak partilerin 27 Mayıs'a ve Silahlı Kuvvetler'e bağlılıklarını Türk ulusuna ilân etmelerine karar verilmiştir. Siyasi partiler,

⁸¹⁸ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 33

⁸¹⁹ *a.g.e.*, s. 33

⁸²⁰ Nevin Yurdsever, *Türkiye'de Askeri...* , s. 125

⁸²¹ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 33

⁸²² Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 20

⁸²³ *a.g.e.*, s. 20

Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü'nün hazırlamış olduğu ve 'Çankaya Protokolü' olarak bilinen belgeyi imzalamak zorunda kalmışlardır. Protokol gereğince; 27 Mayıs İhtilâli'ni meşru kabul ettiklerini ve ona sadık kalacaklarını, Silahlı Kuvvetler'e bağlılıklarını, yıkıcı faaliyetlerden uzak durarak Türkiye'nin esenliği için çalışacaklarını ve Gürsel'in cumhurbaşkanı olmasını onayladıklarını açıkça ilân etmişlerdir.⁸²⁴

Böylelikle bir tür darbe metni vasfını taşıyan 21 Ekim Protokolü, tepe noktasındaki komuta kademelerinin desteğini alamayarak kadük bir nitelik kazanmıştır. İlginçtir ki onu geçersiz kılan Çankaya Protokolü de siyasi partiler üzerinde yaratmış olduğu tahakküm açısından çok da masum gözükmemektedir. Ancak şurası bir gerçektir ki etkinliği kısmen yumuşatılmış bir vesayet şekli, şahinleri hiç de tatmin etmemiştir.

3.8 Cumhurbaşkanlığı Bunalımı ve İlk Koalisyon Hükümeti

Protokoller, müdahale plânları, sadakat yeminleri gölgesinde açılan TBMM'nin karşılaştığı ilk problem beklenen aksine hükümetin kurulması değil, yeni cumhurbaşkanının seçilmesi olmuştur. Adalet Partisi içindeki bir kanat, bu makam için bir sivil, Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i düşünmektedir.⁸²⁵ Başgil de bu öneriye sıcak yaklaşmıştır. Eski DP'lilerin sevgi gösterileri arasında Ankara'ya adaylığını açıklamaya gelen Başgil, Başbakanlığa çağırılır. Orada kendisini iki MBK üyesi beklemektedir. Üyelerden birisi olan Sıtkı Ulay doğrudan Başgil'e şunları söyler:

*“Hoca, bil ki sen cumhurbaşkanı olursan ne top atılır ne tören yapılır. Senin cipin hazır... Koyacaklar seni bir cipe. Yukarıda bir yere götürecekler. Orada akıbetin meçhul... Belki Etlik'te mezarını bile hazırlamışlardır.”*⁸²⁶

Bu sözler üzerine ve buna ilaveten emekli bir orgeneral olan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın da önceden kabul ettiği 'Çankaya Protokolü' gereğince Gürsel'in adaylığı lehinde açıklamalar yapması nedeniyle Başgil, adaylıktan vazgeçmiştir.⁸²⁷ Samsun Senatörlüğü'nden de istifa ederek Ankara'dan ayrılmıştır.⁸²⁸

⁸²⁴ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 36

⁸²⁵ Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...*, s. 244

⁸²⁶ Can Dündar, “Köşk Yolunda İki Kaza”, *Milliyet*, 20 Haziran 2006

⁸²⁷ Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...*, s. 244

⁸²⁸ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 21

Bu gelişmeler ışığında Cemal Gürsel cumhurbaşkanlığı seçimlerine tek aday olarak girmiş, 26 Ekim 1961 tarihli TBMM oturumunda yapılan oylamada 607 oyun 434'ünü alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dördüncü cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ardından yine çetin mücadeleler sonucunda Suat Hayri Ürgüplü senato başkanlığına, Fuat Sirmen ise TBMM başkanlığına getirilmiştir.⁸²⁹

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel; silahlı kuvvetlerden gelebilecek olası bir darbe girişimini engelleyeceğini, aynı zamanda sivil yönetime geçişin deneyimli ve parlamentoyu korumakta kararlı bir siyaset adamı liderliğinde yaşanmasının daha yararlı olacağını düşünerek İsmet İnönü'yü hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.⁸³⁰

Ancak zorlu bir süreç İnönü'nün karşısına çıkmıştır. Birbirlerine tamamen zıt fikirlerin uzlaşmasının pek mümkün görülmemesi düşünülerek ilk başlarda olası bir AP-CHP koalisyonuna çok fazla şans tanınmamıştır. YTP ve CKMP ise parlamentodaki sandalye sayıları ile ters orantılı şartlar ileri sürerek hükümetin kurulmasını zorlaştırmıştır.⁸³¹

Nihayet, 20 Kasım 1961 tarihinde verilen karşılıklı tavizler sonucu Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk koalisyon hükümeti olan AP-CHP koalisyon hükümeti kurulmuştur.⁸³² 2 Aralık 1961 tarihinde, hazırlanmış olduğu programı meclise sunan AP-CHP hükümeti 269 güvenoyu alarak çalışmalarına başlamıştır. Ne var ki meclis açılır açılmaz milletvekili ve senatör maaşlarının gündeme alınması toplum üzerinde olumsuz bir etki yaratmış, daha ilk günlerde parlamentonun saygınlığı sorgulanır hâle gelmiştir.⁸³³ Bunun dışında özellikle Adalet Partisi'nin, eski DP'lileri de kapsayacak şekilde bir '*genel af*' düşüncesini sıklıkla dile getirmesi, siyasal varlıklarından rahatsızlık duyan askeri elitin tepkisini çekmektedir. Bu konuda tabii senatör Mucip Ataklı, bir genel affın ikinci bir ihtilâle neden olabileceği uyarısında bulunarak, '*İhtilâle sebep olanlar mazlum, ihtilâli yapanlar zalim ilân edilmeye çalışılıyor. Geçmiş zulüm ve soygun idaresinin hasreti içinde kıvrananlar şunu bilsinler ki; ihtilâli yapan kuvvetler aynı akıbeti ve hatta daha korkuncunu kendileri için hazırlamaktan bir an dahi tereddüt etmezler*' ifadelerini

⁸²⁹ Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...* , s. 244

⁸³⁰ *a.g.e.*, s. 244

⁸³¹ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 21

⁸³² Hikmet Özdemir, *Türkiye Tarihi...* , s. 244

⁸³³ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 25

kullanmıştır.⁸³⁴ Gerek politikacıların aşırı demeçleri gerekse basında yeni bir müdahalenin hazırlıklarının yapıldığı yönünde yayılan söylentiler, siyaseten bir istikrarsızlık ortamı yaratmıştır. İnönü ‘*Ortada bir yandan ikinci bir ihtilâl olacağı rüzgârı, bir yandan da 27 Mayıs’ın intikamı alınmaya çalışılıyor havası estiriliyor... Her iki ihtimal de katiyen varid (geçerli) değil... Bu hava sunidir*’ diyerek toplumun paniğe kapılmasını engellemek istemiştir. İnönü bu olasılığı her ne kadar küçümser gibi gözükse de, o da silahlı kuvvetler içerisinde bir kıpırtı seziniştir.⁸³⁵

3.9 Yirmiiki Şubat Sürecinin Kilometre Taşları

21 Ekim Protokolü’nün iptal edilmesi ve üst düzey komutanların siyaset kurumu ile yapmış olduğu anlaşma ordu içerisindeki müdahale yanlısı subayları yeniden bir durum değerlendirmesi yapmaya itmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen özellikle albayların öncülüğünü yaptığı grup müdahale fikrinden vazgeçmezken bu düşünceyi benimsemeyen yüksek komuta kademesi, siyasal iktidar ile işbirliğine giderek karşı tarafı bertaraf etmenin yollarını düşünmeye başlamıştır. 22 Şubat isyanı böyle bir sürecin uzantısı olarak ortaya çıkmıştır.

3.9.1 Çankaya Protokolü Sonrası Örgütteki Durum

Ordunun üst kademesi ve siyasi partiler arasında uzlaşmanın sağlanarak müdahalenin önlenmesi, Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü içerisindeki alt rütbeli subaylarda büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Her şeyden önemlisi örgüt içinde yaşanan büyük bir ikilemin varlığını su yüzüne çıkarmıştır. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Birinci Ordu Komutanı Cemal Tural’ın başını çektiği grup, örgütün şahin kanadına göre geleceklerini sağlama almak amacıyla siyaset kesimi ile anlaşma yolunu seçmiştir.⁸³⁶ Bu iki komutana destek mahiyetinde, Hava Albay Halim Menteş’in öncülüğünü yaptığı bir grup subay da aynı görüşleri paylaşmıştır. Havacılar grubunu, Milli Birlik Komitesi üyesi olan havacı subaylar Haydar Tunçkanat, Mucip Ataklı ve Emanullah Çelebi de desteklemektedir. Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Hüsnü Özkan da bu kişilerle yoğun bir diyalog içerisinde. Bu grup, 27 Mayıs’ın başından itibaren İnönü’yü desteklemeyi

⁸³⁴ *Cumhuriyet*, 21 Aralık 1961

⁸³⁵ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde...* , s. 227

⁸³⁶ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 46

ve ileride ülke yönetimini CHP'ye devretmeyi ilke olarak benimsemiştir.⁸³⁷

Paradoks ortamının diğer tarafında ise liderliğini Talât Aydemir'in yaptığı, ordunun tümünü kapsayan kuvvetleri komuta eden kumandanlardan oluşan ekip yer almaktadır. Bu ekip; 27 Mayıs hareketinin hedeflerinden şaşığını, ülkeyi daha üst noktalara taşıyacak atılımların en azından bir müddet sivil siyaset ile gerçekleştirilemeyeceğini savunmakta, bir açıdan tasfiye öncesi MBK içinde yer alan radikal grubun söylemlerini büyük ölçüde paylaşmaktadır. Böyle bir dokusal sarsıntı içinde olan Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü'nün; kendisine bağlı olan Kara, Deniz ve Jandarma Genel Komutanlığı sayesinde maddi açıdan güçlü olduğu aşikârdır. Fakat siyasi açıdan değerlendirildiğinde Ekim 1961'de meclisin açılması, İnönü başkanlığında bir hükümetin kurulması ve anayasanın işlerlik kazanması gibi gelişmeler karşı tarafın elini sağlamlaştırmıştır. Nitekim daha işin başında Cevdet Sunay - Cemal Tural - MBK ve Hava Kuvvetleri içindeki Halim Menteş grubuyla bölünmenin ilk sinyalleri verilmiştir.⁸³⁸

3.9.2 İnönü'nün Kara Harp Okulu Ziyareti

İnönü için en büyük problem 14'lerin tasfiyesinden sonraki devrede ortaya çıkmıştır. Silahlı Kuvvetler Birliği'nin muhtemel bir ihtilâlin nüvesini oluşturduğunu fark etmiş, örgütün gidişatını yakından izleyerek belirleyici gücün kendi elinde olması için bir takım manevralar yapmak istemiştir. Bu plânın ilk adımını Kara Harp Okulu'nu ziyaret etmek oluşturmaktadır. Okulun komutanı Talât Aydemir hakkında söylenenler, İsmet Paşa'nın da kulağına kadar gelmiş, o da kendisinin başbakanlığı hakkında pek de olumlu görüşlere sahip olmayan bu ateşli albayın gücünü sınamak istemiştir.⁸³⁹ 5 Şubat 1962 günü İnönü, Kara Harp Okulu'nda subaylar ve şeref kıtaları tarafından karşılanır. Aydemir'in komutasındaki subaylar kendisine saygılı fakat soğuk davranmaktadır. Öğlen yemeğinde, Harp Okulu öğrencileri ile birlikte olmayı düşünen İnönü, yemekhanenin boş olduğunu görünce bunun nedenini sorar. Aydemir, öğrencilerin eğitim alanında talim yaptıklarını söyler.⁸⁴⁰

⁸³⁷ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 47

⁸³⁸ *a.g.e.*, s. 47

⁸³⁹ *a.g.e.*, s. 50

⁸⁴⁰ Nesrin Turhan, *İhtilâlin Süvarisi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s. 181

İnönü ısrarla öğrencilerle bir araya gelmek istediğini söyleyince okul iç bahçesindeki eğitim alanına indirilir. Ancak bu sırada öğrenciler yürüyüş sırasına uygun olarak alanı boşaltmaktadır. İnönü ve kumanda kademesi bir tarafta toplanırlar, önlerinden silahlı eğitim kıyafetleri ile geçen Kara Harp Okulu öğrencileri İnönü'yü sert adımlarla ve bakışlarla selamlar. İnönü bu durumdan çok rahatsız olmuştur.⁸⁴¹

İsmet Paşa, Harp Okulu'nda beklediği ilgiyi görememiş, hatta öğrencilerle yemek yiyip ve onlarla sohbet etmesi de önlenmiştir. Kendi cephesine çekemeyeceğini anladığı Talât Aydemir ve komuta kademesi hakkında fikirleri netleşmiştir. Kendisini öğrencilerle görüştürmediği için Aydemir'e sitem eder. Ondan hiç hoşlanmamıştır.⁸⁴² Hatta niyetini sezinlediği bu subay için ziyaret sonrasında yakınlarına '*Maskara... Bir şeyler hazırlıyor*' değerlendirmesini yapmıştır.⁸⁴³ Aydemir cephesinde ise memnuniyet havası hâkimdir. Bu ziyaret ordu içerisinde hızla yayılmış, basında da ziyaretin detayları üstü kapalı olarak açıklanmıştır. Bundan sonra başta Talât Aydemir ve arkadaşları olmak üzere Silahlı Kuvvetler Birliği içerisindeki şahin kanat, İnönü ve ona destek olan sivil-askeri güç odaklarının açık hedefi hâline gelmiştir.

3.9.3 İnönü'nün Harp Akademileri Ziyareti

İnönü, Şubat ayı içerisinde Silahlı Kuvvetler Birliği'nin nabzını yoklamak için çıktığı turalara devam etmiş ve bir sonraki durağı Harp Akademileri olmuştur. Akademiler Kumandanı Faruk Gürler'in imzasını taşıyan bildiriye göre, sinema salonunda yapılacak olan toplantıda İnönü bir konuşma yapacaktır ve konuşma sonrası kendisine soru sormak serbesttir.⁸⁴⁴

Kurmay subaylar akademinin sinema salonunu doldurmuştur. İnönü, toplantıya Özel Kalem Müdürü Necdet Calp ile gelmiş ve subaylara bir konuşma yapmıştır. İnönü, konuşmasında; kurmay subaylara çok değer verdiğini, memleket meselelerinde iyi değerlendirmelerin hükümete yardımcı olacağını söylemiş ve bu fikirlerin kendisine

⁸⁴¹ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 51

⁸⁴² a.g.e, s. 51

⁸⁴³ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 65

⁸⁴⁴ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 56

ulaştırılmasını istemiştir.⁸⁴⁵

Artık demokratik hayata geçildiğini ve önlerinde büyük problemler olduğunu altını çizen İnönü, kurmay subayların akademik çalışmalarına önem vereceğini söylemiş; sertliklerden demokrasi dışı heveslerden uzak durulmasının faydalarını dile getirmiştir. Sözlerini bitirdikten sonra Akademiler Kumandanı Faruk Gürler ayağa kalkmış ve gür bir tonda ‘Akademiler camiası olarak sizi destekliyoruz!’ diyerek toplantıyı noktalamıştır.⁸⁴⁶

Toplantı öncesi Gürler’in yayınladığı bildiri, soru sorulması engellenerek yine Gürler tarafından çiğnenmiştir. Bu durum toplantı salonundaki subayların homurdanmasına neden olmuştur. Zira hemen her biri İnönü’ye sormak üzere sorular hazırlamıştır. Kurmay subayların hazırlamış olduğu sorulardan bazıları şu şekildedir:

*“Siz 27 Mayıs 1960 İhtilâlini desteklediğinizi belirtiyorsunuz. Ancak ‘DP’nin devamımız’ diyen, subaylar hakkında en ağır ithamlar yapmaktan çekinmeyen, anayasayı tanımayan Adalet Partisi ile koalisyon kurdunuz. Bu çelişkiyi nasıl açıklarsınız?”, “Demokratik hayatın vazgeçilmez kurumları; partiler, meclis, hükümet ve demokratik kuruluşlar ile halktır. Hâlbuki siz, bizden yani kurmay subaylardan destek arıyorsunuz. Bu, militarist bir tutum değil midir? Demokrasi vardır veya yoktur. Bu husustaki düşünceleriniz nelerdir?”*⁸⁴⁷

Faruk Gürler ve Faruk Güventürk gelecek kaygısı taşıdıklarından olsa gerek, bir yandan İnönü’ye, diğer yandan da lokomotif gücünü albayların oluşturduğu Silahlı Kuvvetler Birliği’nin Ankara koluna şirin gözükmeye çalışarak suni bir denge oluşturma düşüncesi içerisindeydi. Zira örgüt içindeki gizli oturularda ihtilâl yapılması lehinde ateşli nutuklar atan bu üst düzey komutanların, İnönü ile bir araya geldiklerinde kendisine büyük iltifatlarla bulunmaları bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonraki dönemlerde de göreceğimiz üzere, müdahale girişimlerinin yaşanacağı süreçte Silahlı Kuvvetler Birliği’nin İstanbul ve Ankara kanadı arasında gözlenen belirgin fikir ayrılıkları, kalkışılan hareketlerin sonuca ulaşıp ulaşmaması noktasında kilit bir öneme haiz olacaktır. İdareyi bir an önce ele almak isteyen Ankara grubu ile buna son derece temkinli ve korkarak yaklaşım üst düzey güvence arayan İstanbul grubu arasında hemen her platformda şiddetli tartışmalar yaşanacaktır.

⁸⁴⁵ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 56-57

⁸⁴⁶ a.g.e., s. 57

⁸⁴⁷ a.g.e., s. 57

3.9.4 İhtilâl Hazırlıklarının Yazılı Metni: 9 Şubat Protokolü

Ordu içerisindeki kaynaşma ve huzursuzluk günden güne artmaktadır, alt rütbeli subaylar fikir ve düşüncelerini aleni bir şekilde belirtir olmuştur. Durumun farkına varan Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, kilit noktalarda görev yapan tüm komutanları toplantıya çağırır.⁸⁴⁸ Genelkurmay Başkanlığı'nın toplantı salonunda bir araya gelen komutanlara hitaben açık bir dille konuşan Sunay, memlekette kötümser olmak için herhangi bir neden görmediğini ve İnönü'nün ordu tarafından desteklenmesi gerektiğini söylemiştir. Komutanlar ise buna karşılık, orduya yönelen tahrikler üzerinde durarak bunlara karşı tedbir alınmasını istemiştir.⁸⁴⁹

Bu sırada araya girip söz alan Aydemir, *'Paşam, ben size durumun bu şekle döneceğini Temmuz başında söylemiştim. Hatırlarsanız, o zaman Güney Kore'ye muvazi gidiyoruz demiştim. Bu memlekette yüzde yüz ikinci bir ihtilâlin olacağına inanıyorum. Muhtelif gruplar ihtilâl hazırlığı içindedir. Fakat siz başta bulunmak şartı ile yapılacak bir hareket memleket hesabına tehlikesiz olacaktır'* diyerek Sunay'a açıkça müdahale girişiminin başına geçmesini teklif etmiştir.⁸⁵⁰

Söz alan bir diğer kumandan Ankara Merkez Komutanı Selçuk Atakan da *'Sunay'ın liderliğinde bir ihtilâle taraftarız. Fakat tasvip edilmezse yapılacak bir şey yoktur. Yalnız alt kademelerden gelen basıncı güçlükle önleyebildiğimizi belirtmek isterim. Bizim orduyu ihtilâle teşvik yolunda gayretlerimiz olduğu ileri sürülüyor. Böyle bir şey varsa derhal istifa ederek ordudan ayrılırız'* şeklindeki ifadeleriyle tutumunu belli etmiştir.⁸⁵¹

Bu sözlere karşı Sunay, *'Böyle bir hareketi tasvip etmiyorum'* diyerek bir ihtilâl düşünülmemesi gerektiğini belirtmiştir. İnönü'ye destek olmanın zaruretini de hatırlatarak görüşmeyi noktalamıştır.⁸⁵² Tüm bu telkinlere rağmen ordu içerisindeki genç komutanlar görüşmelerden çıkan sonuçtan fazla tatmin olmamıştır. Nitekim birkaç gün sonra bir araya gelen Talât Aydemir ve arkadaşları kendi aralarında bir toplantı düzenleyerek görüşlerini yazılı olarak şu şekilde bildirmişlerdir:

⁸⁴⁸ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 27

⁸⁴⁹ a.g.e, s. 27

⁸⁵⁰ Talât Aydemir, *Talât Aydemir'in...* , s. 113

⁸⁵¹ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 27

⁸⁵² a.g.e, s. 27-28

1. Demokratik rejimde Silahlı Kuvvetler bir şahıs veya bir zümreyi destekleyemez. Bu hareket anayasaya aykırıdır. Silahlı Kuvvetler, CHP'yi desteklemeye devam ederse siyasetin içinde kalacak ve muhalefet tarafından yıpratılacaktır.

2. İnönü ve CHP'den başkasına iktidarın verilmesinin memleketi anarşiye götüreceği komutanlarca kabul ediliyorsa hiçbir şahıs ve zümre menfaatine olmamak ve ancak Atatürk ilkelerini esas alan bir düşünce tarafından plân yapmak şartı ile idareye el konulabilir.⁸⁵³

Bu görüşler ışığında Silahlı Kuvvetler Birliği Örgütü, bundan sonra kalkışılacak olası hareketin esaslarını görüşmek üzere 8 Şubat 1962 gecesi İstanbul-Balmumcu'daki Jandarma Kışlası içinde bir araya gelirler. Toplantıya İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga başkanlık ederken, salonda general, amiral, albay ve daha alt rütbeli subaylardan oluşan 57 kişi vardır.⁸⁵⁴ Toplantıda ilk sözü Ankara'dan gelen Kurmay Albay Dündar Seyhan alır. Seyhan Ankara'daki birliklerin tümünün tereddütsüz olarak bir müdahaleden yana olduklarını ve bu kuvvetleri dizginlemekte güçlük çektiğini ifade eder. Bundan böyle İstanbul bölgesindeki gelişmelerin bir sonuca bağlanmasını beklediklerini dile getirerek ona göre bir uygulamaya gideceklerini belirtir. Ve sözlerini şöyle noktalar: *'Biz buraya İstanbul grubunun müspet veya menfi bir karara varması için geldik. Karar sizlerindir.'*⁸⁵⁵

Asıl problem Hava Kuvvetlerinde yaşanmaktadır. Örgüt üyelerinden Kurmay Albay Necati Ünsalan söz alarak *'Ben Hava Kuvvetlerindeki bazı arkadaşlarla öteden beri temas hâlindeyim. Onlarda mevcut olan katı durumu yumuşatmaya çalışıyorum. Seçim sonrasında gelişen olaylar onların da olumlu tavır almalarına sebep oldu. Biraz daha gayret sarf edilirse iyi bir sonuç alınabilir. Malum, onlarda İnönü'ye karşı aşırı bir tutku mevcut... Eğer buradan kesin bir sonuç çıkarsa temaslarımıza büyük destek olacağına inanıyorum. Ayrıca İstanbul grubu da Havacılarla yüz yüze temasa geçmelidir. Her konuyu Ankara'nın halletmesini beklemek doğru değildir. İnönü faktörünün bir dezavantaj olduğunu ve Havacıların buna sarıldığını biliyoruz. Ancak halkımızın İnönü'ye karşı iyimser bir tutum içinde olmadığını da biliyoruz. Havacıları düşündüren bu halk desteğidir. Gayretler sürdürülürse Hava Kuvvetleri de tam olarak bize iltihak edecektir'*

⁸⁵³ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 28

⁸⁵⁴ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 60

⁸⁵⁵ a.g.e, s. 60

babında düşüncelerini ortaya koymuştur.⁸⁵⁶

Başkan Refik Tulga, *'Durum bütün detaylarıyla ortaya çıkmıştır. İki sonuç üzerinde karara gitmek gerekiyor. Oynamayı, bir müdahaleye gitmek gereklidir veya gerekli değildir şeklinde yaptıracağım'* diyerek toplantıya boyut kazandırmıştır.⁸⁵⁷ Yapılan oylama sonucunda bir müdahalenin yapılmasının gerekliliğinden yana tavır konulmuştur. Toplantı 1962 yılının Şubat ayının 8'ini 9'una bağlayan gece 01.00'de sona ermiştir. Yarbay Osman Deniz tarafından bizzat kaleme alınan *'9 Şubat Protokolü'* şu ifadeleri içermektedir:

1. Korgeneral Refik Tulga Ankara'ya giderek Hava Kuvvetleri Komutanı ile temas edecektir.

2. Plânlar 10 Şubat 1962 günü İzmit'te Ankara'nın mümessili ile birlikte koordine edilerek protokole bağlanacaktır.

3. Harekât için hiyerarşik sistem kabul edilmiştir. Fakat her türlü teşebbüs yapıldıktan sonra Silâhlı Kuvvetler Birliği ekseriyetinin kararı kati ise bu kararı tatbik edecek en kıdemli kumandanın emri ile karar tatbik mevkiine konulacaktır.

4. Silâhlı Kuvvetler bir bütündür. Her karara müşterek varılacaktır.

5. Kararın zamanı Silahlı Kuvvetler Kumandanlığınca emredilecektir. Bu husus İstanbul'daki kumandanlar tarafından temin edilecektir. Harekât 28 Şubat'ı geçmeyecektir.⁸⁵⁸

57 subaydan 39'u protokolün altına imza koymuş; diğer 18 subay ise *'kararsız'* olduklarını ileri sürerek genele uyacaklarını belirtmişlerdir.⁸⁵⁹ 9 Şubat Protokolü, hareketin, hem üst komutanların hem de Hava Kuvvetleri bünyesindeki önemli subayların desteğini alacağını varsaymıştır. Ancak iki beklenti de gerçekleşmemiştir.⁸⁶⁰ Toplantı Ankara'da duyulmuş, İnönü ve diğer siyasi partilerin liderleri 10 Şubat günü protokolün içeriğini öğrenmiştir. Haberi alan Kuvvet Komutanları büyük tepki göstermiştir. Havacılar

⁸⁵⁶ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 61

⁸⁵⁷ a.g.e., s. 61

⁸⁵⁸ Nevin Yurdsever, *Türkiye'de Askeri...*, s. 130

⁸⁵⁹ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 29-30

⁸⁶⁰ William Hale, *1789'dan Günümüze...*, s. 137

karara kati suretle muhalefet edeceğini bildirmiştir. Hatta Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat gibi Havacı subaylar derhal tedbirler alınması için teşebbüslere girişmiştir.⁸⁶¹

3.9.5 Generallerin Vazgeçışı ve Güven Bunalımı

Başbakan İsmet İnönü, Balmumcu’da imzalanan protokolü haber alır almaz Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel ile bir görüşme yapar. İnönü, ordu içerisinde ihtilâl hazırlıkları yapan subaylar bertaraf edilmedikçe veya etkisiz hâle getirilmedikçe siyasi ortamın düzelemeyeceği görüşüner ve Sunay’dan duruma el koymasını istemiştir.⁸⁶²

Sunay kesin bir karar vermeden önce protokolün hazırlanmasına öncülük edenlerle son bir görüşme yapmak istemiş, bu amaçla 18 Şubat 1962 tarihinde Genelkurmay’da kuvvet komutanları ile yapacağı toplantıya, İstanbul’da buluna bütün kolordu komutanlarını, Harp Akademileri Komutanı’nı ve İstanbul Valisi’ni de davet etmiştir.⁸⁶³

Toplantıya girilmeden önce, İstanbul’dan çağırılan komutanlar Faruk Gürler, Refik Tulga ve Refet Urganalp ile Ankara’da bulunan albaylar bir görüşme yapmıştır. Albaylar generallere *‘Bu iş Ekim’deki gibi olmasın, cayılmasın, o takdirde astlarımızın sizlere ve bizlere karşı itimatları sarsılır’* şeklinde bir kesin uyarıda bulunmuş, buna karşılık generaller de *‘Emeklilik istidalarımızı ve rütbelerimizi cebimize koyarak geldik’* yanıtını vermiştir. Yine de son noktayı Talât Aydemir koymuştur: *‘Bunu inşallah toplantıdan sonra göreceğiz!’*⁸⁶⁴

Albaylar temkinli davranmakta haklı çıkmışlardır. Zira Cevdet Sunay, yapılan toplantıda 9 Şubat Protokolü’nün uygulanmasına karşı çıkmış, generalleri de bu düşünceden vazgeçmeye çağırmıştır. Sunay, ihtilâlin bir çözüm olmadığını söyleyerek, müdahalenin bir faydası olacağına inansa kendisinin bu hareketin başında bulunmaktan asla çekinmeyeceğini belirtmiştir.⁸⁶⁵ Sunay bu çıkışıyla da bir bakıma Silahlı Kuvvetler Birliği örgütü içerisindeki üstünlüğü albayların hâkimiyetine terk etmek istemediğini göstermiştir. Bu düşüncesini fiiliyata dökmek amacıyla da Başbakan İsmet İnönü ile dirsek

⁸⁶¹ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 30

⁸⁶² Nevin Yurdsever, *Türkiye’de Askeri...* , s. 131

⁸⁶³ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 187

⁸⁶⁴ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir Konuşuyor*, May Yayınları, İstanbul, 1966, s. 129

⁸⁶⁵ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 188

temasını canlı tutmuştur.

Generaller, Sunay'a hak vermekle birlikte siyasetçilerin orduyu ve halkı memnun edecek, onlara güven aşılayacak tutumlar sergilememelerinden şikâyet etmişlerdir. Ayrıca artık ordunun alt kademelerinden gelen baskılar önleyemez duruma düşmüşler ve protokole imza atma nedenlerini anlatmışlardır. Genelkurmay Başkanı'nın karşı olduğu bir harekete kendilerinin kalkışmalarının söz konusu olamayacağını belirtmişlerdir.⁸⁶⁶ Ankara'da düzenlenen toplantının bitiminden sonra İstanbul Valisi Refik Tulga, İstanbul'daki birlik kumandanlarıyla bir toplantı yapmış ve Ankara'daki temaslarını arkadaşları ile paylaşmıştır. Kumandanlar da yapılacak müdahalenin hiyerarşik bir zincir hâlinde gerçekleşmesi gerektiğini belirterek, Cevdet Sunay'a hak vermişlerdir. Tüm bu gelişmeler üzerine 9 Şubat Protokolü iptal edilir ve karar Ankara'ya bildirilir.⁸⁶⁷

Kararın, örgütün Ankara kolu üzerindeki etkisi doğal olarak olumsuzdur ve sert tepkiler söz konusudur. Bu arada 19 Şubat günü Genelkurmay Başkanı, albaylar grubunun üç önemli ismi olan Talât Aydemir, Selçuk Atakan ve Necati Ünsalan'ı görüşmek üzere makamına çağırır. Ayrıca Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Önür ve Jandarma Genel Komutanı Abdurrahman Doruk da kendilerini beklemektedir.⁸⁶⁸

Görüşmede önce Selçuk Atakan söz alır ve *'Biz ihtilâlin hiyerarşik düzende yapılmasını uygun görüyoruz. Mademki kendinizi kıfayetsiz buluyorsunuz, denecek bir şey yok. Biz alttan gelen baskıyı güçlkle muhafaza ediyoruz. Yok, eğer alttan gelen bu baskıların müşevviki(teşvik edicisi) olarak bizleri görüyorsanız biz derhal istifamızı verelim. Yarın öbür gün bu suçu yükleyerek bizi ordudan şerefsizce ayırmayın...'* ifadelerini kullanarak sert bir çıkış yapar.⁸⁶⁹

Sunay, *'Yok, böyle bir şey düşünmüyorum. Siz benim en kuvvetli dayanaklarımsınız. Size şeref sözü veriyorum. Benim vücudum çiğnenmedikten sonra sizin kılınıza kimse dokunamaz'* diyerek albayları sakinleştirme yolunu seçmiştir.⁸⁷⁰ Genel anlamda toplantı kesin bir sonuç alınmadan dağılmıştır.

⁸⁶⁶ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...*, s. 188

⁸⁶⁷ Nevin Yurdsever, *Türkiye'de Askeri...*, s. 132

⁸⁶⁸ a.g.e, s. 132

⁸⁶⁹ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...*, s. 130

9 Şubat Protokolü'nün hayat geçirilememesi, Silâhlı Kuvvet Birliği Örgütü'nün orta ve alt kademeli subaylarında büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Daha önemlisi üst rütbeli komutanlara olan güven temelinden sarsılmıştır. Talât Aydemir öncülüğündeki albaylar grubu yeni bir yol haritası çizmeyi tasarlarırken beklemedikleri bir hamleyle karşılaşacak ve hiç de hesapta olmayan bir kalkışmanın baş aktörü konumuna geleceklerdir.

3.9.6 İlk Kalkışma: 22 Şubat 1962 İsyan Hareketi

Genelkurmay Başkanı'nın generaller ve albaylarla yapmış olduğu görüşmelerden Başbakan İnönü haberdar edilmiştir. Ankara grubunun müdahale fikrinden vazgeçmediğinin görülmesi üzerine, Sunay tarafından İnönü'nün de bilgisi dâhilinde bir plân hazırlanır.⁸⁷¹

Hazırlanan plâna göre; 24 Şubat 1962 gece yarısı Hava Kuvvetleri alarma geçecektir. Alarm üzerine harekete geçeceği tahmin edilen Aydemir yanlısı subayların bulunduğu birlikler “suçüstü yakalanacak” ve eylemci subaylar tutuklanacaktır. Tutuklamalar sonrasında da eylemci subaylar, ordudaki disiplini bozdukları gerekçesiyle emekliye sevkedilecek ve böylece hükümete karşı muhtemel bir darbe girişimi de başlamadan bitmiş olacaktır. Ancak Talât Aydemir, kendilerine karşı bir tasfiye plânı hazırlandığını 20 Şubat günü öğrenmiştir.⁸⁷² 20 Şubat 1962 tarihinde Başbakanlıkta çalışan bir arkadaşı tarafından Aydemir'e bir not iletilir:

*“Talât, yarın tevkif edileceksin. Ankara'da bulunan albaylar cuntası İnönü tarafından dağıtılacak. İnönü, 'İdamlarda MBK'nin kabahati yoktur. Baş sorumlular Harp Okulu Kumandanı ve yakın arkadaşlarıdır. Ben onları dağıttıktan sonra halka teslim edip AP'lilere linç ettireceğim' demiş.”*⁸⁷³

Aynı tarihte üniversiteli bir genç Aydemir'e gelerek, o gece Havacı subayların 13 Kasım harekâtı gibi bir harekât hazırladıklarını, üç kurmay subayın üniversiteye gelip ‘Size silâh dağıtsak, Harp Okulu'nun yapacağı bir ihtilâle karşı durur musunuz?’ şeklinde teklifte bulduklarını bildirir. Aydemir olanları anlamlandırmaya çalışırken bu sefer Milliyet Gazetesi muhabiri Mete Akyol'dan bir telefon gelir: ‘Albayım, tevkif edildiğinizi

⁸⁷⁰ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...*, s. 130

⁸⁷¹ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin Hikâyesi*, Milli Ülkü Yayınları, İstanbul, 1974, s. 205

⁸⁷² a.g.e., s. 205 - 208

⁸⁷³ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...*, s. 130

duyduk, üzüldük. Hakikat mi?’ Bu üç gelişme de, o gece bir şeylerin olacağına dair önemli işaretler olarak algılanmış; Aydemir, yaşananları yazılı olarak Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’a bildirmeye karar vermiştir.⁸⁷⁴ Buna fırsat olmadan Sunay’ın emri ile Hava Kuvvetleri alarına geçirilmiş, yürütülen operasyonun başına ordudan emekliye ayrılmış Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat resmi üniformalarını giyerek gelmişlerdir.⁸⁷⁵

21 Şubat sabahı Cevdet Sunay, Talât Aydemir, Selçuk Atakan ve Necati Ünsalan’ı görüşmeye davet eder. Sunay, Aydemir’e dönüp *‘Evladım, yavrum, Hava Kuvvetleri bana bir ultimatoma verdi. Yerleriniz değiştirilmedikçe Hava Kuvvetleri alarmı kaldırmayacak. Sizleri feda etmek zorundayım. Ancak hepimiz himayemdesiniz. Sizlerin yerini değiştiriyorum...’* diyerek durumu açıklamaya çalışır.⁸⁷⁶

Aydemir, Sunay’a *‘Ben Allah’tan başka kimsenin himayesi altına girmem. Bu işte ben suçlu değilim. Suçlu olan Hava kuvvetleri ve sizsiniz. Çünkü bir kuvveti başka bir kuvvet üzerinde tertiplerle kullanmaya kalktınız. MBK’cilerin ve CHP’lilerin oyununa geldiniz’* cevabını verir. Aydemir bununla da kalmaz, silahını çekip masanın üzerine koymuş, *‘Beni ya şimdi bununla temizlersiniz ya da Divan-ı Harbe verirsiniz. Eğer gece ki harekete ben sebep olduysam, beni kurşuna dizdirirsiniz. Benim damarlarımda CHP kanı dolaşmıyor, vatanperverlik kanı dolaşıyor. Böyle bir haksızlığa tahammül edemem. Şayet siz kumadansanız, esas suçluları cezalandırınız’* diyerek tepkisini oldukça sert bir şekilde dile getirmiştir. Sunay, bu noktada araya girerek *‘Hava Kuvvetleri alarm hâlinde, üzerinize bomba atacaktır’* demiş, buna karşılık Aydemir’den *‘Biz de Kara Kuvvetleri olarak yarı alarm hâline geçmiş bulunuyoruz. Hava Kuvvetleri’nin tahakkümü altına girmeyiz. İcap ederse çarpışırız’* cevabını almıştır.⁸⁷⁷

Karşılıklı meydan okumalar tarafları geri dönülmez bir noktaya getirmiştir. Ordu içerisinde İnönü destekli rütbeli çoğunluğun hükmettiği birlikler ile hırslı albayların güdümündeki heyecanlı ve idealist klikler hesaplaşma arefesindedir. 22 Şubat günü gündüz saatlerinde Genelkurmay’a görüşmeye çağırılan Aydemir’in çalışma arkadaşları; Şükrü İlkin, Selçuk Atakan ve Turgut Alpagut gözaltına alınarak tutuklanır.⁸⁷⁸

⁸⁷⁴ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...*, s. 130

⁸⁷⁵ Nevin Yurdsever, *Türkiye’de Askeri...*, s. 134

⁸⁷⁶ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...*, s. 135

⁸⁷⁷ a.g.e., s. 135

⁸⁷⁸ a.g.e., s. 137

Aynı gün Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, Kurmay Albay Semih Sancar'ı Harp Okulu Komutanlığı'na atandığına dair yazılı emri de verip bir heyetle Harp Okulu'na gönderir. Okul girişinde muhafızlar tarafından silahı alınarak etkisiz hâle getirilen Sancar kalp spazmı geçirir ve *'Benim suçum yok. Beni Genelkurmay buraya gönderdi'* diyerek olası bir olumsuzluktan kaçınmaya çalışır.⁸⁷⁹

Aydemir karşısına çıkan heyeti *'Kara Harp Okulu'nun kumandanı vardır. Bu tarzda dayatma ile tayin yapılamaz. Tayinler normal bir prosedüre bağlıdır. Onun için elinizdeki bu tayin emri geçersizdir. Sizi tekrar geriye gönderiyorum. Bu işte sizin suçunuz yoktur. Rahatsız olmanıza ve korku geçirmenize de değmez'* diyerek geri göndermiştir.⁸⁸⁰

Yaşananların ardından Aydemir, Genelkurmay'a bir rapor göndererek Hava Kuvvetleri Karargâhı'nı Kurmay Başkanı Hüsnü Özkan ile birlikte işgal edip birlikleri alarma geçiren Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat'ın yasalara aykırı davranışlarının durdurulmasını ve haklarında yasal işlem yapılmasını istemiştir. Ayrıca gözaltına alınan çalışma arkadaşlarının da serbest bırakılmasını, tayinleri yapılan subayların tayinlerinin durdurulmasını talep etmiş, aksi takdirde alarma geçileceğini belirtmiştir.⁸⁸¹ Harp Okulu Komutanı son uyarısını yapmış ve Sunay'dan gelecek hamleyi beklemeye koyulmuştur. Genelkurmay Başkanı raporu dikkate almayarak önceden belirledikleri tayin işlemlerini uygulamaya koymaya devam etmiştir. Talât Aydemir, tayinlerin gerçekleştirilmesine olan itirazını basın yoluyla kamuoyuna duyurmayı tercih etmiştir:

*"Ülke bir barut fıçısı gibidir. Ben de elimde bir meşale tuttuğum hâlde fıçının üzerinde oturuyorum. Canımın istediği anda fıçıyı havaya uçurabilirim. Karşımda bulunanlar parmak bile oynatamazlar."*⁸⁸²

Bu arada 229. Piyade Alayı Kumandanı Albay İhsan Erkan da Genelkurmay'a çağırılmış, fakat gözaltına alınacağını öğrenince Piyade Alayı'nı harekete geçirmiş, ardından da Kara Harp Okulu'na giderek Talât Aydemir'e *'Beni de gözaltına almak istediler. Ben alayı alarma geçirdim, harekete hazırız. Siz de kararınızı verin bu işi bitirelim'* demiştir.⁸⁸³ Artık harekete geçmek için Harp Okulu'nun vereceği işaret beklenmektedir. Gelişen olaylar aynı anda Talât Aydemir tarafından telefonla İstanbul

⁸⁷⁹ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 74

⁸⁸⁰ a.g.e, s. 74

⁸⁸¹ a.g.e, s. 74

⁸⁸² Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz Geçirdiklerimiz*, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 1716

⁸⁸³ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 74

grubuna bildirilmiş ve destek istenmiştir. Fakat beklenen destek alınamamıştır. Ankara grubu ağır tahrik altında olduklarını belirtmesine rağmen her seferinde alınan cevap ‘İstanbul harekete geçmenizi istemiyor’ olmuştur.⁸⁸⁴

Bu durumda Ankara grubu teslim olup gözaltına alınmakla bir an önce harekete geçmek arasında bir tercih yapmak durumunda bırakılmıştır. Harp Okulu’ndaki öğrenci ve subay taburları galeyana gelmiştir. Alay Kumandanları Turgut Alpagut gözaltındadır ve şimdi kumandanları Talât Aydemir istenmektedir. Okulun subay salonunda öğrencilerle bir araya gelen Aydemir yaşananları açıkladıktan sonra ‘*Dün gece Genelkurmay’ın benim yerime atadığı bir subay elinde atama emri ile geldi ve görevin devrini istedi. Görülüyor ki bu şekilde bir uygulama ile benim de gözaltına alınmam sağlanacak*’ şeklindeki sözleri öğrenciler arasında infiale neden olmuştur. Bütün subay taburu bir ağızdan ‘*Biz kumandanımızı teslim etmiyoruz. Sizin teslim olmanızı istemiyoruz. Biz sizden ayrılamayız. Harekete geçelim*’ diye bağırır. Subayları teskin etmek daha zorlaşmıştır. Aydemir, bunun üzerine ‘*Peki, teslim olmayacağım. Sükûnetinizi muhafaza edin verilen emirlere uyun!*’ karşılığını vererek tekrar karargâhına döner.⁸⁸⁵

Harekâtın dönüm noktasını teşkil eden bu duygusal konuşmanın ardından Harp Okulu alarma geçirilmiş, harekâtın parolası ‘*Halaskar*’ işareti ‘*Fedailer*’ olarak belirlenmiştir.⁸⁸⁶ Haberin diğer birliklere de yayılmasıyla Tank Okulu, Süvari Grubu, 229. Piyade Alayı, Muhabere Okulu, Zırhlı Birlikler Eğitim Merkezi ve Jandarma Okulu da kendiliğinden alarma geçerek Ankara’da duruma hâkim olmuşlardır.⁸⁸⁷

Birliklerin meclisin kapılarına kadar gelerek Genelkurmay Başkanlığı’nın önünde durması siyasi çevrelerde panik havası yaşatmıştır. Milletvekilleri ve senatörlerin birçoğu bulabildikleri araçlarla Ankara’yı terk etmeye başlamıştır.⁸⁸⁸

Harekâta beklemediği kadar güçlü girdiğini hisseden Aydemir, Cumhurbaşkanı Gürsel’den tayinleri çıkartılan arkadaşlarının yerlerine dönmelerini, 200 milletvekilinin düşürülmesini, eğer bu mümkün değilse parlamentonun feshedilmesini ve anayasanın bazı

⁸⁸⁴ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 75

⁸⁸⁵ a.g.e, s. 75

⁸⁸⁶ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin...* , s. 238

⁸⁸⁷ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 75

⁸⁸⁸ a.g.e, s. 76

maddelerinin değiştirilmesini talep etmiştir.⁸⁸⁹ Birliklerin karşılıklı alarına geçirildiği sırada İnönü ve parti liderleri, bakanlar, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve kuvvet komutanları Çankaya’da Cemal Gürsel’in başkanlığında toplanarak ne yapılacağını görüşmeye başlamıştır. Hava Kuvvetleri ile Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Komutanlıkları hükümeti destekleyeceklerini bildirmişlerse de içinde bulunulan an itibarıyla bu güçten faydalanmak mümkün değildir.⁸⁹⁰

Bunun üzerine aynı zamanda Aydemir’in yakını olan YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, harekâtın durdurulması için darbe birlikleri ile hükümet arasında orta yolu bulmak isteğini belirtmiştir. İnönü, önceleri bu isteği onaylamasa da yoğun ısrarlar sonucunda kabul etmiştir. İnönü, görüşmeye gitmeden önce Alican’a *‘Bilesiniz diye söylüyorum, onları sadece başka yere naklettim, kabul etmediler. Yarın sabah ilk iş olarak hepsini tekavüt edeceğim. Bir defaya mahsus olmak üzere ve eğer kan dökülmezse Cumhuriyet’in bu yeni temelinde kan bulunmasın diye hiçbirini Divan-ı Harbe vermeyeceğim. Bunun dışında hiçbir şey kabul etmem’* şeklinde uyarılarda bulunmuştur.⁸⁹¹

Harp Okulu’na gelen Ekrem Alican, burada Talât Aydemir, Dündar Seyhan, Emin Arat ve İhsan Erkan’dan oluşan bir heyet ile görüşmüştür. Albayların talepleri önceliklere göre daha detaylandırılmış ve daha radikal bir niteliğe bürünmüştür. Aydemir; *‘orduda yapılmış bulunan tayinlerin derhal durdurulmasını ve komutanların eski görevlerine iade edilmesini, meclisin saat 24.00’e kadar cumhurbaşkanınca feshedilmesini, okuma-yazma bilmeyenlerin oy kullanamayacağı bir seçim sistemi oluşturulmasını ve yeni meclis kurulana kadar hükümetin Ankara’dan Eskişehir’e taşınıp burada çalışmalarına devam etmesini’* istemiştir.⁸⁹²

Alican, bu talepleri çok aşırı bulmuş ve hükümetin bunları kabul etmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir. Uzun görüşmeler sonucunda Tayinlerin durdurulması ve arkadaşlarının eski yerlerine iade edilmesi dışında albaylar diğer şartlarından vazgeçmiştir. Fakat bu istek de hükümet tarafından kabul görmemiştir.⁸⁹³

⁸⁸⁹ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin...* , s. 240

⁸⁹⁰ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 202

⁸⁹¹ a.g.e , s. 203

⁸⁹² a.g.e, s. 203

⁸⁹³ a.g.e, s. 203

Köşkte görüşmeler sürerken Muhafız Alayı'na yeni atanan komutan Cihat Alphan tutuklanmış ve alayın emir-komutası Aydemir'in kader arkadaşı Süvari Binbaşı Fethi Gürcan'ın eline geçmiştir. Gürcan telefonla Aydemir'i arayarak kritik bir soru yöneltir: *'Albayım, Muhafız Alayı'nın emir ve kumandasını ele geçirdik. Çankaya Köşkü'nü de kuşatmış durumdayız. Köşkte Hükümet Başkanı İnönü ve bazı bakanlarıyla, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet kumandanları Reisicumhur Cemal Gürsel ile toplantı hâлиндeler. Onları toparlayıp enterne (tutuklama, etkisiz hâle getirme) edeyim mi?'*⁸⁹⁴

Aydemir'in verdiği cevap hareketin kaderini büyük ölçüde etkiler niteliktedir: *'Benim onlarla bir işim yok. Onları salıverin.'* Fethi Gürcan, biraz şaşırda da emrin plân gereği olduğunu düşünerek köşktekilerin dışarı çıkmasına izin vermiştir. Bu sefer köşktekiler oldukça şaşırmıştır. Dışarı çıkan İnönü, tecrübesine dayanarak pek de haksız sayılmayacak bir tespitte bulunur: *'Talât işte şimdi kaybetti.'*⁸⁹⁵ İlerleyen saatlerde Hava Kuvvetlerine bağlı jetler Kara Harp Okulu üzerinde gösteri uçuşları yapmaya başlamış, Çankaya Köşkü'nden ayrılan Gürsel, parti liderleri ve kumandanlar Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na gelmişler ve harekâtı buradan izlemeye karar vermişlerdir.⁸⁹⁶

Hava Kuvvetleri bütün yurttaki albaylara karşı alarma geçmiş, Gürsel ve Sunay'ın radyo konuşmalarından sonra üstünlük gitgide hükümet güçlerinin eline geçmeye başlamıştır. Karşılıklı mesajlar gerilimi artırır, Aydemir'e bağlı birlikler ile hükümet yanlısı güçler arasında savaş ihtimali söz konusudur.

Aydemir ve arkadaşları bir durum muhakemesi yaparken, gece saatlerinde Genelkurmay'dan gelen bir heyet yeni bir teklif iletmiştir. Buna göre hükümet Aydemir'in taleplerini kabul etmemiş fakat alarmdan vazgeçip birliklerine dönerlerse hiçbir cezai muameleye maruz bırakılmayacaklarına dair Genelkurmay Başkanı tarafından kendilerine teminat verilmiştir.⁸⁹⁷ Aydemir, bu teminatın hiçbir hukuki geçerliliği olmadığını söyleyerek Başbakan'dan yazılı bir teminat istemiştir. Bunun üzerine İnönü'den yazılı olarak şu teminat alınmıştır:

“Silahlı Kuvvetler Başkomutanı'nın emirlerine uymak ve girişilen harekâta derhal son vermek şartıyla –şimdiye kadar kan dökülmesine meydan verilmemiş

⁸⁹⁴ Osman Deniz, Parola: Harbiyeli... , s. 77

⁸⁹⁵ a.g.e., s. 78

⁸⁹⁶ Doğan Akyaz, Askeri Müdahalelerin... , s. 203-204

⁸⁹⁷ a.g.e., 204-205

olması göz önünde tutularak- harekâta katılanlar hakkında hiçbir cezai takibat yapılmayacağına Hükümet Başkanı olarak söz veriyorum.”⁸⁹⁸

Teminatın alınması üzerine saat 03.00’te albaylar tarafından başlatılan harekât durdurulmuş ve hükümet duruma hâkim olmuştur. Talât Aydemir, sabaha karşı Harp Okulu’ndaki öğrencilere girişilen teşebbüsün sona erdiğini şu cümlelerle anlatmıştır:

“Arkadaşlar, hareketimizi desteklemeyen askeri birlikler fazla. İsteklerimiz ancak asker kanı döküldükten sonra gerçekleşecektir. Bu ise Türk ordusunu zaafa uğratmaktan başka bir işe yaramaz. Parlamentodaki bazı şahısların istedikleri de budur. Ordu birbirine düşmemelidir. Sizin için söz verdiler. Çok gençsiniz. Bu iş burada bitiyor. İhtilâl durmuştur, fakat bitmemiştir. Gene başınızda ben olacağım ve ihtilâli beraber yapacağız. Ben kendimi feda ediyorum. Kararımı verdim, teslim olacağım. Silahlarınızı bırakınız ve yerlerinize dönünüz.”⁸⁹⁹

Ertesi gün Harp Okulu tatil edilmiş, öğrenciler silâhtan arındırılmış ve öğlene doğru memleketlerine gönderilerek Ankara dışına çıkarılmışlardır. Talât Aydemir de, başarısız olan bu girişimin ardından, aralarında akademiden sınıf arkadaşı Kurmay Yarbay Necip Torumtay’ın da bulunduğu bir grup subay tarafından evinde tutuklanmış, ancak dört gün tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Ayrıca Kurmay Albay Semih Sancar da Harp Okulu’nun yeni komutanı olarak görevinin başına geçmiştir.⁹⁰⁰

22 Şubat olayları sonrasında aralarında Talât Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz, Dünder Seyhan, Necati Ünsalan, Erol Dinçer gibi önemli isimlerin bulunduğu 69 subay ve 4 astsubay emekliye ayrılmıştır.⁹⁰¹ Ayrıca harekâtın temel nüvesini Kara Kuvvetlerine bağlı birliklerin oluşturması sebebiyle Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Önür de durumdan vazife çıkararak istifasını sunmuştur.⁹⁰²

26 Şubat 1962’de Başbakan İsmet İnönü de radyodan vatandaşlara hitaben bir konuşma yaparak 22 Şubatçılar hakkında şunları söylemiştir:

“Sevgili vatandaşlarım, esef verici son olayları neticeleri ve manalarıyla bir de ben size anlatmak istiyorum. 22 Şubat akşamı Ankara’da genç ve orta rütbeli bir subay kadrosu masum mektep talebesini ve bazı birlikleri aldatarak harekete geçti. Ve memleket idaresini ele alarak kendi fikirlerine göre bir rejim kurmaya teşebbüs etti.

⁸⁹⁸ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 58

⁸⁹⁹ a.g.e, s. 58

⁹⁰⁰ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 205

⁹⁰¹ a.g.e, s. 206

⁹⁰² Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 61

(...) Anlaşıyor ki 27 Mayıs askeri ihtilâlinin kolaylıkla muvaffak olması teşvik edici bir misal olmuştur. Düşünememişlerdir ki 27 Mayıs İhtilâli bütün milletin vicdanında kemale ermiş bir kurtuluş arzusunun neticesi olduğu için hemen halk tarafından benimsenmişti. 22 Şubat'ta teşebbüs edilen hareket ise uğradığı tecavüzlere karşı ordudaki infialde ümit besleyen, kumanda ettiği kıtaları aldatan, ordunun başındaki bütün kumandanları kendileri ile birlikte göstererek mektep talebelerini kandıran ve bir ihtilâl hükümetinin başına geçmek isteyenlerin hareketi olmuştur. Kanun dışı zararlı teşebbüslere girişenler memleketin dertlerini ve bunların hâl çarelerini kendilerinin bildiklerine gençleri ve arkadaşlarını inandırmaya çalışmışlardır. Şahsi arzularına perdelemeye yeltenmişlerdir...⁹⁰³

İnönü'nün Harbiyelilerin aldatıldığını ifade ettiği sözlerine; sözün muhatabı olan Harbiyeli öğrenciler aralarından seçtikleri bir grubun 28 Şubat 1962 tarihinde İstanbul'daki Taksim Anıtı'na çelenk bırakarak yanıt vermişlerdir: '*Atatürk ve Türk Ulusu! Harbiyeli Aldanmaz!*'⁹⁰⁴

Bu tepki tüm 22 Şubatçıların ruh dünyasını ve ideallerini sembolize eden bir slogan olarak yerleşecek ve çok da uzak olmayan bir gelecekte girişilecek olan ikinci teşebbüsün isim babası olarak karşımıza çıkacaktır.

3.10 Parlamento'da Siyasi Af Tartışmaları ve Hükümet Bunalımı

22 Şubat'ın yaratmış olduğu gergin siyasi ortam kısmen de olsa dağılmış, iç siyaset tekrar ivme kazanmaya başlamıştır. Politikanın olağan yörüngesine oturması yolundaki ilk dönemeç af meselesidir. Koalisyonun ortaklarından AP, '*siyasi af*' manevrasıyla Başbakan İnönü ve CHP'yi sıkıştırılmaktadır. İsyân hareketine karışanların affına karşılık, Kayseri'de hapis yatan DP'liler için de kısmi af istenmektedir. Bir yandan 22 Şubatçılar için af hazırlıkları yapan hükümet, bir yandan da siyasi affı düşünmek durumunda kalmıştır.⁹⁰⁵

22 Şubat hareketine katılanların af tasarısını hazırlayan iktidar, tasarının meclise getirilmesini partilerin iradesine bırakmıştır. Tasarı, parlamentodaki dört parti tarafından meclise sevkedilecek ve altında liderlerin imzası bulunacaktır. Bu şekilde partilerin her birine ayrı sorumluluk yüklenerek, affın ittifak hâlinde kararlaştırıldığı mesajı verilecektir.⁹⁰⁶

⁹⁰³ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...* , s. 150-151

⁹⁰⁴ a.g.e, s. 150

⁹⁰⁵ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 70

⁹⁰⁶ a.g.e, s. 70

19 Nisan'da siyasi af meselesinde bir uzlaşmaya varmak amacıyla düzenlenen ve parti liderlerinin katıldığı toplantıda Başbakan İsmet İnönü şunları söylemiştir:

“Siyasi af mevzusunun ordu içinde bir tartışma konusu olduğunu bilirsiniz. 22 Şubat’ın temel unsurlarından biri de budur. ‘Siyasi af çıkarılacak, intikam idaresi gelecek. Hayır! Bunun için de ihtilâl idaresi devam etmelidir’ dediler. 22 Şubat hadiselerinin esas nedeni budur. Biz iktidar olarak çıktık ‘İntikama müsaade etmeyeceğiz. İhtilâle de müsaade etmeyeceğiz’ dedik. Bu oldu, bertaraf ettik. Ondan sonra da askerler için af düşüündük. Şimdi deniyor ki ‘Askerleri bağışladınız, ötekileri niçin bağışlamıyorsunuz?’ Meseleler arasında fark vardır. Sivil adamların affı meselesi hüküm giymiş olanların meselesidir. Ötekilerin (22 Şubatçıların) affı meselesi bir tedbirdir. Yani ordunun, askerin kendi vazifesi ile uğraşması, siyasi faaliyetlere, kanuni faaliyetlere müdahaleden uzak bulunmasını temin etmek meselesidir.”⁹⁰⁷

30 Nisan 1962 tarihinde meclise getirilen '22-23 Şubat Hadiselerine Karışanların Affına Dair Tasarı' üzerinde parlamentoda milletvekilleri tarafından çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Bu konuda İnönü'ye en büyük eleştiri CKMP'den gelmiştir. Başbakan'ın olay gecesi af için kişisel olarak bir söz verme yetkisine sahip olmadığını belirten CKMP milletvekili İrfan Baran şunları söylemiştir:

“Bu aştan beklenen faydalar doğmayacaktır. Çünkü Türkiye’de güdümlü demokrasinin hasretini çeken ve bunun fikriyatını yapanlar henüz tasavvurlarından vazgeçmemişlerdir. Kimse yumruklarını göğsümüze, silahlarını burnumuza dayamıyor ama bazı kanallardan geçirilen ve aramızda estirilen basınçlı havalarla bir güdümlü demokrasi yaratma gayretleri aralıksız devam ediyor. Bir ihtilâl daha olursa yüz binlerin öleceğinden söz ediliyor. Bu affa evet demeyeceğim.”⁹⁰⁸

Görüşmeler devam ederken AP milletvekillerinden Şadi Pehlivanoglu ve Mustafa Kaptan bir önerge vererek 22 Şubatçıların ordudan uzaklaştırılmamalarını, inzibati tedbirlerle cezalandırılmalarını istemişlerdir. Önerge reddedilmiş, mecliste çoğunlukla kabul edilen af tasarısı, 4 Mayıs 1962’de senatodan geçerek kanunlaşmıştır. Böylelikle askeri af meselesi halledilmiş ve siyasi af meselesi gündeme gelmiştir. AP ‘toptan ve kademesiz’ bir af istediğini açıklamıştır. İnönü 6 Mayıs’ta Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ile bir araya gelerek bu meseleyi görüşmüştür. Askeri kanat, Ekim ayı içerisinde çıkabilecek bir kademeli affa onay vermişlerdir.⁹⁰⁹

⁹⁰⁷ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 71

⁹⁰⁸ a.g.e, s. 73

⁹⁰⁹ a.g.e, s. 73-74

AP ise kesinlikte bu konuda taviz vermeye yanaşmamakta ve bütünü kapsayacak kademesiz bir af ısrarında diretmektedir. Koalisyonun iki kanadı da bu konuda asgari müşterekler çevresinde birleşememekte, hükümet sarsıntı geçirmektedir. Siyasi af çıkarılması ve Yassıda mahkûmlarının serbest bırakılması yolunda ortaya atılan tartışmalar AP-CHP hükümetinin içeriden ve dışarıdan yıpratılmasına neden olan son gelişme olmuştur. Başbakan İnönü, 30 Mayıs 1962’de ‘Af konusu hükümeti felç etmiştir’ diyerek istifasını sunar.⁹¹⁰

3.11 İkinci İnönü Koalisyon Hükümeti

İnönü’nün başbakanlıktan istifa etmesi ülkede yeni bir siyasi dar boğazın ortaya çıkacağına dair endişeleri beraberinde getirmiştir. 22 Şubat sonrası Silahlı Kuvvetler bünyesindeki rahatsızlıkların bütünüyle giderilemediği bir ortamın, siyaseten boşluk kabul edemeyeceği düşüncesinde tüm çevreler mutabık kalmaktadır.

Ordu içerisindeki yeni hareketlenmeleri ancak İnönü tarafından kurulabilecek bir hükümetin denetim altına tutabileceğini düşünen askeri elit, yoğun ısrarları sonucu kendisini tekrar başbakan olması konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Bu çerçevede 25 Haziran 1962’de CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan oluşturulan İkinci İnönü Koalisyon Hükümeti, 7 Temmuz 1962 tarihinde meclisten güvenoyu alarak göreve başlamıştır.⁹¹¹

Hükümetin güvenoyu almasında sonra meclis kürsüsüne konuşma yapmak için çıkan İnönü yine 22 Şubat hadiselerine değinmiştir:

“Millet olarak büyük bir imtihan vermişizdir. Ordu içerisindeki bir avuç demokratik nizam aleyhtarı 22 Şubat’ta vahim bir tecrübeye teşebbüs etmişlerdir. Ordunun kendisi hemen bütünüyle sergüzeştçileri (maceracıları) reddetmiştir. Kesin olarak sabit olmuştur ki, ordu, memleketin idaresini ve selametini demokratik rejimde ve anayasa nizamında görmektedir. Sergüzeştçilerin hareketleri millet nazarında ve ordu içinde tam bir takbihe uğramıştır. Memlekete hesapsız zararlar vermiş olan 22 Şubat itaatsizliği, şimdi ordu içinde bir nifak yaratmak ve Büyük Millet Meclisi’nin orduya olan güvenini sarsmak için bir vesile olarak isteniyordur. Buna alet olanlar iyi niyetten mahrum olanlardır. Millet ve Büyük Millet Meclisi ile onun aziz evladı olan ordusu arasında bir itimatsızlık yaratmak maksadı asla muvaffak olamayacaktır.”⁹¹²

⁹¹⁰ Hikmet Bilâ, *CHP...* , s. 169

⁹¹¹ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 210

⁹¹² Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin...* , s. 290

İnönü'nün bu sözlerine Aydemir, tüm 22 Şubat hareketine katılanlar adına gazeteler aracılığıyla şu cevabı vermiştir:

“İnönü, güvenoyu aldıktan sonra uzun senelerden beri malûm ve kendine has taktik ve tabiatını bir kere daha göstermiştir. Bu beyanatındaki 22 Şubatçılarla ilgili hususları şiddetle reddederiz. Senelerden beri asla milletin hayrına işlememiş olduğunu bildiğimiz bir taktiğin sahibinin karşısında olduğumuz için sergüzeştçi olarak damgalanıyorsak bu kolaylıkla kabul edebileceğimiz bir sıfattır. Bu sebeple asıl takbihe değer husus İnönü'nün siyasi zümre ve şahıs menfaatleri üzerine çıkamayan aziz ulusumuzun sesine kulak vermeyen zihniyetidir. Bir hususu açıkça beyan etmek isteriz ki İnönü'nün ismi zekâsından büyüktür. Bu açıdan tetkik edilince Atatürk'ün dehasının stratejik yaratıcılığından sonraki, reformlardan mahrum statik devrenin asıl sebebi anlaşılacaktır. İnönü tükenmiştir. Reformlara en çok ihtiyacımız olduğu bu devrede bütün hayatı statükoyu muhafaza ile geçmiş İnönü'yü tekrar başında görmek bu milletin talihsizliği olmuştur.

22 Şubat, vahim bir tecrübeye teşebbüs değil, memleketin sayısız dertlerini bir tarafa iterek İnönü'nün yarattığı siyasi keşmekeşe karşı bir reaksiyondur. Demokrasinin bir türlü rayına oturtulmak istenmeyişinden ızdırap duyanların bir ikazıdır.”⁹¹³

Aydemir, bu sözlerinden dolayı kanunun suç saydığı bir cürümü övdüğü iddiasıyla tutuklanmış, fakat 18 Temmuz 1962 tarihinde kefaletle serbest bırakılmıştır. Cezaevinden çıktıktan sonra ülkenin güncel sorunları hakkında gazeteci Ergun Konuksever'e bir mülâkat vermiştir.⁹¹⁴ Yeni hükümetin kurulmasına rağmen henüz siyasi istikrarın tam olarak sağlanamadığı, muhalefetin genel af konusunda ısrarlı isteklerinin meclisten sokağa taşması ve Menderes'in idamının yıl dönümü olan 17 Eylül 1962'de yapılan gösterilerle ortaya çıkmıştır.⁹¹⁵ Geçmiş devrin özlemini yansıttığı düşünülen bu tip gösteriler ordu içerisinde de hemen yankı bulmuş; kendilerine 'Milli Devrim Ordusu', 'Kuvayi Milliye' gibi isimler veren gizli oluşumlar, Ankara ve İstanbul'da dağıttıkları bildirilerle "gericileri" 'ikinci devrim geldiğinde kaçacak delik bulamayacakları' yolunda uyarmışlardır.⁹¹⁶

Bu ve buna benzer pek çok gelişme Aydemir ve arkadaşlarının gözünden kaçmamış, hükümetin icraatları eleştirilmiş ve 22 Şubatçıların ileri sürdüğü düşünceler gerek ordu içerisinde gerekse dışarıdan yeniden destek görmeye başlamıştır.

⁹¹³ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...* , s. 174

⁹¹⁴ a.g.e., s. 186-188, Ayrıca mülâkatın tamamı için Bkz. Ek-3

⁹¹⁵ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 210

⁹¹⁶ a.g.e., s. 210-211

3.12 Örgütün Yeniden Teşkilatlanma Çalışmaları ve 21 Mayıs 1963'e Uzanan Süreç

22 Şubat'taki isyan girişiminden sonra Talât Aydemir ve arkadaşlarının -emekliye sevk edilmelerine rağmen- etkinliklerini yitirmemiş oldukları görülmektedir. Kara Harp Okulu öğrencileri kendileri ile sürekli iletişim hâlinde olmaya özen göstermiş; bu yakınlık 22 Şubatçıları askeri bir müdahale konusunda cesaretlendirmiştir.

3.12.1 Yirmiiki Şubat Sonrası Liderlik Sorunu

22 Şubat olayı Silahlı Kuvvetler Birliği'nin fiilen ikiye bölündüğü gerçeğini ortaya koymuştur. 22 Şubat Kara Harp Okulu ile özdeşleşmiştir. Dolayısıyla hareketin doğal lideri Talât Aydemir olarak hem yurt içinde hem de yurt dışında kanıksanmıştır. Fakat 27 Mayıs sonrasında tasfiye edilen 14'lerin örgüt içerisindeki temsilcileri olarak kabul edilen Dünder Seyhan ve Necati Ünsalan'ın başını çektiği grup; nitelik açısından yetersiz olduğunu, hırslı ve uzlaşmaz tutumunu gerekçe göstererek Aydemir'in liderliğine karşı çıkmaktadır.⁹¹⁷

Seçim Ankara'da yapılacaktır ve öncelikle her 22 Şubatçı'nın liste hâlinde yönetici kadro seçmesine karar verilmiştir. Belirlenen listeler sonucu örgütün yedi kişilik yönetici kadrosu şu isimlerden oluşmuştur: Talât Aydemir, Dünder Seyhan, Emin Arat, Necati Ünsalan, Bahtiyar Yalta, Fethi Gürcan ve Mustafa Ok. Sıra yönetici kadronun kendi arasında yapacağı oylama ile liderini seçmesine gelmiştir. Gizli oy açık tasnif usulüne göre yapılan seçimde Emin Arat çoğunluğun oyunu alarak başkan seçilir. Durumdan hoşnut olmayan Aydemir, bunun bir tertip olduğunu söyleyerek salonu terk eder. Sonuca tepki gösterenlerden birisi de Fethi Gürcan olmuştur. Gürcan, *'Bu durumu bütün 22 Şubatçı gençlere duyuracağım. Tepkinin büyük olacağını söyleyebilirim. Bu seçim geçersiz olacaktır, haberiniz olsun! Emin Arat'a hürmetim vardır ama gençlere bunu kabul ettirmenin imkânsızlığını yakından biliyorum'* diyerek arkadaşlarını uyarmıştır. Daha sonra yapılan temaslarda sonucunda, Emin Arat'ın hakkından feragat etmesi ve Dünder Seyhan'ın Talât Aydemir'in yardımcılığına getirilmesi sonucu Aydemir'in liderliği üzerinde fikir birliğine varılmıştır.⁹¹⁸ Bu aşamadan sonra örgütün dayandığı temel felsefeyi ve ülke meselelerinin üstesinden gelebilmek için düşündükleri çözümleri içeren *'Kemalist Doktrin'*

⁹¹⁷ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 122

⁹¹⁸ a.g.e, s. 123-125

kaleme alınmıştır. Doktrinin hazırlanmasına Emin Arat, Bahtiyar Yalta ve Talât Aydemir öncülük etmiştir.⁹¹⁹

Aydemir, bu konuda '22 Şubat 1962 olayları üzerinden zaman geçtikçe 22 Şubat'ın iç yüzüne yapılan haksızlık anlaşılıyordu. Gün geçtikçe Silahlı Kuvvetler mensuplarının bizleri ziyareti çoğalmıştı. Israrlı teklifler karşısında teşkilâtımızı güvenilir şekilde küçük rütbelere başlayarak yeniden organize ediyorduk. Dört kuvvet içindeki (Kara-Hava-Deniz-Jandarma) subaylar arasında taraftarlarımız hızla çoğalıyordu. Özellikle Kemalizm Doktrini yayınlandıktan sonra taraftarlarımız daha da arttı. Çünkü daha önceden böyle bir doktrin fikri ele almamıştık' ifadelerini kullanmıştır.⁹²⁰

Aydemir ve ekibine artan desteği göstermesi açısından yakın çalışma arkadaşlarından Turgut Alpagut'un '22 Şubat sonrasında 22 Şubatçılarla görüşmek için birçok kişi sıraya girmiştir. Örneğin iş adamları, siyasetçiler gelip gitmiştir. Hatta CIA ajanları bile ziyaretimize gelmişti' cümleleri son derece manidardır.⁹²¹

3.12.2 Ondörtlerin Brüksel Toplantısı

Örgütün umutlarından bir tanesi de Orhan Kabibay ile yapılan ilk görüşmeler ışığında 14'ler ile ittifak kurmak olmuştur. Şayet 14'ler bir bütün olduklarını ilân ederek istifa edip yurda dönerlerse harekâtın başarısı yolunda en büyük adım atılacaktır. 14'lerin bir bütün hâlinde hareket edip etmeyeceğini ise grubun tabii lideri olarak kabul gören Alpaslan Türkeş'in tavrı belirleyecektir. Ayrıca yurt içindeki doğal senatörler de bir bildiri yayınlamalarıyla arkadaşlarının yurda dönmelerini arzu ettiklerini belirtmişlerdir.⁹²²

24 Temmuz 1962'de aralarında Türkeş'in de bulunduğu 14'ler Brüksel'de bir araya gelirler. Türkeş plân ve programını hazırlamıştır. Kesin olarak İnönü'nün karşısında yer alacaktır. Kuracağı teşkilâtın sosyal görüşe sahip olmasını şart koşturmuştur.⁹²³ Grubun diğer bir önemli ismi Orhan Kabibay başlangıçta amaca giden yol üzerinde anlaşma sağlamışlardır. Her ikisi de metod üzerinde ayrı görüşler ortaya koymuşsa da belli bir noktada birleşmişlerdir. Fakat sıra liderlik konusuna geldiğinde yollar ayrılmıştır. Kabibay,

⁹¹⁹ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...* , s. 165, Ayrıca doktrinin tam metni için Bkz. Ek-4

⁹²⁰ a.g.e., s. 168

⁹²¹ Emin Çölaşan, "Turgut Alpagut Anlatıyor", Hürriyet, 18 Mayıs 1986

⁹²² Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 131-132

⁹²³ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 87

Türkeş'in liderliğini benimsemezken, Türkeş kendisini çoktan lider olarak kabul etmiştir. Haliyle yapılan toplantılardan bir sonuç alınamamıştır.⁹²⁴

Toplantı sonrasında yayımlanan bildiride 'On dörtler topluluğunu memleketimizin içinde bulunduğu şartlar muvacehesinde her şeyden önce milli menfaatleri göz önünde tutarak tarihin vefakâr sinesine terk etmiş bulunmaktayız. Bundan böyle on dörtler, fikriyatını milletin sinesinde hür birer vatandaş olarak ferden taşıyacaktı' ifadeleri kullanılmıştır.⁹²⁵ Bildiriden de anlaşılacağı üzere 14'ler fiilen parçalanmış; 'Kabibaycılar' ve 'Türkeşçiler' olmak üzere ikiye bölünmüşlerdir. Brüksel toplantısının sonuçların 22 Şubatçılar üzerinde de etkileri olmuştur. Okunan bildirinin ardından Dünder Seyhan ve Necati Ünsalan, Aydemir'in ekibinden ayrılmış, Selçuk Atakan ve Adnan Çelikoğlu ise kararsız kalmışlardır.⁹²⁶

Talât Aydemir, yaşanan ayrılmaları normal karşılayarak şunları söylemiştir:

*"(...) Benim bildiğim ve gördüğüm kadarıyla Türkiye'de Türkeş'in dağınık olmakla birlikte gücü var. Zamanı gelince onunla görüşeceğim. Henüz Türkeş'e kapılar kapanmış değil. Türkeş ile mazimiz çok eskidir. O da ileride Türkiye'ye gelecektir. Onunla karşı karşıya görüşeceğim. 14'ler dağıldığı için ikili görüşmelerle anlaşmalara giderim. Müşterek toplantılar yapma taraftarı değilim. Ben 22 Şubatçıların gücünü tepeden inme kimseye teslim etmem. Türkeş ile anlaşabilirsek daha güçlü olacağımıza ben de inanıyorum. Ama onu çok iyi tanırım. Fikri içerikte anlaşabileceğimizi sanmıyorum. Belli olmaz, yurt dışında bu kadar kaldı... Belki de benim bildiğim katı ve hayali fikirlerinden vazgeçmiştir. Biz Atatürkçüyüz, o ise değil..."*⁹²⁷

14'lerin parçalanması her ne kadar 22 Şubatçıların ümitlerini kırsa da, yurda dönüşlerinin beklenmesi ve her biriyle ayrı olarak görüşülmesi kararı alınmış, bu işlerde tek yetkili olarak Talât Aydemir belirlenmiştir.

3.12.3 Onbir Havacı Olayı

MBK yönetiminin son aylarında fikir ayrılıkları sebebiyle Hava Kuvvetlerinde baş gösteren huzursuzluk gün geçtikçe artmıştır. MBK içerisinde Hava Kuvvetlerini temsil eden Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat'ın ihtilâl yönetiminin sona ermesinden sonra da

⁹²⁴ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 87

⁹²⁵ a.g.e, s. 88

⁹²⁶ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 133

⁹²⁷ a.g.e, s. 134

bazı havacı subaylarla diyalogunu devam ettirmesi rahatsızlık yaratmıştır. Hatta Mucip Ataklı'nın bir *'Havacı Cuntası'* oluşturup başına geçtiği ileri sürülmüştür.⁹²⁸

Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel de emrindeki bazı general ve albayların Ataklı'ya olan yakınlıklarını tespit etmiştir. Tansel'in bütün ikazlarına rağmen huzursuzluk had safhaya ulaşmış, bazı Havacıların bir ihtilâl yapacakları söylentileri kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştır. Bunun üzerine İrfan Tansel, durumu hükümete ve Genelkurmay Başkanı'na aksettirmiş, *'huzursuzluk yaratan ve eski ihtilâlcı subaylarla işbirliği yapanların derhal görevden alınmasını'* talep etmiştir.⁹²⁹

Bunun üzerine 2 Aralık 1962 tarihinde üç tanesi general olmak üzere 11 havacı subay, eski MBK üyeleriyle yakın temasa geçip politikaya bulaştıkları gerekçesiyle emekliye sevk edilmiştir.⁹³⁰ Söz konusu subaylar şu isimlerden oluşmuştur: Tuğgeneral Hüsnü Özkan, Tuğgeneral Şevket Demirgüç, Tuğgeneral İbrahim Metel, Kurmay Albay Yusuf Parmaksız, Kurmay Albay Halit Elgin, Kurmay Albay Halim Menteş, Kurmay Albay Refik Yurdsever, Kurmay Albay Tufan Akkoç, Albay Fevzi Arsın, Albay Emin Yerkan ve Yarbay Abdülkadir Yücel.⁹³¹ Hadiselerle ilgili olarak Başbakan İsmet İnönü, meclis kürsüsünden şunları söylemiştir:

*“Hava Kuvvetleri içerisinde bir kısım subaylar toplanarak kendi komutanlarını tenkit ederler. Geçmiş hadiselerde kendi hizmetlerini üstün görürler. Bu subaylar, ihtilâl idaresi sırasında ve 22 Şubat olaylarında komutanları ile birlikte yakın vazife teması içinde başarı ile çalışmışlardır. Son tutumları, her hâliyle askeri usullere ve disipline aykırıdır. Hava Kuvvetleri Komutanı, bu cereyanı hisseder ve tahkikat yaptırır. Bu subayların Hava Kuvvetleri'nde çalışmaya devam etmelerinin mümkün olmadığına hükmeder. 11 subayın memnuniyetsizlikleri kendilerine mahsustur.”*⁹³²

Talât Aydemir'in bu olayla alâkalı olarak 7 Aralık günü Yeni Sabah Gazetesi'nde çıkan ifadeleri ise dikkat çekicidir:

“Olay, İrfan Tansel'in de açıkladığı gibi siyasidir. Mucip Ataklı'nın Hava Kuvvetleri'nin bazı subaylarına emir verme alışkanlığında olduğunu yakinen biliyoruz. Nitekim 22 Şubat 1962 gecesi de ilk önce, emeklilikleri istenen subaylar ondan emir almıştır.

⁹²⁸ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 100

⁹²⁹ a.g.e, s. 100

⁹³⁰ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 211

⁹³¹ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 101

⁹³² a.g.e, s. 102

Bu hadiseyi iki kumandan arasındaki geçimsizlik şekline sokmaya imkân yoktur. Mızrak çuvala sığmaz. Bu olayın İnönü tarafından bilindiğine de kaniyiz. Çünkü bu grubun, İnönü'nün yakın arkadaş çevresiyle temasta olduğu herkesçe malumdur. Açık- Kapalı rejimi sözle ifade etmek kolaydır. Güç olan onu fiiliyata indirebilmektir. Bu olayda da İnönü'nün açık rejimci olmasını istemeye bütün milletin hakkı vardır.

Bizler 22 Şubattan sonra mahkemeye verilmemizi istedik. Bugün emekliye sevkedilmek istenenler acaba böyle bir istekte bulunmaya cesaret edebilecekler mi? Bu subaylar 22 Şubat'ı durdurdıklarını söylüyorlar. Bu iddia tamamıyla gerçeğe aykırıdır. Hadiseleri aynı ekiple 22 Şubat'a zorlayanlar onlar, durduranlar bizleriz. Bu gerçekler er geç anlaşılacak, asıl yargı hükmünü tarihten öğreneceğiz. Bizler şahsa bağlı açık rejime değil, gerçek demokrasiye inananlarız. Demokrasinin savunucusu olduğunu söyleyenlere şimdilik açıklamayı uygun görmediğimiz '21 Ekim Mürted Protokolü' nü hatırlatırız.

Bu olayın Türk Silahlı Kuvvetleri'nin birlik ve beraberliğini, otorite ve disiplin müessesesini koruyucu şekilde neticeleneceğine inanıyoruz.”⁹³³

11 Havacılar olayı, Hava Kuvvetleri içinde hiyerarşi ve disiplini yeniden tesis etme düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bu düşünce aynı zamanda ordu üst kademeleri ile hükümeti oluşturan siyasiler arasındaki daha önce bahsedilen radikalleri temizleme anlaşmasının bir sonucudur.⁹³⁴ Üstelik tasfiye edilen ekiple bazı CHP'liler arasında ilişki olduğuna dair kuvvetli emareler vardır. Nitekim AP, iki kez sorunu meclise getirmişse de her ikisinde de verilen gensorular reddedilmiştir.⁹³⁵

3.12.4 Yirmiiki Şubatçıların Örgütlenme Çalışmaları

Milli Birlik komitesinin göreve geldikten sonra tasfiye ettiği 235 üst rütbeli ve 4000 civarında orta rütbeli subayın haklarını aramak için oluşturduğu EMİNSU (Emekli İnkılâp Subayları Derneği) oluşumunun bir kısmı Aydemir'le irtibata geçmek istemiştir. Oluşumun İstanbul başkanlığını yürüten emekli General Selim Türkkkan; örgütün yürüttüğü davaya samimiyetle inanmış, kurulacak kuvvetli bir organizasyonla başarıya ulaşmanın mümkün olacağını öngörmüştür.⁹³⁶

Müdahale başarıya ulaştığı takdirde EMİNSU'luların, Aydemir ve ekibinden talepleri şunlar olacaktır: 1. 27 Mayıs'ın yanlış bir tasarrufuyla emekli edilen subaylardan

⁹³³ T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri, Dosya: E4, Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 63.389..6.M

⁹³⁴ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...* , s. 213

⁹³⁵ *Cumhuriyet*, 25 Aralık 1962

⁹³⁶ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 139

orduya dönmek isteyenlerin dönüşünün kabul edilmesi 2. Yassıada hükümlülerinin cezaevlerinden çıkarılması 3. İhtilâl sonrasında aktif görev alanların kabiliyetlerine göre görevlendirilmesi 4. 27 Mayıs'ın yanlış uygulamalarının ortadan kaldırılması ve bunları yapanlardan hesap sorulması. Talepler örgüt tarafından kabul edilmiştir. Ancak kararların kesin olarak alınması için Talât Aydemir'in oluru beklenecektir.⁹³⁷

Aydemir, Selim Türkkan ile yapmış olduğu görüşmede şunları söylemiştir:

*“EMİNSU meselesi üzerinde duruyoruz. Ancak 27 Mayıs İhtilâli'nin bir tasarrufu olarak yapılan emeklilik işlemlerinin tümüne neşter vurmamak imkânsızdır. Yanlış tasarruflara girilmiştir, bazı genç ve değerli arkadaşlar da emekli olmuşlardır. İyi bir araştırmayla bu gibi arkadaşları tespit etmemiz mümkündür. Cevat Kırca, Orhan Türkkan ve siz güvendiğiniz arkadaşlarla EMİNSU çevresinde bir seleksiyon yapabilir, Silahlı Kuvvetlere yeniden dönecek kişileri tespit edebilirsiniz. Bu listeleri ben de tetkik edeceğim. Ancak EMİNSU'luların tümünün orduya dönmesi gibi bir şey hayal edilemez. Buna biz de karşıyız. Bu fikir etrafında anlaşmamız mümkündür.”*⁹³⁸

Selim Türkkan bu görüşlere tamamen katıldığı belirtmiş ve hazırlıklara başlamıştır. Müdahalede görev almak üzere Eminsular içinden çeşitli sınıflardan ve kurmay albaylardan oluşan yüz kişilik seçkin bir kadro çıkarılmıştır. Bir başka temas ise Selçuk Atakan aracılığıyla İstanbul'daki sermaye çevreleri ile kurulmuştur. Ancak söz konusu çevreler Aydemir'in muhtemelen bir teşebbüsüne soğuk yaklaşmışlardır. Aydemir bu durumu doğal karşılayarak *'Adamlar haklı olarak bizden ürküyorlar. Fikirlerimizi tasvip etmiyorlar. Ben onlara hoş görünecek konuşmalar yapamazdım. Ne yapmak istiyorsam onu söyledim. Onlar da ürktüler. Sermaye çevresi ihtilâle karşıdır'* ifadelerini kullanmıştır.⁹³⁹

22 Şubatçılar örgütlenmede *'çengel sistemi'*ni kullanmışlardır. Buna göre bir şahıs çengel olarak belirlenecek, çengel olan şahıs bulunduğu birlik içindeki diğer subayları ekibe dâhil etmeye çalışacak, ikna ettiği kişileri de muhtemel darbeden önceki ve sonraki görevleri yerine getirmeleri konusunda yönlendirecektir.⁹⁴⁰ Şurası da bir gerçektir ki 22 Şubat hareketinden sonra İstanbul'da Aydemir'in destekçisi olan gruplar genellikle genç subaylardan oluşmaktadır. Tuzla Piyade Okulu, Deniz Harp Okulu, Levazım Okulu ve

⁹³⁷ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 140

⁹³⁸ *a.g.e.*, s. 141

⁹³⁹ *a.g.e.*, s. 141-143

⁹⁴⁰ Diren Çakmak, *“Türkiye’de Asker-Hükümet İlişkisi: Talât Aydemir Örneği”*, Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 2, Ankara, 2008, s. 50

İstihkâm Okulu'ndaki teğmenler ile Binbaşı Fethi Gürcan'ın hâkim olduğu Ayazağa'daki Atlı Binicilik Okulu'nda eğitim gören subaylar buna örnek teşkil etmektedir.⁹⁴¹

Zaten esas güçlendirme çalışmalarının Ankara'da yapılması temel görüş olarak kabul edilmiştir. Ankara'daki güçlerle kesin sonuç alınması, İstanbul ekibinin de bu sonuca katkıda bulunması öngörülmüştür. Zira Ankara ile İstanbul arasında güçlerin yönetilme şekli açısından da farklar vardır. Ankara'daki ihtilâlciler güçler doğrudan 22 Şubatçılar tarafından yönetilmektedir. İstanbul'daki güçler ise kendi içlerindeki birlik subayları tarafından yönetilmekte ve sadece ele geçirecekleri hedeflere odaklanmaları sağlanmaktadır.⁹⁴² Ankara'da ise yakın zamanda ordudan ihraç edilen 11 Havacı subay ile bir görüşme yapılması kararlaştırılmıştır. Bir önceki teşebbüsten edinilen tecrübeler ortaya koymaktadır ki, sonuca ulaşıp ulaşamama noktasında Hava Kuvvetleri'nin önemi oldukça fazladır. Bunun bilincinde olan 22 Şubatçılar 11 Havacılarla seri toplantılar yürütmeye başlamışlar, fakat somut bir getiri elde edememişlerdir.⁹⁴³ Aydemir ve arkadaşları çeşitli sebeplerle ihtilâlin 20 Mart-20 Nisan 1963 tarihleri arasında gerçekleştirilmesini kararlaştırmışlardır. Bu sebeplerden en önemlisi harekâta büyük hizmetleri dokunacaklarına inandıkları kursiyer subayların dağılması tehlikesidir. Zira Zırhlı Birlikler Okulu'ndaki tank ve süvari subaylarının katıldığı kurslar Nisan ayının başında sona erecektir.⁹⁴⁴

3.12.5 Otuzbir Mart Olayı

20 Mart 1963 günü, Milli Emniyet Teşkilâtı (şimdiki MİT) ihtilâl kararını haber almış ve durumu ilgililere bildirmiştir. Hükümet ve ordu bu konuda olağanüstü tedbirler alma ihtiyacı hissetmemiştir. Aslında kimse Aydemir'in mevcut şartlar içinde bir harekâta girişeceğine ihtimal vermemektedir.⁹⁴⁵ Hükümet, Aydemir'in 22 Şubattan gerekli dersleri çıkardığını varsayarak yeniden bir müdahaleye teşebbüs etmesinin kendisi için bir intihar olacağını düşünmektedir. Aydemir ise ihtilâl kararının hükümetçe öğrenilmiş olmasını fazla önemsemeyerek *'22 Şubatçıların yarım kalan ihtilâllerini tamamlayacaklarını ve Türkiye'yi özlenen idareye kavuşturacaklarını herkes biliyor, bunun gizli kalacak tarafı*

⁹⁴¹ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 144

⁹⁴² *a.g.e.*, s. 145

⁹⁴³ *a.g.e.*, s. 146

⁹⁴⁴ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 113

⁹⁴⁵ *a.g.e.*, s. 115

yok' şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.⁹⁴⁶ İhtilâl kararının deşifre olması 22 Şubatçıların genelinde bir duraklamaya yol açmıştır. Yine o sıralarda Celâl Bayar'ın tahliye edilmesi ve bunun üzerine yaşanan gelişmeler, örgütün genelinde harekete geçmek için uygun bir ortamın oluşmadığı görüşünü perçinlemiştir.

Örgütün tepe kademesi 28 Mart 1963'te Emin Arat'ın evinde ihtilâl tarihi için son kararı vermek üzere bir araya gelmiştir. Elde bulunan kuvvetlerin bir dökümü yapılmış, Fethi Gürcan, yurdun dört bir yanından gelen Zırhlı Birlikler Komutanlığı'na bağlı subayların harekât için Ankara'da emir beklediklerini açıklamıştır. Aydemir de birkaç gün içerisinde harekete geçmeyi zaruri görmektedir. Çeşitli görüşmelerden sonra 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece yarısı Ankara Radyosu kapanmadan önce harekâtın başlaması kararı alınmıştır. Ancak toplantı tam dağılmak üzereyken Mustafa Ok söz istemiş ve şunları söylemiştir:

“Arkadaşlar, böyle hazırlıksız ve desteksiz bir harekete bizi salim bir yola götürmeyecektir. İhtilâl için Türkiye’de şu anda uygun bir ortam yoktur. Yan kuvvetlerin desteği temin edilememiştir. Siyasi partiler, zinde güçler ve Türk Silahlı Kuvvetleri bu harekâtı benimsemeyeceklerdir. İhtilâl geçici bir zaman için başarıya ulaşsa dahi geliş, kalış ve meşruiyet bakımından ümitvar olamaz. Misaller önümüzdedir. Muhtelif ihtilâl rejimleri, zinde kuvvetler ve halk tarafından benimsenmediği takdirde yıkılmışlardır. İhtilâlciler bir kuvvete veya bir siyasi teşekküle dayanmak zorundadır. Yan kuvvetler olarak 14’leri, 11’leri ve üniversite gençliğini elde etmek zorundayız. İhtilâl geceleyin yapılır, fakat gün doğması ile birlikte yan kuvvetlerin baskısı ve memleket meselelerinin önemi başlar. Memleketin kaderi ile oynanacak zaman değildir.”⁹⁴⁷

Bu konuşma üzerine Fethi Gürcan sinirli bir şekilde ayağa kalkmış ‘Ben arkadaşlarımı bu işler için hazırladım. 31 Mart gecesi ihtilâl yapılması zaruridir. Cesareti olmayanlar gelmesin. Ben arkadaşlarımı yalnız bırakamam’ diyerek tepkisini dile getirmiştir. Buna karşılık Mustafa Ok da ‘İhtilâl erkeklik olsun diye yapılmaz. Memleketin menfaatleri icap ettiriyorsa böyle işlerden kaçılması da bir zarurettir’ cevabını vermiştir. Talât Aydemir ise Mustafa Ok’u bu konuda haklı bulmuş, 14’ler ve 11’lerle yeniden temas edilmesine karar vermiştir. Bu iş için de Mustafa Ok ve Bahtiyar Yalta görevlendirilmiştir. 22 Şubatçıları yan kuvvetlerle anlaşma zemini aramaya çalışacaklar ve ihtilâl gününü ondan sonra kararlaştıracaklardır. Toplantı, ihtilâlin ilerideki bir güne bırakılması kararı ile sona

⁹⁴⁶ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 115

⁹⁴⁷ a.g.e, s. 116

ermiştir.⁹⁴⁸

Fakat kritik bir hata yapılmış ve alınan bu karar İstanbul ekibine zamanında ulaştırılmamıştır. İstanbul grubu harekâtın ertelendiğini ancak saat 17.00 sularında öğrenebilmiştir. Bunun üzerine eldeki kısıtla imkânlarla birliklere erteleme kararının ulaştırılmasına çalışılmış, fakat Deniz Harp Okulu için geç kalınmıştır.⁹⁴⁹

31 Mart gecesi harekâtın ertelendiğinden habersiz olan Deniz Harp Okulu bünyesindeki ekip, deniz eğitim araçlarını çalıştırarak alarmı vermiştir. Her şeye önceden hazırlanan ve tüm tedbirleri alan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, duruma el koymuş, örgüte bağlı beş deniz subayını tutuklamıştır.⁹⁵⁰ Yapılan soruşturmalar yakalanan subayların ketum davranmasıyla bir sonuç vermemiş, örgütün bütünüyle deşifre edilmesi tehlikesi bu sayede atlatılmıştır. Ancak bu olay İstanbul'daki 22 Şubatçılarla Ankara arasında bir soğukluğun doğmasına neden olmuş, ayrıca olası bir müdahale sırasında Deniz Harp Okulu'ndan faydalanma olanağı ortadan kalkmıştır.

3.12.6 Onbir Havacıları İkna Çabaları

Mustafa Ok ve Bahtiyar Yalta'nın çabalarıyla 9 Nisan 1963'te Söğütözü'nde 22 Şubatçılarla Havacı 11'ler bir araya gelmiştir. Toplantıda Fethi Gürcan, kararlı olduklarını, kendi güçleri ile ihtilâle gideceklerini ve kendilerine katılmaları hâlinde işbirliği yapmaya hazır olduklarını belirtmiştir.⁹⁵¹

11'ler ise ülkenin arzulanan hedeflere ulaşabilmesi için siyasi teşekküller oluşturularak normal yollardan idareyi ele almanın daha doğru olacağını savunmuş ve yeni bir askeri müdahalenin istenen sonuçları veremeyeceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Bu düşünceye karşı çıkan Aydemir '*Bizler 22 Şubat hareketiyle ordudan tasfiye edildik. Siyasi bir parti kurarak veya mevcut bir parti içinde faaliyet göstererek neticeye ulaşma şansımız azdır. Bu bakımdan ihtilâl metodunu benimsemiş bulunuyoruz ve bunu tek çare olarak görüyoruz*' diyerek tavrını ortaya koymuştur.⁹⁵² Böylelikle toplantıdan olumlu bir sonuç çıkmamış, 11 Havacıların örgüte dâhil edilme çalışmaları istenilen yönde sonuç

⁹⁴⁸ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 117

⁹⁴⁹ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...* , s. 150

⁹⁵⁰ *a.g.e.*, s. 151

⁹⁵¹ *a.g.e.*, s. 161

⁹⁵² Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 119

vermemiştir.

3.12.7 Türkeş'in Yurda Dönüşü ve Dikmen Görüşmesi

Alpaslan Türkeş, üç yıl süren yurt dışı görevinden sonra coşkulu bir şekilde yurda geri dönüş yapmış, destekçileri tarafından coşkulu sloganlarla karşılanmıştır. Daha sonra 22 Şubatçıların nezaket ziyaretleri birbiri ardına gelmiş ve yeni müdahale hususunda Türkeş'in nabzı yoklanmıştır.⁹⁵³

Türkeş, İstanbul'da detaylı bir şekilde konuşulmasının doğru olmayacağını belirterek, *'İleride Ankara'da tekrar görüşürüz. Ben sizleri çok seviyorum, aynı görüşleri paylaşıyoruz'* demekle yetinmiştir. Türkeş'in Ankara'ya gelmesiyle birlikte temaslar sıklaşmış ve sonunda her iki tarafın belirlediği kişilerle Dikmen'de bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. 10 Nisan 1963 tarihinde gerçekleşen görüşmede 22 Şubatçılar adına Talât Aydemir, Bahtiyar Yalta ve Mustafa Ok hazır bulunmuştur. Türkeş ise Rıfat Baykal ve Muzaffer Özdağ ile birlikte gelmiştir.⁹⁵⁴ Aydemir, Türkeş ile yalnız görüşmek istemiş ve Türkeş'i de yanına alarak heyetten uzaklaşmıştır. Baş başa yapılan görüşmede Aydemir *'Biz 22 Şubatçılar çok güçlüyüz. 13 Kasım 1960'ta siz yurt dışına çıktığımızdan beri Türkiye'de koşullar süratle değişti. Biz mücadelemizi bu koşullar içinde sürdürdük. Tek şartla birleşebiliriz. O da benim başkanlığında birleşmeyi kabul edersen olur. Türkiye'deki gelişmeler karşısında senin kendini kabul ettirmen imkânsızdır. Olaylar sizi unutturdu. Bu gerçeği kabul etmen gerekir. Benim teklifim tartışmasız budur'* diyerek konuya hızlı bir giriş yapmıştır.⁹⁵⁵

Türkeş ise *'Buraya sen ve ben tartışması için gelmedik. Arkadaşlarınızla pekâlâ anlaşıyoruz. Onlarla bizler arasında bir farklılık görmedim. Şimdi diyorsun ki tartışmasız benim emrime girin. Bu olacak şey değil! Hep bir araya gelelim, bu baş işini sonra halledelim'* diyerek bir orta yol bulmak istemiştir. Aydemir buna karşılık *'Ben arkadaşarımdan tam yetki aldım. Demek ki teklifim kabul edilmedi. O hâlde her iki tarafa da başarılar. Hiç kimse diğerinin faaliyetine mani olmayacaktır'* ifadeleriyle görüşmeyi kesip atmıştır.⁹⁵⁶

⁹⁵³ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 167

⁹⁵⁴ a.g.e., s. 167-168

⁹⁵⁵ a.g.e., s. 169

⁹⁵⁶ a.g.e., s. 169

Sonuç olarak yüksek derecede ego sahibi olan iki liderin anlaşması mümkün olmamış, 22 Şubatçıların bundan sonra yanlarında Türkeş ve arkadaşları olmadan yola devam edeceği kesinleşmiştir. Alpaslan Türkeş yıllar sonra bu konu hakkında *'Ben ve Aydemir baş başa görüşürken kendisine 'benimle birlikte, benim liderliğimde meşru bir siyasi çalışma yapmayı kabul ediyor musun' diye sordum. Aydemir de 'Biz ihtilâlcimiz, ihtilâl yapacağız, siyaseti de sizin liderliğinizde düşünmüyorum' dedi'* şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁹⁵⁷

3.12.8 Harekâtın Son Hazırlıkları

1963 yılı Nisan ayı sonlarına doğru, Türkeş ve 14'ler tarafından İnönü ve kabinesi yoğun eleştiri yağmuruna tutulmuş, hummalı bir ihtilâl hazırlığına girişen 22 Şubatçılar bu ortamı müdahaleye zemin hazırlaması bakımından memnuniyetle karşılamışlardır. Nitekim İsmet İnönü, Ankara'da CHP Meclis Grubu Toplantısı'nda yapmış olduğu konuşmada *'Durum çok vahimdir, tekrar ediyorum çok vahimdir. Ve çok kritiktir, her şey olabilir, dikkatli olunuz, sükûnetinizi muhafaza ediniz. Şimdi size daha fazla bir şey söyleyecek durumda değilim. Önümüzdeki 2-3 gün içinde çok önemli gelişmeler olabilir. Bu şartlar altında ne yapılabilirse yapmaya çalışıyorum'* diyerek endişesini dile getirmiştir.⁹⁵⁸

22 Şubatçılarda da hazırlıklar tüm hızıyla sürmekte, mümkün olduğu kadar çok birlik harekâta katılmaya ikna edilmeye çalışılmaktadır. Aydemir ve arkadaşları; Tank Taburu, 229. Piyade Alayı, Genelkurmay Kışla Komutanlığı, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Süvari Grubu, Jandarma Okulu ve Jandarma Muhafız Taburu, Merkez Komutanlığı Trafik Kıtası, Jandarma Genel Komutanlığı, Ankara Merkez Komutanlığı, Ordu Donatım Başkanlığı Ana Muhafız Taburu ve Harp Okulu Komutanlığı gibi kritik bölgelere o günün askeri çevrelerinde kullanılan moda deyim ile *"çengel atmayı"* başarmıştır.⁹⁵⁹

Bunun dışında emekli Hava Albay Fethi Işıklıtepe, Aydemir ile temasa geçerek Hava Kuvvetleri'nin bazı üslerini ihtilâle sokabilecekleri konusunda İstanbul grubunu ikna etmiştir.⁹⁶⁰ İstanbul grubunun harekâta geçileceği sırada sahip olduğu vurucu gücü; Jandarma Eğitim Birliği'ndeki subayların yöneteceği Ayazağa Jandarma Tugayı,

⁹⁵⁷ Emin Çölaşan, *"İki Açıklama: Alpaslan Türkeş Anlatıyor"*, Hürriyet, 25 Mayıs 1986

⁹⁵⁸ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 132

⁹⁵⁹ Diren Çakmak, *"Türkiye'de Asker-Hükümet..."*, s. 50

⁹⁶⁰ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s.169

Hadımköy'deki Zırhlı Tümen'in Edirne asfaltı üzerindeki tank taburu, Kartal-Maltepe hattındaki Zırhlı Tugay'ın iki tank taburu, Keşif Bölüğü ve Tuzla'daki 600 kadar kursiyer teğmenden oluşmaktadır. Özetle 14 Mayıs 1963 tarihi itibarıyla 22 Şubatçıların İstanbul kanadı tüm hazırlıklarını tamamlamış ve Ankara'dan gelecek haberi beklemeye koyulmuştur.⁹⁶¹

Bu arada harekât plânı da hazırlanmış, 18 Mayıs gününde verilen kararla 20/21 Mayıs 1963 gecesi harekete geçileceği tüm birliklere duyurulmuştur. Harekât plânı ise şu noktaları içermektedir: İhtilâlin başlangıcı İstanbul ekibine '*Beklenen doğum oldu, çocuk sıhhatli. Gözünüz aydın!*' parolası ile bildirilecektir.⁹⁶² Ankara'da harekete geçen birliklerin ilk hedefi Genelkurmay Başkanlığı binası ve radyoevi olacaktır. Alarm ile birlikte Genelkurmay ve civarı Harp Okulu öğrencileri ve tanklar tarafından çevrilecek, bu arada bir bölük Harbiyeli, iki takım tank ve bir trafik kıtası radyoevini işgal edecektir. Aynı anda, Ankara ve İstanbul'daki bütün hükümet üyeleri, Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay İkinci Başkanı, kuvvet komutanları, kurmay başkanları ve mülki amirler Harbiye öğrencileri tarafından evlerinden alınarak Harp Okulu'na götürülecektir.⁹⁶³

Zırhlı Birlikler Okulu'nun hazır kıta olarak bekleyen beş tankı hemen harekete geçirilerek üçü radyoevi önünde ikisi Genelkurmay ve Hava Kuvvetleri karargâhı yol kavşağında mevzilenecektir. Daha sonra on tank daha hareket ettirilecek, bunlarda beşi Kızılay – Amerikan sefareti, diğer beşi de Çankaya yol kavşağı mevkillerinde tertibat olacaktır.⁹⁶⁴

İhtilâle beş bölükle katılmasına karar verilen 229. Piyade Alayı'nın görevi başkentten dışarıyla haberleşmesini kesmektir. Bir bölük Yonca Yaprağı mevkiinde, bir bölük Etimesgut – Yenimahalle yolunda, bir bölük de kömür satış depoları ile Hipodrom arasındaki koru civarında emniyeti sağlayacaktır. Diğer iki bölük ise Gazi çiftliğinde ihtiyatta bekletilecek, Ankara'nın giriş çıkış yollarını kapatacaktır. Fethi Gürcan komutasındaki Muhafız Alayı Süvari Grubu, alarmı takiben şehre inerek Yıldırım Beyazıt Meydanı ve Etlik yol kavşaklarını tutacak, halkın şehre inmesine engel olacaktır. Genelkurmay Kışla Komutanlığı; Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay binalarını

⁹⁶¹ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 177-178

⁹⁶² *a.g.e.*, s. 199

⁹⁶³ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 134

⁹⁶⁴ *a.g.e.*, s. 135

kuşatarak dışarıyı ile bağlantısını kesecek, Harbiyeliler gelinceye kadar ihtilâle katılan tankların emniyetini sağlayacaktır. Buna ilâveten Jandarma Birlikleri ile Bakanlıklar bölgesinde bulunan Harp Okulu öğrencileri ile irtibat kurarak Genelkurmay'ın telsiz ve telefonlarına hâkim olacaktır.⁹⁶⁵

28. Tümen Topçu Komutanlığı, tümen bölgesini emniyet altında tutarak garnizon bölgesine kimseyi sokmamak, bu arada Çubuk yolunu keserek sevk edilmesi muhtemel birliklerin Ankara'ya girişine engel olmakla görevlidir. Radyoevini ele geçirme vazifesi de bu kıtaya verilmiştir. Buraya gelen tankların emniyetini sağlamak ve Harbiyeliler geldikten sonra da büyük postane ile telefon idarelerini elinde tutmak yine 28. Tümen'in görevleri arasındadır. Jandarma Okulu ve Jandarma Muhafız Taburu, Ankara'da hükümet üyeleri ile mülki ve askeri erkânın oturduğu Saraçoğlu Mahallesini kuşatacak, Genelkurmay Kışla Komutanlığı Birlikleri ile teması koruyarak radyoevi, elektrik santrali ve trafo merkezlerini kontrol altına alacaktır. Etimesgut'daki radyo istasyonunun yayınına engel olunduğu takdirde trafo merkezinden elektriğin kesilmesini sağlamak bu birliğin görevleri arasındadır.⁹⁶⁶ Aydemir harekete geçmek için başlangıçta 19 Mayıs'ı düşünse de 'Atatürk ile yarışa çıkmış' şeklinde yorumlanmaması için 21 Mayıs gününde karar kılmıştır.⁹⁶⁷ Harekâtın parolası 'Harbiyeli', işareti 'Aldanmaz' olarak belirlenmiştir.

3.12.9 Yeniden Harekete Geçiş: 21 Mayıs 1963 Darbe Girişimi

İhtilâl karargâhı; ihtilâlin 20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece yarısı, radyo yayını kesilirken Merzifon Hava Üssünden gelecek jet uçaklarını ses duvarını aşmalarıyla başlayacaktır. İstanbul'daki birlikler de Bandırma Hava Üssünden gelecek jetlerin ses duvarlarını aşmalarıyla harekete geçecektir. Şayet hava muhalefeti veya başka sebeplerden dolayı uçaklar gelmezlerse, birlikler gece yarısı alarma geçirilecek ve hazırlanan harekât plânı uygulanacaktır.⁹⁶⁸

Bu arada Alpaslan Türkeş, 22 Şubatçıların 20 Mayıs'ı 21 Mayıs'a bağlayan gece yarısı ihtilâl yapacaklarını aynı akşam saat 19.00 civarlarında öğrenmiş ve durumu bir saat içerisinde İnönü'ye bildirmiştir. İnönü ilk başta inanmak istemese de her ihtimale karşı

⁹⁶⁵ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 135

⁹⁶⁶ a.g.e, s. 135-136

⁹⁶⁷ Nevin Yurdsever, *Türkiye'de Askeri...* , s. 153

⁹⁶⁸ a.g.e, s. 153

ilgili makamlarla temasa geçerek aldığı ihbarı söylemiş ve bu yönde bir işaret fark edip etmediklerini sormuştur. Aldığı yanıt tahmin ettiği gibidir, o gece ihtilâl olacağı yönünde hiç emare yoktur.⁹⁶⁹

İhtilâl olacağına İnönü'ye haber verilmesinden 3,5 saat sonra saat 23.30'da 22 Şubatçılar fiili olarak hareket geçmişlerdir. Emekli Süvari Binbaşı Fethi Gürcan, Zırhlı Birlikler Okulu'na giderek genç subaylara harekât emrini vermiş ve birliği alarma geçirmiştir. '*Süvariler süvari grubuna, tankçılar tank taburuna*' komutunu duyan subaylar bu emri itirazsız yerine getirmek üzere birliklerine dağılmışlardır.⁹⁷⁰

Trafik Kıtası'nı emekli Kurmay Albay Yaşar Başaran kumanda edecektir. Başaran, resmi elbiselerini giyerek radyoevinin önüne gelmiş, kıtadan hiç kimsenin orada olmadığını görmüştür. Biraz sonra üç tank radyoevine yaklaşmış ve tankların birinden Üsteğmen İlhan Baş ile Atilla Altugan inmiştir. Başaran, genç subaylara Trafik Kıtası'nın gelmediğini belirterek, radyoevini kendilerinin işgal etmeleri gerekeceğini belirtmiştir.⁹⁷¹

Bunun üzerine İlhan Baş ve Atilla Altugan kapıdaki nöbetçiyi tevkif ederek radyoevini ele geçirmiştir. Çok geçmeden normal yayın kesilerek İlhan Baş'ın ağzından ihtilâl bildirisi okunmaya başlanmıştır:

“Dikkat... Dikkat...

Şimdi Türk Silâhlı Kuvvetleri İhtilâl Genel Karargâhı'nın bildirisini dinleyeceksiniz. Büyük Türk Milleti'ne;

Gayesi ve vazifesi milletimizin kurtarıcısı ve Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk'ün ilkeleri ile çizdiği yolda yürümek ve milletimizi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırarak refah, huzur ve güvenlik içinde yaşatmak olan Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetleri, mevcut anayasa ve kanunları hiçe sayarak partizan bir zihniyetle hareket etmeleri neticesinde ekonomik, sosyal ve politik hayatımızı tamamen felce uğratmışlar, millet ve devletimizin bekasını tehlikeye düşürmüşlerdir.

Durumu çok yakından ve hassasiyetle izleyen Türk Silahlı Kuvvetleri bu şartlar altında büyük milletimizin isteklerine uygun olarak ve bunu milli vazifesi bilerek idareye el koymak zorunda kalmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri tamamen Atatürk ilkelerine bağlı olarak milletimizin muhtaç olduğu kuvvetli, istikrarlı, devrimci ve demokratik Cumhuriyet idaresini kuracak ve muhalefeti amacına ulaştacaktır.

⁹⁶⁹ Nevin Yurdsever, *Türkiye'de Askeri...*, s. 153-154

⁹⁷⁰ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...*, s. 142

⁹⁷¹ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin...*, s. 400-401

Bu amaç Türk Milleti'nin; refah, huzur, hızla çağdaş uygarlık seviyesine yükselme, eşitlik, bütünlük, birlik ve güven içinde milli şeref ve haysiyetle bütün hürriyetlerine sahip olarak barış içinde yaşamasıdır.

Bu maksatla Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu feshedilmiştir. Bütün siyasi partiler ile siyasi partilere bağlı veya siyasi mahiyette olan bütün dernekler kapatılmış ve her türlü siyasi faaliyet yasaklanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde vatandaşlarımızın ve yabancıların mal ve can emniyetleri ile hak ve hürriyetleri mevcut kanunlarımız dâhilinde Türk Silahlı Kuvvetleri ile emniyet kuvvetlerinin teminatı altındadır.

Birleşmiş Milletler Anayasası'na tamamen riayetle mevcut anlaşma ve dayanışmalarımıza sadık kalınacaktır. İdare mekanizması, amirleri ve emniyet teşkilâtı mensupları normal vazifelerine devam edecekler, Silahlı Kuvvetler ve emniyet teşkilâtı mensupları idari amirlerine her türlü yardımı yapacaklardır.

Büyük Türk Milleti; hiçbir şahıs, zümre ve parti adına hareket etmeyen, yalnız milletine karşı borçlu olduğu vazifesini yapan senin Silahlı Kuvvetleri'nin zaman zaman yayınlayacağı bildirimleri tam bir vakar, huzur ve güvenlik içinde bekle, halaskar fedailerin yalnız ve daima senin emrinde ve hizmetindedirler.

*Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilâl Genel Karargâhı Adına Talât Aydemir*⁹⁷²

Bildiri okunduğu sırada Harp Okulu'nda durum sakindir. Sınavlar dolayısıyla saat 24.00'e kadar çalışma izni verildiğinden sınıflarda ve koridorlarda tek tük öğrenciler dolaşmaktadır. Biraz sonra Aydemir'in ihtilâl için hazırladığı öğrenciler Önder Aydın ve Nezh Fırat yatakhaneye gelip arkadaşlarını kaldırarak Silahlı Kuvvetler'in idareye el koymak üzere alarına geçirildiğini söylemişlerdir. Silahhane'ye koşan öğrenciler kapıları kırarak silahlanmışlar ve iç bahçede toplanmaya başlamışlardır. İhtilâlciler subaylar, iç bahçede bölüklere ve takımlara ayırdıkları, görevlerini de izah ettikleri öğrencileri Ankara'ya doğru yola çıkarmışlardır.⁹⁷³

Saatler gece yarısını geçtiğinde Ankara Garnizon Kurmay Başkanı Yarbay Ali Elverdi, meclisin ve radyoevinin kuşatıldığını haber almış yanına aldığı iki askerle yola çıkmıştır. Radyoevine giren Ali Elverdi, yayının yapıldığı stüdyoya girmiş mikrofon başında bildiriye yeniden okuyan Üsteğmen İlhan Baş'ı etkisiz hâle getirerek kendisi mikrofonun başına geçmiştir.⁹⁷⁴ Heyecanlı bir tarzda ve hazırlıksız, gelişi güzel bir şekilde konuşmaya başlamıştır:

⁹⁷² Talât Aydemir, *Ve Aydemir...* , s. 248-249

⁹⁷³ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 145-146

⁹⁷⁴ a.g.e., s. 147-148

*“Muhterem Türk Milleti, burası Ankara Garnizon Komutanlığı ve ben 28. Tümen Garnizon Başkanı Ali Elverdiyim. Tekrar ilân ediyorum bundan önce yapılan iş yanlıştı, şimdi düzelttik. Radyoevi tekrar muhafaza altına alındı. Ankara sükûnet ve selamete kavuşturuldu. Bundan evvel yapılan 3-5 tane çapulcu sergüzeştçi hareketi idi. Birlikler, size hitap ediyorum, herkes kışlalarına dönsün ve ikinci emri beklesin...”*⁹⁷⁵

Ali Elverdi'nin radyoda konuşmaya başlaması ile Emekli Üsteğmen Erol Dinçer komutasındaki bir grup Harbiyeli radyoevini yeniden ele geçirmek üzere tanklarla şehre gönderilmiştir. İhtilâlciler radyoevi binası önünde bulunan az sayıda askere ateş açarak uzaklaştırmış, Erol Dinçer ile yanındaki Harbiyeli öğrenciler yayın odasına girerek Ali Elverdi'yi tutuklamışlar ve Harp Okulu'na göndermişlerdir.⁹⁷⁶

Böylece radyoevi saat 02.20'de ikinci defa 22 Şubatçıların eline geçmiştir. Erol Dinçer, mikrofonun başına geçerek şunları söylemiştir:

“Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilâl Genel Karargâhı 2 numaralı tebliği;

21 Mayıs 1963 günü saat 00.00'dan sonra ihtilâl için verilen özel parolayı bilmeyen hiçbir vatandaş sokağa çıkmayacaktır. Aksi hareket eden kim olursa ateş edilecektir. İstanbul ve Ankara vilayetlerinde şu andan itibaren örfî idare ilân edilmiştir.

*Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilâl Genel Karargâhı”*⁹⁷⁷

Bu anonstan sonra ise hükümet kuvvetleri harekete geçmiş, Etimesgut'daki verici istasyonundan duruma hâkim olup saat 02.58'de Ankara Radyosu'nun yayını kesmiştir. İhtilâlciler kuvvetler radyonun susması ve Aydemir ile bağlantı kuramamaları nedeniyle endişeye kapılarak, harekâtın seyrinin akıbetini merak etmeye başlamışlardır.⁹⁷⁸

Buna ilâveten hükümet güçleri Etimesgut verici istasyonu vasıtasıyla radyoyu kısa dalga olarak çalıştırmış ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın Silahlı Kuvvetler'e hitaben hazırladığı bildirisi yayınlanmaya başlamıştır. Sunay, bildiride şunları söylemektedir:

“Türk Silâhlı Kuvvetleri hükümetin emrindedir. Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Komutanlıkları hükümeti desteklemektedir. Talât'ın 3 – 5 adamı hüsrana uğrayacaktır. Maceraperestler muvaffak olmayacaklar ve cezalarını çekeceklerdir.

⁹⁷⁵ Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen...* , s. 148

⁹⁷⁶ a.g.e., s. 150

⁹⁷⁷ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...* , s. 255

⁹⁷⁸ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin...* , s. 419-430

Bunlar toplanmaktadırlar.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay”⁹⁷⁹

Bu bildiriden sonra hükümet güçleri karşı harekâta başlamış, Hava Kuvvetleri alarına geçmiş ve harekâtın seyri 22 Şubatçıların aleyhine dönmeye başlamıştır. İstanbul’dan gelen haberler de pek iç açıcı değildir. İstanbul ekibinden Emekli Yarbay Osman Deniz, Ankara Radyosu’nda okunan ihtilâl bildirisini dinler dinlemez İstanbul Radyosu’nun önüne gelerek tankları beklemeye başlamıştır. Fakat tankların gelmemesi üzerine bizzat içeriye girmeyi plânlamıştır. Radyoevindeki askerlerin direnmesi üzerine bunda başarılı olamamıştır. Harbiye’deki nöbetçi amirliği kontrol altında tutan Yarbay Gazi Alankuş ile Yüzbaşı Sabri Sarıyer’in de radyoevinden gelen silah sesleri sonucunda yerlerini terk etmesi üzerine hükümet yanlısı Birinci Ordu Komutanlığı İstanbul’da duruma hâkim olmuştur.⁹⁸⁰

21 Mayıs 1963 günü sabaha karşı ihtilâlciler birliklerin çoğu kışlarına dönmüş, teslim olmak istemeyenlerin de etrafını hükümete bağlı birlikler kuşatmıştır. 22 Şubatçıların elinde direnişi sürdürüp mücadelede ısrar eden tek güç olarak genç Harp Okulu öğrencileri kalmıştır. Hükümet kuvvetleri ihtilâl hareketini bastırdıktan ve duruma hâkim olduktan birkaç saat sonra Ankara, İstanbul ve İzmir’de birer ay süreyle sıkıyönetim ilân edilmiştir.⁹⁸¹ Yaşanan çatışmalar sonucunda üç Harp Okulu öğrencisi, Hava Kuvvetleri’nin açtığı ateş sonucu ölmüş, hükümet güçlerine bağlı beş subay da hayatını kaybetmiştir.⁹⁸² Sıkıyönetim Komutanlıkları, kısa zamanda Ankara ve İstanbul’da ihtilâli hazırlayan ve iştirak eden sanıkları tespit etmiş ve tutuklamıştır. Tutuklananlar arasında 22 Şubatçıların dışında 14’lerden Alpaslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal ve Fazıl Akkoyunlu; 22 Şubatçılarından daha sonra ayrılan ekipten Dündar Seyhan, Asım Mutludoğan, Necati Ünsalan, Adnan Çelikoğlu ve Selçuk Atakan da bulunmaktadır. 11 Havacıdan ise Halim Menteş tutuklanmıştır. Ankara ve İstanbul’da tevkif edilenlerin sayısı 151 olup, bunların 106’sı Ankara geri kalanı da İstanbul sanıkları olarak anılmıştır.⁹⁸³

⁹⁷⁹ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir...* , s. 255

⁹⁸⁰ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin...* , s. 393-400

⁹⁸¹ Nevin Yurdsever, *Türkiye’de Askeri...* , s. 159

⁹⁸² Levent Ünsaldı, *Türkiye’de Asker...* , s. 79

⁹⁸³ Nevin Yurdsever, *Türkiye’de Askeri...* , s. 159-160

3.13 Yargılama Süreci ve İnfazlar

Duruşmalar 7 Haziran 1963'te Mamak'ta kurulan 1 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başlanmıştır. Harekâta katılan 1459 Harbiyeli öğrenci ise olayların hemen ardından enterne edildikleri Harp Okulu'nda kurulan 2 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmaktadır. Mamak'taki mahkemede başkan; Tuğgeneral Fevzi Basmacı, hâkim; Deniz Albay Numan Özdalga, üye de Hava Tuğgeneral Lütfü Ergüvendir. İddia makamında da Binbaşı Turgut Akan, Binbaşı Naci Turanay, Yüzbaşı Turgut Armay, Yüzbaşı Burhanettin Kelev ve Yüzbaşı Oktay Sedef bulunmaktadır.⁹⁸⁴

21 Mayıs harekâtını düzenleyen ekip arasında mahkemede yapılacak savunmanın yöntemi hususunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Aydemir ve Ankara grubu; iddianamede tespit edilmiş veya edilmemiş bütün olayların sergilenmesini, tutuklanmış veya tutuklanmayıp dışarıda kalmış kişilerin durumlarının açığa kavuşturulmasını, sanıkların kurtulma veya eylemlerini gizleyerek daha hafif cezalara çarptırılma gayretlerinin bertaraf edilmesini, mevcut yönetime asker olsun sivil olsun var güçleriyle saldırılmasını plânlamıştır. İstanbul ekibi ise iddianamedeki olayları çökertmeyi, sanık arkadaşlarını kurtarıcı veya hafif cezalar almalarını sağlayacak beyanlarda bulunmayı, gizli kalmış olayları deşifre etmemeyi, dışarıda kalıp tutuklanmamış olanlara hiç değinmemeyi ve haklılıklarını kanıtlayan olayların üzerine gitmeyi önermiştir.⁹⁸⁵

Duruşmanın başlamasıyla birlikte mahkemelere Fethi Gürcan'ın konuşmaları damgasını vurmuştur. Birçok arkadaşının gerçeği çarpıtıcı ve yaptıklarını inkâr eden ifadeleri Gürcan'ı öfkelenmiştir. Gürcan, neredeyse bütün sorumluluğun Harp Okulu öğrencilerinin üstüne yıkılmak istendiği yönünde bir hava sezinlemiştir.

Gürcan, söz alarak şunları söyler:

“Herkes düşen bir görev vardı. Benim tabirim muştadır, vurucu kuvvettir. Ama vurucu kuvvet derken şu anlamda almak lâzımdır. Ordu içinde genç subaylar var. Muhtelif gruplara ayrılmışlardır. Bunları tek fikir etrafında toplamak, üst kademeye bağlamak... Çengel tabiri buradan çıkıyor. Benim görevim genç subayları bir fikir etrafında toplamaktı. Bu vazifeyi yaparken parlamento içinde olanlar da faaliyet gösteriyorlardı. Parlamentodan cumhurbaşkanına kadar herkesin haberi vardır. Herkes piyasadan çekilmiştir, muşta ortada kalmıştır. Kaç kez söyledim...

⁹⁸⁴ Osman Deniz, *Parola: Harbiyeli...*, s. 253

⁹⁸⁵ a.g.e., s. 253

'Arkadaşlar yapmayın. Duruşmalarda doğruyu anlatın. Gençlerden utanın. Gencecik Harbiyeliler idamla yargılanıyorlar. Eğer aynı tavrı sürdürürseniz, yüzünüze vuracağım dedim.' Demedim mi?' ⁹⁸⁶

Gürcan, olaylarda birinci derecede sorumlu olanların isimlerini vererek şunları ifade etmiştir:

"Bunlar birinci derecede sorumlu olan şahıslardır. Benim bütün üzüntüm şudur. Biz bir fikir peşindeyiz. Bu fikir iyi veya kötü olabilir Fakat memleketin hayrına olduğuna inandığımız bu fikir arkasında birçok insan vardı. Bu işte birinci derecede sorumlu olanlar biziz. Hâlbuki arkadaşlarımız, 'Ben radyodan duydum, evime gittim...' diyorlar. Nerdeyse af buyurun ailesini şahit gösterecek koynundan çıktığına dair. Hâlbuki harekâtı hazırlayan bizleriz. Bu durumdan hepsinin haberi vardır. Ve haber verilmiştir. Kademe kademe vazife almışlardır." ⁹⁸⁷

Gürcan, arkadaşlarının tavırlarını eleştirerek kaldığı yerden devam etmiştir:

"Tabii ki fiili hareketi yapan gençlerdir. Bir teğmen tankını nereye saklasın, bir süvari teğmeni atını, tabancasını nereye saklasın? Bunları gizlemelerine imkân yoktur. Tank çuvala sığmaz. Bu arkadaşlar fiili hareketi yapmışlardır. Bunlara bu yolu gösteren biziz. Birinci derecede sorumlu olan şahıslar burada hesap vermek zorundayız. Herkes fiili durumda yokmuş da 'şu saatte evden geldim', 'anonsu duydum' diye kendisini kurtarmak için inkâr yoluna gidiyor. Arkadaşlara tavsiyem şudur. Buradan kurtuldukları takdirde inanmadıkları adamların peşinden, bizim gibi insanların peşinden gitmesinler." ⁹⁸⁸

Duruşmaların neredeyse tamamı bu şekilde Gürcan'ın kendisini öne atan, Harp Okulu öğrencilerini koruyup onların en az ceza alarak bu davadan kurtulmalarını amaçlayan keskin ve dürüst çıkışları ile geçmiştir. 2 Ağustos 1963 tarihi mahkeme sürecinin belki de en kritik dönemecini teşkil eden zaman dilimi olmuştur. Zira 22 Şubat ve 21 Mayıs'ın iki öncü ismi Talât Aydemir ve Fethi Gürcan son savunmalarını yapmak üzere sanık kürsüsüne gelmişlerdir.

İlk sözü Talât Aydemir almış ve savunmasına başlamıştır:

"27 Mayıs 1960 ihtilâlini yapan şerefli ordunun şerefli mensupları, hazırlayıcıları bugün karşınızda sanık durumundadırlar. Bizdeki politikacıların bir kısmı, darağaçları kurarak üzerinde nutuklar çekti. Her vesileyle 27 Mayıs'ın yapıcısı orduyu tahkir etmek, ona sövmek, bir devrin yağmacılarını masum göstermek suretiyle meclise en kısa yoldan girmek istedi. Bu alanda başarılı olundu."

⁹⁸⁶ Nesrin Turhan, *İhtilâlin...*, s. 282

⁹⁸⁷ a.g.e., s. 283

⁹⁸⁸ a.g.e., s. 283

CHP ise aslında hiçbir fert, zümre veya parti lehinde yapılmadığı açıklıkla ifade edilen ve yalnızca milletin mutluluğuna yönelmek isteyen 27 Mayıs'ı kendisine mal etme çabası içindeydi.

Bu karşılıklı tahriklerle Türk Milleti'ni iki düşman kampa ayıran uçurum giderilecek yerde, büsbütün derinleşip, kemikleşmeye başlamıştı. Aynı zamanda seçim, oy, sandalye endişeleriyle Türk Milleti ile kendi öz evlatları olan Türk ordusunun arası tarihte ilk defa olarak açıldı. Bu durum Türk ordusunun şerefli mensupları üzerinde büyük bir elem ve endişe yaratıyordu.

(...) Demokrasi; çoğunluğu sağlamak değil, ruh ve anlam olarak halkın çıkarlarını yerine getirecek olan kurumları oluşturmak ve işletebilmektir. Demokratik düzenin tabii parçası olan partilerin binaları yıkılır, olumlu çekişmelerin yerini kısır çekişmeler alır ve suni buhranlar yaratılırsa; bütün bu bozuk yollardan gelen hükümet, bunların seyircisi ve teşvikçisi olursa bu yollarla doğmuş bir meclis de buna razı olur. Muhalefetiyle, iktidarıyla, yurttaşların hayret bakışları altında bir gün sarmaş dolaş, can ciğer öbür gün can düşmanı olur. Ama her durumda oylarını aldıkları halka karşı düşmandırlar. Gün olur Meclis, ordunun karşısına, gün olur ordu meclisin karşısına çıkarılır ve gün olur 22 Şubat'ta ve son olaylarda ordu kendi içinde birbirine karşı çıkarılır.

(...) Bizler ihtilâlciler idik. Ama kana, cana susamış ihtilâlciler değildik. Kardeş kanı dökmek için ayağa kalkmamıştık. İsteseydik gerek 22 Şubat 1962'de ve gerekse 21 Mayıs 1963'te Ankara'da taş üzerinde taş bırakmaz, derya gibi de kan akıttırdık...

(...) Siyasi partileri Türkiye'de finanse edenler; köylerde ve kasabalarda ağalar, küçük ve orta illerde eşraflar, büyük illerde sermayedarlar ve patronlar oldukça vatandaşın serbest seçimle oy kullanmasına imkân yoktur. TBMM'ye gelenlerin seçimler sırasında harcadıkları paralarını kurtarmak ve gelecek devre seçimlere hazırlık olmak üzere yapılan nüfuz ticaretiyle elde edilen meblağ hariç, idari, ticari devlet mekanizması yozlaştırılmaktadır. Bu demokratik denilen sahte rejimle memleket sonsuza kadar idare edilemez.

(...) Üç nedenden dolayı ölümü tercih ediyorum. İlk olarak bir fikre bir ideale inanmıştım. Bunun sürükleyicisiydim. Bu uğurda inandığım bir dava olduğu için 1956 yılında baş koymuştum. Artık verme zamanı gelmiştir. Çünkü bir lider, kendisine inanıp arkasından gelenlere bir fikir uğrunda gerektiğinde nasıl ölüneceğini göstermelidir ki geriden süren kökler bu fikrin, bu idealin sönmemesi için çalışsınlar ve amaçlarına ulaşabilsinler. İşte bu görev de, bu anda bir lider olarak bana düşüyor.

İkincisi... Bir ideal uğrunda şimdiye kadar benimle birlikte çalışan bazı arkadaşlarımla büyük olaylar ve büyük tehlikeler karşısında nasıl sarsıldıklarını; mahkeme huzurunda, mikrofon başında nasıl küçüldüklerini gördüm. Kimlerle ölüm yolculuğuna çıktığımı anladım, manen yıkıldım...

Üçüncüsü... Türkiye'nin kalkınması, vatandaşlarımla gerçek anlamda hukuk düzeni içinde yaşayarak refaha kavuşması, çağdaş devletler seviyesine yükselmesi için hiçbir karşılık beklemeden hizmet etmek üzere 1956 yılından beri en tehlikeli mücadelelere girdim, göğüs gerdim... Başarılı olamadığım gibi, halen de Türkiye'de

değişen hiçbir şey göremedim. Memlekette gününü gün etme zihniyeti devam ettikçe bunun da gerçekleşeceğine artık inanmıyorum.

Bu şartlar içinde yaşamayı fuzuli görüyorum. Ölümden hiçbir zaman korkmadım. Şimdi de korkmuyorum. Hayatta şerefimle yaşadım, mücadele ettim. Yılmadım... Evlatlarıma bırakacağım en kutsi miras da eğilmeden, şerefinden kaybetmeden ölmektir. Onun için mahkeme heyetinden hiçbir talepte bulunmayacağım...”⁹⁸⁹

Aydemir'den sonra bu sefer kürsüye Fethi Gürcan gelmiş ve duruşmadaki son sözlerini söylemiştir:

“Biz haklılığımızın savunmasını modern devlet görüşünde bulmaktayız. Bu görüşe göre devletin bir fonksiyonu ve bu fonksiyonu gerçekleştirmek için de bir otoritesi vardır. Bu fonksiyonun amacı, halkın mutluluğunu sağlamaktır ve bu mutluluk sağlandığı sürece meşru bir devlet otoritesi var demektir. Yoksa bu otorite gökten inmemiştir. Bu itibarla kanunlar ve devlet müesseselerinin verdiği her türlü hukuki emirler özü itibarıyla bu amaca karşı olamazlar.

(...) Türk halkının kaderi tarih boyunca aldatılmışlığın bir serüvenidir. Tanzimat'ta hayatı değişmedi. Birinci Meşrutiyet onun dışında bir hareketti. İkinci Meşrutiyet çilelerine yeni acılar ekledi. Bütün bunlardan sonra Kurtuluş Savaşı, Türk Milleti'nin bağımsızlık azminin şuurlu şahlanması ve Atatürk devri, halkın kendi kişiliğini idrake hazırlayış yıllarıydı. Bunu halkın yeniden aldatılışı olan çok partili devir takip etti.

27 Mayıs hareketi aslında belli bir statükonun tayin ettiği sosyal sisteme mi karşıdır, yoksa sadece o statüko içinde anayasa dışı hareketlerde bulunduğu kabul edilen birkaç kişiye mi karşıdır? Eğer statükoya karşı değilse, milli iradenin gerçekleşmesine sadece birkaç kişinin engel olduğu faraziyesine dayanmaktadır. Bu çok sübjektif, iptidai, ilim dışı ve romantik bir hükümdür.

(...) Elbette partiler, demokratik hayatın kaçınılmaz unsurlarıdır. Kaçınılmaz bir husus da partilerin, oylarını aldıkları kitlenin iradesiyle aynı yönde hareket etmeleridir. Başka bir ifadeyle, partiler ile temsil ettiklerini iddia ettikleri halk iradeleri arasında bir ayniyet bulunmasıdır. Bu ayniyet olmayınca meşruluk kendiliğinden ortadan kalkmakta, Türkiye'de gördüğümüz aldatma ve uyutma başlamaktadır. Böylece ulusal idare katledilmektedir. Hem bu ayniyetten bahsedilip hem de şef hâkimiyeti hüküm sürüyorsa halk ile parlamento arasında ayniyet nasıl olacaktır? Garip olan, Türkiye'de demokrasiye karşı bulunanların da demokrasiden bahsetmeleridir.

(...) İşte biz ulusal iradenin gerçekten tecellisi için ona engel olan politik, ekonomik ve sosyal münasebetleri ulusun çoğunluğu lehine ortadan kaldırmak istiyorduk. Bu münasebet yarın mutlaka koparılacaktır. Bu koparmayı kimlerin aracılığıyla yapacaktık? Kafasıyla yeni nesil, Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet ettiği, aslında halkın mutluluğunu sağlamayı tavsiye ettiği gençlikle yapacaktık. Bugün

⁹⁸⁹ Nesrin Turhan, *İhtilâlin...*, s. 304-311

imkân verilmeyen, israf edilen yeni nesille yapacaktık. Daha doğrusu onlar yapacaktı. Bu şüphesiz dar anlamıyla gençlik değil, yurdun her yanında, her kesiminde, düşüncesiyle ve yapıcılığıyla devrimci olan zinde güçtür.

Yukarıda özü meşruiyete dayanan savunmamız hafifletici sebep bulma çabasını ifade etmez. Onlar haklılığımızın, daha doğrusu meşruluğumuzun kısa ifadeleridir. Bu nedenle tarihi mahkemeden, tarihi beraat kararını istiyoruz. Fakat asıl beraatı tarihin hükmüne bırakıyoruz.”⁹⁹⁰

Mamak Sıkıyönetim Mahkemeleri çalışmalarını 17 Ağustos 1963 tarihine kadar sürdürmüş ve 5 Eylül 1963 tarihinde sanıklar hakkındaki kararlarını açıklamıştır. Buna göre Talât Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, Osman Deniz, İlhan Baş, Cevat Kırca ve Ahmet Gücal idama mahkûm olurken, 29 sanık müebbet hapis, 75 sanık 3 ay ile 15 sene arasında değişen çeşitli hapis ve ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır.⁹⁹¹ Alpaslan Türkeş, Dündar Seyhan, Selçuk Atakan, Necati Ünsalan ve Muzaffer Özdağ'ın da aralarında bulunduğu 37 sanık beraat etmiştir.⁹⁹² 2 No'lu Sıkı Yönetim Mahkemesi kararlarını 11 Eylül 1963 tarihinde açıklamıştır. Harekât sırasında Talât Aydemir'in en önemli gücünü oluşturan Harbiyeliler yargılama süresinde 110 gün okulda tutuklu kalmıştır. Öğrencilerden 1293'ü beraat etmiş, 91 tanesine üç ay, 75 tanesine de dört sene hapis cezası verilmiştir. Fakat sonraki devrelere bir tür ikaz olması bakımından bütün Harbiyelilerin (1459 öğrenci) okulla ilişkisi kesilmiştir.⁹⁹³

Bu durum, Harp Okulu'nun iki yıl mezun verememesine ve ilerleyen yıllarda Kara Kuvvetleri'nde subay boşluğunun doğmasına yol açmıştır. Bununla birlikte okulla ilişkisi kesilen Harbiyelilerden isteyenlerin, sonradan çıkarılan bir afla yüksek öğretim kurumlarına kaydolmaları imkânı sağlanmıştır.⁹⁹⁴ Ayrıca hükümlü askeri öğrencilere yedek subaylık hakkı tanınması istenmiş fakat bu teklif kabul görememiştir.⁹⁹⁵

Askeri Yargıtay Birinci Ceza Dairesi, idam cezasına çarptırılan sanıklardan Talât Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer ve Osman Deniz'in cezalarını tasdik etmiştir. Erol Dinçer ve Osman Deniz'in idam cezaları TBMM ve Cumhuriyet Senatosu tarafından müebbet hapse çevrilmiş, Talât Aydemir ve Fethi Gürcan'ın idam cezaları ise

⁹⁹⁰ Ömer Gürcan, *Fethi Gürcan'ın Harbiyelileri*, Süvari Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 23-41

⁹⁹¹ *Vatan*, 6 Eylül 1963

⁹⁹² Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...*, s. 231

⁹⁹³ *a.g.e.*, s. 231

⁹⁹⁴ *a.g.e.*, s. 231

⁹⁹⁵ *Son Havadis*, 27 Ekim 1963

onaylanmıştır.⁹⁹⁶ 26 Haziran 1964'te Fethi Gürcan'ın, 5 Temmuz 1964'te de Talât Aydemir'in idam hükümleri sabaha karşı infaz edilmiştir.⁹⁹⁷

Böylelikle 27 Mayıs'ın hemen sonrasında yeniden kendisini gösteren ordu ve siyasi erk arasındaki gerilimin –en azından şimdilik- önüne geçilmesi sağlanmıştır. 1965 yılı ile birlikte Türkiye'deki siyasal hayatın merkezine yeni ve daha çetin politik figürler yerleşecek, yönetsel terazinin öteki kefesinde bulunan Silâhlı kuvvetler ile demokrasi yolunda yürütülen ilişkiler bir dargın bir barışık devam edecektir.

⁹⁹⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 1, Toplantı 3, Birleşim 12, 19 Haziran 1964, Aktaran Diren Çakmak, “Türkiye’de Asker...”, s. 62

⁹⁹⁷ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin...*, s. 231

SONUÇ

İnsanoğlu ilkçağlardan bu yana aşiretler, boylar, klanlar ve benzeri mikro sosyal birlikler hâlinde geçirdiği aşamalardan toplumsallaşma sürecine doğru evirildiğinde beraberinde ritüellerini, gelenek ve göreneklerini, kendine has kurumlarını oluşturmaya başlamış ve bu unsurları üzerinde yaşamış olduğu coğrafya ile özdeşleştirmiştir.

Bilhassa Asya kökenli toplumlar (Türkler, Çinliler, Ruslar vb.) geniş bir coğrafyaya yayılmalarının doğal bir sonucu olarak sınırlarını korumak veya genişletmek noktasında söz sahibi olmak adına en küçük sosyal topluluk olarak nitelendirebileceğimiz aile içerisinde bile askeri bir birlik oluşturmayı başarabilmişlerdir.

Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü coğrafi alanda da *'fetih anlayışının'* cisimleşmiş hâli olarak ordunun ön plânda yer alması çok da şaşırtıcı değildir. Kuruluş döneminin başlarında devletin sınırlarının genişlemesi adına asli görevi olan *'savaşma'* eylemini yürüten ordu, ilerleyen yıllarda Yeniçeri Ocağı'nın da kurulması ile birlikte saltanat mücadelelerinde tarafların yanlarına çekmek için her türlü tavizi verebildiği bir tür kilit güç konuma gelmiştir.

Bu saltanat mücadeleleri üzeri örtülü olarak devletin asli unsurunun meydana getirdiği silahlı güçler (Tımarlı Sipahiler) ile devşirme unsurunun oluşturduğu askeri yapılanmalar (Yeniçeri Ocağı) arasındaki egemenlik savaşını da gözler önüne sermiştir. Padişahı belirlemede belirleyici rol oynama konusunda ulema sınıfı ikinci plâna düşmüş, askeri bürokrasi onun yerini almıştır.

Hemen şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemlerinde ordu, yönetici zümreyi devirip, yerine başkasını getirme tarzı bir darbe gerçekleştiren müstakil bir erk olmaktan ziyade, yönetime geçmek isteyen şehzadelerden birisinin diğerlerini tasfiye edebilmek için kullandığı bir araç durumundadır.

Osmanlı Devleti'nde askeri yapının, ordu genelinde Yeniçeri Ocağı özelinde bağımsız bir güç olarak ortaya çıkması duraklama döneminin başlarına rastlamaktadır. Bu dönemden itibaren artık askeri güç odaklarının sembolü hâline gelmiş olan Yeniçeri Ocağı, tam bir keyfiyet ve serbestiyet içerisinde siyasal gücü elinde bulunduran padişaha karşı doğrudan müdahale edebilme yetkisini kendisinde görmeye başlamış; asli görevinin

gerçekleştirildiği yer olan cepheleri önem sıralamasında arkalara iterek yaşanan toprak kayıplarının birincil sebebi konumuna düşmüştür.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte girişilen ıslahat çalışmalarının temelini Batı'lı tarzda eğitim modeline geçiş oluşturmuştur. Yeni silâh teknolojileri, yeni uniformalar, değişik disiplinler ordunun modernizasyon sürecinde edindiği önemli tecrübeler olarak gösterilebilir.

II. Abdulhamid dönemiyle birlikte subayların okullulaşma süreci hızlanmış, bu okullardan yalnızca savaş tekniklerini öğrenen neferler değil; hürriyet, adalet, eşitlik, özgürlük gibi dünyada etkisini gösteren siyasal rüzgârların belleklere işlediği moda kavramları öğrenerek okuyan, yazan ve sorgulayan bir askeri entelijansiya zümresi yetişmiştir. Yetişen bu zümre, II. Meşrutiyet sonrası güç ve hükümlanlık noktasında kartların yeniden dağıtılması sonucunda en kuvvetli ele sahip olmuş; kendisinin, yönetime olası müdahalelerine karşı durabilecek kurumlar az sayıda ve etkisiz kalmıştır.

Bu döneme damgasını vuran en önemli siyasal örgütlenme olarak tanımlayabileceğimiz İttihat ve Terakki Cemiyeti; entelektüel birikimini tamamlamış askeri eliti ve sivil aydın zümresini aynı potada eritmiş ve tek parçalı bir teşekkül olarak karşımıza çıkmıştır. Bu çerçevede zihinlerde yeşeren ideallerin ortak paydasını '*devlet*' kavramı ve devleti içine düştüğü durumdan kurtarma yolları oluşturmuştur. Söz konusu ideallerin lokomotifliğini üstlenen subaylar; '*politikacı*', '*diplomat*' veya '*devlet adamı*' elbiselerini de dönüşümlü olarak üstlerine giymiş ve siyasal karar alıcı olma pozisyonunda tepe noktaya yerleşmiştir.

Öyle ki bir hükümet darbesi ve ilerleyen safhalarda diktaya varan bir askeri hegemonyal devrim; hürriyet ve demokrasi vaadi ile başlayan yolun trajik sonu olarak karşımıza çıkmış, I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı dönemi de içine almak üzere toplumsal hafızada kolaylıkla silinemeyecek sarsıntılara sebep olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde; Milli Mücadeleyi yürüten ve yeni devletin kuruluş temellerini atan başat aktör şüphesiz ordunun kurumsal şahsında yükselen askeri bürokrasi olmuştur. Zira kurucu felsefenin mimarlarının neredeyse tamamına yakını Osmanlı'nın son döneminde yetişen mektepli subay kadrosudur.

Kurtuluş Savaşı sırasında üstlenmiş olduğu sorumluluk ve kurulan rejimi ayakta tutan silahlı güç vasfı taşıması, Cumhuriyet döneminde orduyu siyasal alandan dışlamamış, aksine belirleyici güç durumuna getirmiştir. Rejim içindeki konumunun yeniden belirlenmesinde ordunun yeni sıfatı rejimin koruyucusu ve kollayıcısı olma noktasında şekillenmiştir. Böylelikle ordunun yeni işlevi Atatürk ilke ve devrimlerinin yerleşik hâle getirilmesi olmuştur.

Devrimlerin yerleştirilmesi sürecinin sancılı geçtiğini söylemek mümkündür. Zira Milli Mücadele'nin '*paşaları*' yöntem ve uygulama konusunda görüş ayrılıklarına düşmüş, bu durum, bir grubun diğerini önce askeri daha sonra da siyasal alandan tasfiye etmesi ile sonuçlanmıştır. Atatürk'ün ölümünden hemen sonra ortaya çıkan cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin demokratik teamüller çerçevesinde gerçekleşmesi askeri erkânın kararlı tutumu ile engellenmiştir. Seçimler esnasında kilit noktada görev alan komutanların TBMM'de hazır bulunarak seçimleri yakından izlemesi, askeri erkin, hükümet ve parlamento üzerindeki kontrolü elinde tutma arzusunun somutlaşmış ifadesi olarak değerlendirilebilir.

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı dönemi ile birlikte sivil bürokrasinin yönetsel mekanizmalarda, orduya göre daha aktif bir rol oynamaya başladığı bir süreç olarak tanımlanabilir. Bu zaman diliminde genellikle ordunun II. Dünya Savaşı nedeniyle teyakkuz hâlinde olduğu ve kendi bünyesinde bir takım eksikliklerini görerek öz eleştiriye doğru yönelmeye başladığı göze çarpmaktadır.

1940'ların ikinci yarısından itibaren '*Soğuk Savaş*' döneminin yarattığı koşullar neticesinde yönünü belirlemek zorunda kalan Türkiye'nin, Batı Dünyası'ndan yana tercihini kullanmış olması; onun şahsında tabiatıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'ni de etkilemiştir. 1948' yılından itibaren Amerikan modeline geçiş yapan Türk ordusu, eğitiminden silahlanmasına kadar bu ülkenin belirlemiş olduğu standartlara uyum sağlama dönemine adım atmıştır. DP iktidarından hemen sonra gelen NATO üyeliği bu birlikteliği perçinlemiş, Türk Silâhlı Kuvvetleri Sovyet tehdidine karşı Batı Savunma İttifakı'na tek tarafı olarak bağlanmıştır.

İç siyasette DP'nin iktidara gelişinin ordu bünyesinde ilk başlarda çok derin rahatsızlıklar yarattığını söylemek pek olası değildir. Zira İnönü döneminin temel sorunlarından birisi olan ekonomik sıkıntıların ve başta terfi ve modernizasyon meselesi olmak üzere kurum içi bazı problemlerin bu dönemde son bulacağına dair beslenen

kuvvetli inanç, orduyu iktidara karşı erken reaksiyon göstermesini engellemiştir. Hatta İnönü'nün iktidar olduğu süreçte kendisine muhalefetiyle tanınan Seyfi Kurtbek, Şemi Ergin gibi birçok subayın 1950 seçimlerinden önce görevlerinden ayrılarak DP listelerinden meclise girmeleri, hatta kabinede bakanlık yapmaları, sorunlarının çözümü yolunda Türk ordusunu oldukça umutlandırmıştır.

Ne var ki DP iktidarının oldukça parlak geçen ilk döneminin etkileri, 1954 seçiminden sonra terse dönmeye başlamış, buna paralel olarak ordu içerisindeki rahatsızlıklar su yüzüne çıkmıştır. Açıkça ifade etmek gerekirse Silahlı Kuvvetlerin, DP iktidarının aleyhinde sergilemiş olduğu tutumun arkasında yatan sebepler tek başına rejimsel kaygılardan ziyade, yaşam standartlarının düşüklüğü ve kurum içindeki terfi problemlerinin orta ve alt rütbeli subayların üzerinde yarattığı gergin ruh hâlidir.

Zira ekonomik dar boğazdan çıkmak amacıyla yapılan devalüasyon ve alınan bazı katı tedbirler doğal olarak en çok sabit ve dar gelirli kesimleri etkilemiştir. Bu etkiden birincil derecede zarar gören memur zümresi içerisinde en geniş kesimi ordu mensupları oluşturmaktadır.

Bunun yanında üst rütbeli komutanların DP iktidarına karşı göstermiş oldukları sarsılmaz sadakat, iktidarın kendilerinin aleyhine olacak ordu için reform plânlarının uygulanmasına engel olmuş, bu da teğmen ile albay arasında rütbeleri değişen subaylar üzerinde kötü bir iz bırakmıştır.

Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının bağlılığını yeterli gören bir iktidar, ordu içindeki hareketlenmelerden güç alarak belirgin ölçüde gerilim stratejisi izleyen bir muhalefet, sorunlarının çözümü ve rejimin geleceği noktasında hükümetten umudunu kesen bir Silahlı Kuvvetler'in bileşimi 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır.

27 Mayıs askeri müdahalesi ile yönetime el koyan Türk Silahlı Kuvvetleri, oluşturduğu Milli Birlik Komitesi aracılığıyla bir tür ara rejimi beraberinde getirmiş, demokratik siyasal düzene geçiş öncesinde yeni bir anayasa hazırlanması çalışmalarına hız vermiştir. Bu noktada askeri elitin kendi arasındaki görüş ayrılıkları gündemi işgal etmiştir. Seçimlere gidilmesi konusunda acele edilmemesi gerektiğine, hedeflenen amaçların da ancak asker eliyle gerçekleştirilebileceğine inanan görüşlerin ağır bastığı radikal grup ile

bir an önce demokratik düzene geçip iktidarın sivil siyasetçilere/CHP'ye devredilmesinden yana olan Kemalist/devrimci ekol arasında belirgin bir mücadele yaşanmıştır.

Bu mücadele radikal grubun tasfiyesi ile sonuçlanmış; 1961 yılında seçimlere gidilerek politik sistemin yeniden inşası sağlanmıştır. Yeni anayasa temel hak ve özgürlükler noktası pek çok yeni ve önemli açılımlar getirmiş, bir yandan da Silahlı Kuvvetler, bundan sonraki süreçte de etkinliğini sağlayacak iki temel mekanizmayı vücuda getirmiştir. İleriki dönemlerde de ordunun siyaset üzerinde etkin rol oynamaya devam etmesinin yolunu açacak bu mekanizmaların siyaset ayağını Milli Güvenlik Kurulu (MGK), ekonomi ayağını ise Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) oluşturmuştur.

27 Mayıs sonrasında, müdahalenin tasarlanmasında başat rol oynamalarına rağmen yurt dışı görevleri dolayısıyla müdahale günü yurtda bulunmayan subayların ülkeye dönüşü yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Bu subayların öncülüğünü yaptığı gruplar, 27 Mayıs'ın önceden belirlemiş olduğu hedeflerden uzaklaştığını düşünmüşler ve kendisini DP'nin devamı olarak tanımlayan AP ile CHP'nin koalisyon hükümeti kurmasını bu düşüncelerine kanıt olarak göstermişlerdir.

Söz konusu gidişattan rahatsızlık duyan subaylar en alt kademededen en tepeye kadar örgütlenerek Silahlı Kuvvetler Birliği adı altında yeni bir ordu için muhalif oluşum meydana getirmiş ve Milli Birlik Komitesi'nin karşına ciddi bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Büyük oranda albay rütbesinde bulunan subayların aktif gücü oluşturduğu bu oluşum, 27 Mayıs öncesi yapılması tasarlanan reformların yarıda kaldığını ve mevcut siyasal iktidarlara bunun başarılmayacağını iddia ederek yönetimi tekrar ele almanın yollarını düşünmeye başlamıştır.

Meclisin feshine ve tüm siyasi teşekküllerin kapatılmasına kadar varan istekleri bünyesinde barındıran darbe protokolleri imzalanmış, fakat başta Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının oluşturduğu tepe kademesinin buna karşı çıkması üzerine metinlerde imzaları bulunan generallerin de vazgeçtiği darbe plânlarının bir türlü yürürlüğe konulamaması Talât Aydemir'in öncülüğünü yaptığı albaylar cuntasını son derece rahatsız etmiştir.

Bir önemli nokta da şudur ki Demokrat Parti lideri Adnan Menderes'ten farklı olarak bu kez yaşanan gelişmelerin farkında olan ve tüm bu çalışmaları son derece ciddiye

alan bir başbakan söz konusudur. Bu çerçevede hükümet ve Silahlı Kuvvetler'in komuta kademesinde bulunan generallerin işbirliği sonucunda, müdahale düşüncesindeki grupların görev yerlerinin değiştirilerek saf dışı bırakılması kararlaştırılmıştır. 22 Şubat 1962 harekâtını tetikleyen hamle budur.

Genel kanının aksine 22 Şubat 1962 eylemi, darbe teşebbüsünden ziyade yapılması düşünülen tayinlere karşı Aydemir ve ekibinin göstermiş olduğu bir tür reaksiyondur. Zira önceden hazırlanmış bir plân ve program çerçevesinde harekete geçilmemiştir. Belirlenen hedef ülkenin yönetimine el koymak değil, yapılması düşünülen tayinlerin önüne geçmektir. Kaldı ki harekâtın başında yer alanların kendilerine karşı herhangi bir cezai yaptırımında bulunulmaması için girişilen pazarlıklar, bu düşüncüyü destekler mahiyettedir.

Üst düzey sivil ve askeri otoriteye isyan niteliği taşıyan bu eylemin baş aktörlerinin sadece emekli edilmeleriyle yetinilmesi dikkat çekicidir. Bu noktada sorumluların affedilmesi, daha önceden hazırlanmış olan darbe protokollerini imzalayan üst düzey komutanların da bir anlamda kurtarılması anlamını taşımaktadır. Zira olası bir yargılama süreci zincirleme olarak çok büyük çapta bir subay kadrosunun tasfiyesini gerektirecektir ve siyasal iktidar normal olarak bunu göze alamamıştır.

21 Mayıs 1963 hareketi ise, klâsik anlamda bir askeri müdahale teşebbüsü olarak tanımlanabilir. Emekliye ayrılan 22 Şubatçı subaylar özellikle Harp Okulu üzerindeki etkinliklerinin ve genç öğrencilerin öteden beri gelenekselleşmiş bir '*kurtarıcı*' rolünü her daim canlı tuttuklarının farkında olmuştur. Ancak tek başına öğrencilerin omuzları üzerinde yükseltilmeye çalışılan bir müdahale girişiminin Silahlı Kuvvetlerin tamamından destek almadan başarıya ulaşmasının imkânsız olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Öncelikle bir önceki müdahalede olduğu gibi İnönü'ye kayıtsız şartsız itaatleri ile nam salmış bir Hava Kuvvetleri, son ana kadar kazananı beklemekten yana olup tavrını ona göre belirleyen Deniz Kuvvetleri, çok büyük oranda hükümete ve Cumhurbaşkanı Gürsel'e bağlı kalan Kara Kuvvetleri karşısında; genç Harbiyelilerin lokomotifliğini yaptığı bir hareket ister istemez yenilgiye uğramıştır.

Aydemir ve Gürcan'ın idamı, diğer 22 Şubatçıların çarptırıldıkları ağır hapis cezaları; ordunun ve İnönü liderliğindeki siyasal iktidarın bir askeri müdahaleye daha tahammülü olmadıklarının kanıtı olarak sunulabilir. Ancak 22 Şubat öncesi darbe

protokollerinin altına imza atıp daha sonradan Aydemir ve arkadaşlarının karşısında yer alan üst düzey komutanların politik hayatımızın ilerleyen yıllarında getirilmiş oldukları makamlar ve bu makamlar aracılığıyla 12 Mart 1971 askeri muhtırasının verilmesinde üstlendikleri sorumluluklar göz önünde bulundurulursa, Silahlı Kuvvetlerin siyasete müdahale etmeme noktasında göstermiş olduğu hassasiyetin yalnızca 22 Şubat ve 21 Mayıs olayları ile sınırlı kaldığı söylenebilir.

Osmanlı'nın son dönemi içinde ve Cumhuriyet'in çok partili yaşama kadar olan diliminde muhalif hareketlerin, meşruiyetini ordudan alan kökleşmiş iktidarları kendi siyasi varlıkları sona ereceği endişesiyle siyaseten sıkıştırmaktan imtina ettikleri dikkati çekmektedir. Çok partili rejime geçiş ile birlikte geleneksel muhalif siyasal çizginin iktidara gelmesi sonucunda muhalefet görevini bu sefer bürokrasi üstlenmiş; 27 Mayıs'ta olumlu netice veren asker-sivil bürokrat işbirliğinin 22 Şubat ve 21 Mayıs'ta ayrışma sürecine girmesi ile ortaya çıkan yönetsel bunalım en az hasarla atlatılmıştır.

Sivil kanat açısından mesele ele alındığında ise özellikle 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne giden süreç içerisinde ve takip eden dönemlerde yargı-üniversite-siyaset şeklinde ortaya çıkan üçlü sacayağının meydana getirdiği yapı, askeri idarelerle uyumlu çalışan bir görüntü çizmekle kalmamış; yapılan müdahalenin meşru bir zemine oturtulması noktasında önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Yeni anayasanın yapımı aşamasında akademisyenlerin tutumları, dönemin ana muhalefet partisinin gerçekleştirilen hükümet darbesine karşı tavır almak bir yana söz konusu eylemi destekler bir pozisyona geçmesi dikkat çekicidir.

Hukukun üstünlüğünü, demokratik siyasal yaşamın askeri müdahaleler yoluyla kesintiye uğratılmamasını hemen her ortamda savunması gereken bu kurumların kimi zaman ordudan daha sert ve militer bir tavırla, seçilmiş iktidarın darbe vasıtasıyla devrilmesini neredeyse tam bir mutabakat hâlinde onaylaması 27 Mayıs 1960 sonrasında da ordu içerisinde varlığını sürdüren cuntalara cesaret vermiştir. İrili ufaklı her ihtilâlcî oluşum belli bir süre palazlandıktan sonra; üniversite hocalarıyla, yargı mensuplarıyla, sivil siyasetçilerle ve sermaye çevreleriyle temasa geçmiş; yönetime el koyma düşüncelerini bu kesimlerle serbestçe paylaşmakta hiçbir sakınca görmemiştir.

Cumhurbaşkanı seçimini askerlerin gözetiminde yapmak durumunda kalan bir parlamento, demokratik ve sivil bir anayasa hazırlamak için darbe rejiminden icazet

bekleyen bir hukuk yapısı ve en güçlü siyasi rakibinin darbe yoluyla tasfiye edilmesinden yararlanarak vakit kaybetmeden seçime gidip iktidarı ele geçirmek isteyen bir siyaset kurumu 1960'lı yıllara gelindiğinde Türkiye'nin genel politik çerçevesini oluşturmuştur.

Bu işbirliği Türkiye'deki siyasi hayatın ilerleyen dönemlerinde de kendisini göstermiş; darbe ve muhtıralar ülkenin politik gündemini bir şekilde işgal etmeyi başarmıştır. Tüm bunlar yaşanırken her müdahalede kendisi adına hareket edildiği söylenen, fakat mevcut gelişmelerin hiçbir noktasında kendisine müdahil olma hakkı tanınmayan halk ise süreçten en çok zarar gören kesim olmuştur. Zira her müdahale halkı çağdaş yaşam standartlarına kavuşmaktan daha da uzaklaştırmış, onu siyasi karar alma sürecinde belirleyici bir rol oynamaktan çıkartıp kendisi adına yapıldığı iddia edilen her eylemi sorgusuz sualsiz onaylayan edilgen bir varlığa dönüştürmüştür.

Artık günümüz dünyasında modern devlet yapıları içerisinde silahlı kuvvetler, siyasi iktidarın belirlemiş olduğu güvenlik politikalarına uymakla yükümlü bir kurum hâline gelmiş; ülkelerin karşılaşması olası iç ve dış tehditleri tespit edip bu doğrultuda önlem alma görevi sivil otoritelerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Ordunun bu noktadaki fonksiyonu ise siyasi iradenin ortaya koymuş olduğu savunma stratejileri kapsamında her an hazır durumda bulunmak ve gerektiği takdirde savaşa girmektir.

Yirmibirinci yüzyılda Avrupa Birliği'ne tam üye olma perspektifi ile yola çıkmış bir Türkiye'nin politik gündeminden “*askeri müdahale*” kavramının tamamen düşmesi ve ordu-siyaset ilişkilerinin tam anlamıyla demokratik esaslara göre düzenlenmesi; sivil otoriteye tâbi olmayı benimsemiş ve görev alanının oluşturduğu sınırları bilen bir ordu, ne istediğinin farkında olan ve seçtiği yöneticileri görevden alma yetkisini kendisinden başka hiçbir kurum ya da kuruluşa devretmeyen bir halk, gündelik kısır siyasi çekişmelerin kısılcısından kendisini kurtarmayı başararak tamamen ülkesinin menfaati için çalışan bir siyaset mekanizması, çağdaş demokratik değerleri yakalama yönündeki isteklerini samimiyet tabanına oturtabilmiş medya-sivil toplum- aydın işbirliği ile gerçekleştirebilecek hedeflerdir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Samet. *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükselişi Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul, 1972
- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Hil Yayınları, İstanbul, 2007
- İttihatçılıktan Kemalizme* (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986
- Akdevrim. Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960
- Akşin, Sina. *Türkiye Tarihi* (Ed. Sina Akşin), Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008
- Türkiye Tarihi* (Ed. Sina Akşin), Cilt: 3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988
- 31 Mart Olayı*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1970
- Akyaz, Doğan. *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- Albayrak, Mustafa. *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004
- Alkan, Ahmet Turan. *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001
- Altuğ, Kurtul. *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1991
- Arar, İsmail. *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986
- Arcayürek, Cüneyt. *Darbeler ve Gizli Servisler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni Düünü, Bugünü, Yarını*, Bilgi Yayınevi, İstanbul,

1969

Aybars, Ergün. *İstiklâl Mahkemeleri (1923-1927)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,

1982

Aydemir, Şevket Süreyya. *İhtilâlin Mantığı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000

İkinci Adam, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000

Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1976

İkinci Adam, Cilt: 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967

Aydemir, Talât. *Talât Aydemir'in Hatıraları*, Ar Matbaası, İstanbul, 1968

Ve Talât Aydemir Konuşuyor, May Yayınları, İstanbul, 1966

Aytekin, Emin. *İhtilâl Çıkmazı*, Dünya Matbaası, İstanbul, 1967

Barutçu, Faik Ahmet. *Siyasal Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977

Başgil, Ali Fuat. *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2008

Batur, Muhsin. *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları,

İstanbul, 1985

Bayar, Celâl. *Başvekilim Adnan Menderes (Der. İsmet Bozdağ)*, Baha Matbaası, İstanbul,

1967

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: 1, Kısım: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları

Ankara, 1964

Beriş, Hamit Emrah. "Ordu ve Siyaset", *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 1978

100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1972

Bilâ, Hikmet. *CHP 1919-2009*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008

Birand, Mehmet Ali; Can Dündar; Bülent Çaplı. *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*,

Doğan Kitap, İstanbul, 2007

Birinci, Ali. *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990

Burçak, Rıfki Salim. *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*, Olgaç Matbaası, Ankara,

1979

Cem, İsmail. *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970

Çakmak, Diren. “Türkiye’de Asker-Hükümet İlişkisi: Talât Aydemir Örneği”, *Gazi*

Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, Ankara, 2008, 35-68

Çölaşan, Emin. “İki Açıklama: Alpaslan Türkeş Anlatıyor”, *Hürriyet*, 25 Mayıs 1986

“Turgut Alpagut Anlatıyor”, *Hürriyet*, 18 Mayıs 1986

Deniz, Osman. *Parola: Harbiyeli Aldanmaz (Der. Yasemin Bradley)*, Yapı Kredi

Yayınları, İstanbul, 2003

Duru, Orhan. *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, Milliyet Yayınları,

İstanbul, 1978

Dündar, Can. “Dokuz Subay Olayı”, *Milliyet*, 20 Temmuz 2008

“Köşk Yolunda İki Kaza”, *Milliyet*, 20 Haziran 2008

Elevli, Avni. *1960-1965 Olayları ve Batırılmayan Gemi Türkiye*, Balkanoğlu Matbaası,

Ankara, 1967

Hürriyet İçin, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1960

Erakalın, Cüneyt. *Askerler ve Dış Güçler “Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı”*,

Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000

Erdemir, Sabahat. *Milli Birliğe Doğru*, Cilt: 1, Türk Devrim Ocakları Yayınları, Ankara, 1961

Muhalefette İsmet İnönü, Cilt: 1, M. Sıralar Matbaası, İstanbul, 1956

Erdoğan, Mustafa. *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Yayınevi, Ankara, 1996

Erer, Tekin. *Türkiye’de Parti Kavgaaları*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1967

On Yılın Mücadelesi, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963

Ergin, Şemi. “Şemi Ergin Dokuz Subay Hadisesini Anlatıyor”, Akis, Sayı 323, 21 Ekim 1960

Erkanlı, Orhan. *Askeri Demokrasi*, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987

Anılar... Sorunlar... Sorumlular..., Baha Matbaası, İstanbul, 1973

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara, 1990

Esengin, Kenan. *27 Mayıs ve Ordudaki Kısımlar*, Su Yayınları, İstanbul, 1978

Gevgilili, Ali. *Yükseliş ve Düşüş*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981

Giritlioğlu, Fahir. *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii*, Cilt: 1,

Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965

Gönlübol, Mehmet; Cem Sar; Ahmet Şükrü Es. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1987

Gündüz, Asım. *Hatıralarım (Der. İhsan Ilgar)*, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973

Gürcan, Ömer. *Fethi Gürcan’ın Harbiyelileri*, Süvari Yayıncılık, Ankara, 2005

Hale, William. *1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset (Çev. Ahmet Fethi)*, Hil

- Yayınları, İstanbul, 1996
- Harp Akademilerinin 132 Yılı. Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1980
- Huntington, Samuel P. *Asker ve Devlet Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*
(Çev. K. Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2006
- Hürkan, Hicret. *Asker Gözü ile 27 Mayıs'a Doğru DP Devrinde Türk Silahlı Kuvvetleri*
(Der. Serhat Hürkan), Ankara, 2005
- Ilıcak, Nazlı. *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, Cilt: 1, Kervan Yayınları, İstanbul,
1975
- İba, Şaban. *Ordu Devlet Siyaset*, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 1998
- İnalçık, Halil. *Devlet-i'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009
- İnönü, İsmet. *Hatıralar*, Cilt: 2, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987
- İpekçi, Abdi; Ömer Sami Coşar. *İhtilâlin İçyüzü*, Uygun Yayınevi, İstanbul, 1965
- İpekçi, Abdi. "14'ler Faşist miydi, Sosyalist mi?", Yön, Yıl: 1, Sayı: 1, 20 Aralık 1961
- İsen, Can Kaya. *Geliyorum Diyen İhtilâl 22 Şubat 21 Mayıs*, Tan Matbaası, İstanbul, 1964
- Karabekir, Kâzım. *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, İstanbul, 1982
- Karaman, Suphi. "30 Yıl Sonra 27 Mayıs", Cumhuriyet, 22-27 Mayıs 1990
- Karpat, Kemal H. *Osmanlıdan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul,
2010
- Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, İstanbul Matbaası,
İstanbul, 1967

- Kayalı, Kurtuluş. *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994
- Koçak, Cemil. *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009
- Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008
- Koçaş, Sadi. *Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar*, Cilt: 1, Doğu Matbaası, İstanbul, 1977
- Kunt, Metin. *Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 2-3, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988
- Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılâp Tarihimiz ve “Jön Türkler”*, Tan Matbaası, İstanbul, 1945
- Madanoğlu, Cemal. *Anılar (1911-1938)*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1982
- Mardin, Şerif. *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990
- Mumcu, Uğur. *İnkılâp Mektupları*, Um-Ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1999
- Kâzım Karabekir Anlatıyor*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1990
- Nordlinger, Eric A. *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey, 1977
- Okan, Sezai. “27 Mayıs”, Milliyet, 30 Mayıs 1989
- Okyar, Fethi. *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980
- Oral, Remzi. “Yassıada Güvenlik Görevlisi Remzi Oral İlk Kez Konuştu”, Milliyet, 14 Eylül 1986
- Oran, Baskın (Ed.). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- Örtülü, Erdoğan. *Üç İhtilâlin Hikâyesi*, Milli Ülkü Yayınları, İstanbul, 1974
- Özdağ, Ümit. *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Bilgeoğuz Yayınları,

İstanbul, 2006

Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilâli, Boyut Yayınları,

İstanbul, 1997

Özdemir, Hikmet. *Türkiye Tarihi (Ed. Sina Akşin)*, Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008

Sivil Cumhuriyet, Boyut Yayınları, İstanbul, 1991

Rejim ve Asker, AFA Yayınları, İstanbul, 1989

Devlet Krizi T.C Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, AFA Yayınları, İstanbul, 1989

Öztuna Yılmaz; Ayvaz Gökdemir. *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, Tercüman Yayınları,

İstanbul, 1987

Öztuna, Yılmaz. *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt: 1, Faysal Finans Kurumu Yayınları, İstanbul

1986

Büyük Türkiye Tarihi, Cilt: 9, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1979

Saçlıoğlu, Nahit. “27 Mayıs: İlk Gün ve Hocalar”, Cumhuriyet, 26 Mayıs 1988

Sander, Oral. *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1979

Saner, Nejat. *Atatürk Dönemi 19 Altın Yılın Öyküsü (1919-1938)*, Milliyet Yayınları,

İstanbul, 1975

Sarol, Mükerrerem. *Bilinmeyen Menderes*, Cilt: 1-2, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983

Selahaddin, Mehmet. *İttihat ve Terakki’nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti’nin Yıkılışı*

Hakkında Bildiklerim, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1989

Sencer, Muzaffer. *Az Gelişmişliğin Yapısı Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*,

Geçiş Yayınları, İstanbul, 1971

- Seyhan, Dünder. *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966
- Taneri, Aydın. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilâtı*, AÜDTCF Yayınları, Ankara, 1978
- Tansu, Samih Nafiz. *İki Devrin Perde Arkası*, Ararat Yayınevi, İstanbul, 1969
- Taylak, Muammer. *27 Mayıs ve Türkes*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1976
- Tengirşek, Yusuf Kemal. *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981
- Tepedelenlioğlu, Nazif. *Ordu ve Politika*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1967
- Timur, Taner. *Kuruluş ve Yükseliş Döneminde Osmanlı Toplum Düzeni*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1979
- Toker, Metin. *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961-1965)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992
- Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Yarı Silahlı Yarı Külâhlı Bir Ara Rejim (1960-1961)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991
- Tek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970
- İsmet Paşa ile On Yıl 1957-1960*, Cilt: 2, Akis Yayınları, Ankara, 1966
- “Bugünkü Vazifemiz”, *Akis*, Sayı: 301, 30 Mayıs 1960
- “Hatalı Teşhisten Sakıyalım”, *Akis*, Sayı: 302, 9 Haziran 1960
- “Balayının İyisi”, *Akis*, Sayı: 306, 6 Temmuz 1960
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981
- Tunçkanat, Haydar. *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Ekim Yayınları, Ankara, 1979

Turgay, Bedia; Feroz Ahmad. *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi*

1945-1971, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976

Turgut, Hulusi. *Menderes, Zorlu ve Polatkan’ın –Kendi El Yazıları ile- Yaptırılmayan*

Savunmaları, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1988

Turhan, Nesrin. *İhtilâlin Süvarisi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004

Türk, H. Bahadır. “İdeolojiler”, *Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2008

Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Rütbeli Komutanların Biyografileri.

T.C Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1972

Türkeş, Alpaslan. *1944 Milliyetçilik Olayı*, Ankara, 1968.

Türkeş, Alpaslan; Rifat Baykal; Muzaffer Özdağ. *Bazı Gerçekler (Savunmalar)*, Ayyıldız

Matbaası, Ankara, 1965

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri. “ABD Devlet Başkanı Eisenhower’ın

Cemal Gürsel’e Yollamış Olduğu 11 Haziran 1960 Tarihli Mektup”, Dosya: A4,

Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 7. 40..16.

“Talât Aydemir’in 11 Havacı Subay ile İlgili Basın Açıklaması”, Dosya: E4,

Fon Kodu: 30..1.0.0, Yer No: 63.389..6.M

Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi. Ankara, 1960

Türkmen, Zekeriya. *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınları,

İstanbul, 1999

Uran, Hilmi. *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959

Ulay, Sıtkı. *Harbiye Silah Başına*, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirketi Yayınları, Ankara, 1969

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1984

Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, Ankara, 1984

Üçok Coşkun, Ahmet Mumcu. *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1987

Ünal, Tahsin. *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*, Emel Yayınları, Ankara, 1978

Ünsaldı, Levent. *Türkiye'de Asker ve Siyaset (Çev. Orçun Türkay)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008

Weiker, Walter F. *1960 Türk İhtilâli (Çev. Mete Ergin)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967

Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1997

Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971), Cilt: 4, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970

Yurdsever, Nevin. *Türkiye'de Askeri Darbe Girişimleri (1960-1964)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Çev. Yasemin Saner)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009

Sürelî Yayınlar

Akis

Cumhuriyet

Ege Ekspres

Hürriyet

Milliyet

Sabah

Son Havadis

Ulus

Vatan

Zafer

EKLER

Ek-1: İsmet İnönü'nün Tahkikat Komisyonu Tasarısı Hakkındaki Meclis Konuşması

“Bu önerge kabul edildiği andan itibaren, siyasi hayatımız tamir ve deva kabul etmez bir uçuruma atılacaktır. Önergenin temeli muhalefeti, hususiyetle CHP ve basını itham etmeyi esas alıyor ve bir takım tedbirler teklif ediyor. (...)

Şimdi önerge sahipleri diyor ki, ‘CHP hakkında, icabında faaliyetleri durdurmak da dâhil olmak üzere her türlü kayıtları koymak için ve lüzum gördüğümüz her türlü tedbirleri almak için selahiyet isteriz.’ Şimdi arkadaşlar, böyle bir selahiyet istemek, insanların, dün, bugün değil yüz bin sene evvelden beri reddettikleri bir anlayıştır. Bu hem hukuk prensibine aykırıdır. Bir insan hem davacı, aynı zamanda hükümcü ve aynı zamanda tatbikatçı olmaz. Davacı olan bu encümen, hükmünü vermiş olduğu hâlde bu hükmü tatbik etmek için de selahiyet istiyor. Bu selahiyet bütün hukuk telakkilerinin dışındadır. Anayasanın üstünde ve kanun dışındadır, düpedüz gayri meşru bir taleptir. (...)

Ne isteniyor? Meclis Tahkikat Encümeni namı altında bir baskı idaresi kurmak istiyorlar. Bu baskı idaresi anayasaya, insan haklarına karşı teşebbüs edilen gayri meşru bir darbedir. (...)

Baskı idaresine millet, bütün namuslu teşkilâtı ile bütün sade vatandaşlar mukavemet edecektir! Bu tedbir ve bu tedbiri alanlar muvaffak olamayacaktır!

Bize ‘ihtilâl metodları takip edersiniz’ derler. ‘Seçimsiz iktidara gelmek istersiniz’ derler. Şimdi bu mevzuyu Büyük Millet Meclisi huzurunda kesin olarak açıklamak isterim. Biz ihtilâlden yetişmiş insanlarız. İçimizde bizim yaşımızda olanlar pek azdır, ama bizim etrafımızda bulunan teşekküller, fikirler, zümreler bizim geldiğimiz yolu bütün teferruatı ile bilirler. Biz ihtilâlden gelmiş bir nesiliz. Meşrutiyet ihtilâlinden geldik. Cumhuriyet ihtilâline yöneldik. En sonu Cumhuriyet ihtilâlinden demokratik rejime gelinceye kadar çok gayret sarf ettik ve çok zahmet çektik. Çok güç bir devirdi bu, ama sabırla muvaffak olduk. Bu ihtilâl rejimi; eşit haklarla, dürüst yapılan seçimlerle, iktidar değişmesi ile neticelenebildi ve hiçbir kıyamet kopmadı. Bunun milletimizin tarihine, daima örnek olabilecek cesaret verici bir misal olarak geçmesini istedik.

Şimdi biz tekrar ihtilâl usulünü takip edecek ve ihtilâl yoluyla iktidara geleceğiz. Ne olacak? En büyük derece ile azami derecede muvaffak olsak, 1938’de, 1940’ta, 1945’te vardığımız vaziyete varacağız. Bu vaziyetten biz memnun değildik. Bu vaziyeti, bu ihtilâl rejimini demokratik rejime çevirmek için çok güçlük çektik. Bizim böyle bir harekete tekrar tevessül etmemizde mana yoktur, mantık yoktur.

Şimdi ihtilâl, iktidarı bir defa eline geçirmiş olanlar tarafından yapılıyor, son zamanların modası budur. Seçimle iktidara geliyor, devletin vasıtalarına el koyuyor, seçimle gitmek ihtimali ufukta görüldü mü, ben buradan gitmem telaşına düşüyor. (Sağdan ‘bravo’ sesleri, soldan ‘Allah’tan kork, o senin zamanında’ sesleri) Ne oldu, telaşınız ne?

Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermek için idarelerin demokratik yolda olması, insan haklarının yürürlükte olması şarttır. Bu fikir, beyannamenin ruhunu teşkil ediyor. Şimdi mevzu bahis olan mesele budur. Demokratik rejim, insan hakları yürütülüyor mu yürütülüyor mu? Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilâl behemehâl olur. (Sağdan alkışlar, soldan gürültüler) Beni dinleyin. (Soldan 'elin kanlı senin' sesleri) Biz böyle bir ihtilâl içinde bulunmayız, bulunamayız. Böyle bir ihtilâl dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. (Sağdan bravo sesleri, soldan gürültüler) Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejimi istikametinden ayırıp baskı rejimi hâline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam! (Sağdan bravo sesleri ve alkışlar, soldan gürültüler)

Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır. Fakat ihtilâl aslında bir millet hayatının asla arzu etmediği, çetin ve tehlikeli bir ameliyattır. Birçok memlekette görüyoruz, çok iyi niyetlerle, vatanperver hislerle ihtilâl yaparak idare kuranlar, kurdukları idarenin ertesi gününden itibaren kâbus içinde yaşarlar. Onlar muvaffak oldukları ihtilâli normal bir demokratik rejime devredebilmek için imkân bulamazlar. Bulabilenler tarihte nadirdir. Biz bulduk işte. Ama bunu bulamayan memleket çok zarar görür. İhtilâl niçin yapılır? Eğer ihtilâl vatandaş için başka çıkar yol yoktur kanaati zihinlere ve bütün müesseselere yerleşirse meşru bir hak olarak kullanılacaktır. Bundan ictinab (kaçınmak) kaabil değildir.

Onun için muhterem arkadaşlarım; bu memleketin, seçkin, yetişmiş, güzide insanlarıdır. Memleketi fevkalade bir idareye götürmek istenildiğinin arefesinde, eşiğindediniz. Hesaplı olarak düşünmenizi isterim. Bir fevkalade idare kuracaksınız. Bu idareye verilen yetkiler gayri meşrudur. İtaat etmeyeceğiz! Dediğimi söylemek yersizdir. Bir defa çıkmış bir kanuna –kanun değil karar- itaat etmemek vatandaşın elinde değildir. Ama kabul etmeyiz, razı olmayız ve vatandaşın hepsine bunun haksız olduğunu, buna mukavemet etmek lâzım geldiğini söyleriz. Hür vatandaşın hakkıdır bu, memurlara itimat etmez, adalete itimat etmez, orduya itimat etmez, kendisi zaten azınlıkta olan bir kadro olan bir idare bunu yapmak isterse, böyle şey olmaz.”⁹⁹⁸

⁹⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 397-401

Ek- 2: Orgeneral Cemal Gürsel'in Savunma Bakanı Ethem Menderes'e Yazdığı Mektup

“Aziz Vekilim,

Dün geceki münakaşalarımızın ışığı altında zatiâlinize memleketin huzur ve istikrarı için alınması lâzım gelen tedbir ve kararlar hakkındaki görüşlerimi bildirmeyi, milli, vatani bir vazife bilirim.

Sayın Başvekilin açıklamalarını dinledim. Ve okudum. Bunlardan benim düşüncelerimin kabulüne müsait bir zemin henüz mevcut olmadığı aşikâr olarak belli ise de gene de düşüncelerimin sizlere iblağının zaruriyetine inanıyorum.

Muhterem vekilim, şu hakikati kabul etmek lazımdır ki Kayseri hadiseleri ile başlayıp, son karar ve feci olaylara kadar devam eden vakalar, vatandaş ruhunda derin tesirler ve hükümete karşı telafisi güç hoşnutsuzluklar yaratmıştır.

Sayın vekilim, bu ahval küçümsenecek, cebir ve şiddetle geçiştirilecek şeylerden değildir. Memleket, hükümet ve partinizin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için sükûnetli, fakat ciddi ve zecri tedbirler almak lazımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

1. Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında umumi bir kanaat vardır.

2. Kabinede iyi kabul edilmeyen ev suihâlleri bütün memlekete yayılmış bulunan zevat çıkarılmalı ve yeni kabine mutlak, dürüst, makul, zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurulmalıdır.

3. İstanbul, Ankara valileri ve emniyet müdürleri süratle değiştirilmelidir.

4. Ankara Örfi İdare Kumandanı derhal değiştirilmelidir.

5. Son çıkarılan ve Tahkikat Komisyonları ihdas eden kanun kaldırılmalıdır.

6. Mevkuf gazeteciler, bir af kanunu ile kısa sürede tahliye edilmelidir.

7. Son hadiselerde tevkif edilen talebeler serbest bırakılmalı, ilim müesseseleri yeniden faaliyete geçmelidir.

8. Şimdiye kadar çıkarılan bütün anti demokratik kanunlar tedricen kaldırılmalıdır.

9. Vatandaşların hürriyet ve eşit muamele hakkına mutlak suretle riayet edilmelidir.

10. Ordunun meseleleri süratle halledilmelidir.

11. Din istismarcılığından vazgeçilmelidir.

12. Suiistimaller oldu mu bilmiyorum. Fakat olduğu hakkında umumi kanaatler mevcuttur. Ve milletin hükümete karşı itimatsızlığına neden olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmesi lazımdır.

13. Müstesna zamanlar ve günler haricinde hükümet büyüklerinin memleket gezilerinde suni büyük vatandaş toplulukları ile karşılanmaları usulü terk edilmelidir...

Muhterem vekilim,

Bu yazdıklarım asla bir parti ve politika mülahaza ve tesiri ile yazılmamıştır. Memleketin durumunun ve tedbirlerin alınmasını zaruri kıldığına inandığım için arz edilmiştir. Sizlerin vatanseverlik ve vicdanlarınıza hitap ediyorum. İyi düşününüz. İyi hareketler yaptınız, memlekette çok şeyler yaptığınız muhakkaktır. Fakat bu asla kâfi değildir. Bu yapılan işleri müstemleke idareleri de yapar, yapıyor ve yapmıştır. Asıl mühim olan, toplumun ruhunda, yaşama, şevk ve azminin geliştirilmesi, hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi ve vatandaş idrakinin yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır. Olaylar bu yolda olmadığınızı göstermektedir. Talebelerin hürriyet duygusu ile yaptıkları masumane tezahürata karşı kıtalar sevk edilmesi ve onların desteği ile emniyet kuvvetlerinin ilim yuvalarının içine kadar girerek talebeleri, profesörleri ile beraber coplarla ve kurşunlarla tedip etmesi dünyada görülmemiş feci bir şeydir. O hengâmede kız talebelerin yürekler parçalayan çığlıklarının; analar, babalar ve halk ruhunda onulmaz yaralar açacağını ve açtığını anlamamak, memleketin huzuru bakımından büyük bir hata ve hazin bir gaflet olduğuna kaniim. Bizim gençlerimizde hak, adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden ve kemalinden memnun olmamız lazım gelmez mi? İstikbali hissiz, duygusuz, müstemleke ruhlu, yalnız maddeci, bedbaht insanlara mı bırakmak istiyorsunuz?

Sayın vekilim, maruzatım muhakkak ki çok mühim ve hatta çok cüretkâranedir. Fakat memleket için, milletin selameti için, hükümet ve hatta partinizin kurtarılması için dikkate alınması lazımdır. Ve hatta çok lazımdır. Saygılarımla.”⁹⁹⁹

⁹⁹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 425-428

Ek-3: Gazeteci Ergun Konuksever'in Talât Aydemir ile Yaptığı Röportaj

“- Sizce Türkiye'nin kalkınması için ne yapılmalıdır?

- *Ana hedef memleketimizi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmaktır. Bu hedefe gerçeklerin ilim süzgecinden geçirilmesi ile yapılması zaruri görülen reformlar sürat ve cesaretle tatbiki sureti ile ulaşılabilir. Statükoculuk yerine hamlecilik ve devrimciliğin kabulü zaruridir. Çok güzel hazırlanmış plânlar ancak bu suretle realize edilebilir. Türk halkının arzularının karşısında değil, bizzat halk içinde olmak halkla beraber çalışmak en lüzumlu unsurdur. Süratli bir iktisadi kalkınma ile paralel olarak cemiyetin manevi değerlerini ayakta tutacak ve birlikte gelişimini sağlayacak tertip ve tedbirlerin lüzumuna da inanmaktayız.*

- Sizce ne gibi reformlara ihtiyaç vardır?

- *Bu sorunun cevabını hemen ayaküstü vermek imkânı olmadığını tahmin edersiniz. Yeni anayasamızda mevcut reformların dinamizme kavuşturulması, şahıs ve zümre menfaatlerinin üzerine çıkılması, küçük hesapların geriye itilmesi ilk şarttır.*

- 27 Mayıs İhtilâli'nin bugünkü duruma gelmesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

- *27 Mayıs, sosyal problemlerin su yüzüne çıkmasına vesile teşkil etmiştir. Bununla beraber 27 Mayıs'ın gayesi sadece bir partiyi kapatmak, sonra da yeni bir anayasa ve bazı hukuki yahut siyasi kusurlar meydana getirmekten ibaret görülemez.*

- 14'lerle birlikte 22 Şubatçıların bir parti kurmaları düşünülebilir mi?

- *Yalnız 22 Şubatçılar ve 14'ler değil, bütün müspet düşünenleri içimize alacak bir kadroyu meydana getirmek bakımından parti kurmak belki faydalı olabilir. Fakat bugünkü ortamda yeni siyasi mücadele ve polemiklere yol açabilecek teşebbüslerden kaçınmanın memleket menfaatlerine daha uygun düşeceği kanaatindeyiz. Gürültülü kuruluşlara gitmeden de ideallerin mücadelesi yapılabilir. Partili partisi içinde, partisiz çevresinde, yazar basında, milletvekili mecliste, işçi ise sendikasında bu ideallerin şuurunu duyar ve duyurmaya çalışırsa daha faydalı ve birleştirici olur. Şartlar müsaade ettiği ve lüzum görüldüğü zaman bu fikrin taraftarları bir siyasi teşekkül hâline kolayca gelebilir.*

- Af tasarısı hakkında ne düşünüyorsunuz?

- *Türkler tarihleri boyunca kuvvetsize merhamet göstermişlerdir. Ne var ki af kanununun siyasi maksatlarla ve karşılıklı olarak istismar edilmesi üzücü olmaktadır.*

- İşçi hakları sizce ne şekilde verilmelidir?

- *İşçi haklarını bütün veçheleri ile Batı milletleri işçi hakları seviyesinde mütalaa eden ve bu hakların verilmesinde Batı milletlerini örnek olarak alan ilerici bir görüşle halledilmesini benimsiyoruz. Teşri ve icra organlarında fiilen işçiyi temsil eden organların da bulunmasını prensip olarak kabul ediyoruz.*

- Toprak işçisi ile sanayi işçisi arasında fark gözetiyor musunuz?

- *Hızlı kalkınmanın toprak reformuna bağlı olduğuna inanıyoruz. Bu reformun gerçekçi bir görüşle hızla uygulamasına gayretli ve kararlı bulunulması şarttır. Köylüyü toprağın sahibi kılmak, geniş ve adilâne bir kredinin iyi plânlanmış bir kontrol sistemine bağlamanın lüzumunu memleket menfaatleri, milli itibar ve refahımız için birinci şart olarak kabul etmekteyiz. İşçinin olduğu gibi çiftçinin de temsil edilmesini uygun görmekteyiz.*

- 'Faşizm'in olduğu yerde ben yokum' dediğiniz doğru mudur?

- Evet. „1000

Ek-4: Talât Aydemir ve Arkadaşlarının Hazırladığı Kemalist Doktrin

Kemalizm: Bireyi ve toplumu, düşünme ve yaşama seviyesine, kendi bünyesine uygun olarak içinde bulunduğu ve geleceğin şartlarına göre Müstakar, Demokratik, Devrimci ve Cumhuriyetçi bir devlet nizamı içinde yükseltmek ve korumaktır.

Türkiye İçin Kemalizm'in Özet İfadesi:

Türk Devleti'nin Temel Yasası ve Siyasi İnancı

Türk Milleti'ni bugünün ve geleceğin medeni milletleri seviyesine çıkarmak; devlet kudretini, ülkede huzur ve emniyeti, halkın refah ve saadetini arttırmak maksadı ile:

Türkiye Milliyetçiliği'ni şuurlandırmak, laik devlet anlayışını milli birliğe ve medeni gelişmeye uyar tarzda dine saygılı olarak uygulamak,

Hayata uymayan, hayalci, katı ve statik düşünceden ziyade gerçek bir devrimci anlayışa sahip olmak,

Bireyin ve toplumun hak etme esasına göre varlık ve geçim kaynaklarını düzenlemek,

Serbest teşebbüsle toplum menfaatlerini bağdaştırarak, halkın yapacağını halka ve devletin yapacağını devlete yaptırmak sureti ile istikrarlı, muvazeneli, aktif ve gelişen bir yönde demokratik bir cumhuriyet idaresi ile barış, huzur ve emniyet içinde yaşatmaktır.

Ana Fikir:

Kemalizm davranış kuralının temel fikirleri:

1. Maksat

- a. Türk Milleti'ni bugünün ve geleceğin medeni milletleri seviyesine çıkarmak,
- b. Halkın refah ve saadetini arttırmak, varlık ve geçim kaynağını düzenlemek,

¹⁰⁰⁰ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir Konuşuyor*, May Yayınları, İstanbul, 1966, s. 186-188

c. Cumhuriyetçi, demokratik devlet kudretini arttırmak, devlet mekanizmasını sürekli ve verimli bir şekilde işletmek, huzur ve emniyeti ve milli birliği sağlamak, milli menfaatleri hassasiyetle koruyan ve sağlayan barışçı ve aktif bir dış politika gütmektir.

2. Sosyal Görüş

a. Laik devlet anlayışına bağlı ve bünyeye uygun olarak, dini inancı ile medeni hayat tarzını birbiriyle çatıştırmayacak şekilde ayrı müesseseler hâlinde tutmak ve teşkilâtlamak, b. Medeni gelişmeyi hızlandırmak, milli birliği ve din anlayışını sağlamak için dini ve pozitif eğitim ve öğretimi devlet gözetimi altında olmak üzere gençleri yeteneklerine ve ihtiyaçlarına göre yetiştirmek, c. Türk vatandaşını doğumundan ölümüne kadar öğretim ve eğitim, hastalık, kaza ve ihtiyarlık hâllerinde korumak, onları mesleğe ve meskene sahip kılmak, d. Düşüncede, harekette, yöntemde, teşkilât ve cihazlanmada, hayalden uzak, kati ve statik düşünceden devrimci bir anlayışla her alanda ilerlemek ve engelleri kaldırmak için yenilikleri takip etmek ve onları sarsıntısız olarak kolaylıkla bünyeye almak, e. Aile müessesesinin, devletin özel dikkati ve himayesi altına alınmasını sağlamaktır.

3. Ekonomik Görüş

a. Kalkınmayı sağlamak için bireyi, toplumun hak etme esasına uygun olarak yukarı seviyeye çıkarmak üzere, varlık ve geçim kaynakları devletin gözetimi altında düzenlenecek ve milli servet dağılışı adilâne bir şekilde yapılacaktır.

b. Serbest teşebbüsü teşvik etmek suretiyle toplum menfaatlerini zedelemeyen insan emeğini, zaman ve para israfını özleyerek milli servet arttırılacaktır.

c. Halkın yapacağını halka, devletin yapacağını devlete yaptırılacaktır.

d. Mülk edinme, miras hakları ve veraset müessesesi korunacaktır.

4. Politik Görüş

a. Mülkün bölüşümü; coğrafya, ekonomi, sosyal yapı bakımından yeni baştan ele alınacak ve düzenlenecektir.

b. Devlet mekanizması; zaman ve insan gücü kayıplarını önleyen, işlerin düzenli olarak akışını sağlayan ve hızlandıran, olanak, sorun ve yetki dengesini ehliyete dayanan bir şekilde düzenlenecektir.

c. Halkın yönetime katılımını ve ilgisi; doğal hakların eşitlik içinde kullanılması, düşünme ve iradesini serbestçe göstermesi, istikrar, huzur ve emniyetin sağlanması demokratik bir cumhuriyet düzeni içinde olacaktır.

d. Madden ve manen yükselmiş, konuş, kuruluş, eğitim öğretim vasıtası, silah sevk ve idaresi itibarı ile dinamik, vurucu ve güvenli bir Silahlı Kuvvetlere sahip olunacaktır.

e. Karşılıklı saygıya ve eşitliğe dayalı olarak, sorunların barış ve uzlaşma yolları ile çözülecek, komşu devletlerle iyi ilişkiler kurulacak, İslâm Alemleri ve Balkan Devletleri ile tarih ve kültür bağlarına uyulacak, Batı ile dayanışmaya önem verilecek, siyasi sınırlarımız dışında kalan Türklerin haklarını, milli hüviyetlerini, insan hak ve hürriyetleri kapsamında, devletler hukuku, uluslararası anlaşma ve usullere uygun olarak dikkatle korunması takip edilecektir.

f. Uluslararası ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel ilişkilerde milli menfaat ve onur esasına dayanan milli bir politika güdülecektir.¹⁰⁰¹

¹⁰⁰¹ Talât Aydemir, *Ve Talât Aydemir Konuşuyor*, May Yayınları, İstanbul, 1966, s. 165-167